

LIBRARY
UNIVERSITY OF TORONTO

K 320010058

jeseniški
ZBORNIK

2000

jeseniški
ZBORNIK

Zbornik je posvečen
200-letnici rojstva
dr. Franceta Prešerna.

Jesenice dz
908(497.4)
JESENIŠKI zbornik
/8

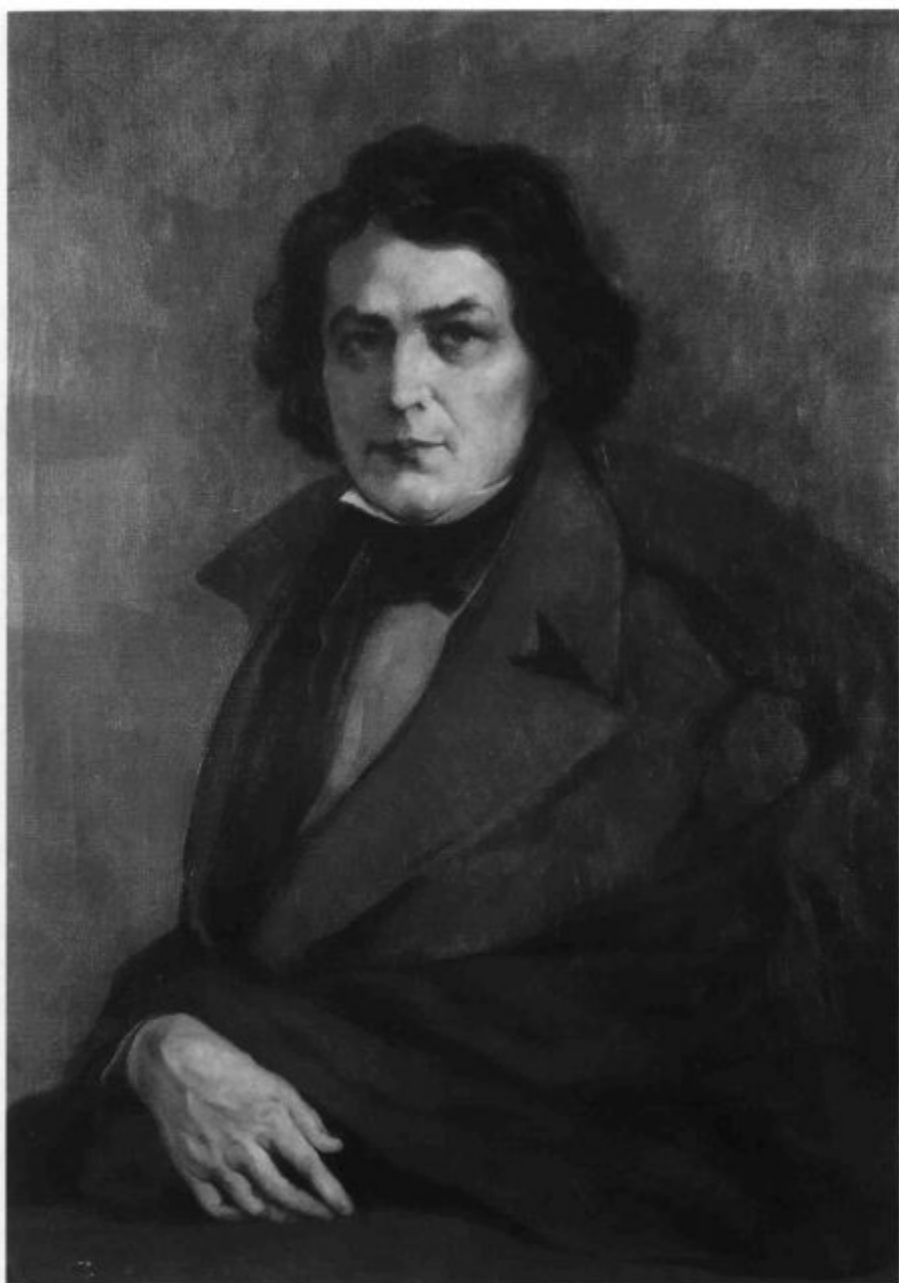

320010058,8

COBISS •

OBŠTINSKA KNJARNICA JESENICE

Božidar Jakac: France Prešeren, 1948, olje na platnu, (Last GMI)

UVODNIK

Jeseniški zbornik v letu 2000 že osmič prihaja na knjižne police. Malo je krajev v Sloveniji, ki se lahko pohvalijo s tako strokovno obdelavo svoje zgodovine, značilnosti in življenja kakor Jesenice. Nekoč velika železarna je poleg osnovne dejavnosti podpirala tudi muzejsko, literarno in druge vrste kulturne dejavnosti kraja. Posebej razveseljivo pa je, da se vse te aktivnosti nadaljujejo tudi danes, ko se je treba posebej potruditi ne samo za pripravo gradiva temveč tudi pri zbiranju sredstev, potrebnih za izid knjige. To kaže, da zbornik ni plod nekega naročila, temveč potreba. Nastaja zato, ker se zavedamo, da je še mnogo stvari, ki so značilne za Jesenice z okolico, pa naj se vežejo na geološke pogoje nastanka ali na zgodovinske dogodke, ki šele z leti, ki se odmikajo, dobijo pravo veljavo in nepristransko obdelavo. Prav gotovo bo železarstvo še dolgo bogat vir in osnova za poljudno in znanstveno obdelavo. Stoletni obstoj te dejavnosti na Jesenicah je prinesel mnoge tehnične novosti in zanimivosti. Med nami živijo ljudje, ki so soustvarjali razvoj te gospodarske panoge in bili priče ekonomskim vzponom in padcem. Naporno delo ob pečeh in strojih je oblikovalo svojevrstne ljudi, ki pod trdo zunanostjo skrivajo mehke duše slikarjev, pesnikov ali klene gomike in športnike vseh vrst. Ob tem vsako obdobje označi vsaj en posebnost, ki izstopa iz povprečja generacije po svoji izvirnosti ali duhovitosti. Bili smo priče dogodkom, vezanim na življenje v skupni državi Jugoslaviji, njenemu vzponu in mednarodnemu ugledu, a tudi razpadu na vseh področjih. Vse to še živi v ljudeh na tem koščku sveta, vkljenjenem med Mežaklo in Karavanke, ki ga bolj kot narava oblikuje politika in svetovna ekonomija.

Kraj pa ne živi samo od svoje zgodovine. Glavno gonilo so mu ljudje in njihova vizija prihodnosti. Tudi te teme naj bi našle svoje mesto v zborniku. Tako bodo naši zanamci lahko pričeli našim načrtom in željam ter ocenjevalci pravilnosti in uresničljivosti idej in snovanj.

Verjamem, da bodo sedanjemu uredniškemu odboru sledili novi z enako zagnanostjo in sposobnostjo nam in našim naslednikom ohranili čim več tistega, kar je zanimivo in koristno vedeti o Jesenicah in bližnji okolici.

Uredniškemu odboru in avtorjem se zahvaljujem za vložen trud pri nastajanju Jeseniškega zbornika 2000, bralcem pa želim veliko užitka ob prebiranju in študiju tega dela.

ŽUPAN
Boris BREGANT,
univ. dipl. inž. str.

Vitomir Pretnar

PET LET DELOVANJA UPRAVNE ENOTE JESENICE

UVOD

Temelji lokalne samouprave so bili postavljeni z Ustavo Republike Slovenije. Z ustavo je bila zagotovljena ločitev lokalne samouprave in državne uprave, s tem pa velike spremembe v organiziranosti in delovanju državne uprave predvsem na lokalnem nivoju. Nova slovenska država je namreč pričela vzpostavljati temelje za drugačno in seveda učinkovitejšo upravo, pri čemer sta bila uvajanje lokalne samouprave in reorganizacija državne uprave z upravnimi enotami šele začetek procesa, skozi katerega je pričela nastajati nova podoba in organiziranost državne uprave.

Upravne enote so nastale na območjih bivših občin kot samostojne organizacijske oblike državne uprave na lokalni ravni in kot organ odločanja na prvi stopnji. Tako je v Republiki Sloveniji od 1.1.1995 pričelo delovati 58 upravnih enot, med katerimi ima upravna enota Ljubljana zaradi obsežnosti območja in nalog ter glede na bivšo organiziranost občin v svojem okviru še pet izpostav na sedežih bivših občin.

STATUS IN ORGANIZIRANOST UPRAVNE ENOTE

Upravne enote opravljajo upravne naloge in imajo pristojnosti z delovnih območij večine ministrstev, s tem da je Ministrstvo za notranje zadeve prevzelo naloge in pristojnosti s področja uprave. Iz tega izhaja zaključek, da je "prva stopnja države" vsebinsko vezana na posamezna ministrstva, ki so pristojna za posamezna področja. Ministrstvo za notranje zadeve pa ima s svojim Uradom za razvoj in organizacijo uprave še pristojnost za upravo kot celoto.

V skladu s tem so bile v Upravni enoti Jesenice zaradi lažjega usklajevanja dela na posameznih področjih, ki jih pokrivajo ministrstva, organizirane štiri notranje organizacijske enote: Oddelek za občjo upravo in splošne zadeve, Oddelek za upravne notranje zadeve,

Oddelek za gospodarstvo in negospodarstvo in Oddelek za okolje in prostor.

Upravno enoto vodi načelnik, ki ga je v skladu z Zakonom o upravi imenovala vlada na predlog ministra, pristojnega za upravo, in po predhodnem mnenju občinskih svetov občin, za katerih območje je organizirana upravna enota. V skladu s predlogom in predhodnim mnenjem občinskih svetov Občine Jesenice in Kranjska Gora je bil 8.6.1995 imenovan za načelnika upravne enote Jesenice mag. Vitimir Pretnar.

ZAČETKI DELOVANJA UPRAVNE ENOTE JESENICE

Upravna enota Jesenice se je v začetku svojega delovanja soočala predvsem s problemom nedorečenih pristojnosti med državno upravo in lokalno samoupravo. Nekaj težav pa je bilo tudi pri prevzemu pristojnosti od bivših občin, saj so lokalne skupnosti smatrale, da je država prevzela tudi tiste naloge, ki sodijo v njihovo izvirmo pristojnost (gospodarjenje s prostorom in izdaja gradbenih in lokacijskih dovoljenj, priglasitve prireditev, sklepanje zakonskih zvez). Čeprav je bil v zvezi s tem sprožen ustavni spor, to ni prineslo velikih sprememb v delovno področje upravnih enot.

Večji problemi so bili s prevzemom prostorov, opreme in delavcev, ki ga je uzakonil Zakon o upravi in govori, da upravne enote hkrati s prevzemom upravnih nalog prevzamejo tudi delavce, ki so opravljali te naloge, pa tudi dokumentarno gradivo in nedokončane zadeve. Omogoči pa se tudi opravljanje nalog prevzetim delavcem v prostorih in s sredstvi, ki so jih do tedaj uporabljali občinski upravni organi. Ne glede na navedene zakonske določbe pa so se v praksi pojavile težave, saj so občine kot lastnice prostorov in sredstev zahtevale plačevanje najemnine oziroma stroškov, v nekaterih primerih pa celo ovirale uporabo prostorov (Občina Jesenice in Občina Kranj). V upravni enoti Jesenice so bili s prevzem nalog povezani naslednji dogodki, ki se jih spominjam kot načelnik Upravne enote: Na prvem sestanku z županom dr.Božidarjem Brudarjem sva se v mesecu januarju dogovorila o delitvi zaposlenih v skladu z navodilom, ki sem ga dobil od vlade. Večjih dilem ni bilo, saj se je delovno področje večine zaposlenih ujemalo z delokrogom upravnih nalog posameznih ministrstev. Nejasne so bile le pristojnosti na področju pospeševanja drobnega gospodarstva in podjetništva, ki pa so ostale na občini, ker niso spadale pod tipične upravne naloge. Zapletati se je pričelo z delitvijo prostorov. Kot predsednik Izvršnega sveta bivše občine Jesenice sem zasedal pisarno, ki bi zelo koristila občini pri funkcionalni zaokrožitvi njenih prostorov, ustrezne pisarne v prostorih, ki jih je uporabljala Upravna enota pa ni bilo na voljo. Z adaptacijo pritličja občinske stavbe in nakupom

opreme sem rešil tudi ta problem, tako da sem se proti koncu leta 1995 preselil v pritličje in prepustil prostore Občini Jesenice. Zaradi pomanjkanja prostora pa je

ostala v prvem nadstropju še pisarna vodja oddelka za občo upravo in splošne zadeve, pisarna za upravne zadeve veteranov in žrtev vojne in pisarna vložišča. Ker je občina imela občutek prikrajšanosti in tudi zaradi splošnega pomanjkanja prostorov je občina 3. aprila izpraznila brez vednosti in soglasja Upravne enote pisarno delavke, ki je delala na področju varstva veteranov in žrtev vojnega nasilja in ji s tem onemogočila delo. "Naslednji dan je delavka morala sprejemati stranke na hodniku, saj ni bilo ne župana niti hišnika, ki bi pokazal, kam je bila skladiščena oprema in dokumentacija," sem v izjavi za javnost zapisal kot načelnik Upravne enote. Zapisal pa sem tudi, "da je delo v isti stavbi nemogoče izvajati ločeno, zato morajo spremembe potekati v soglasju obeh strani. Če tega soglasja ne bo, se bodo službe začele podvajati, kar bo na škodo tako republiškega kot tudi občinskega proračuna in na škodo davkoplačevalcev." Zaradi tega incidenta je bila vložena tožba zaradi motenja posesti uporabe pisarniškega prostora s strani Javnega pravobranilstva RS, ki je zastopalo Upravno enoto pri Okrožnem sodišču v Kranju. S sklepom sodišča z dne 28.6.1996 je bila Občina Jesenice dolžna vrniti odvzete prostore in povrniti sodne stroške. Kasneje se

je spor rešil sporazumno, saj je občina zagotovila Upravni enoti nadomestno pisarno. Zgornji primer nazorno ilustrira probleme, ki so nastali z ustanovitvijo upravnih enot. Delno je za težave kriva pomanjkljiva zakonodaja, delno pa tudi nepripravljena in neuskladjena reforma lokalne samouprave. Svoje pa je k temu dodala tudi miselnost "gospodarja na svojem dvorišču", ki so jo prakticirale tako občine kot tudi država.

ODNOSI MED OBČINAMI IN UPRAVNO ENOTO

Odnosi med občinami in Upravno enoto so se po začetnih težavah, ki so nastale zaradi različnih razlag posameznih pristojnosti in nesporazumov pri uporabi prostorov, izboljšali. Tudi na sosvetu načelnika, ki je po Zakonu o upravi posvetovalni organ načelnika in ga sestavljajo predstavniki vseh občin, ki jih pokriva upravna enota, je postajalo sodelovanje bolj konstruktivno kot na začetku. Sosvet načelnika se je sestajal praviloma dvakrat letno in obravnaval naslednja vprašanja:

- poročila o delu Upravne enote,
- problematika uporabe prostorov Občine Jesenice,
- ustanovitev sprejemno informacijske pisarne v Kranjski Gori,
- informacija o številu upravnih zadev na prvi stopnji v Upravni enoti Jesenice in realizacija letnih programov,
- kakovost storitev v Upravni enoti Jesenice (rezultati ankete),
- predlogi in pobude občin.

Med Upravno enoto in občinami pa so potekale tudi ostale oblike sodelovanja kot na primer: z Občino Jesenice sestanki v zvezi z medsebojnim zagotavljanjem storitev, souporabo prostorov in njihovim vzdrževanjem in razgovori v zvezi z delovanjem in organiziranostjo sprejemno informacijske pisarne ter izvajanjem poročnih obredov z Občino Kranjska Gora. Izražena je bila tudi potreba po večji informiranosti občanov glede vloge in pristojnosti Upravne enote in občine, saj so občani velikokrat to dvojje zamenjevali. Izražen pa je bil tudi predlog, naj bi Upravna enota predstavljala vez med občino in ministrstvi.

USTANOVITEV OBČINE ŽIROVNICA

Iz občine Jesenice se je leta 1998 izločila Občina Žirovnica. Prvi referendum za ustanovitev nove občine, ki je potekal 29. maja 1994, ni bil uspešen. Za ustanovitev občine je glasovalo 40% glasovalcev, 57,4 % pa jih je bilo proti. Ustanovitev

upravnih enot in prenos upravnih pristojnosti na upravne enote pa je pospešil proces ustanovitve. Na referendumu 21. junija leta 1998 se je tako potrdila volja prebivalcev za ustanovitev svoje občine. Od skupno 3221 vpisanih volilnih upravičencev je za ustanovitev nove občine glasovalo 2025 volivcev, to je 68,09 %. Sosvetu načelnika Upravne enote Jesenice pa se je pridružil poleg županov občin Kranjska Gora in Jesenice še prvi župan Občine Žirovnica Anton Dežman.

SKLEP:

Ko so upravne enote prevzele naloge bivših komunalno organiziranih občin, so s tem postale izvršilni organ vlade na lokalnem nivoju. Vzporedno so občine ostale najvišji organ lokalne samouprave. Število upravnih enot je ostalo enako številu bivših občin, medtem ko se je število občin povečalo v skladu z željami in možnostmi za ustanovitev novih občin. Proces sprememb s tem še ni ustavljen, saj se bo število občin verjetno še povečalo, upravne enote pa naj bi se združevale v upravne okraje. Podobno naj bi se tudi občine združevale v pokrajine, ki bi bile po enem od predlogov teritorialno identične upravnim okrajem, lahko pa tudi teritorialno različne. Kaj od tega bo prinesel čas, se bo še videlo.

Dobre in slabe strani reorganizacije bi zaradi kratkega časovnega obdobja težko ocenili, saj je nedokončana reforma javne uprave slab in majav temelj za trdno zgradbo, ki jo državna uprava nedvomno predstavlja. Ne glede na to pa je ločevanje dveh upravnih funkcij, državne in lokalne, prineslo večjo transparentnost obeh tvorb, večjo osredotočenost na dejanske probleme, ki jih je potrebno reševati na teh dveh nivojih in zaradi vedno večje kompleksnosti družbenih problemov tudi večjo učinkovitost urejanja družbenih zadev, kar okolje vedno bolj zahteva.

VIRI IN LITERATURA

Gorazd Trpin, Problemi graditve upravnih sistemov v Sloveniji, Slovenija po letu 1995, Fakulteta za družbene vede, 1995.

Janez Kopač, Občina Breznica, Žirovnica, upravni razvoj, Žirovniški zbornik 2000.

Štefka Korade Purg, Status in delovanje upravnih enot v teoriji in praksi, Demokracija vladanja in uprava v Sloveniji, Politološki dnevi Portorož 1997.

Poročila in zapisniki Upravne enote Jesenice.

Damjan Jensterle

RAVENALA IV¹

1.

obdobje jesenskih vetrov
oživi pesek
in čeprav vedo,
da prinašajo poplave,
se pustijo vetrovom presenetiti
tako,
da se veselijo tvorb,
ki jih zidajo.

2.

najdlje na enem mestu ostanejo
v obdobju poplav.
takrat si celo
postavijo ognjišče
na najvišji bel kamen.

vedo,
do kod se dvigne
najvišja voda.

1. četrti cikel

Stanko Klinar

GORENJSKA, KAJ JE TO?

Drobci, paberki, kalejdoskop(ek)

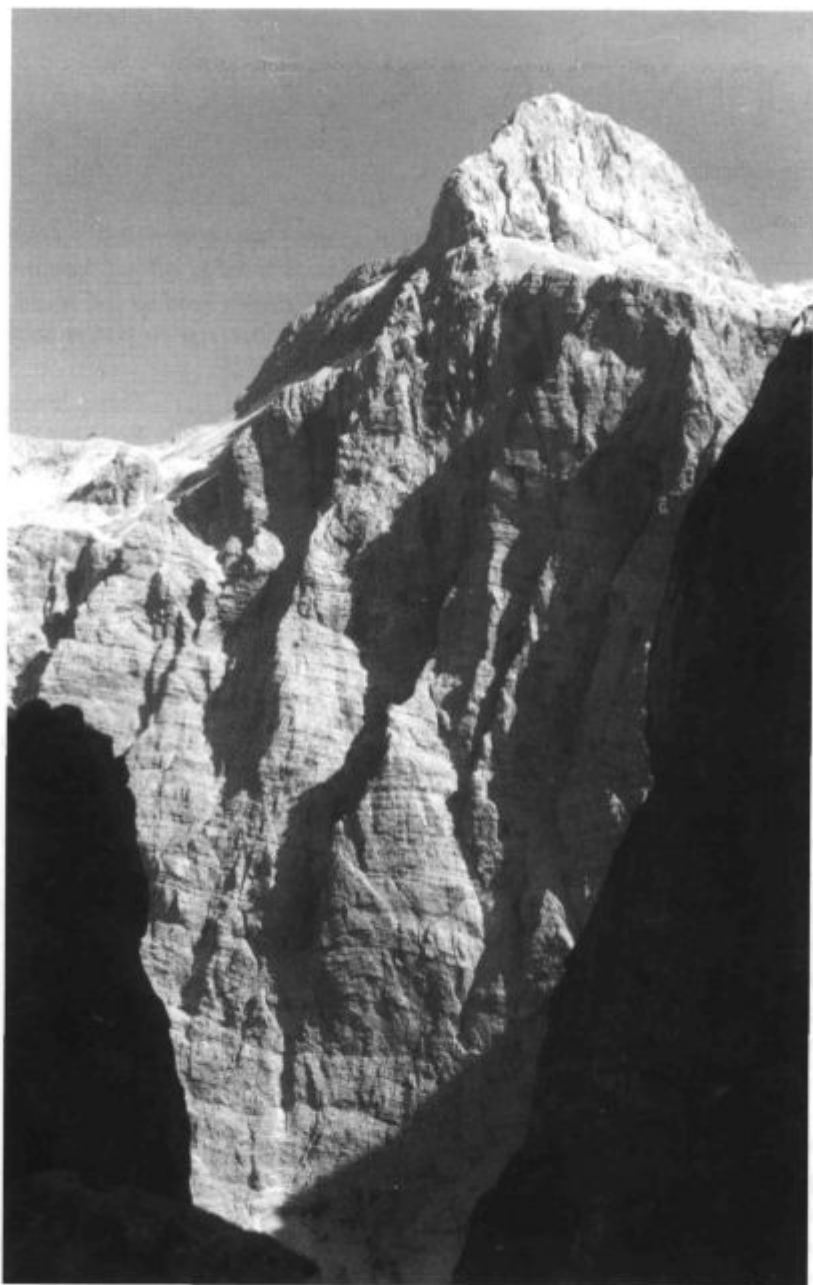
*... v dnu zad stoje snežnikov velikani,
polja, ki spred se sprósti, lepotije
ti kaže Blejski grad na levi strani,
na desni griček se za gričem skrije.*

*France Prešeren
(Iz Krsta pri Savici)*

Ime Gorenjska zveni drugod po Sloveniji skoraj kot obljubljena dežela. "Greste na Gorenjsko?" rečejo v Ljubljani, s podtonom: "Kako vam bo lepo!" V vzkliku je priznanje in prikrajšanost, veselje in zavist, hrepenenje in odpoved. Gorenjska namreč ni kar tako, z njo smo potešeni, če nam je dana, po njej hrepenimo, če nam ni. In kaj je tisto, kar razžiha srce ob pomisli na Gorenjsko? To niso v prvi vrsti zunanje danosti – tri največja slovenska gorovja, Julijci, Karavanke in Grintovci, ki objemajo znamenito gorenjsko ravnico med Radovljico, Kamnikom in Ljubljano in jo krmijo s svojim spodbudnim zrakom in še spodbudnejšimi, v nebo kipečimi razgledi – to je predvsem rodovitni odtis teh danosti na duše ljudi, zaradi katerega je Gorenjska v mnogih pogledih vodilna slovenska pokrajina. Torej ne gre toliko za naravne izjemnosti, ki so Gorenjcem takorekoč kot božanski dar padle v naročje iz golega naslova, ker so Gorenjci, pač pa za spodbudo, ki prihaja od visokega naravnega veličastja prav tako, kot je vedel že psalmist:

*"Povzdigni svoje oči na višave,
od koder ti prihaja pomoč."*

Ni torej na prvem mestu nekakšen zdihovalski pogled na Triglav in njegovo nesporno simbolno slovensko vlogo ali pogled na Martuljkovo skupino kot izložbeno okno slovenskih naravnih lepot ali na pravljlično spokojnost obeh največjih stalnih slovenskih jezer, Blejskega in Bohinjskega, pač pa je na prvem mestu človeški prispevek, zaradi katerega postaja Gorenjska majhna znotrajlovenska velesila.

Triglav (Foto Jaka Čop, Fotoarhiv GMJ)

Gre namreč za uvid naravnih spodbud in človekovo odzivanje nanje. Brez človekovega spoznanja naravnih lepot bi te obležale mrtve kot ptice zlomljenih kril in predrtega srca. Ničesar ni, kar ni v zavesti, šele ta osmišlja zunanji svet in ga tolmači kot lepoto in spodbudo. Gorenjci si niso dali dvakrat reči. Svoje srce so odprli na stežaj. Lepotna in gospodarska podjetnost sta ustvarili nepresežno kulturno krajino, delovno in umetniško uspešnost.

Gorenjska že v tlačanskih časih ni bila tako brutalno na tleh kot druge slovenske pokrajine. V industrijski dobi je z zdravo iznajdljivostjo in učinkovitostjo dajala kruha svojim otrokom in zajezila krvni davek, ki je kot majhen veletok drl drugod iz Slovenije v Vestfalijo in Ameriko. Mesta kot Ljubljana, Kranj in Jesenice so skoraj kot slovenski Kanaan pritegovala ljudi od vsepovsod, kajti tukaj v fabrikah in pri železnici se je dalo kaj zaslužiti in dalo se je preživeti.

Na tej gmotni osnovi, sredi katere stoje že od davna trdne kmetije kot osrednji steber slovenstva, je bilo mogoče "povzdigniti oči na višave" in nadgraditi boj za vsakdanji kruh z nepridobitnimi, a življenje osmislujočimi lepimi stvarmi. Je kje kaj takega v Sloveniji, da se lahko meri s Planico in njenimi rekordi in njeno svetovno slavo? Je katera slovenska glasba šla tako daleč v svet kot Avseniki? Je kje izletniška točka, da poseka Bled in Bohinj? Je mogoče kulturno krajino z vasmi sredi polj in cerkvicami na gričih v naročju gozdov in veličastnih gora zapostaviti za kulturno krajino katere druge slovenske dežele? Nad vse to se boči Prešernov genij, čigar nesmrtni verzi stoje kot monolitni lok v neomajni vekovni trdnosti, kot gotska katedrala v umetniški popolnosti, resnično največji slovenski duhovni spomenik. Je preveč, kar je zapisal Kmecl v Zakladih Slovenije: "... Čop in Prešeren, za katera smo prepričani, da brez njunih idej, brez jezikovne genialnosti, brez velikih vizionarnih poetičnih spoznanj Prešernovih pesmi, sproti plemenitenih z velikanskim Čopovim obzorjem, modernega slovenskega naroda enostavno ne bi bilo." Za zdaj Prešernu ne grozi – kljub izredni slovenski ustvarjalni bujnosti in kljub njenim pronicljivim uspehom – da bi mu kdo omajal prvenstvo v slovenski umetniški besedi. Še zmeraj velja Stritarjeva ocena: kar je Dante za Italijane, Shakespeare za Angleže, Goethe za Nemce in Puškin za Ruse, to je Prešeren za Slovence.

Prešernovo mesto Kranj, nekronana prestolnica Gorenjske, se počasi, a vztrajno dviga iz univerzitetne podružnice v univerzitetno polnost. Kdo bi bil še na začetku stoletja upal odrivanemu "ljudstvu hlapcev in dekel" napovedati tak vzpon v enakopravnost evropskemu izobraženskemu viteštvu?

Ta vulkanski izbruh duha je res neverjeten pri "trdih in treznih" Gorenjcih (tako slove stara, malo obrabljena rečenica), ki se sicer z bogastvom pesniškega talenta

ne morejo pretirano pohvaliti. Vendar pod raskavo zunanjo skorjo utripa vroča žila, ki jo je otipal že Finžgar:

*“O ródu tem naj struna mi zapoje,
o ródu, ki srce mu bije zlato,
a lice trdo kaže in robato ...”* (Iz pesnitve Triglav)

Velja pač, in lepo je to vedeti, da duhovnost, ki pozna sto obrazov, Gorenjcev nikakor ni obšla v širokem loku.

Eden od njenih stotih obrazov je domačijska kmečka vernost. Malo je pozunanjena, razkazovalna, kot vsako široko valovanje verskih množic, a naj je še tako starožitna in narodopisna z gasparijevskimi gorenjskimi nošami in banderskimi procesijami, na Brezjah je z neutajljivo podjetnostjo spravila na noge najbolj znano in obiskano božjo pot. Človek pač ne more brez svojega Boga ali boga – kakor svojo neogibno transcendenco že pojmuje in imenuje – tudi Gorenjec ne, četudi svojo duhovnost “transcendira” v bahavo cerkev in doseže, da jo papež proglasi za baziliko in jo obišče. V zahvalo postavi papežu spomenik. Poganskega, brezverskega ali celo protiverskega elementa, namreč iskanja posvetne veljave, iz Cerkve kratkomalo ni mogoče izkoreniniti. Kot da je njeno “kraljestvo (tudi) od tega sveta”. Posvetni element pa ravno podjetniškemu Gorenjcu na moč gódi. A to ni pravi obraz Brezij. Ta obraz ima lahko katerakoli ustanova, posebej taka, ki ji navpične smeri zvonika ni mar. Ta obraz naprtuje Cerkvi očitek, ki se je rodil že ob zori krščanstva: “V čem pa ste boljši od poganov, če delate vse tisto, kar delajo oni?” Seveda je v Cerkvi še druga plat, recimo Frančiškova, ali, kot smo se naučili prav zadnji čas, Matere Terezije iz Kalkute. Treba je iti na Brezje na dan bolnikov in pohabljenecv, ko se zgrinja tja človeška beda in vsi tisti zdravi, ki so zaradi strežbe nanjo privezani. Nekdo, ki hodi po stopinjah Matere Terezije, jim dopoveduje – ne kot indoktrinacijo, pač pa iz globokega sočutja – da je vsako življenje dragoceno in ima svojo nepreplačljivo ceno. Uresničuje se na videz najbolj absurдна nasprotujočnost: “Kdor najde življenje, ga bo izgubil, in kdor izgubi svoje življenje zaradi mene, ga bo našel.” (Mt 10,39) To so najbolj resnične besede v zgodovini človeštva. Na kup spravljanje časti in bogastva (ta, ki to dela, v očeh sveta “najde svoje življenje”) človeka ne poteši (svoje življenje “bo izgubil”), žrtev za druge (ta, ki to dela, v očeh sveta “svoje življenje izgubi”) življenje osmisli. Veličina žrtve, vrtinec prošenj in stiske, in vdanosti, tam, kjer sta človeška moč in znanje odpovedala, je duhovno sporočilo Brezij. Duhovna protiutež bleščeči športni Planici. Potrebna je bila torej zdrava, nesebična podjetnost in otroška naravna vernost Antona Bonaventure Jegliča, sicer bi iskalci utehe ne vedeli kam iti.

Ko smo že v besedi o teh rečeh, na ljubljanskem škofijskem sedežu se je zvrstilo lepo število Gorenjcev, od prvega, Žiga Lamberga (škof od 1461 do 1488) do najnovejšega, Franceta Rodeta. V zadnjem stoletju izstopa "slovenski nacionalist" A. B. Jeglič, ki se odlikuje vsaj po tem, če že ne po drugem, da je ustanovil prvo slovensko gimnazijo in rešil Slovence ene slabe pesniške zbirke (Erotike), za njim Jožef Pogačnik, gorenjsko strogi teolog in nepopustljivi bojevnik Leonove vojskujoče se Cerkve, a hkrati negorenjsko prosojen in pretanjen religiozni lirik, pred tem pa Anton Vovk, Prešernov sorodnik, gorenjsko neomajen kot granit, zgorel bi za svojo službo, in dejansko skoraj je, in več kot paradoksalen v svojem nepridobitnem pragmatizmu.

Je pa v srcu Gorenjske še drug kraj, prav blizu Brezij, a njih točno nasprotje, čeprav se začne z isto črko, namreč Bégunje, po domače "Bégne". Ime, ki nam vojnim otrokom še danes pošilja srh po hrbtu. "Boš šu u Bégne," je med vojno pomenilo toliko, kot da lahko pospraviš svoje življenje v kovček in ga oddaš na enosmerni vlak za večnost. Bégunje so bile prav posebna postaja, ne železniška ali avtobusna, pač pa življenjska, to se pravi smrtna, namreč gestapovska. Kot taka za nekatere prehodna, za druge končna. Za vse kraj groze. Skozi strahotne zapore je tekla reka popotnikov smrti v Dachau in Mauthausen, še raje na streljanje v bližnjo Drago ("... v to dolino zeleno s krvjo prepojeno ..." poje begunjska avseniška pesem) in drugod po Gorenjskem. V tretjem zvezku Enciklopedije Slovenije je na strani 274 slika plakata (razvpiti "Bekanntmachung/Objava") s 133 imeni ustreljenih, a to je seveda le ena od kanibalskih pojedin "Herrenvolka" in njegove "višje" kulture in "vodilne" (faustrechtovske) civilizacije. Jaz sem ga videl, plakat namreč, še takorekoč toplega iz tiskarne in vročega od pravkar prelite krvi. Gestapovci so ga nabili na skedenj sredi vasi, podpisal ga je "SS-Gruppenführer und Generalleutnant der Polizei Rösener". Prestoloval je tedaj večinoma na Bledu, kasneje v Ljubljani, da je lahko iz neposredne bližine sejal strah in smrt, po vojni so ga v Ljubljani obesili. Petintrideset imen na plakatu je samo iz naše vasi – Birnbaum, slovenska imena so bila zradirana z obličja zemlje – postrelili so jih 26. julija 1942 prav za našo vasjo, v Trnovi dolini na Belem polju, kjer danes stoji spomenik ob slepem koncu stare, opuščene ceste, žalostno odrinjen iz sočutne pozornosti. (Današnja materialistična človeška živahnost se je naselila ob ustju cestnega karavanškega predora.) Med žrtvami sta bila ugledna mlada soseda iz istega nadstropja železniške hiše, kjer smo stanovali, pa očetje in starejši bratje vrstnikov, s katerimi smo brčali žogo in se lovili po gmajni – krvava resničnost na dosegu roke, prav nobena odrska predstavitev in še manj televizijska risanka. Groza, živa življenjska groza v naravni velikosti, za vso večnost zapisana v srce. Pravili so, da so jim v Bégunjah dali žage in sekire, preden so jih naložili na kamion, češ da gredo na delo v gozd. Potem so jih posmehljivo prepeljali skozi

domačo vas (še zadnji pogled?), a v Trnovi dolini so jih nagnali s tovarnjaka, zvezali po dva skupaj, jih porinili ob breg in s strojnicami prerešetal. Vas je okamenela v nemi grozi. Na mah in za vselej je izgubila svoj življenjski sok in duhovni jaz. Nikoli več ni bilo tako, kot je bilo. Spominjam se matere, ki so ji ubili edinega sina. Čez cesto je hodila k skednju brat krvolivski "Bekanntmachung", roke so se ji tresle, spodnja čeljust je hlamudrala pod majavim obrazom in kazala ostanke škrbin v slinastih ustih, vračala se je in vračala, kot da ponavlja lekcijo, ki se je ne more naučiti, a bolj ko jo ponavlja, manj ji gre v glavo. Da se ji je omračil um, je komaj treba posebej povedati.

Naj ponovim še eno krvavo bajko, enako resnično kot so vse iz krvavega gnezda, le da je to presvetlil na koncu žarek nenadne zmage.

27. junija 1942 so partizani požgali cestni in železniški most v Mostah pri Žirovnici, in iz maščevanja so Nemci ob cesti pri ostankih mostov že 1. julija ustrelili 29 talcev. Tako piše na plakatu, krvolivskem "Bekanntmachung", ki so ga takoj po eksekuciji nalepili po deželi. V resnici je bilo ustreljenih talcev 28. Plakat so namreč natisnili že vnaprej, medtem pa sta na morišču dva obsojenca, Karel Perdih in še nekdo, Nemcem zmešala nitke. Ko so jih, zavezane, že razporedili za streljanje, sta Karel in soobsojenec, vedoč, da nimata kaj izgubiti, skočila čez škarpo v grapo Završnice. Od zgoraj, s ceste, so zaregljale za njima nemške brzostrelke. Karel, ki se je spretno valil po grmičasti strmini, je v globini našel kritje, se sčasoma rešil vezi in se pogreznil v vodo pod mlinsko kolo in nazadnje, ko so Nemci po zastonjskem iskanju odrohnili, srečno pobegnil čez Savo na Pokljuko. Oni drugi – kdo je bil, ni bilo mogoče ugotoviti - verjetno si je pri begu po strmini zvil ali zlomil nogo, nemški policaji so šli ponj, ga med strahovitim pretepanjem zvelkli nazaj na cesto in ustrelili. Po nadomestnega talca za Karla niso šli (tako) niti niso natisnili novega plakata – priznati polom je bil za nemški naduti goltanec vendar prehud zalogaj – in tako je ta oznanjal po deželi eno srečno neresnico. Nemška pedantnost se je obrisala pod nosom, in to zaradi golo- in zvezanorokega izstradanega in pretepenega trpina, ki je bil v rasističnih gestapovskih očeh manj kot nič, dejansko brez vsake obrambe in zaščite. Žal se gorenjska grča Karel Perdih (sicer ubežniške tržaške rodovine in rojen v Velenju, a naturaliziran Gorenjec iz Kranja) sadov zmage ni dolgo veselil, še isto leto je padel kot partizan. Zgodovinske podrobnosti, s tenkim prisluhom zunanjim in notranjim stiskam pobeglega talca, najdemo v knjigi Jožeta Vidica Beg z morišča. Tam so opisani tudi naša zgodba z Belega polja in druga strahotna hudodelstva, ki jih – Bog se nas usmili, nas novodobnih materialistov – zmeraj bolj pokriva prah pozabe in ravnodušnosti. Ostali, manj srečni večini talcev ohranjajo danes krvavi spomin nemi kamni ob stari vijugasti cesti pod železniškim mostom, za vsakega

Bled in Julijske Alpe 1913 (razglednica), (Fotoarhiv GMJ)

mučenika po eden, z vrezanim imenom, sami in skoraj pozabljeni. Naj, prosim, zavije kdo z drveče avtoceste za spremembo tu in tam na ta mučeniški kraj, kjer se je čas ustavil, še zlasti pa naj se napoti v Bégunje in Drago, kjer so moščanski mučeniki pokopani skupaj z blizu sedemsto drugimi talci, in se vda tisoč in tisočletni spoštljivosti, ki jo poznamo še iz termopilskih dni:

TERMOPILSKIM JUNAKOM:

*Potnik, povej jim v Sparti,
da tu poslušni ležimo,
kakor je velel nekoč
nam domovine ukaz.*

Ko smo se tako pomudili pri nekaterih najvidnejših gorenjskih milnikih, "izmerili daljo in nebesno stran" gorenjske duše, je nemara čas za zemljepisno plat naslovnega vprašanja: "Gorenjska, kaj je to?" Vprašanje je prvi hip videti odveč, češ saj je odgovor na dlani, ves čas se že pogovarjamo o gorenjskih zadevah in menda vemo, kam misel meri. Vprašanje je na sumu kot šaljivo ali učiteljsko

zafkrantsko, vendar – recimo, da bi bilo to izpitno vprašanje, na katerega nismo pripravljene – kar hitro pokaže zobe.

Odgovor naj bi ponudil zemljepisni očrt ali definicijo. Za definicije pa je znano, da so na slabem glasu. Morajo namreč biti zgoščene in točne, nikjer ne sme nič manjkati in nikjer nič uhajati čez rob. Takih definicij seveda ni, zato jih je za isto stvar ponavadi veliko, nazadnje pa celo najboljša ni dobra. Nič čudnega, da se jih bojimo in izogibamo in z večino pojmov v svojem življenju – in nič manj v znanosti – raje shajamo brez njih, kar tako, in nazadnje shajamo še kar dobro. Kar domišljamo si, da vemo, kaj pomenijo in jih ne dlakocepimo. Vera, namreč vera v to, da nekaj vemo, četudi ne vemo, za duševno zdravje konec koncev sploh ni tako slaba. Nasprotno pa učiteljsko vrtnanje za “bistvom” stvari lahko naredi veliko hude krvi (najbrž jo bo tudi tukaj).

A pustimo te prazne marnje in se vrnimo k našemu zemljepisnemu vprašanju.

Odgovor, tako pričakujemo, bo preprost, saj nam pred očmi visi zemljevid in na njem bomo s prstom ali palico ali zobotrebcom, kar bo pač pri roki, občrtali našo ljubo, “nikomur-je-ne-damo” deželico. Če jo bomo res? Bojim se, da se bomo zatikali ob presenetljive kaveljce in korenine – take, ki jim bomo rekli lastni dvomi (Bog ne daj, da bi jim rekli neznanje!), in take, ki jim bomo rekli dvomi nad tem, kar trdijo drugi.

Prvi zatikljivi kaveljček je kar zemljevid Gorenjske. Mislim, da ga ni. Tisti, ki se košati s tem naslovom (Gorenjska, izletniška karta, Geodetski zavod Ljubljana, 1988, s kasnejšimi ponatisi), obsega morda četrtno gorenjskega ozemlja. (Kako more v naslovu tako lagati!) Pregledni zemljevidi Slovenije imajo, če sploh imajo, kar tako napočez napisano ime Gorenjska (ali Gorenjsko – ta oblika je videti slovnično doslednejša, ker se drugi skloni glasijo “na Gorenjskem”, “z Gorenjskega” in ne “na Gorenjski”, itd.), ne da bi kakorkoli točneje občrtali ozemlje. Še najbolj pogumen je shematični zemljevid slovenskih pokrajin na notranji strani platnic angleške in nemške izdaje Zakladov Slovenije. Po vsem videzu je narejen po staroavstrijskem Kozlerjevem “Zemljovidu slovenske dežele” ali staroavstrijskih zemljevidih kronskih dežel, zlasti Vojvodine Kranjske. Za poimenovanje dežel, pa tudi za podrobnejše poimenovanje znotraj dežel, se naša zemljepisna znanost resnično še danes sklicuje na upravno razdelitev pred letom 1918. Po teh stopinjah hodi tudi upravna delitev med škofijami. Vendar ne zemljepis ne škofije niso zgodovinsko dosledne. V čem sploh so? V dogovarjanju za trenutne potrebe?

Ko bomo iskali odgovor na naše vprašanje, bomo v veliki meri odvisni od lastne drznosti. Za predtakt kratko vprašanje: ali je Gorenjska del Kranjske? Seveda je! Pa se meje zgodovinske dežele Kranjske ujemajo v gorenjskem delu z mejami današnje Gorenjske? Ne! In je pojmovanje o meji med Gorenjsko na eni strani in

Dolenjsko in Notranjsko (ki sta tudi sestavna dela Kranjske) na drugi strani ustaljeno? Ne!

Ha, ta je pa dobra! Pa je vsaj vsa Gorenjska v mejah Republike Slovenije? Ne, zakaj zahodno od Rateč je Bela Peč z dolino Belopeških/Mangartskih jezer, oboje spada zgodovinsko h Kranjski (če h Kranjski, potem h Gorenjski, ne Notranjski ali Dolenjski, ali celo Beli krajini, tudi ne k sosednjima Goriški in Koroški; res pa so Italijani vse troje na tem stičišču izza prve svetovne vojne tako poitalijančili, da se je zavest zgodovinske pripadnosti skoraj docela izgubila). Vsa severna stran Mangarta z Belo Pečjo, kjer imajo Ratečani svojo posest, je za Gorenjsko izgubljena. Pa bi ne bila, ko bi rapalska državna meja ne bila tako zarezala Gorenjski pod nohte. Belopeški ljudje bi se imeli za Gorenjce, četudi so po govorici Korošci – Ziljani, enako kot Kranjskogorci. Žal pa na Beli Peči komaj še kdo iztisne kako starožitno slovensko besedo iz sebe (četudi je na pokopališču lepo število slovenskih napisov).

Pa je gorenjski ponos iskal povračila? Žal, da! Prisvojil si je Jezersko, ki je zgodovinsko del Koroške. Na severnem koncu vasi Kokra (to je najdaljša slovenska vas, torej tudi najdaljša gorenjska, dobrih deset kilometrov!) še stojijo ob cesti deželni mejniki ("kamni", kot jim pravijo domačini), ki razmejujejo Kranjsko (torej Gorenjsko) od Koroške, vas Kokro torej, ki je gorenjska, od Jezerskega, ki je koroško. Na Pristovškem Storžiču so hajmatdinstovci postavili križ z običajno neslanim in zgodovinsko netočnim napisom, ki gleda na jug, na Jezersko: "Kärnten frei und ungeteilt!" ("Koroška svobodna in nedeljena" – prevod je seveda moj, ne hajmatdinstovski, oni "ne znajo" slovensko in jim tudi na kraj pameti ne pade, da bi v avstrijski javnosti zapisali slovensko besedo, četudi bi razobešala njihov strup.) Tako so se odpovedali Jezerskemu, Jezerjani pa imajo sebe zmeraj manj za Korošce. (Le kmečki očanci si tu in tam prikličejo v spomin davno večerno zarjo koroške pripadnosti, ki jo vedno bolj zagrinja tema.)

Naslednje vprašanje: kako je potekala meja med gorenjskim delom Kranjske in Štajersko? Da ne bom preveč cepil dlake, naj navedem samo glavne oporne točke: Ojstrica (do sem je prišla meja po glavnem grebenu Grintovcev, od Storžiča čez Kočno, Grintovec in Skuto, čez Kamniško sedlo in Planjavo, koroška meja se je odcepila na Koroški Rinki) – Velika planina – Volovljek – Črnivec – Menina – vzhodno od Motnika (Motnik je bil torej še kranjski/gorenjski, tudi danes spada s Špitaličem še pod ljubljansko škofijo) – vzhodno od Trojan in po potoku Bevščica med Zagorjem in Trbovljami k Savi. Naprej proti vzhodu gorenjski apetiti pominejo, tam se o meji pomenkujeta med sabo Dolenjska in Štajerska. Pa saj je že to nezaslišano! Zagorje ob Savi je del Gorenjske!!! (Ne more biti del Dolenjske, ker je na levem bregu Save.) Seveda se Zagorjanom zdi za malo, da bi bili

podložni neki daljni gorenjski prestolnici Kranju na drugem koncu sveta, ampak tudi s Štajerci v Trbovljah ne marajo imeti nič. Najraje bi bili nekakšna svoja republika. Ampak se motijo. Pripadati Gorenjski je častno. Že nekaj piškavih pedi zahodno, pri znamenitih Vačah (no, v Slivni, da ne bo zamere), je GEOSS – geografsko središče Slovenije, v celoti na gorenjskih tleh in biti v središču ali tik zraven, ali ni to nekaj čudovitega? Žal pa vse tiste gospodarsko in politično rodovitne ljudi vzhodno od Ljubljane tja do Litije in po Moravški dolini do Izlak in po Črnem grabnu in okrog Trojan nekaj pripadnostno moti. Treba jim je poravnati gorenjski hrbet in jim dopovedati, da ne sodijo prav nikamor drugam. Če stopimo skupaj, bo naša tudi Ljubljana, kot je po nekaterih merilih že od nekdaj bila. A o tem pozneje.

Obiskati moramo še en gorenjski žep, in sicer tisto mrgolišče hribov in gričev zahodno od Ljubljane. Da sta Poljanska in Selška dolina skupaj s Škofjo Loko gorenjski, je tradicionalno jasno. Odločilna so srca domačinov, ki tako bijejo, pa naj jih kdorkoli razporeja kakor mu drago. Toda kako je s Polhovim Gradcem pa Horjulom pa Rovtami nad Logatcem? Smiselno in pravično se zdi potegniti ločnico (med Gorenjsko in Notranjsko) po razvodju med porečjem Ljubljanice in Idrijce na primorsko-notranjski strani in porečjem Save na gorenjski strani. Tudi Polhograjci in Horjulci tako mislijo, imajo se namreč za Notranjce. (Krpanov in Cankarjev rod!) Toda zemljevid v Zakladih Slovenije je vse postavil na glavo. Vse je prisodil Gorenjski. (Da se ne bo iz tega izcimil še kak bratomor, kak revanšizem, ki ga krivične meje tako rade zaplodijo?)

Tisti zemljevid je res čuden. A je edini, ki sploh hodi po kostanj v žerjavico. Tam zraven je namreč Idrija, do leta 1918 pravi zakonski otrok Vojvodine Kranjske z vsemi nasledstvenimi pravicami, tu pa ne pripada nikamor, ne Gorenjski ne Notranjski, pač pa neki "Primorski", ki sploh ni nobena zgodovinska dežela. Zaenkrat se gorenjski imperializem še brzda, je v tem pogledu pač docela neosveščen. Odkar vemo, po Orwellu, da se vojno ministrstvo imenuje ministrstvo ljubezni, bo torej osvobodilni bratovski objem, s katerim bo Idrija sedla v naročje Gorenjski, dejanje ljubezni. Toda streznimo se (saj smo Gorenjci, ali ne?!), Idrija in Cerkljeva ostaneta Primorski, na novo rojeni, še docela mladostni deželi, ki si je čisto po svoje uredila staroavstrijsko upravno dediščino (naj ji pripada porečje Soče), gorenjsko-goriška meja pa se vzpne od Kladija mimo Črnega Vrha na greben med Blegošem in Poreznom, zaobide Davčo, ki jo pusti Gorenjski (porečje Save), in pobegne čez Petrovo Brdo na Črno prst. Nato vijuga po glavnem grebenu Julijskih Alp čez Triglav na Mangart in na Vršič, 1919 m, zahodno od Mangarta, kjer je bila koroško-goriško-kranjska deželna tromeja. Od tod se je kranjsko-koroška deželna meja spustila v Remšendol in splezala na Karavanke zahodno od Peči, današnje slovensko-avstrijsko-italijanske državne tromeje, in se po

Karavankah napotila na vzhod. Danes, če Jezerjani dovolijo, je istovetna z državno mejo do Jezerskega vrha in še malo čez. (Če ne dovolijo, gre Jezersko z Makekovo in Ravensko Kočno nazaj h Koroški.) Južna stran Grintovcev do Ojstrice je vsa gorenjska.

Tako je naša klobasa zašpiljena. Gorenjska je očrtana krog in krog. Če smo kaj grešili, se bomo potrkali na prsi in se pokesali, in seveda popravili.

Drugi zatikljivi kaveljček so vodniki in enciklopedije. Zatikljivi zato, ker bi ravno ti morali nastopati kot neomajni podatkovniki, a jim je komaj mogoče zaupati. Po domače namigujejo, da se Gorenjska začne nekje od Medvod ob Savi navzgor, z malo dobre volje priznajo trikotnik Škofja Loka-Kamnik-Radovljica s klasično gorenjsko ravnino okrog Vodice, Brnikov, Kranja in Brezije (seveda sodi sem nepogrešljivo Sorško polje), vendar tako omledno, da omahljive duše že vprašajo, če je Kamnik še na Gorenjskem. (Ubogi Rudolf Maister, poosebljenje slovenskega poguma! In pesnik Anton Medved, "najlepši slovenski fant"! oba Kamničana, kljub širokemu slovenskemu formatu zvesta gorenjski zibelki.) Tudi za tisti najznamenitejši, najbolj GOREnjski del, za največji slovenski naravni spomenik in narodov simbol, ki se po veličastju kosa s Prešernovim genijem in je njegova tvorna ponazoritev – triglavski skladi so naloženi v naravno katedralo kot Prešernovi verzi v človeško – tisti blagoslovljeni kotiček, kjer

*"zemlja je naša zakipela,
zahrepenela, v nebo je hotela,
v višino pognala se kot val,
a v naletu pod zvezdami val je obstal",*

kot je rekel Župančič, ne najdejo pravega, osrednjega gorenjskega priznanja. Stara nevoščljivost, kaj pa drugega! Pač pa preudarni informativni viri zelo smiselno ločijo današnji in zgodovinski vidik Gorenjske. Zgodovinsko spada h Gorenjski ves levi breg Save od Ljubljane do Zagorja, z Zagorjem vred, četudi, kot rečeno, imajo tamkajšnji prebivalci pomisleke. Toda kam naj sicer gredo? Našel se bo, ki bo zablodele ovce pripeljal nazaj v pravi hlev.

Grozi že tretji zatikljivi kaveljček, namreč jezikovna pripadnost. "Tudi ti si eden izmed njih," so rekli Simonu Petru, "saj te že tvoja govorica izdaja." (Mt 26, 73) Jezik je torej po splošni veri neponeverljiva osebna izkaznica, odločujoči kriterij za to, kdo je kaj. Tudi za Gorenjca, ki naj bi bil Gorenjec predvsem zaradi svoje gorenjščine. Vendar je tu najhujša čer. Če imamo v mislih osrednje gorenjsko narečje, ki je doma na gorenjski ravnini okrog Cerklj in Kranja pa vse do Radovljice in Jesenic – narečje, ki je najbolj prepoznavno (in pohujšljivo) zaradi švapanja (ne "šla", ampak "šwa", npr. "Sva šwa na Trgwów", ali tista znamenita rečenica: "Aj' kej piwa kobiwa?" "Nəč ni piwa, j'koj maw požwampawa paj' šwa.") – se mora Gorenjska odpovedati celi Poljanski dolini s Škofjo Loko in

lepim kosom Sorškega polja (skoraj svoji srčiki), in prav tako nezanesljivemu Polhovemu Gradcu, zakaj vse to so naši dialektologi prisodili rovtarskemu narečju. Še omahljivi Bohinjci postajajo pri švapanjskem jezikovnem legitimiranju problematični, da ne stegujemo rok po Ljubljani, ki je na starejših narečnih kartah pogumno začrtana kot pripadnica gorenjščine, a je danes tako kozmopolitska (izdajalska, nos vihajoča, "od kod se je pa ta rovtar utrgal?" – če si kdo drzne v prestolnici še švapati), da ji samo še starejši prebivalci obrobni vasi rešujejo gorenjsko čast. Ali čudo prečudno. Na zemljevidu v Zakladih Slovenije je meja med Dolenjsko in Gorenjsko začrtana po Ljubljani, ta pa teče skozi srce prestolnice. Po tem zemljevidu je Frančiškanska cerkev na Gorenjskem, Stolnica z Magistratom in Gradom pa na Dolenjskem! Se tega zavedamo? (Seveda ne, saj je neumnost, Ljubljana je jezikovna, upravna, zemljepisna, zgodovinska, kulturna in morda še kakšna nedeljiva enota. Treba je samo še, da začne nekdo na Tromostovju zahtevati potne liste za prestop Ljubljani. Tedaj bodo Gorenjci gotovo izdrli osvobodilni meč, rešili Ljubljano in jo proglasili za največje gorenjsko mesto. – Za Ljubljano je pač smiselno, da je enota zase, kot je v Avstriji Dunaj.)

Gorenjsko-dolenjska meja naj bi šla po Ljubljani naprej do sotočja s Savo (in po tej v svetle vzhodne zarje, kot že vemo). Toda: vzhodno od Zaloga priteka z juga k Savi dolina Besnice, in v tej dolini stari še švapajo. So torej Gorenjci? Okupirani od Dolenjcev? Ječijo v sužnosti? Jih gremo "osvobodit", ali jih moramo prepustiti "okupatorju" na milost in nemilost? Verjetno to zadnje, zakaj danes, v času deklarirane sprave in globalne ljubezni med narodi "pravične" "osvobodilne" vojne (se pravi osvajalne) niso oportune. Drugače je v Moravčah, Črnem grabnu in Tuhinju (pomislite samo na varčno domačo izgovarjavo "Thən!") – tu se redi čisto prava gorenjščina, vzhodna sicer, a kaj zato, in ne vem, kaj je tem ljudem, da v sebi vagajo, čigavi so. Jezikovne težave imajo seveda v Zagorju, toda jaz jim nikakor ne bi zapiral gorenjskih vrat. Dobrodošli torej, nič manj kot Jezerjani, s katerimi nas že od rojstva družijo bratsko švapanje, saj to, konec koncev, nikakor ni gorenjska specialiteta, žlahtni namreč tudi vso slovensko Koroško od Šmohorja do Pece, pljuska celo na Solčavsko. (Prava izgovarjava imena Solčava je v standardnem slovenskem pravorečju /součava/, in njena Olševa je /ouševa/, iz podstave olša /ouša/ - glej Slovar slovenskega knjižnega jezika. Zborna izreka zahteva tako izgovarjavo imen Solčava in Olševa, samo da jo po lepi slovenski navadi komaj kdo uboga. V narečju sta Logar in njegova dolina /vogar/ in /vogarska dolina/; v Bohinju je ista narečna oblika napredovala v knjižno: planina Vogar.) Spet pa koroško narečje trga iz gorenjskega telesa vso Zgornjesavsko dolino nad Mojstrano. Zgodovinsko gledano upravičeno, zakaj tam so se nekoč naselili Korošci in prinesli s seboj ziljsko narečje. Toda pred tem si bomo kar

zatisnili oči, Kranjska Gora ostane na Gorenjskem! (Saj nočejo več zategovati po domače, govorijo "enakopravno" z drugimi Slovenci, turizmu se prodajajo celo z elkanjem. Prekleta malo jih je v hlačah, ravno zaradi turizma tega ne bi smeli početi!)

Člani Zoisovega kroga, ki so pregnetali "slovenšč'no célo" (Prešeren), se pravi prečesavali Trubarjevo in Dalmatinovo pojočo dolenjščino in vanjo vpletali "trezno" gorenjščino in iz tega prediva vezli slovenski knjižni jezik, so se švapanja ustrašili. Ni se jim zdelo primerno – in ta vtis neprimernosti je ostal kot sramoten žig na švapanju vse do današnjih dni. In bo ostal, dokler švapanje ne izumre. Švapanje je zamudilo zgodovinski trenutek, da bi se knjižno uveljavilo. "Naaaj finu," pravijo na Dolenjskem in so ponosni na začetnike (Trubar & Co.) in utrjevalce (Levstik, Jurčič, Stritar & Co., seveda pa tudi Prešeren, Bleiweis in Koseski) knjižnega elkanja.

Še "Triglav", ki je v Zgornjesavski dolini nekoč pogumno zakoračil v obliko /trgwów/ (ta je botrovala zgodnjenemškemu zapisu "Terglou"), se je moral vrniti na etimološko izhodišče. Celó naglasu na koncu se je moral odpovedati, četudi so še nedavno tega nekateri stari učiteljski godrnjači (Mazi, Wester, Badjura, Orel) hoteli ohraniti vsaj to: Trigláv. A kdo se danes méni za čudaške staruhe!

Da se je drugod po Sloveniji zaredil nekoliko sovražno namrgoden ali vsaj posmehovalen odnos do švapanja, je kajpak krivično. V svetovnem merilu je to dokaj pogost jezikovni pojav. Pomembno je vplival, recimo, na nastanek in razvoj knjižne francoščine in poljščine. (Kakšna dvoličnost: tisti, ki se zna fino spakovati po francosko, viha – ob v jedru istovetnih jezikovnih prehodih – nos nad "zarobljenim" Gorenjcem!) Toda če je švapanje zamudilo čas za vpliv na razvoj knjižne slovenščine, je gorenjščina kasneje z drugimi svojimi elementi pomagala soizobraziti slovenski knjižni jezik. Brez nje bi ne bilo ne Županove Micke ne Matička ne Sonetnega venca ne Krsta pri Savici. (Itd!!!) Ko preudarjamo materni jezik in njegovo narodnoobrambno vlogo skozi zgodovino slovenstva in ga proglašamo za prvi narodov zaklad – to pa še podkrepimo z znamenitim Slomškoviim pozivom: "Materni jezik je najdražja dota, ki smo jo od svojih starih dobili. Dolžni smo skrbno ga ohraniti, olepšati in svojim mlajšim zapustiti." – ali niso prav tak obrambni boj odbojevala naša narečja, in ali niso tudi ta najpristnejša dota, s katero se neprimerno intimneje, to je domačnostneje poistovetimo kot z umetnim knjižnim jezikom? A kaj delamo z njimi? Zapiramo jih v zadnjo kamro kot nekakšno družinsko sramoto, kot nekaj, kar naj ostane doma pod ključem, ker drugod ni za rabo. Kot da "na svoji zemlji nismo sami gospodar"! Resnično, iztrgati človeka iz njegovega narečja vse prepogosto pomeni spodsekati mu korenine varne domačnosti, narediti ga tujca v domovini ali ga celo narodnostno

pogubiti. Zdaj ko narečjem bije smrtna ura, so se zganili jezikovni domoljubi in začeli zdihovati, da je slovenščina enotnost v pestrosti, da so narečja zaklad, ki ga ne smemo zapraviti, itd. Seveda jih nihče ne posluša, še zlasti ker dajejo sami prav slab zgled. (Le kateri Gorenjec se bo v parlamentu ali na univerzi izpostavil s švapanjem! Drugače Štajerci: nihče jim ni nikoli govoril, da naj se njihova govorica pobere v "rovstarske Atene" in se z njo odrezavo postavlja po stolnem mestu. Nepozabni Ivan Potrč!) Bíti plat zvona za umirajočimi narečji je podobna hinavščina, kot če industrija toči krokodilje solze nad onesnaženim okoljem.

Negativna indoktrinacija seveda rodi sadove. Tu in tam se potem Gorenjci (in Korošci) sami ustrašijo švapanja in se vračajo k "spodobnemu" elkanju, le da na napačnem koncu. Nekdo je v avtobusu takole razložil plešo spredaj sedečega potnika: "Ta 'ma pa rət na gval'." Nekdo drug pa je segel v cekar svoje žene z besedami: "A tle 'maš pa breskle, a tes' tud' k'piwa?" Jezikovna znanost se taki uslužni hiperkorekciji rada tiho namuzne. A kdo ve, morda najde milost v očeh ljubljanske gospode in vrne Gorenjcem nekaj jezikovne cene.

In vendar je gorenjščina zelo naravno narečje. Preprosto naravno je sicer vsako narečje (nenaravna je kvečjemu iz vseh neavtohtonih neumnosti spackana malomeščanščina), toda tisto, kar gorenjščino še posebej približa naravi, je izguba srednjega spola. Narava pozna samo moški in ženski spol, srednjega v naravi ni. Kar ni moško ali žensko, je brezspolno. Samo jezik kot del umetne človeške nadnarave (kot sistem glasovnih znakov, kot del intelektualne transcendence sporazumevalnih glasov, ki so del razumskega transcendenčnega shematizma) je razvil srednji spol, a gorenjščina kot izrazito naravna govorica se mu je odrekla – tako kot jezik Danteja in Molièra. Pretopila ga je v moškega. To je sicer nesodobniški politični zdrsljaj, potuha moškemu šovinizmu, vendar zoper vox populi zastoj butamo z glavo. Otroci rečejo, in bodo najbrž še dolgo tako rekli: "Pejmo se gniv' jajc'!" Barbarizem gor ali dol, "gnilo jajce" je mrzlo kot kamen, tuje kot smrt, nima nobenega žmaha. In kako naj Gorenjec pozdravi drugače kot "Dóbr' jútr', 'mamo lep' vreme, a ne'?" In kako že poje tista stara o gomazišču pod Gradom: "Lublana je ɔn vėlək' mést', nót' se pride glih po cest'."? To pomoškovanje je tako močno, da ga tudi izjemoma izpovedana srednjespolna končnica pri samostalniku ne premakne pri pridevniku: lep' / grd' vreme, dvanajstkaratɔn zlato, rodovitɔn póle. ("Tí, aj' tist' póle tɔm zadej, k' ni nɔč preoran', tud' tój'?")

Še ena udarna značilnost gorenjščine so izpuščeni ("pojedeni") zlogi. Kakor je švapanje ožigosano in si zastoj išče priznanje, kaj šele privrženecv drugod po Sloveniji, na limanice "pojedeni" zlogov so se ujeli kar po vrsti celó izobraženci,

zlasti se jim zdi sodobno posekati nedoločnikovo končnico. Zastavo sta dvignila Vodnik ("Al drugja kej znajo, ko hruške sam' pêč?") in Prešeren, ki skoraj nima pesmi brez privarčevanega (nedoločniškega) zloga:

"Ak' je blizu tista cesta,
moraš vzet' me, ljubček moj."

in seveda:

"Dežela kranjska nima lepš' ga kraja,
ko je z okol'šč'no ta, podoba raja."

Ta način je bil in je še danes visoka poezija – še "čist' frišna" današnja popevka nam v enakem slogu refrensko vbija v glavo: "Pa te prime, pa te mine, punce, ne ga srat". "Pojedeni" zlogi so na vseh koncih in pri vseh slojih sprejeti z odprtimi rokami. Kakšna dvoličnost, kakšna pristranost, kakšna dvojna mera – do švapanja, ki se mora pobrati v zadnjo skrito in zaklenjeno kamro, če ne kar v hlev.

* * *

Po teh koprivastih zemljepisnih in narečnih ovinkih utegne koga zaskrbeti, če se na Gorenjskem sploh znajo kaj smejeti. O, znajo, znajo, pa še drugim se ponudijo v hrano za slastne šale. V svoji knjigi Smešni greh pravi Slavko Krušnik, da so se šale na račun Gorenjcev začele pojavljati pred kakimi dvajsetimi leti (zdaj bi rekli tridesetimi). "Sprva so bile to šale, ki so letele na Škote in njihovo varčnost. No – pripovedovalci so Škota iz šale zamenjali z Gorenjcem, pa je nastala šala na račun Gorenjcev. Zanimivo je, da se Gorenjci temu pojavu niso uprli: morda se jim je zdelo imenitno, da so postali junaki neke vrste šal in da se je o njih govorilo. (Op. S. K.: Res je škoda, da se nis(m)o uprli. Nastalo bi še več šal in Gorenjci bi postali še bolj imenitni.) ... Ne vem, kako se počutijo zdaj, ko so postali soznačnica za ohrne ljudi, čeprav dobro vem, da niso nič manj zapravljeni kot na primer Korošci ali Dolenjci, oziroma nič bolj skopuški kot Štajerci ali Primorci." (Op. S. K.: In nič bolj pripravi za tarčo. Toda vsaka slovenska pokrajina mora pač nositi svoj križ.)

Pravzaprav pa ni lepo od gospoda Krušnika, da pripisuje Gorenjcem tako malo smisla za humor, da naj bi se namreč kar uprli norčevanju iz sebe. (Kot da niso sposobni vrniti milo za drago!) Gospoda Krušnika imam že dolgo na sumu, da je pod šaljivo skorjo, s katero že desetletja zabava vso Slovenijo, strog in premočrten kolerik, zdaj pa po tem svojem metru meri Gorenjce, ki jim na koleričnosti, se pravi na kazanju pesti, res nič ne manjka. Ampak tapametni (tanetipični, tapolitični) Gorenjci raje še kaj dodajo v gorenjsko zakladnico, tako da tudi sami zvejo še kaj več. (In spet nekaj pridobijo!) Na primer (in tega gospod Krušnik še ne pozna, pa tudi, kolikor daleč nese moj varčni gorenjski spomin, še ni bil

zapisan, je pa samo za močne želodce, se pravi gorenjske, pa tudi za Krušnikovega):

Kjer je življenje trdo, je treba gledati, da "vse k nuc' pride". Od tod razumno ravnanje z dobrinami in huda kri na škodljivce. (Kakšna ohrnija neki!) Ko je Gorenjec na solati v svojem vrtu našel polža, je zarjul: "Kwa pa ti tle?" in že lopnil po njem, še preden mu je spodnja čeljust – kljub varčnemu govoru – skočila nazaj (je bil pač tipičen Gorenjec, kolerik), tako da mu je ves tisti zeleni drek iz speštanega polža brizgnil v usta. Seveda ga je požrl. Nekaj je bilo gotovo še neprebavljenege.

* * *

Ko je že bila izrečena beseda o zakladih, naj za konec omenim enega, ki je prav malo znan, dejansko zamolčan, a je poleg razglašanih, ki nas na vsakem koraku in ob vsaki pomisli na Gorenjsko zbodejo v oči, pravi pristni domači gorenjski zgodovinski zaklad, eden tistih, ki jih Gorenjska prispeva v skupno slovensko skrinjo. Suče se okoli vprašanja, kateri Slovenec je prvi preplezal Triglavsko severno steno.

To vprašanje je treba izpisati na zgodovinsko ozadje izpred prve svetovne vojne. Triglav je v očeh sveta – če odmislimo Aljažev stolp, Kredarico in Aljažev dom – sodil malodane v nemški kulturni krog: nemške kočje, nemški kažipot, nemški "turisti" (kot so se hribolazci takrat imenovali) – če odmislimo belo vrano Kadilnika in peščico piparskih in drenovskih zagnancev pa vzporedna samotarja Henrika Tumo in Janka Mlakarja in še kakega pozabljenega "enkratnika" (ki se je nad hribi pregrešil enkrat ali dvakrat).

V Triglavski severni steni, ki je bila tedaj globoko znotraj meja Avstro-Ogrske, ta pa je bila velika država s širokimi, tudi onkrajevropskimi obzorji – v tej steni torej, ki so jo svetovljani dobro poznali in jo s svojimi ocenami uvrstili med najlepše in najveličastnejše stene v Alpah, so rogovilili (avstrijski) Nemci. Ko so jo leta 1906 preplezali po sredi – po Nemškem stebri – se Reinl, eden od trojice v navezi s Königom in Domeniggom, v svojem poročilu ni mogel brzdati in ga je končal z besedami: "Naj še tako na ves glas pribijajo, da je Triglav slovenska gora, danes je nemška sila premagala njegov najbolj strašni bok in se preborila skozi mrke megle..."

Ta wagnerjanski pragermanski Götterdämmerung (sompak bogov) je s strupeno nemško nacionalistično sparino dušil slovensko domoljubje. Domačijsko slovensko planinstvo ni bilo kos nemški alpinistični udarnosti.

Alpinistično neorganizirani Slovenci (Slovensko planinsko društvo je ob ustanovitvi 1893 zagotovilo zaskrbljenim mamicam in papačijem, da ne bo gojilo "strme turistike") so stali križem rok, v nemških tečajih izšolani domačini (vodniki

in reševalci) so kakega pobitega Nemca odnesli izpod vznožja Stene (tako je bilo z Wagnerjem) ali kakega drugega šli gledat na zgornji rob Stene, kako mrtev visi na vrvi (tako je bilo z Lassom). Edini, ki so se vsaj malo alpinistično zmigali, so bili trentski (divji) lovci in gonjači in visoko izobraženi, slovensko zavedni Henrik Tuma. Takó vsaj trdi uradna slovenska planinska zgodovina. Žal je za našo zgodbo prišel Tuma na prizorišče tik prepozno, in – še bolj žal – o našem zakladu, ki naj bi ga tukaj razgrnili, ni v Tumovih spisih niti besede.

Stara vera pravi – in brezverski pozitivist Tuma jo je v Planinskem vestniku 1914 zapisal kot suho zlato – da je okoli leta 1890 (ali 1894) Trentar Berginc preplezal Triglavsko steno v vzhodnem delu “že davno pred nemškimi turisti” (Tuma).

Resnici na ljubo bodi povedano, da se “nemški turisti” v “Berginčevem” delu Stene pred prvo vojno niso mudili, pač pa v dokaj višjem in bolj športnem osrednjem delu, a ker gre za prvenstvo v Steni kot celoti, Tumova izjava slovenskemu srcu silno godi. Kasnejši kronisti so jo zacementirali v trdno zgodovinsko dejstvo. Res, kdor pozna baletno lahkotne Trentarje in kdor pozna tisti del Stene, ve, da vzpon za Berginca ni presegel zahtev ali naporov njegove vsakdanje prakse. Igraje je lahko pretelovalil tiste grape in police. Vzpon je bil torej docela mogoč in je sploh zelo verjeten. Nekateri so iz te verjetnosti iztesali kar prepričanje, da je današnja Slovenska smer Berginčeva. V resnici pa nihče ne ve točno, kje naj bi bil Berginc plezal (konec koncev je samo vzhodni del Stene širok vsaj pol kilometra), lahko so ga, zagnanca, gamsi speljali čisto nekam v bližino Praga (za gamsi je namreč stikal, po Steni se ni potikal iz športnih ali vodniških nagibov), morda je na Pragu šele vstopil in sploh ni preplezal Stene od tal do vrha. Morda so takrat šteli Prag za del Stene in tam je bilo gamsov in Trentarjev res zmeraj dosti. (Za razliko od osrednjega dela Stene, kjer gamsov ni bilo nikoli, Trentarjev pa pred prvo vojno tudi zanesljivo ne.) Nazadnje tudi ne vemo, kako, in kako natančno je Tuma to zvedel. (Vsekakor se je zmotil v imenu. Piše Andrej B., v resnici pa je bil Ivan B.) Vse te domneve in sumi so že bili izrečeni in zapisani.

Leta 1909 je Triglavsko steno v vzhodnem delu, od tal do vrha, dokumentirano zanesljivo preplezal Trentar Jože Komac, po domače Pavr, in tam je leta 1910 vodil Tumo, po smeri, ki je nesporno naša današnja Slovenska smer. O vzponu je Tuma objavil obširno poročilo v Planinskem vestniku 1910.

Toda leta 1908 je domačin iz Mojstrane Janez Košir v družbi odličnih nemških plezalcev Jahna in Zimmra (nanju spominja danes v Steni Zimmer-Jahnov izstop) preplezal Nemški steber, smer prvopristopnikov izpred dveh let (1906, že omenjeni König, Reinl in Domenigg), smer, ki se pne čez čudovito napeto steno v vpadnici vrha, torej sredi Stene, in je v športnem pogledu čisto nekaj drugega kot razrvano skalovje okoli Slovenske smeri.

Odločilni dokaz, da je bil ta vzpon opravljen, je vpis v Koširjevi vodniški knjižici. Za ta vpis vse do pred kratkim (Planinski vestnik 1997/12) ni vedel noben kronist; knjižica je bila dolgo shranjena na Koširjevem domu, nato deponirana v planinskem muzeju v Mojstrani, prelistal pa je ni nihče, zlasti ne z raziskovalnim zgodovinskim namenom. Faksimile vpisa je tukaj objavljen, prevod pa se glasi:

Janez Košir

“22/8 1908 je Janez Košir v okviru poizvedovalne akcije za pogrešanim Karlom Wagnerjem z nama preplezal severno steno Triglava. Celo turo je opravil z okovanimi čevlji, kar še posebej kaže na njegovo sposobnost. Z njegovim plezanjem sva bila zelo zadovoljna in ga lahko samo priporočiva.

*Franz Zimmer,
Avstrijski akademski klub,
Gust. Jahn”*

Kje točno so preplezali Steno (dr. Miha Potočnik poroča, da po Königovi smeri – glej tukaj v nadaljevanju), iz vpisa ni razvidno. Vsekakor je “preplezati Steno” takrat pomenilo preplezati jo po eni od variant Nemške smeri, ker drugih smeri tedaj še ni bilo. (Berginčeva je bila nejasna in sporna in je niso imeli za mar – če so sploh vedeli zanjo. Vodila je preveč na robu Stene. Športni gon je terjal središčno smer.) Tudi iskanje Wagnerja je pomenilo preplezati jo v osrednjem

delu, ker se je Wagner napolil tja. S priporočilom na koncu verjetno merita podpisnika na domnevni Koširjev namen, da bi vodil kliente po tej smeri (Košir je bil oblastveno potrjen gorski vodnik Slovenskega planinskega društva). Košir pa tega namena očitno ni imel; iz njegove knjižice ni razvidno, da bi bil kasneje kdaj vodil po Steni. Za vse ostalo vodništvo pa je, kot pričajo zapisi v knjižici, požel veliko hvalo.

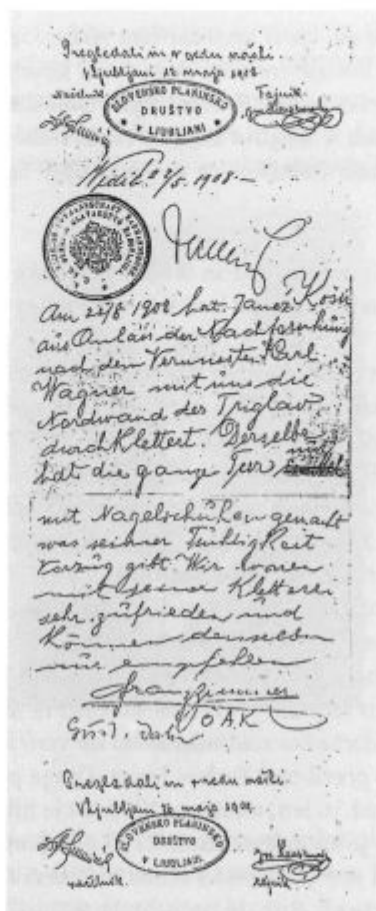
Koširjev vzpon nas sili v ponoven pretres uradne planinske zgodovine in omembo, da se je med Slovenci vendarle zmigal tudi kdo drug poleg Trentarjev in Tume, dejansko celo pred njimi.

Četudi vpis v Koširjevi vodniški knjižici v javnosti ni bil znan, pa je bil znan Koširjev vzpon, a nerazumljivo odrinjen in potlačen. In zgodovinsko neocenjen. Prvi, ki ga je javno omenil, je po vsej priliki Jakob Aljaž. V Planinskem vestniku 1922 piše v svojih Planinskih spominih: "Pred 16. leti je šel mlad, pogumen slovenski vodnik Janez Košir iz Mojstrane kot spremljevalec nekega Nemca (menda inženirja Königa iz Gradca) po sredi Triglavске stene gori; srečno sta do vrha prišla. Janez Košir se ni pustil navezati na vrh. Pravil mi je pozneje, da se na vrh in na tujca ni zanesel, ampak je bolj zaupal sebi in skali... Kolikor je meni znano, sta imenovana dva prva preplezala Triglavsko steno."

Poročilo je zmotno, razen glede imena Janeza Koširja, njegovega dejanja in središčne lege smeri. Zelo verjetno je tudi, da se Košir ni navezal na vrh, ker so bili takratni mojstranški domačini zelo odklonilni do vrvi. Tako mi je o svoji plezariji pred prvo vojno pravil tudi Turkov Janez. Druge podatke v Aljaževem poročilu (da bi to bilo pred 16 leti, torej leta 1906, da je bil soplezalec König, da sta bila prva – pri Aljažu je kar preveč tistih, ki so prvi preplezali Steno, na drugem mestu navaja kot prvopristopnika Jahna in Zimmra) so kasnejši kronisti vljudno popravili, ker so imeli čisto drugačne dokaze v rokah, četudi za vpis v vodniški knjižici niso vedeli.

Četudi torej vemo, da je Aljaževa poročila treba brati s prizanesljivo širino (kot čustveno odklonilen, če ne kar naježen zoper plezarijo se Aljaž zanjo ni veliko bragal in je potem, ko jo je v svojih Spominih kljub vsemu popisoval, marsikaj zamešal), se je vseeno mogoče sklicevati na še en njegov odstavek v Spominih, kjer se je Koširjev vzpon še enkrat znašel črno na belem (v istem letniku Planinskega vestnika): "Skoraj nemogoče je bilo priti do Lassa. Naši vodniki so silili vodnika Janeza Koširja, rekoč: 'No, ti si že preplezal Triglavsko steno, pojdi ... po Lassa.'"

Lass je doživel svojo tragedijo leta 1909. Za našo rdečo nit je pomembno, da so mojstranški domačini, Koširjevi tovariši vodniki-reševalci, vedeli, da je Košir Steno (prejšnje leto, ko mu je bilo nepolnih dvajset let, rojen je bil 24. oktobra

Vpis vzpona v Koširjevi vodniški knjižici.

1888) že preplezal, torej je bilo to med vrstniki splošno znano dejstvo. Le zakaj je bilo tako slabo popularizirano?

Najzanesljivejši, od Aljaža dejansko neodvisen kronist, je dr. Miha Potočnik kot drugi Koširjev direktni sogovornik, takorekoč osebna priča: "Janez Košir, gorski vodnik in lovski čuvaj iz Mojstrane, mi je ne samo enkrat pravil, da je kot vodnik in nosač spremljal Jahna in Zimmra 22. avgusta 1908 pri njenem vzponu po Königovi smeri. Plezali so kar v okovankah... ob poizvedovalni akciji za pogrešanim Karlom Wagnerjem v približni smeri prvopristopnikov iz leta 1906... Tako je bil Janez Košir za Bergincem prvi izpričani Slovenec – v steni sicer res ne

samostojno – še pred Komacem in Tumo.” (Zapisano v knjigi Triglav, gora in simbol, 1979.)

Dr. Miha Potočnik (eden najvidnejših alpinistov med obema vojnama in najboljših poznavalcev Triglavske stene) je torej točno vedel za Koširjevo dejanje in njegovo mesto v zgodovini slovenskega planinstva. Četudi (najbrž) ni videl vpisa v Koširjevi vodniški knjižici (tukajšnji faksimile), mu je verjel na besedo, saj se je izpoved ujemala z dobro znanimi dogodki (Wagnerjeva nesreča) in terenom (pokazal mu je Nemški steber). Pošteno je priznal Koširjevo dejanje: “... za Bergincem prvi izpričani Slovenec ... še pred Komacem in Tumo.” (Berginc, kot rečeno, je dokaj sporen.)

Nenavadno je samo to, da tega ni bolj poudaril ali razglasil, in podatek je šel gladko mimo (kosmatih) ušes (planinske) javnosti. Zato je bilo treba to razmeroma malo znano dejstvo tukaj nekoliko obširneje razložiti in utemeljiti, da ne bi kdo posumil, da prinašajo Gorenjci Sloveniji danajske darove. Alpinizem, konec koncev, poleg Planice najodličnejši gorenjski športni zaklad, zasluži nekaj žlahtne pozornosti, četudi se gorniška beseda najraje suče okrog Čopovega Joža in njegovega Stebra, a to je že drugo, kasnejše in drugačno zmagoslavje.

Da se motijo tudi velike glave, kaže zapis M. M. Debelakove v njeni Kroniki Triglava (Planinski vestnik 1949): “... dr. Tuma /je bil/ prvi slovenski alpinist, ki je preplezal Triglavsko steno...” Naziv alpinist gor ali dol – naziva alpinist tako ni nihče uradno podeljeval – Tuma je bil v Steni leta 1910, Jože Komac leta 1909, Janez Košir leta 1908 in domnevni Berginc že davnega leta 1890 (ali 1894).

PRELJUBA DEJSTVA!!! (In mar Košir in Komac kot oblastveno potrjena vodnika z vodniško knjižico in znakom nista bila alpinista?)

Ni sicer jasno, kako je Janez Košir pri svojem potikanju okrog Triglavske stene in po njej, takrat ko so iskali Wagnerja, prišel v tak tesen stik z nemškima plezalcema, da sta ga povabila s seboj na težko, dolgo plezanje, dejstvo je, da se je vabilu odzval – v času, ko je bila plezalska tehnika taka, kakršno je človeku dala mati narava (brez omembe vrednega varovanja), ko je bila Stena še docela neobplezana, plezalska (reševalna) družčina majhna in oddaljena in za stensko reševanje v glavnem neusposobljena, in je bilo upanje na kakršnokoli pomoč manj kot simbolično. Gotovo je bil videti plezalsko stremljiv in zanesljiv, najbrž bolj kot drugi domačini-reševalci. Res je sicer, da ni šel v Steno na lastno pobudo ali v okviru kakega svojega pionirsko-raziskovalnega programa (za to je bil še ne čisto dvajsetleten tudi premlad, po programu sta delala Kugy in Tuma) niti ni preplezal Stene iz domoljubnih slovenskih nagibov (kot se je v tistih “slavjanskih” časih marsikaj dogajalo “z razvitimi slovenskimi zastavami v čast in slavo domovine”), vendar je tudi res, da je bil dovolj pogumen, da je po osrednji smeri in v dobro znani odlični družbi nesporno samostojno (brez pomoči vrvi) preplezal Triglavsko

severno steno – iz pravega planinskega avanturizma, četudi je uradno veljal vzpon kot poizvedovalna akcija za Wagnerjem (kdor je kaj takega skusil, bo razumel, saj poizvedovalna akcija ni nujno pomenila preplezati Steno, in nihče drug iz tiste poizvedovalne družčine je ni, razen omenjene trojice) – in da ga nesporni zgodovinski datum (čeprav tudi za tega nima zaslug) uvršča v slovenski konkurenci na prvo mesto. Ali z drugimi besedami: *Janez Košir iz Mojstrane je dokumentirano zanesljivo kot prvi Slovenec preplezal Triglavsko severno steno*. To suho dejstvo je brez dvoma treba vgraditi v slovensko (planinsko) zgodovino in slovensko kulturno zavest.

V Enciklopediji Slovenije bi želel videti zapis: *Janez Košir (24. oktober 1888 – 28. oktober 1943) iz Mojstrane. 22. avgusta 1908 je kot prvi dokumentirano izpričani Slovenec preplezal Triglavsko severno steno kot soplezalec nemških alpinistov F. Zimmra in G. Jahna.*

Košir za svoje dejanje ni užil posebne slave. Se pravi nobene. Najbrž tudi ni bil tiste sorte, da bi ga znal vnovčiti. Morda se njegovega zgodovinskega pomena niti ni prav zavedal. Za oceno je bil odvisen od uradne zgodovine, ta pa mu vpričo Komačevega in Tumovega samoiniciativnega vzpona (četudi po Slovenski smeri) po vsem videzu ni hotela dati polnega priznanja. Ali pa je ideološko-politično (torej pristransko, iz docela nealpinističnih razlogov) oklevala? Med drugo vojno se je namreč Košir znašel na seznamu osumljenih. Partizanski likvidatorji so ga ustrelili v njegovi hiši v Mojstrani 28. oktobra 1943, takorekoč kot darilo za rojstni dan, ki ga je imel pred štirimi dnevi, ko je dopolnil petinpetdeset let. Slovenci smo tedaj odraščali v zgodovinski narod in k maturitetnemu spričevalu spada bratomorno krvolitje. (Po Tarasu Kermaunerju.) Toda to je že druga zgodba. Naša zgodba pa želi samo, da si ustoličeno zgodovinopisje ne glede na razloge za Koširjevo obsodbo za naprej ne bi zatiskalo oči pred njegovim dejanjem v Triglavski steni. Bližnja stoletnica njegovega vzpona se zdi primeren čas, da se nepristransko ovrednoti.

* * *

Tako smo prišli do konca. Ali v dobro ali v slabo, ali za spodbudo ali pohujšanje, bo presodil vsak sam. Teh nekaj kalejdoskopskih prizorov je tu zabeleženih za vtis o Gorenjski, temni in svetli, boleči in nasmejani. Moji deželi!

Valentin Jarc

SISTEM OBVEŠČANJA S KRESOVI

UVOD

Na področju raziskav starih poti na Visoki Gorenjski sem najprej upošteval podatke, ki jih je objavil Valvasor. Ker so se mi zdeli nekateri nepravilni, sem raziskavo usmeril v obstoječe vire in terenske raziskave. Delo je trajalo tri leta in je marsikdaj zastalo. Nekajkrat smo se skupaj z mojimi sodelavci, ki so mi pri tem pomagali, znašli v zagatah. Vendar se je sčasoma nabralo toliko podatkov, da smo lahko razrešili številne dileme.

Turški vpadi v naše kraje se začnejo najprej na področju Bele krajine, kjer Turki prvič vpadejo leta 1408.

Na Visoko Gorenjsko naj bi dejansko prišli samo enkrat in to leta 1475, ko so se dva meseca klatili v okolici Bleda in po Deželi. Tedaj naj bi bili namenjeni na Koroško, vendar so se jim izgubili vodniki, ki naj bi jih popeljali naprej na Koroško. Prišli naj bi samo do Most.

ZGODOVINSKI PODATKI O OBVEŠČANJU S KRESOVI

Stalna turška nevarnost je vzpodbudila deželne oblasti, da so leta 1471 vzpostavile v avstrijskih dednih deželah (Kranjska, Koroška, Štajerska, Gradiščanska...) sistem rednega obveščanja, ki je temeljil predvsem na kresovih.

Kranjske deželne oblasti so tedaj vzpostavile sistem obveščanja s kresovi. Visoka Gorenjska je imela v službi stražarje, ki so na visokih točkah opazovali pokrajino in točko, od koder naj bi prihajal signal. Ti stražarji so bili stalno naseljeni na teh točkah in v bližini teh točk so se sčasoma razvile kmetije. Očitno je to službo opravljala tudi cerkev, saj je večina točk ob cerkvah na gorah, ki so bile obdane z obrambnim zidovjem. V tem času nastanejo tabori.

Valvasor nam sporoča, da se je proti Turkom dežela zaščitila tako, da je uvedla sistem obveščanja o prihodu Turkov. Zaukazana so bila določena znamenja o napadu in varovanju, med drugim so na visokih gorah nanosili velike količine lesa (tudi do nekaj sto tovorov). Ob teh grmadah (Kreut-, Kreutz-Feuer = kres) so postavili tudi močne, velike možnarje, ob njih pa stražo.

“Kadarkoli Turek vpade, pa naj se pojavi koderkoli, saj se z gor, kjer so kresovi, lahko nadzoruje vse dohode ali prelaze, od koder bi se Turek lahko pojavil. Tista straža, ki je sovražniku najbližja, da signal tako, da prižge možnar in nato kres. Straže na drugih gorah sporočilo posredujejo naprej. V dveh do treh urah je tako obveščena vsa dežela, da je sovražnik v deželi in da ga je potrebno prestreči.

Tri sporočilne poti prihajajo do Ljubljane, od tod naprej pa na Gorenjsko:

1. Iz Ljubljane na
2. Šmarno goro (Kallenberg), od tukaj na
3. Zgornji Kamnik (Oberstein), od tukaj na
4. Šmarjetno goro (S. Merthen-Berg) pri Kranju, od tukaj na
5. Radovljico k cerkvi sv. Petra, od tod na
6. Bled, nato na
7. Jesenice, in nato na
8. Belo peč

Ta način obveščanja naj bi bil že zelo star in naj bi bil v uporabi že pod starimi grškorijskimi cesarji, da ne bi plenilci (uničevalci), ki so vdrli v rimske province, vsega neovirano uničili in odvlekli ljudi v sužnost. Tako so pri Tarsu, na nekem visokem griču zgradili grad Culum, na katerem je redna straža zažgala ogenj, od tod pa so se ognji širili s hriba na hrib. Ljudje so bežali v utrjene kraje, da bi se ognili sovražniku. Straža na gori Aurentii (gora najbližja cesarkemu dvoru v Konstantinoplu) je sporočila cesarju vpad sovražnika. Cesar Mihael pa je to navado ukinit, da ga ne bi motili pri njegovih igrah s konji in drugih sladostrastjih.”

Fister navaja (2, s. 52):

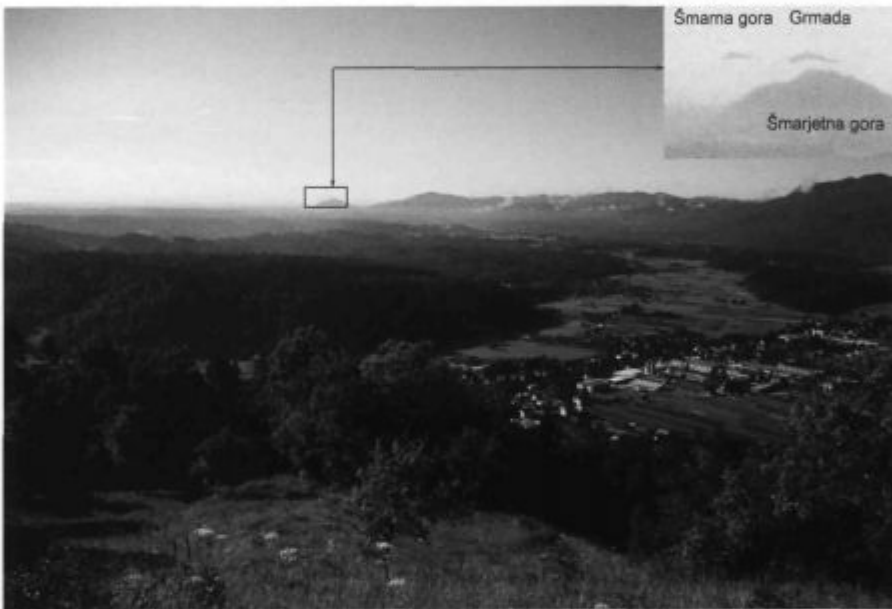
... “Sporočali so na tri načine: kadar je bilo lepo vreme, s signalnimi kresovi (podnevi dim, ponoči ogenj) s streli iz topičev in zvonjenjem v primeru slabe vidljivosti in s hitrimi sli, ki so nosili sporočila o številu smeri in namenih bližajočega se sovražnika. Dokončno so uredili ta sistem leta 1522. Mreža glavnih signalnih točk je bila ohranjena še za časa Valvasorja, ki nam jo podaja za kranjske dežele do hrvaške meje pa do Koroške.

Iz deželnega obrambnega načrta je razviden celoten sistem signalizacije za Kranjsko. En strel je naznjal bližanje sovražnika deželni meji, dva nevarnost napada, trije pa sovražnika že v mejah dežele”...

ANALIZA VALVASORJEVEGA SPOROČILA

Če analiziramo zgornje sporočilo, lahko ugotovimo, da je v njem kar nekaj nejasnosti.

Vsakomur, ki je bil kdaj na Sv. Petru ob lepem vremenu, je jasno, da je vidni signal prihajal na Sv. Petra ob lepem vremenu naravnost s Šmarne gore, ob slabšem vremenu pa bolj verjetno s Šmarjetne gore, od koder je lahko prihajal tudi zvočni signal, ni pa mogel prihajati iz Kamnika, saj ga zakriva Dobrča.

Slika 1. Pogled s Sv. Petra proti Šmarjetni gori

Ravno tako ni mogel prihajati signal z Bleda na Jesenice, razen na kakšen hrib iznad Jesenic.

Ravno tako ni mogel prihajati signal s Sv. Petra na Belo peč.

Če je hotel priti signal na Belo peč, je morala obstajati vsaj še ena vmesna točka med Sv. Petrom in Belo pečjo. Kje je bila ta točka, oz. več točk, ki so omogočale prenos signala, in kje točno so bile te točke v posameznih imenovanih krajih?

Da bi ugotovili posamezne možne točke, ki bi bile vidne z Bleda, smo pregledali vse hribe nad Jesenicami, ali obstojajo kakšna ledinska imena, ki bi nas navajala na kaj takega.

Našli smo samo imeni Kres nad Koroško Belo in Stražo nad Javornikom, za kateri obstojajo tudi zgodovinska izročila. Ta dva hriba pa z Bleda nista vidna, saj sta prenizka.

Po zemljevidih je bila pregledana tudi vidnost drugih primernih točk: Sv. Katarine nad Zasipom, Jelenkamna nad Jesenicami, posameznih hribov nad Jeseniškimi Rovti, Straže nad Bledom, Blejskega gradu, Srednjega Vrha nad Martuljkom. Potem so bile iz doline pregledane točke, ki pa so danes zaraščene z visokim drevjem in so razgledi z njih večinoma nemogoči:

- Blejski grad je močno zaraščen, možni so samo panoramski razgledi, vendar ne v smeri Jesenic,
- z vrha Straže na Bledu je možen pogled v smeri Jesenic, drugi pogledi so zaraščeni (vzhod, jug, zahod),
- Kres nad Koroško Belo, Straža nad Javornikom, Srednji Vrh nad Martuljkom, Bela peč (v smeri proti Jesenicam).

Na osnovi do tedaj zbranih podatkov je bilo ugotovljeno:

Na Visoko Gorenjsko je torej prihajal signal preko Šmarne gore in Šmarjetne gore pri Kranju, od tu naprej pa na Sv. Peter nad Begunjami (in ne k sv. Petru v Radovljici) ter na Bled. Kako pa je prehajal signal naprej proti Beli peči, pa nismo mogli ugotoviti.

Preko Bleda in naprej preko doline Radovne ni bilo verjetno, saj je konfiguracija terena neugodna,

Preko Sv. Petra in na Kres ali Stražo nad Javornikom vidni signal ni mogel potekati, saj iz okolice cerkve razgledi tega ne dopuščajo. Pogled s Sv. Petra na Kres v smeri Jesenic prikazuje slika 2, s katere je razvidno, da so pogledi nemogoči, četudi odmislimo sedanjo poraščenost z drevjem.

Da bi ugotovili, kako je signal dejansko potekal, smo razdelili preverjanje v štiri različne postopke:

- preverjanje literature, dokumentacije in krajevnih sporočil o kresovih, možnarjih, stražah, Turkih, itd.,
- ledinska imena Straža, Kres, oz. kaj podobnega,
- vidnost posameznih točk na zemljevidih,
- fotografiranje posameznih točk.

Tako zbrane podatke bi potem med seboj uskladili in preverili. Najprej smo pregledali ledinska imena, ki naj bi navajala na taka mesta, kjer naj bi bili kresovi oz. straže, kjer bi utegnili biti torej mesto, ki ga omenja Valvasor.

Nato smo najdena mesta vnesli v razne zemljevide, da bi določili medsebojno

Slika 2. Pogled s Kresa nad Sv. Petrom proti Jesenicam

vidnost posameznih točk. V tej fazi smo ugotovili:

1. da je vidni signal pritekal na Visoko Gorenjsko naravnost s Šmarne gore na Sv. Petra nad Begunjami.
2. da je bil Sv. Peter glavna točka obveščanja za Visoko Gorenjsko.

Lokalna zgodovina govori o kresovih na različnih lokacijah, ki pa jih marsikdaj ne moremo uvrstiti med tiste, ki jih sporoča Valvazor.

Nikjer ni zaslediti kakih sporočil o možnarjih, ki bi kazala tudi na obveščanje s pomočjo zvoka.

Kako pa je tak sistem sploh deloval in kakršna je bila njegova zanesljivost?

Če je bilo deževno in megleno in so bile višinske točke med seboj nevidne, potem se je signal prekinil.

Opazimo, da so vse točke na takih višinah, da naj bi segale iznad megle, torej so bile sorazmerno varne. Vendar tedaj ni bilo mogoče obveščati okoliškega prebivalstva.

Možnarji pa s svojim pokom ne segajo zelo daleč, kar je odvisno predvsem od vetrov.

Oba sistema, zvočno in vidno obveščanje, sta torej podpirala in dopolnjevala drug

drugega. Ker so bile točke skoraj na isti višini, se je v mirnem ozračju tudi pok slišal sorazmerno zelo daleč.

Zato lahko tudi smatramo, da so dodatne točke predvsem dopolnjevale tiste, ki jih navaja Valvasor, in s tem skrbele za večjo učinkovitost sistema obveščanja s tem, da bi kateri koli signal potekal čim hitreje in čim bolj zanesljivo.

Pogled s posameznih točk nam pove, da se je istočasno videlo na dve točki naprej in nazaj, ne samo na eno. Tako se s Straže nad Sv. Petrom vidita tako Šmarjetna kot tudi Šmarna gora, na nasprotni strani pa se vidi daleč po Gornjesavski dolini, tako na Jesenice kot tudi na Dovje in celo na hribe nad Podkorenem. Točke so bile izbrane tako, da se je signal večkrat prekrival.

Zavedati pa se moramo tudi, da je poleg deželnega sistema obveščanja deloval tudi lokalni sistem obveščanja. Oba sta delovala v istem prostoru.

Poleg obveščevalne funkcije pa je bilo potrebno zgraditi tudi zaščitno funkcijo. Zato se tedaj poleg obstoječih utrd (mesta, gradovi) pojavijo tabori in druge utrjene točke.

Temu namenu so služile predvsem cerkve. Te so v tej dobi močno utrdili, marsikdaj tudi povečali, da so bile sposobne prevzeti tisto prebivalstvo, ki naj bi se vanje zateklo. Če je bila do tedaj še marsikatera cerkev lesena, so jo tedaj nadomestili z zidano. Poleg trdno zidanih cerkva se pojavijo tudi obrambni zidovi (v Lescah, v Bodeščah, na Bledu okoli cerkve sv. Martina, na Koroški Beli, na Kupljeniku, itd.).

Vse te obrambne dejavnosti pa so trajale več kot dve stoletji. Torej celoten sistem ni bil zgrajen naenkrat, temveč s tako hitrostjo, kot so to dopuščale možnosti.

Za fužinarje vemo, da so se večinoma šele v naslednjem stoletju, ko se preselijo s hribov v doline, začeli utrjevati v svojih fužinskih dvorcih. Lep tak primer so vsi trije fužinski dvorci na področju Jesenic: na Plavžu (slika 3), na Savi in na Javorniku.

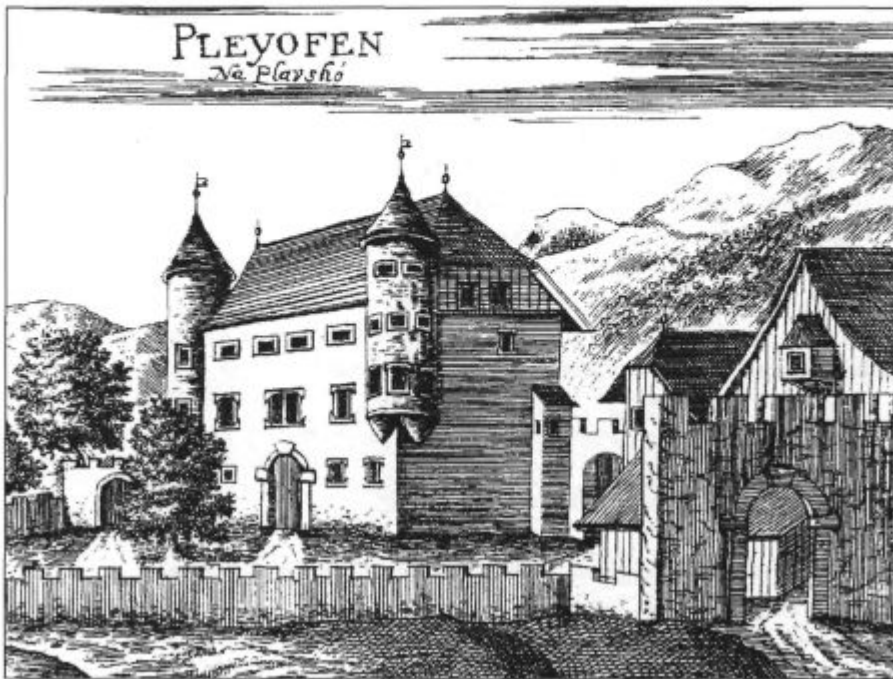
V tej fazi raziskav smo imeli sporočila o:

- Šmarni gori – Grmada
- ledinsko ime Straža nad Trebežem na Javorniku
- ledinsko ime Kres nad Koroško Belo
- ledinsko ime Straža na Bledu

Tedaj smo sklepali, da je potekal signal:

Sv. Peter - Bled - neka točka nad Jesenicami, ki bi bila vidna tudi z Bele peči - Bela peč.

Vendar nam smotnost razmišljanja v tistem času, ki ga lahko zasledimo na drugih področjih človeškega delovanja, da misliti, da signal ni mogel po nepotrebem begati sem in tja, da na glavni signalni liniji ni bilo nepotrebnih ovinkov, skratka, da je signal potekal čim bolj ravno, s čim manj ovinkov in čim manj vmesnih točk, ki so bile razporejene tako, da so lahko izvajale svojo funkcijo (vidno in zvočno

Slika 3. Fužinski dvorec na Plavžu (po Valvasorju)

opazovanje in obveščanje).

Signal proti Bledu v glavni liniji bi bil torej nesmiseln. Zato smo med Sv. Petrom in Belo pečjo iskali primerno točko, ki bi imela primerne zgodovinske lastnosti, vendar je tedaj še nismo našli.

3. DODATNE RAZISKAVE

Ob drugih raziskavah smo čez nekaj časa našli še naslednje točke:

- Ledinsko ime "Na Straži" nad današnjim sankoškim domom nad Sv. Petrom (Franciscejski kataster - Na Strasch)
- kmetija Sedučnik nad Dovjem
- kmetija "Merkelj" v Srednjem Vrhu nad Martuljkom (1,s.12)

Potem je bilo po zemljevidih ponovno pregledano, katere točke so med seboj

vidne, iz katerih je mogoče poslati in/ali sprejemati signal. Ugotovljeno je bilo:

- Z lokacije "Na Straži" na Sv. Petru je viden Bled, Straža nad Javornikom, Gradišče nad Potoki in kmetija Sedučnika nad Dovjem (sl. 5).

- Z lokacije Sedučnik je vidna Straža nad Sv. Petrom pri Begunjah, Gradišče nad Potoki, Straža nad Javornikom, proti zahodu pa (z najvišje točke zahodnega roba Sedučnikove police) Višarje, Kranjska Gora, Podkoren, Bela Peč (sl. 8).

- S Srednjega Vrha je vidna Kranjska Gora in Višarje, ne pa Bela Peč in Podkoren.

- Na Jesenicah ni nobene primerne lokacije, pač pa so nad Jesenicami in Javornikom, vendar so vse nenaseljene in nikjer ni o tem kakega izročila.

Javorniški Kres je potegnjem globoko v dolino Javornika in je slabo viden. Mogoče je bila kaka točka na Jelenkamnu ali Plavškem Rovtu?

POSAMEZNE SIGNALNE TOČKE

Oglejmo si sedaj najprej posamezne točke, ki nam jih sporoča Valvasor.

Šmarna gora je hrib, ki ima dva dela: Šmarno goro (667 m) in Grmado (676 m).

Oba dva dela sta vidna skoraj po celotni spodnji Gorenjski, proti zgornji Gorenjski pa preprečuje razgled Šmarjetna gora in zapadno od nje ležiči Šentjošt. Je idealen kraj za postavitve straže in zatekanje ljudi v sili. Na Šmarni gori je bila leta 1442 zgrajena cerkev z obzidjem. Na Grmadi pa predvidevajo Š2, s.53), da je bila stražna postojanka. Signal je do tod prihajal z Ljubljanskega gradu, naprej pa na Sv. Peter nad Begunjami in v Gornji Grad nad Kamnikom.

Gornji Grad nad Kamnikom za Visoko Gorenjsko ni pomemben, saj je sem prihajal signal hitreje direktno s Šmarne gore in Šmarjetne gore.

Šmarjetna gora nad Stražiščem pri Kranju: leži na višini 652 m in je dobro vidna na vse strani, razen iz bližnjih jugovzhodnih krajev, ki jih zakriva bližnja Kalvarija (588 m). Na Šmarjetni gori je cerkev sv. Marjete in nekoč je bil verjetno tudi tabor. Cerkev je bila prvič omenjena l. 1274.

Sv. Peter na Gori nad Poljčami (ali tudi nad Begunjami) se nahaja na višini 839 m. Cerkev je bila zgrajena 1467, posvečena 1523. Iz mežnarije ob cerkvi sta dobro vidni Šmarna gora in Šmarjetna gora (glej sl. 1). Izza cerkve so tereni primerni za kres. Ledinska imena na grebenih izza cerkve, ki so vidni iz blejskega kota oz.

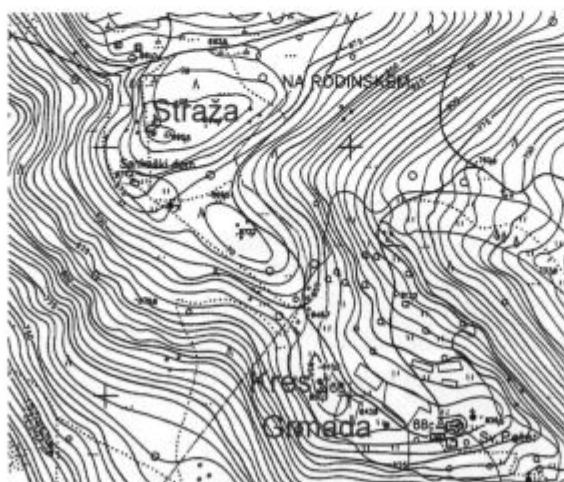
Gornjesavske doline, (glej sl. 5) še danes spominjajo na te čase:

"Grmada" nad mežnarijo zahodno od cerkve, višina 840 m,

"Na Kresu" kakih 100 m zahodno od cerkve na višini 850 m in

"Na Straži" višina 896 m (v franciscejskem katastru "na strasche") nad današnjim Sankaškim domom.

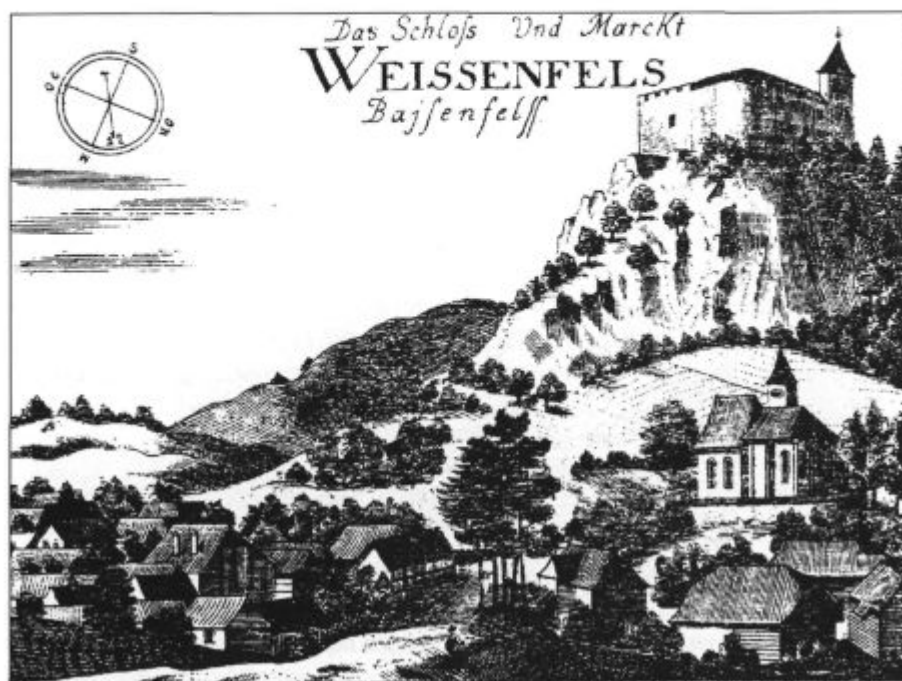
Na Kresu se še danes ob raznih prilikah kuri kres. Točka je toliko oddaljena od mežnarije in cerkve, da ni nevarnosti požarov, dostopna pa v eni minuti. Nekoliko bolj (430 m zračne črte) je oddaljena točka Na Straži, kakih 5 minut od

Slika 4. Zemljevid razporeditve ledinskih imen na Sv. Petru

Slika 5. Pogled s Straže nad Sv. Petrom proti Jesenicam

Slika 6a. Grad Bela peč za časa Valvasorja

Slika 6b Grad Bela peč danes

mežnarije, vendar je bistveno bolj vidna iz vseh delov doline, predvsem pa iz Gornjesavske doline (slika 5 prikazuje pogled s Straže proti Jesenicam). Ta točka je danes zaraščena z gozdom, vendar je še danes dobro vidna izravnava vrha v plato (kakih 10 x 6m), na katerem je bilo mogoče postaviti grmado. S te točke sta v Gornjesavski dolini vidni: Straža nad Javornikom in kmetija Sedučnik, niso pa vidne Bela peč in Srednji Vrh nad Martuljkom in Kres nad Koroško Belo. Poleg lokacije "Na Straži" se nekoliko nižje nahaja današnji Sankaški dom na polici, s katere je podoben razgled kot z vrha Straže. Tudi ta je bila verjetno vključena v opazovalni in signalni sistem.

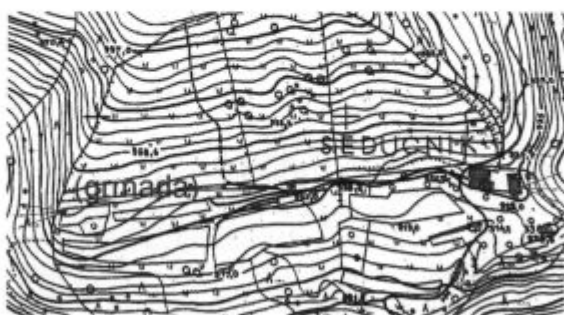
Grad Belo peč je zgradil leta 1436 Ulrik Celjski. Grad zelo verjetno ni bil zgrajen zaradi tega namena, saj so Celjski grofje bili v svaštvu z bosanskimi Kotromaniči, ki so bili turški vazali. Vsekakor pa je bil vključen v deželni signalni sistem pozneje, ko je prešel iz celjskih v habsburške roke, ko se tudi začne graditi signalni sistem. Grad je ležal na višini 1120 m. Z njega je lep razgled po Kanalski dolini, po Ziljski dolini (Dobrač) in po Gornjesavski dolini (tudi proti domačiji Sedučnik nad Dovjem).

V tem obdobju se začnejo na višjih točkah nad dolinami pojavljati zidane cerkve z obrambnimi obzidji in tudi drugimi objekti (Celjani sezidajo grad na Beli peči leta 1436, na Šmarni gori je leta 1442 sezidana večja cerkev in obrambno obzidje, na Sv. Petru je leta 1467 sezidana cerkev in obrambno zidovje, itd.). Uporabljene in dodatno utrjene pa so tudi cerkve, ki so nastale že prej (Bodešče nastanejo že pred leta 1440, ko je bila cerkev poslikana (3, s.72)). Vse to se dogaja v 15. stol. Skratka, te točke postanejo stalno obljudene.

Ko je bilo odkrito pravilno mesto na Sv. Petru, se je ponudila tudi nadaljnja iztočnica. Če je potekal signal s Sv. Petra naravnost navzgor po Gornjesavski dolini, potem je bil odcep proti Bledu stranski odcep in ne glavna povezava. S Straže nad Sv. Petrom pa ni mogoče videti naravnost na Belo peč. Zato je morala obstajati še neka vmesna točka, ki je posredovala signal. To vmesno točko pa smo iskali dalj časa, saj sta sprva prišli v upoštevanje dve točki: eno omenja krajevni zgodovinar Vid Černe v svoji knjigi o Kranjski Gori (1) in druga, ki so nam jo ponujali zemljevidi - kmetija Sedučnik nad Dovjem. Ta se nahaja skoraj točno na sredini med Stražo nad Sv. Petrom (20 km) in Belo pečjo (20,7 km) na razdaljah primernih za vidno obveščanje in tudi za obveščanje s pomočjo možnarjev.

Pregled zgodovinskih virov je pokazal, da se kmetija Sedučnik pojavi v obdobju med leti 1319 in 1501. Prvi loški urbar za posest Dovje te kmetije še ne omenja (1319), drugi iz leta 1501 pa jo že vsebuje. Je edina kmetija, ki se nahaja izven ožjega naselja Dovje, edina gorska kmetija v vasi Dovje. Njena izpostavljenost lega da slutiti, da je morala biti postavljena s posebnim namenom, saj je nad Dovjem dovolj drugih lokacij, ki so primernejše za postavitev kmetije.

Kmetija Sedučnik je postavljena (danes) na vzhodnem delu police, kjer se nahaja obdelovalna zemlja te kmetije na majhnem sedlu (glej sliko 7), iz katerega bi bil možen lep razgled (če ne bi bilo vzhodno od kmetije vse zaraščeno, tako kot je to danes) proti Jesenicam in tudi deloma po Deželi, predvsem pa na Stražo nad Sv.

Slika 7. Lega kmetije Sedučnik

Petrom (glej sliko 8, ki je posneta s polja izza omenjene kmetije).

Ime kmetije prihaja verjetno od lege te kmetije na sedelcu (seduč'k). Pri hiši pa ni nikakršnega izročila ali ledinskih imen o kaki straži, vahti, "merkanju", možnarjih, grmadah, kresovih, itd. niti ne vedo, kdaj je kmetija nastala.

Slika 8. Pogled s travnikov pred kmetijo Sedučnik proti Jesenicam

Razmere na lokaciji Sedučnik so zelo podobne onim na Sv. Petru. Opazovalnica je ločena od grmade, razdalje so podobne, lege točk so slične na podobnih višinah.

DRUGE TOČKE, POMEMBNE ZA OBRAMBO PREBIVALCEV

V tem obdobju so bile postavljene oz. na novo utrjene tudi nekatere druge cerkve: Na sedanjem Spodnjem Otoku je bila postavljena cerkev sv. Janeza Krstnika že pred letom 1470, ki naj bi tedaj imela višje obzidje - slika 9.

V tem času naj bi bila na Sv. Katarini cerkev obdana z obzidjem, ki je danes mnogo nižje in deloma razpadlo.

V Bodeščah je bila leta 1440 znotraj poslikana cerkev sv. Lenarta.

Na Kupljeniku je bila že zelo zgodaj postavljena cerkev sv. Štefana z obzidjem, ki je bilo narejeno leta 1631-32 in odstranjeno leta 1911.

V Lescah naj bi cerkev tedaj dobila obzidje.

Na Rebru je bila že zelo zgodaj postavljena cerkev sv. Lovrenca skupaj z obzidjem naj bi služila kot zatočišče.

Na Bledu dobi tedanja cerkev sv. Martina obzidje, ki je omogočalo obrambo, itd.

OSTALI PODATKI IZ TEH ČASOV

Poleg omenjenih glavnih signalnih točk pa je bilo niz drugih lokalnih točk, kjer so bile pripravljene grmade, vendar niso bile stalno naseljene oz. stalno podprte. Na nekaterih točkah so stražili samo ob večjih nevarnostih (Straža na Bledu).

Poleg kresov in možnarjev so bili potrebni tudi sli. Posamezne gosposke so imele na razpolago stalne sle, ki so po potrebi obveščali lokalno prebivalstvo in sosedne gosposke. Predvsem je ta služba morala delovati takrat, ko je bilo slabo vreme in je svetlobna in zvočna signalizacija odpovedala. Sploh je sprva deloval ta način obveščanja, ki pa je bil prepočasen in premalo zanesljiv. Segal je iz same Vojne krajine navzgor. Sli so nosili obvestila, ki so jih morali prejemniki potrjevati.

Glede na razvrstitev posameznih ledinskih imen (straža, grmada) bi lahko sklepali, da so stražarji lahko opravljali tudi službo slov. Potem ko so prižgali svoje kresove, so morali ugotoviti, ali so zagoreli vsi kresovi na točkah, ki so jih morali

obvestiti, če pa niso zagoreli, so morali opraviti to peš ali jež.

Sli so za hitro posredovanje rabili tudi dobre ceste, saj so samo po takih lahko hitro potovali.

Slika 9. Cerkev sv. Janeza Krstnika na Spodnjem Otoku

Na te čase spominja še danes zvonjenje ob enajstih dopoldne. To se dogaja tako v Bodeščah kot tudi na Otoku. V obeh krajih obstaja ista pripoved. V turških časih naj bi Turki napadli cerkev, v kateri so se branili prebivalci okoliških krajev. Turki naj bi napadali samo do poldne, potem naj bi pa odšli naprej. Napadeni so za to izvedeli in zvonili poldne že ob enajstih ter se s tem rešili.

Podobna ostalina iz turških časov utegne biti tudi na Kupljeniku. Tam je bil narejen zid okoli cerkve šele po zahtevi škofa Charlichija leta 1631 leta (5, s.18), podrt pa je bil ta zid leta 1911. Postavitev tega zidu sicer ne sodi več v najbolj pereče čase turške nevarnosti. Cerkev sama se prvič omenja leta 1558 (ko dobi dva zvonova), vendar utegne biti dokaj starejša. Na Kupljeniku se je leta 1630 pisal kmet Vršan, ki je bil podložnik omenjene cerkve sv. Štefana. Po terezijanskem katastru pa je bil Mežnar "Widmer". Widmerji pa so bili kmetje, ki so morali vzdrževati konja in orožje ter biti na razpolago, če jih je poklical njihov gospod. Gospod kupljenske cerkve sv. Štefana, ki je spadala pod cerkev sv. Martina na

Bledu, pa ni poznan. Pri tem Mežnarju pa so še v 18. stol. hranili možnarje. Ti naj bi bili namenjeni predvsem za razne proslave (5, s.11). Ali ni mogoče njihov izvor bolj pomemben kot samo proslave? Lažje si predstavljamo, da bi jih sprva uporabljali v bolj pomembne namene in pozneje ob raznih slavnih.

Turška nevarnost se zmanjša s postavitvijo Vojne krajine na Hrvaškem, katere središče je bilo v Karlovcu, kjer so v letih 1579 do 1581 zgradili trdnjavo.

Dokončno pa poneha po bitki pred Dunajem leta 1683, ko so bili Turki premagani in si po tej bitki niso več opomogli. Od tedaj naprej postaja signalni sistem vedno bolj nepomemben in ni bil več vzdrževan.

ZAKLJUČKI

Analiza nam pove:

1. da so bile razdalje med posameznimi signalnimi točkami:

- Ljubljana - Šmarna gora 8 km,
- Šmarna gora - Šmarjetna gora 13 km,
- Šmarjetna gora - Sv. Peter nad Begunjami 17,5 km,
- Sv. Peter nad Begunjami - Sedučnik 20 km,
- Sedučnik - Bela peč 20 km,
- Bela peč - Višarje 8,5 km,
- Bela peč - Dobrač 12 km.

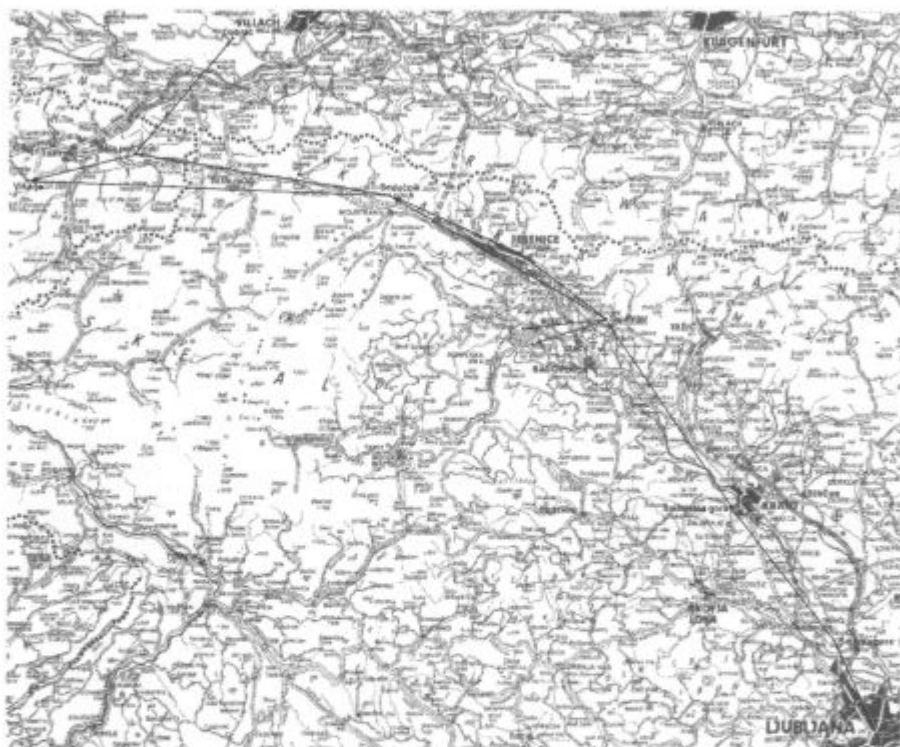
Slišni signal na odprtem je segal torej okoli 18 km daleč, po dolinah, ki so ga bočno omejevale, pa je segal preko 20 km. Vidni signali pa so segali mnogo dlje, vsaj za dve slišni razdalji, v kolikor jih ni omejevala oblika zemljišča.

2. da so v sistemu obveščanja delovala vsa zemljiška gospostva. Najbolj pomembne točke se nahajajo na področju, ki je bilo v začetku 15. stol. ortenburško, ki pa je pozneje prešlo v roke grofov Celjskih (Sv. Peter, Bela peč) in postalo v časih, ko je nastajal signalni sistem, habsburško. Na freisinškem posestvu se nahajata Sedučnik na Dovjem in Šmarjetna gora, na briksenski posesti pa so Blejski grad, blejska Straža, Straža nad Javornikom in Kres nad Koroško Belo.

3. da je bil signalni sistem ločen od obrambnega sistema, čeprav sta bila medsebojno povezana. Na nobeni točki (razen morda na Beli peči) niso signalne točke na istem mestu, kot so pribežališča, čeprav so medsebojne oddaljenosti dokaj majhne.

4. da deželni obrambni sistem ni nadomeščal lokalnega sistema obveščanja, saj mnogo vasi iz glavnih signalnih točk sploh ni bilo vidnih. Lokalni sistem obveščanja se je sicer navezoval na deželni sistem, ni ga pa nadomestoval. Lokalni sistem je bil povezan na sosedne vasi, na obveščanje s pomočjo možnarjev in zvonjenja v cerkvah,

marsikje se je tudi videlo katero od glavnih signalnih točk, vendar to ni bilo nujno. O uporabi obravnavanega sistema poročajo za leto 1476, ko so Turki preko Posočja in čez Predil prišli v Kanalsko dolino. Tedaj naj bi napadli tudi Belo peč in Gornjesavsko dolino.

Slika 10. Zemljevid Gorenjske s sistemom obveščanja s kresovi

Viri:

- (1) Černe Vid, Borovška vas, monografija o Kranjski gori - prispevek, Kranjska Gora
 - (2) Fister Peter, Arhitektura slovenskih protiturških taborov, Slovenska matica, Ljubljana, 1975
 - (3) Höfler Janez, Stensko slikarstvo na Slovenskem med Janezom Ljubljanskim in Mojstrom sv. Andreja iz Krašč, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, Ljubljana, 1995
 - (4) Valvasor J.W., Die Ehre des Herzogthums Crain, Bogenšperk, 1689
 - (5) Zupan Janez, Vas Kupljenik do začetka 20. stoletja, SLS - podružnica Bled in Radovljica, 1998
- Franciscejski kataster, Temeljni topografski načrt, itd.

Tone Konobelj

MUROVA NA SLIKAH LJUDSKEGA SLIKARJA

Pred leti sem pri Marici Kalan na Plavžu našel nekaj zanimivih akvarelov in risb nekdanjih Jesenic*. Avtor slik je Maričin oče Franc Pšenica. Pšenicovi so živeli na Murovi v hiši pri "Ambružu" nasproti cerkve sv. Lenarta. Ko so leta 1931 cerkev povečali, se je morala Ambruževa hiša umakniti večjemu cerkvenemu dvorišču. Na eno od slik je avtor napisal letnico 1914. Na isti sliki je pod barvo vidna tudi letnica 1910, ko je avtor verjetno slike prvič narisal in jih pobarval. Vse štiri akvarele je kasneje še dopolnil in popravil. Na slikah so narisane vse hiše v času pred prvo svetovno vojno od Čufarja do Klabusa. Da bi bil slikar kar se da natančen in dosleden, je na zadnjo stran zapisal hišna imena, kar daje slikam predvsem dokumentarno vrednost. Ljudski slikar je tako ohranil verodostojno podobo Murove in Jesenic pred prvo svetovno vojno, kar je danes že povsem spremenjeno. Vrisani so vsi potoki (npr. Ribjek), ceste in poti (npr. pot čez Pejce, deželna cesta skozi Jesenice, pot na Murovo in cesta v Planino pod Golico), sadovnjaki, polja in vrtovi. Vse je skoraj katastrsko točno. Hiše imajo lepe urejene fasade, lepo urejene vrtove, poti, ograje in, kar je še posebej zanimivo, večina jih ima lesene strehe.

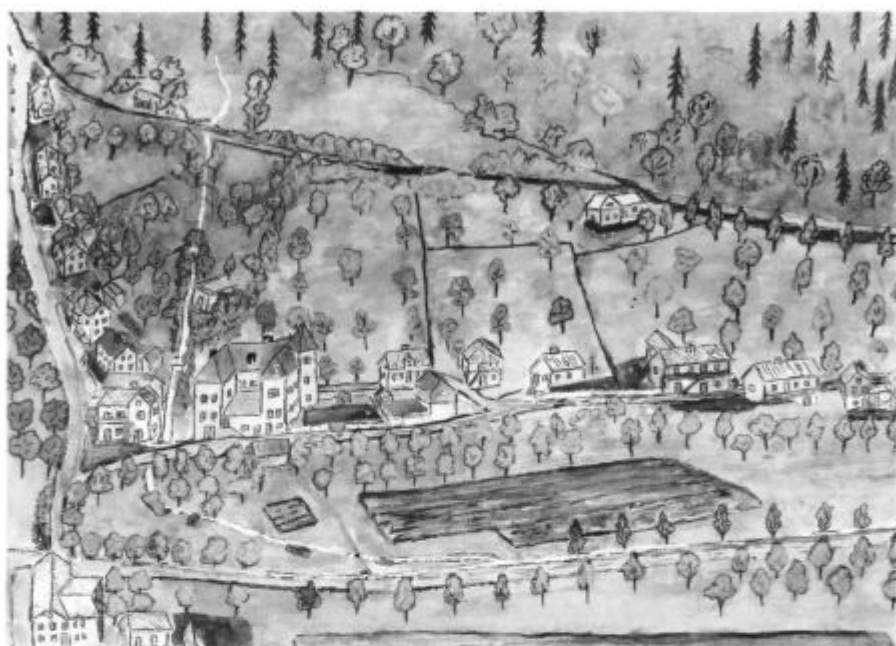
Od zahoda proti vzhodu si sledijo hiše, ki jih je avtor opremil z domačimi imeni ali z imeni takratnega gospodarja.

Prva slika:

Šilar, Pengal, Antonič, Bokal, Bizjak (Luka), Mežek (Rodar), Čufar (Pretnar, Smukov mlin), Polka (Škant), Klinar (Matevzel Bonat), Novak (Glorja), Klemen (Rekel) in Horvat (Zimovc).

Druga slika:

Praček, Pesjak (Dindel), Kitra (Snajc), Joža Trseglav, Markež, (Mlinar), (Uršel), Ipavc, Pleš (Čarman), Hafnar (Mokern), Zupan (Štefanja), Pretnar (Cuznar), Mežek - Domenk, Repe (Nošk), Višnar Fl. (Šnajder) (Marjana Gož), Košir (Pavelk), Žerjav (Matijevc), Novak (Menten), Košenina (Stroj), (Cimperman), Puc (Gozenk), Puc M. (Germon), Polanc (Pucel), Resman, Lipovc (Svedrar); šola (Kosova graščina), Žerjav - Družnik (Pošen), Novak (Razinger), Morič (Rajmont), župnišče (farovž), gasilski dom in Jakob Vovk.

Tretja slika:

Trseglav, Podpecnik (Dindel), (Pesjak), Janesk, Pracko, Adela, Šivankar, Gorjanc, Ambruž - Pšenica, (nad cerkvijo) Rožič - Puc, Kavček Lena in Toni, Lavtižar, Skavar- Razingar, , Vilman - Cegnar, Čedenk, Škafar, Bavd, Hafnar, Klinar, Šlosberg (Golob), Lavrinc, Jakmo (?) (Petri); (ob glavni cesti) Razingar (Čop) - Pojen (Družnik), Lenardk (Žerjav), Šola (Kos), kaplanija, Ferbar, (do cerkve so vodile dvojne stopnice, okrog cerkve je bil zid in nekaj nagrobnikov), Tinck (Černe), Jurež Jeklar, Ferjan Žlajholc, Flajskar (Hrovat Pepe), Iva Hr (?), Furov (Pšenica), Šraj (pošta), Ferjan Jakob (pek), skladišče, Baloh, Ahčin.

OPOMBE

* Originali so pri Marici Kalan.

O slikah sem prvič pisal v Muzejskem časopisu MDJ v članku z naslovom Ljudski slikar upodobil Jesenice leta 1914, leto VI, številka 3, stran 3, 1. junija 1995.

Silvo Kokalj

VILMANOV FOTOGRAFSKI ARHIV

V začetku dvajsetega stoletja sta na Jesenicah delovala dva fotografa. Fran Pavlin, portretist in krajinski fotograf je znan predvsem po koloriranih razglednicah Jesenic, Bleda, Karavank in Julijskih Alp. Med zavezniškim napadom leta 1945 je bomba zadela njegov atelje. Fran in hčerka Milena, prav tako fotografinja, sta bila ubita, atelje pa uničen.

Drugi znani fotograf v tem času je bil trgovec in veleposestnik Andrej Čufer, čigar posnetki so bili namenjeni predvsem reklamiranju lastne trgovske dejavnosti. Svoj atelje je imel na Stari Savi pri Markotu, kjer je bila tudi gostilna. Stavbo so pozneje imenovali tudi Vilmanova hiša, verjetno po lastniku Francu Vilmanu, ki je z ženo Pavlo imel v prvem nadstropju fotografski atelje od leta 1920 do leta 1949,

Franc Vilman na motorju pred drugo svetovno vojno (Foto Franc Vilman)

ko so atelje zaprli. Arhiv posnetih plošč je pristal na podstrešju Vilmanove hiše. Sin Franceta Vilmana, ravno tako France, pa je očetovo zapuščino podaril takratnemu Tehniškemu muzeju Železarne Jesenice. Pri prenosu arhiva sta sodelovala kustos muzeja Franc Konobelj Slovenko in fotograf železarne France Kolman. Vilmanovo hišo so sredi šestdesetih let, ko so širili železarno, porušili. Vilmanov arhiv vsebuje okoli 25.000 posnetkov, od tega skoraj 20.000 ateljejskih, predvsem portretov. Velikost plošč je 6 x 9, 9 x 12 in 10 x 15 cm, so oštevilčene in pod istimi številkami vpisane v šestih naročilnih knjigah. V prvi knjigi od leta 1920 do 1922 je na nekaj straneh dobro viden žig "Čufarja nasl. Fr. Vilman, fotograf Jesenice". Iz tega sklepam, da je France Vilman nasledil fotografski atelje Andreja Čuferja. V knjigah zasledimo imena portretirancev od Kranjske Gore do Bohinja, med drugo svetovno vojno pa tudi okupatorjeve oficirje in vojake. Večino teh plošč je verjetno posnela Pavla Vilman, saj je ona vodila atelje in arhiv. Steklena plošča s portreti so zložene v železni omari. Nekaj jih je v kuvertah, nekaj brez zaščite naloženih druga na drugo, večina pa je spravljena v originalni embalaži, v kakršni so proizvajalci prodajali neosvetljene plošče. Škatle so oblepljene s črnim ali ovojnim papirjem in označene s številkami plošč, ki se v njih nahajajo. Na nekaterih škatlah in steklenih negativih je opaziti, da je bil del arhiva nekaj časa izpostavljen vlagi, verjetno že na podstrešju Vilmanove hiše.

Vilmanov atelje pri Markotu na Stari Savi (Foto Franc Vilman)

Škatlice, ohranjene v celoti, so maloštevilne. Na njih so še danes znana imena proizvajalcev, kot so Kodak, Agfa, Forte, Verax, Mimosa, Hauff in druge. Škatlice so različnih velikosti, od 6 x 9 do 10 x 15 cm.

Večina plošč v omari je dobro ohranjenih, saj so bile zaščitene pred prahom, vlago, svetlobo in velikimi temperaturnimi spremembami. To pa na žalost ne velja za plošče v in ob zabojih in na omarah, ki so bile večji del nezaščitene ali samo v pisemski ovojnici štirideset let izpostavljene zunanjim vplivom. Teh plošč je približno pet tisoč, vendar jih je skoraj polovica močno poškodovanih. Na nekaterih je srebro oksidiralo že po celi površini in take plošče je skoraj nemogoče kopirati, saj srebro deluje kot zrcalo in svetlobo odbije nazaj proti izvoru. Ta del arhiva pa je tudi najbolj zanimiv za raziskovanje. V njem so na steklenih ploščah, večinoma velikosti razglednic (10 x 15 cm) raznovrstni posnetki Stare Save, Jesenic, Kranjske Gore, Mojstrane, Dovja, Žirovnice, Most, Breznice, Bleda, Bohinja, Karavank in Julijskih Alp. Zanimivi so tudi posnetki avtomobilov iz tridesetih let, prvi radio na Jesenicah, France Vilman na motorju, Pavla Vilman, jeseniški sladoledarji...

Bogat arhiv narodnih noš, porok, športnih manifestacij (sokoli, orli), reklamnih posnetkov pa nam dokazuje, da je fotografija kot dokumentarni in sporočilni medij imela velik pomen med hitro naraščajočim prebivalstvom industrijsko razvijajočih Jesenic med obema vojnama.

Vilmanov arhiv je edinstven dokument nekega časa, ki nam podarja fragmente spomina, ujetega kot negativ na stekleni plošči. Nedvomno je Vilmanov arhiv najobsežnejši ohranjeni arhiv fotografij na steklo v Gornjesavski dolini in je izjemnega pomena za zgodovino Jesenic in okoliških krajev, saj pripoveduje edinstveno zgodbo o življenju ljudi, starih stavbah in gradovih, ki so se že davno umaknili industrijskim ali modernim stanovanjskim objektom.

OHRANITEV VILMANOVEGA ARHIVA

Po ustanovitvi Muzeja Jesenice kot občinskega muzeja se je pokazala potreba po združitvi do tedaj ločenih fotografskih arhivov železarne in muzeja. Prevzel sem skrb za vse fotografsko gradivo, ki obsega blizu 50 000 kontaktnih kopij, nalepljenih na kartone, s pripadajočimi negativi, poleg tega pa še originalne fotografije KID (najstarejša nosi letnico 1869), originalne fotografije, objavljene v časopisu "Železar", originalne fotografije iz časa NOB in diapozitive s predavanji Slavka Smoleja.

Ko sem po nekaj letih uspel gradivo razporediti in urediti, sem si zadal nalogo, da

pregledam in očistim vsaj nezaščiteni del Vilmanovega arhiva. Kar je bila nekoč opsesija, je postala delovna obveza.

Izkazalo pa se je, da to sploh ni lahka naloga. Vsako steklo je potrebno z vseh strani očistiti z alkoholom, ki mu je dodano čistilno sredstvo, in vložiti v ovitek iz brez kislinne plastike, ki preprečuje nadaljnje propadanje emulzije in oksidacijo srebra v njej. Kljub zavzetemu delu sem v treh mesecih uspel očistiti le nekaj sto steklenih plošč.

Omara z Vilmanovimi ploščami (Fotoarhiv GMJ)

Največji problem predstavljajo portreti, ki so poleg negativ-retuše z grafitom (na emulziji) retuširani tudi na gladki površini stekla. Uporabljali so rdečo barvo za povečanje kontrasta med objektom in ozadjem. Vsaka poteza z vlažno krpo je za retušo usodna. Če se poškoduje, jo je potrebno popolnoma odstraniti in nanesti

ponovno. Če je bilo le mogoče, sem ohranil originalno retušo, čeprav je bilo mnogokrat čiščenje stekla okrog nje bolj zamudno, kot če bi jo izbrisal in obnovil. Nadaljnje čiščenje stekel sem zaradi drugih delovnih obveznosti opustil, saj število plošč presega zmožnosti enega samega človeka, da bi jih očistil in uredil. Zato sem se raje lotil podrobnega pregleda plošč, izločil uničene in izbral nekaj najbolj zanimivih z različnih področij fotografovega delovanja.

Nekatere izmed njih sem poizkusil kontaktno kopirati na fotografski papir, ki se danes uporablja za izdelavo črno belih fotografij. Uporabil sem Tetenalov multigrade papir, pri katerem se gradacija določa s filtri različne gostote, ki se vstavijo v povečevalnik. Seveda pa je delo s tem papirjem zamudno in zahteva precej izkušenj pri določanju gostote negativa, saj so na prvi pogled plošče enako prosojne.

Trud pa je bil poplačan, ko mi je uspelo izdelati prve zadovoljive fotografije. Šele na njih sem lahko resnično užival v kvaliteti in ostrini posnetkov, ki jo je z današnjimi komercialnimi filmskimi formati nemogoče doseči.

Naročilne knjige od leta 1920 do 1946 (Fotoarhiv GMJ)

Plošče v lesenih in železnih predalih nimajo vpisne knjige, so pa razdeljene po tematiki. Nekatere so vložene v kuverte, na katerih je napisan komentar, ki največkrat vsebuje besedo "verjetno". Leta nastanka teh posnetkov ni mogoče ugotoviti, toda po nekaterih podatkih se da sklepati, da so večinoma nastali med leti 1920 do 1935.

Z Vilmanovim arhivom so se v preteklosti ukvarjali, ga pregledovali in razporejali po temah, ki jih je zanimala, fotograf železarne Franci Kolman, Franc Konobelj in Jože Rozman. Nekatere plošče so bile tudi kopirane, predvsem tiste z NOB in socialno tematiko (sokoli, orli, talci, borci in oficirji NOB, nemški oficirji in vojaki), posnetke pa so objavljali v različnih publikacijah.

Čeprav so se nekatere plošče dokaj dobro ohranile že osemdeset let, je zob časa neizprosna. Pred dvajsetimi leti, ko sem prvič pregledoval steklene plošče, je bilo le na redkih opaziti oksidacijo srebra. Danes skorajda ni plošče, na kateri ne bi srebro oksidiralo vsaj na robovih. Nadaljnje propadanje je sicer mogoče ustaviti s čiščenjem in hranjenjem v primernih arhivskih ovitkih, kar pomeni zaščito plošč za naslednjih petdeset ali morda sto let. S kopiranjem na pozitiv se sicer pridobi varnostna kopija, vendar je ročna izdelava 25000 fotografij delo, ki ga le redko kateri fotograf opravi v vsem svojem življenju.

Naloga muzejev sicer je, da se taki arhivi ohranijo, vendar je potrebno ogromno sredstev, časa in potrpežljivosti za tako zahtevno delo. Zato menim, da je Vilmanov arhiv tisti del naše kulturne dediščine, ki ga bo težko ohraniti za bodoče rodove. Ostaja pa upanje, da se bo z razvojem digitalne fotografije dalo lažje in ceneje izdelati varnostne kopije, ki jih bodo lahko uporabljali etnologi in zgodovinarji za raziskovanje in predstavitev življenja in okolja v prvi polovici dvajsetega stoletja.

VIRI IN LITERATURA

Milan Fizi, FOTOGRAFIJA, Grafički Zavod Hrvatske, Zagreb 1977

John Hedgecoe, SVE O FOTOGRAFIJI, Zagreb 1977

150 LET FOTOGRAFIJE NA SLOVENSKEM 1839-1919, Katalog k razstavi, Mestna galerija Ljubljana, september 1989

Amand Praprotnik, Bogo čerin, FOTOGRAFIJA, ZBRANO GRADIVO O FOTOGRAFIJI, Didakta, Radovljica 1994

Tone Konobelj, Dušan Prešern, POZDRAV Z JESENIC, Jeseniški zbornik VII, Muzejsko društvo Jesenice 1995

Ludwig David, RATGEBER IM PHOTOGRAPHIREN, Druck und Verlag von Wilhelm Knapp, 1915

Ustni viri: Tone Konobelj, Marjan Dolinšek

Elizabeta Gradnik

SLIKARKA ANA MLEKUŽ – VIŠNAR

Slikarska pot Ane Mlekuž - Višnar in njena nadarjenost za likovno ustvarjanje pravzaprav nista nič presenetljivega; njen ded Lojze Višnar je bil namreč med ustanovitelji likovnega kluba Dolik na Jesenicah in nekaj časa tudi njegov predsednik. Družinsko likovno tradicijo je najprej nadaljeval njegov sin Alojz Slavko, ki je smisel za tovrstno umetnost prenesel tudi na svoji hčeri, Ano Mlekuž-Višnar in Ljubico Intihar-Višnar. Že leta 1968 so v takratni mali dvorani Delavskega doma na Jesenicah imeli skupinsko razstavo. V letu 1983 je Ana Mlekuž-Višnar opravila tečaj pri akademskem slikarju Jaki Torkarju in se pridružila likovnemu klubu Dolik. Od tedaj dalje se je njeno ustvarjanje še bolj razmahnilo, veliko slika in razstavlja, se udeležuje raznih kolonij in srečanj. *Ustvarja v glavnem v olju, formati se raztezajo od miniaturnih do metrskih dimenzij, prevladujoča motiva pa sta tihožitje in »antropomorfna« krajina. Sledeča ocena je bila napisana ob njeni samostojni razstavi, ki je bila odprta*

22.septembra 2000 v likovnem salonu Dolik na Jesenicah.

Eden od pomembnih ciljev umetnosti, zlasti pa slikarstva, je vzbujanje občutkov pri gledalcih. Zato naj mi bo na tem mestu dopuščeno, da kritiko tokratne razstave slik Ane Mlekuž-Višnar, začnem nekoliko neobičajno, morda celo neprimerno – s popolnoma subjektivnim doživetjem med gledanjem ene njenih slik, ob kateri sem

Melodije življenja 1999, olje na platnu

se nenadoma počutila kot otrok. Prijeten občutek, ki pa ga začneš razčlenjevati in ugotoviš, da se nekje v sliki, ki je na prvi pogled čista krajina, skriva nekakšna dobra vila v razkošni prosojni obleki, ki te nujno spomni na svet pravljič iz otroštva.

Površen in kratek pogled na slike nam pove, da gre za krajinske motive, slikane pretežno v modro-zeleno-vijoličnih tonih. Toda slike zahtevajo od gledalca, da se ob njih ustavi in presenečen ugotovi, da ta »čista« krajina nikakor ni neobljudena. Nasprotno, v njej se nam drug za drugim prikazujejo obrazi, človeške in živalske figure, antropomorfná drevesa, iz skalne gmote se nam smehlja deklica, v oblaku plava zaljubljen par, med debli se skriva starec... Druga stvar, ki zbode v oči med podrobnejšim ogledom, so barve. Tudi te se nekako skrivajo med že prej omenjenimi prevladujočimi toni, a so vendar na platnu prav vse.

Tako slikarka pusti pokrajini, da ohrani vso svojo identiteto, vendar pa jo nadgradi s tem, da jo na svojstven način preoblikuje tako, da se na vsej slikarski površini iz nje luščijo obrazi in/ali celotne figure. Oljne barve, ki jih nanaša s širokim čopičem in lopatico, ji omogočajo, da se, kot sama pravi, s slikami igra in ob njih uživa.. Ta igra pa je še toliko bolj mogoča zaradi dejstva, da Ana Mlekuž-Višnar, kljub temu, da so vsi motivi prepoznavni, sploh ni obremenjena z realno izkušnjo. Pogumno se odloča, da so lahko debela rdeče barve, da jabolka lebdijo v zraku ali, da je človeška figura manjša od marjetice. Domišljija, ta neverjetna ustvarjalka vsega neobičajnega, slikarki omogoča, da v naravi vidi in na platno prenese najbolj nenavadne povezave in metamorfoze.

Že Leonardo da Vinci je v svojem Traktatu o slikarstvu priporočal bralcem, naj se zamaknejo v opazovanje madežev na zidu in vanje osredinijo svoje vidne in čustvene sposobnosti – tako bodo na zidu zagledali oblike sanjskih pokrajin s hribi, drevesi, rekami in dolinami; včasih tudi prizore iz bitk ali čudne obraze ali še bolj čudna oblačila.

Tako Ana Mlekuž-Višnar v vsakem oblaku, v vsakem drevesu vidi figuro. Ravno ta domišljija in sposobnost povezati vidno in čustveno izkušnjo ji preprečujeta, da bi naslikala nebo kot čisto ploskev – preprosto čuti, da jo mora zapolniti z obrazi, dogajanjem, zgodbo. Zaradi vsega tega slike nujno izžarevajo neko pravljíčnost, so romantične in lirične in nedvoumno izkazujejo žensko roko. Tudi naslovi del so taki in avtorica jih izbira tako, da kar najboljše označujejo sliko.

Elementi simbolizma in nadrealizma, ki se kažejo v rabi domišljije in v posegih nepredvidenega v stvarnost, so prekinitve logičnosti, vendar samo navzven.

Znotraj se slika formulira kot celota, kjer vse, kar v njej je, tam tudi mora biti.

»Nelogične« detajle, ki napolnjujejo pokrajino, slikarka nanaša tako spretno, da jih gledalec opazi ali pa tudi ne; lahko vidimo samo drevesni panj ali možaka s pipo; lahko vidimo samo nebo z oblaki ali pa vilo iz pravljice, ki plava na njem.

Za ustvarjanje takih slik je potrebno v sebi ohraniti otroško dušo in neizmerno domišljijo, ki lahko vsak navidezno mrtev predmet oživi in mu z nekaj potezami čopiča da popolnoma novo obliko in pomen.

Ana Mlekuž-Višnar je slikarka, ki zna gledati oblake.

3.

v drugem mesecu
obdobja voda
začutijo počasnost
spreminjanja puščave
in to šele imenujejo čas.

vedo,
da ga imajo
in da jim ga ne more
zmanjkati.

4.

med dežjem
se klanjajo osamelim
opranim skalam
in soncu,
ki ga slutijo za koprenami.

mirno spijo,
ker vedo,
da se ničemur ne da ubežati.

Anton Ramovš

RAZISKAVE KARBONSKIH IN PERMIJSKIH PLASTI NA ŠIRŠEM JESENIŠKEM PROSTORU - KRONOLOŠKI PREGLED IN NAJPOMEMBNEJŠI REZULTATI V OBJAVLJENIH DELIH

O prvih sistematičnih geoloških raziskavah na širšem jeseniškem ozemlju pred drugo svetovno vojno sem obširno pisal v Jeseniškem zborniku Jeklo in ljudje II leta 1969, str. 234-237. Takrat so raziskovali Morkot, Peters, Lipold, Stur, Trinker, Stache, Teller, F.Heritsch, Rakovec, Šuklje, Takšič.

V začetku petdesetih let se je začela nova doba raziskovanj karbonskih in permijskih plasti in okamelega življenja v njih. Posebno na ozemlju Javorniškega Rovta in Planine pod Golico so bile podrobne stratigrafske raziskave in načrtno zbiranje fosilov, ki sem jih deloma sam, deloma pa s sodelavci sproti določeval in objavljaj v znanstvenih časopisih.

O novih ugotovitvah zgornjekarbonskih fosilov sem poročal tudi na prvem jugoslovanskem geološkem kongresu leta 1954 na Bledu. "Javorniški skladi so precej razširjeni tudi v Karavankah, kjer pa so mnogo slabše razčlenjeni in raziskani kot v Karnijskih Alpah. Glinasti skrilačci pripadajo po Heritschu cora horizontu, apnenčevi skladi nad njimi pa schwagerinskemu horizontu. Med favno, ki sem jo nabral v letu 1952 v okolici Javorniškega Rovta in Črnega vrha, je Kochansky-Devidé ugotovila fuzulinido *Quasifusulina longissima*, ki kaže na zgornji del javorniških skladov, Kostić-Podgorska pa je določila korale *Pleurodictyum dechenianum*, *Amplexocarinia smithi*, *Hapsiphyllum elegantulum* in *Chaetetes mosquensis*, ki pripadajo koralni favni II in tudi govore za vrhnji del

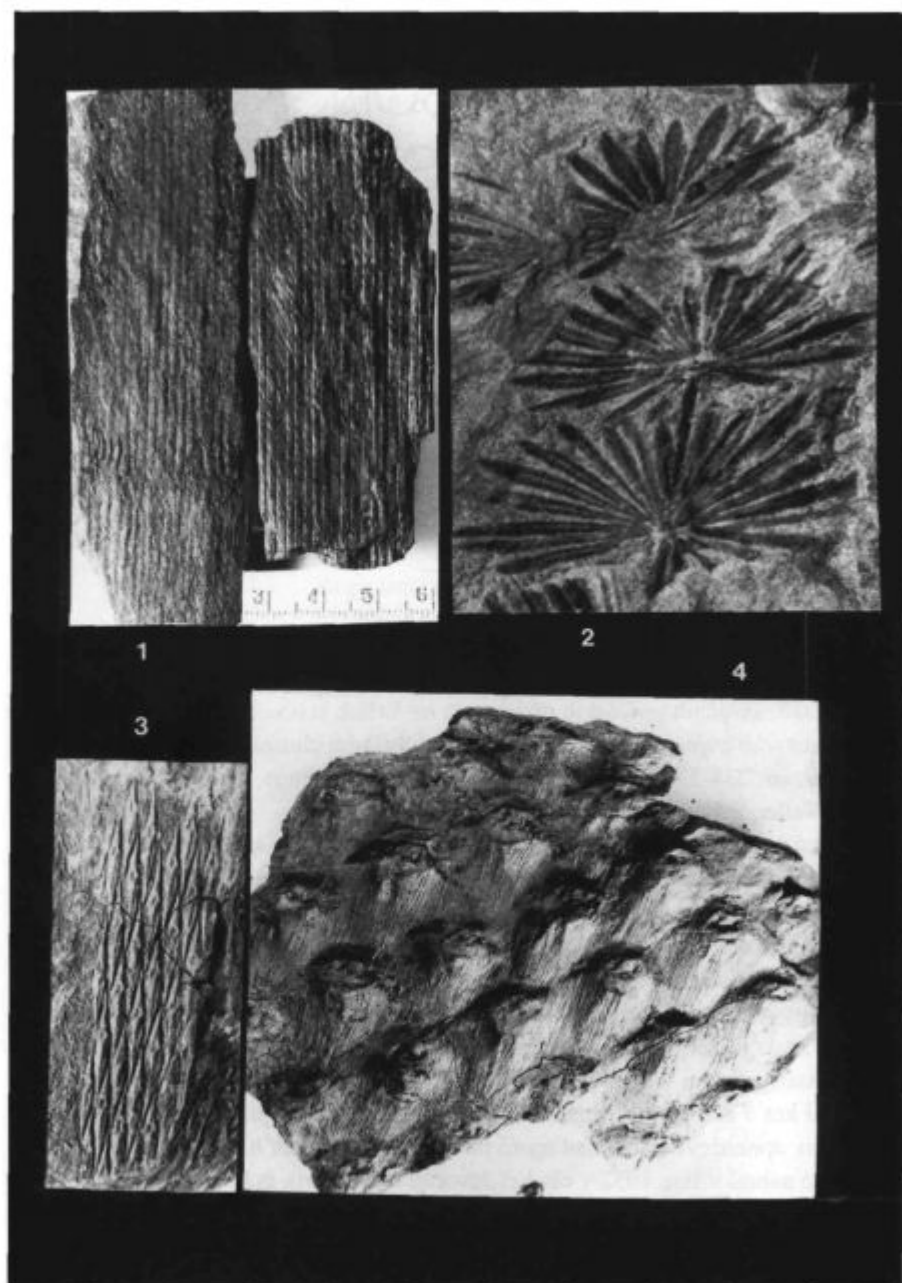

Tabla 1

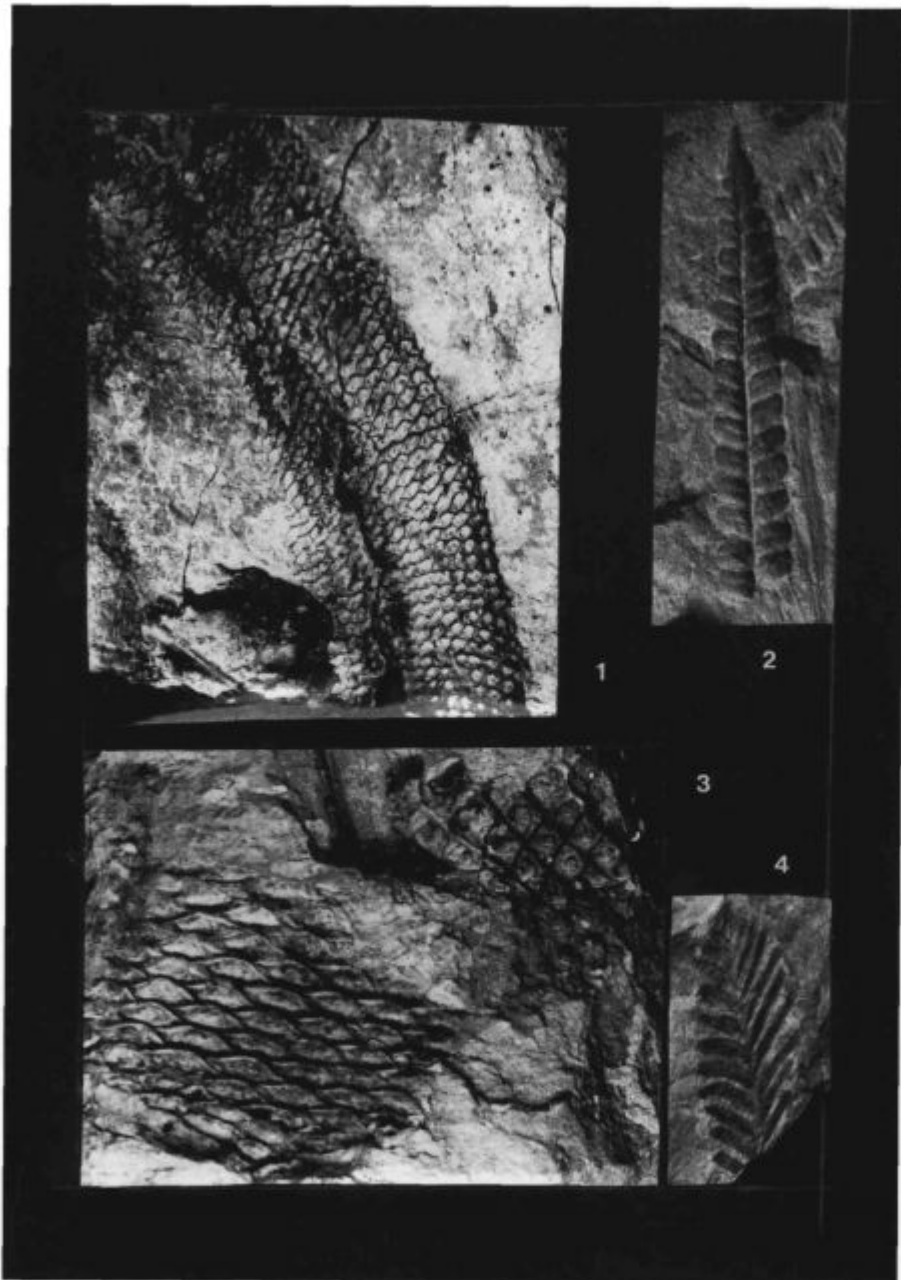

Tabla 2

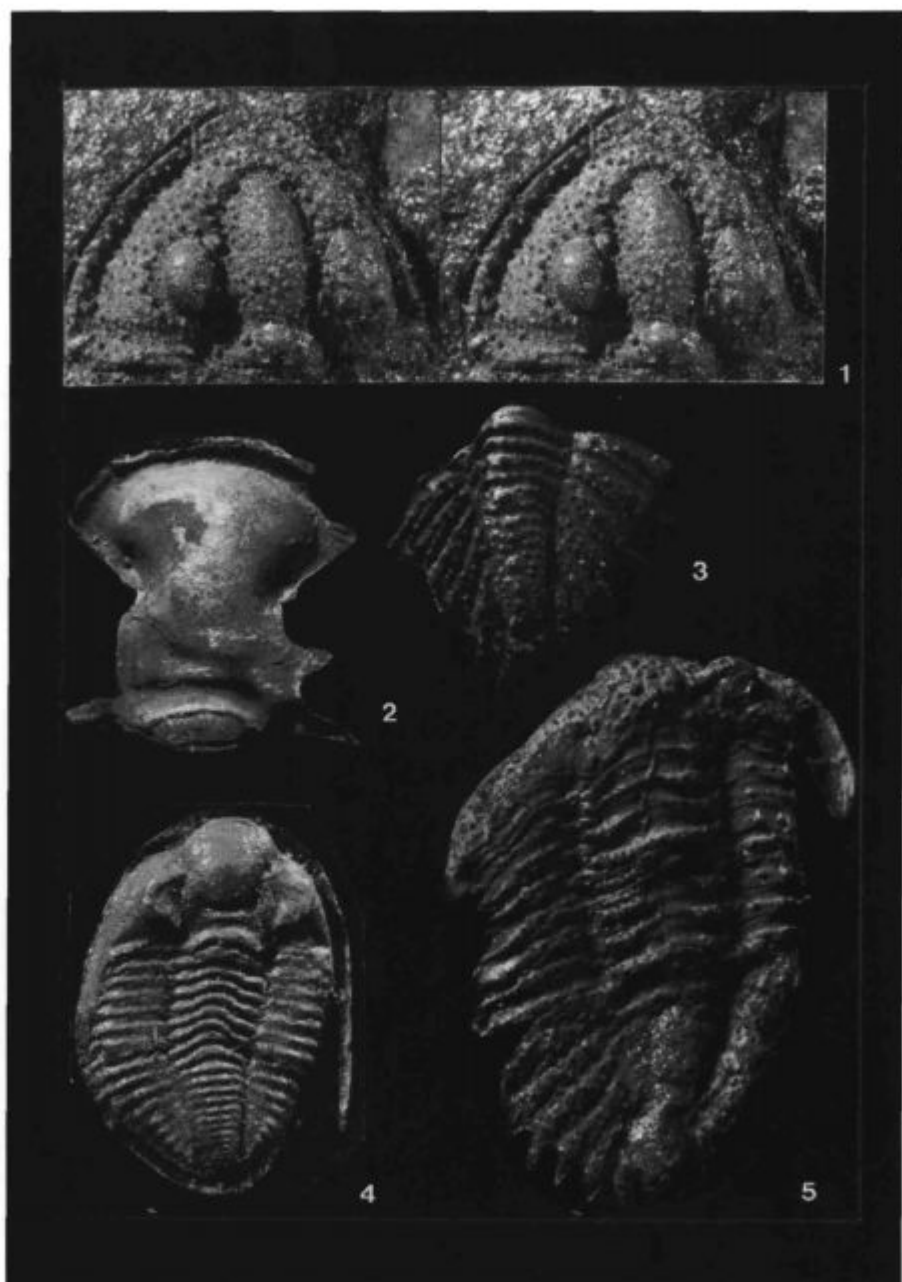

Tabla 3

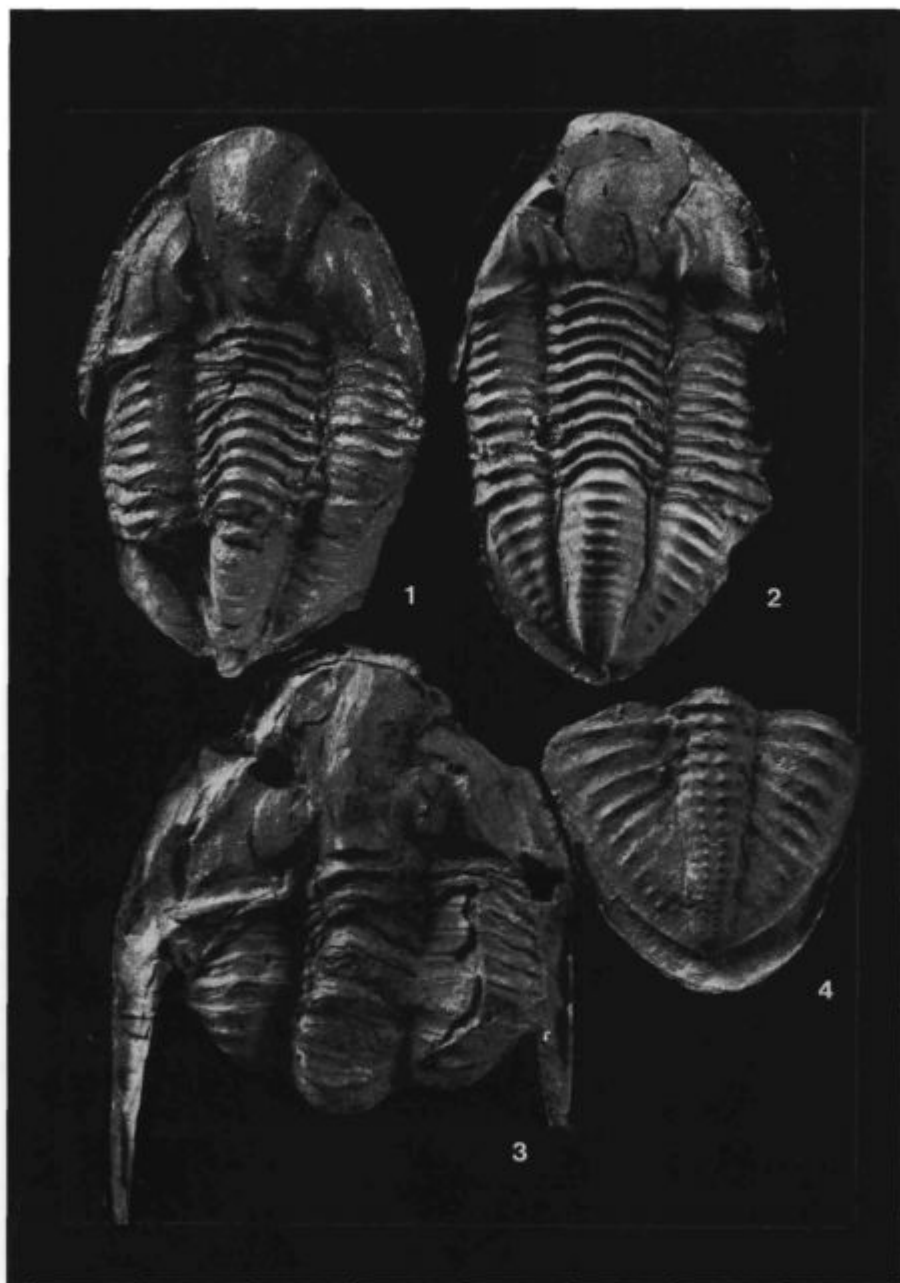

Tabla 4

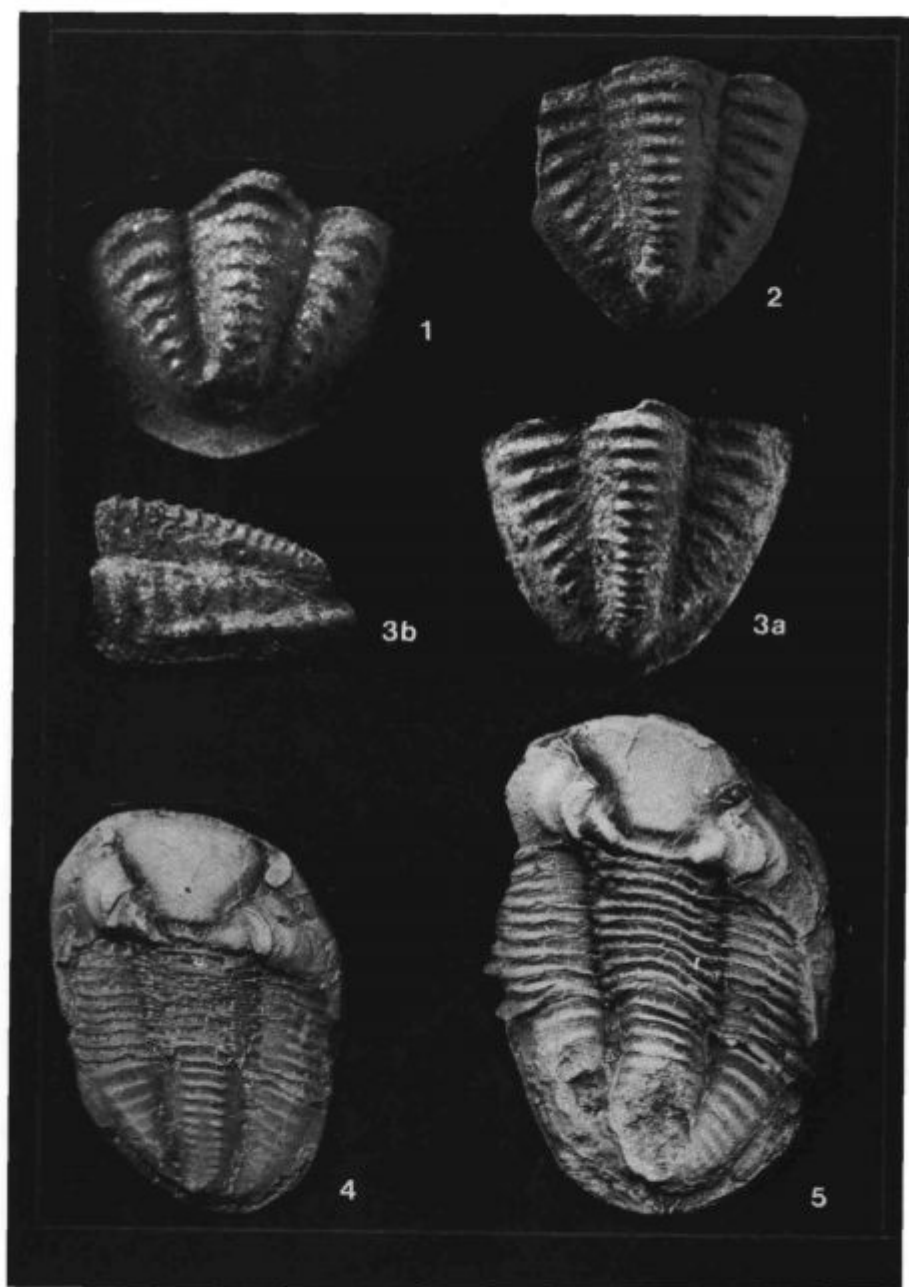

Tabla 5

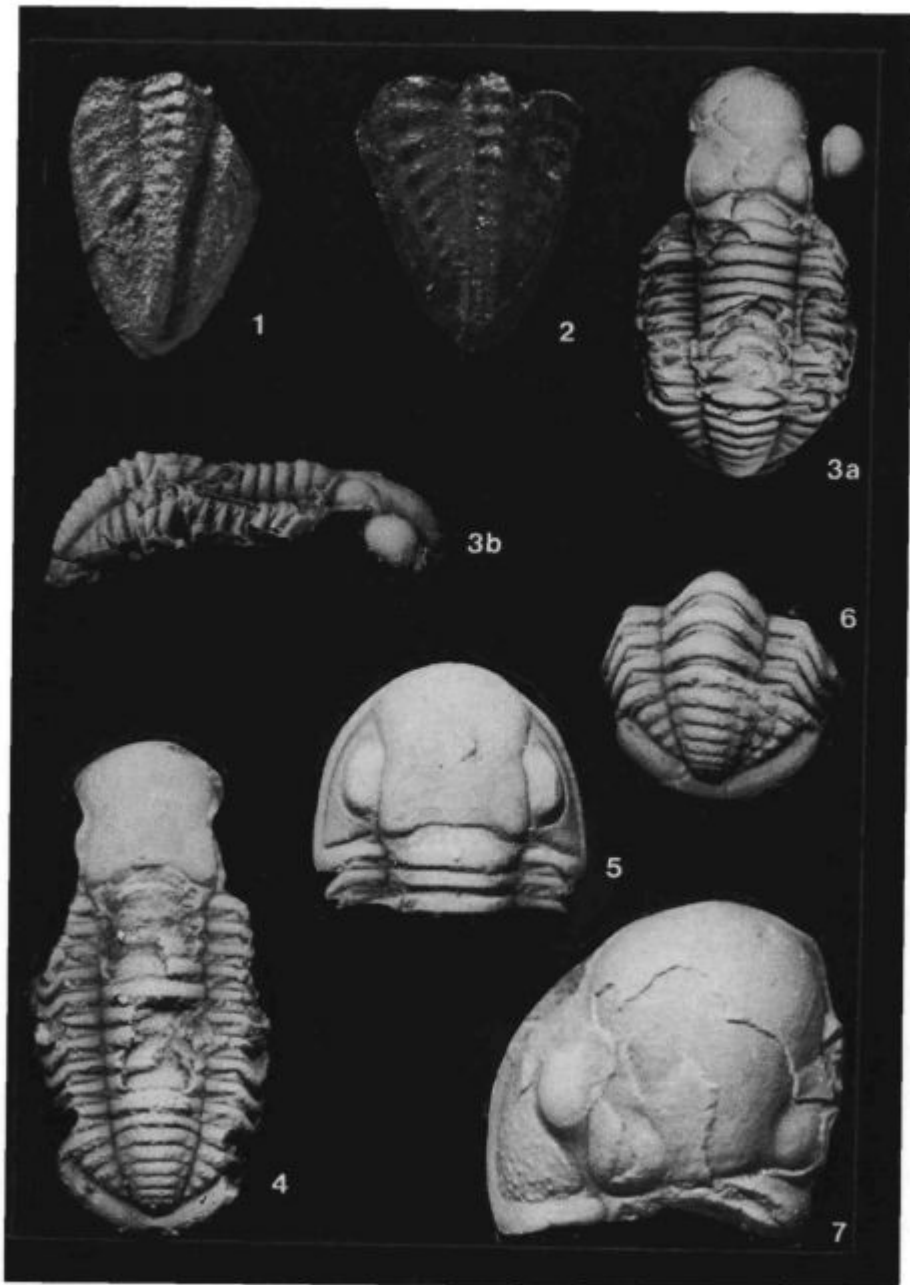

Tabla 6

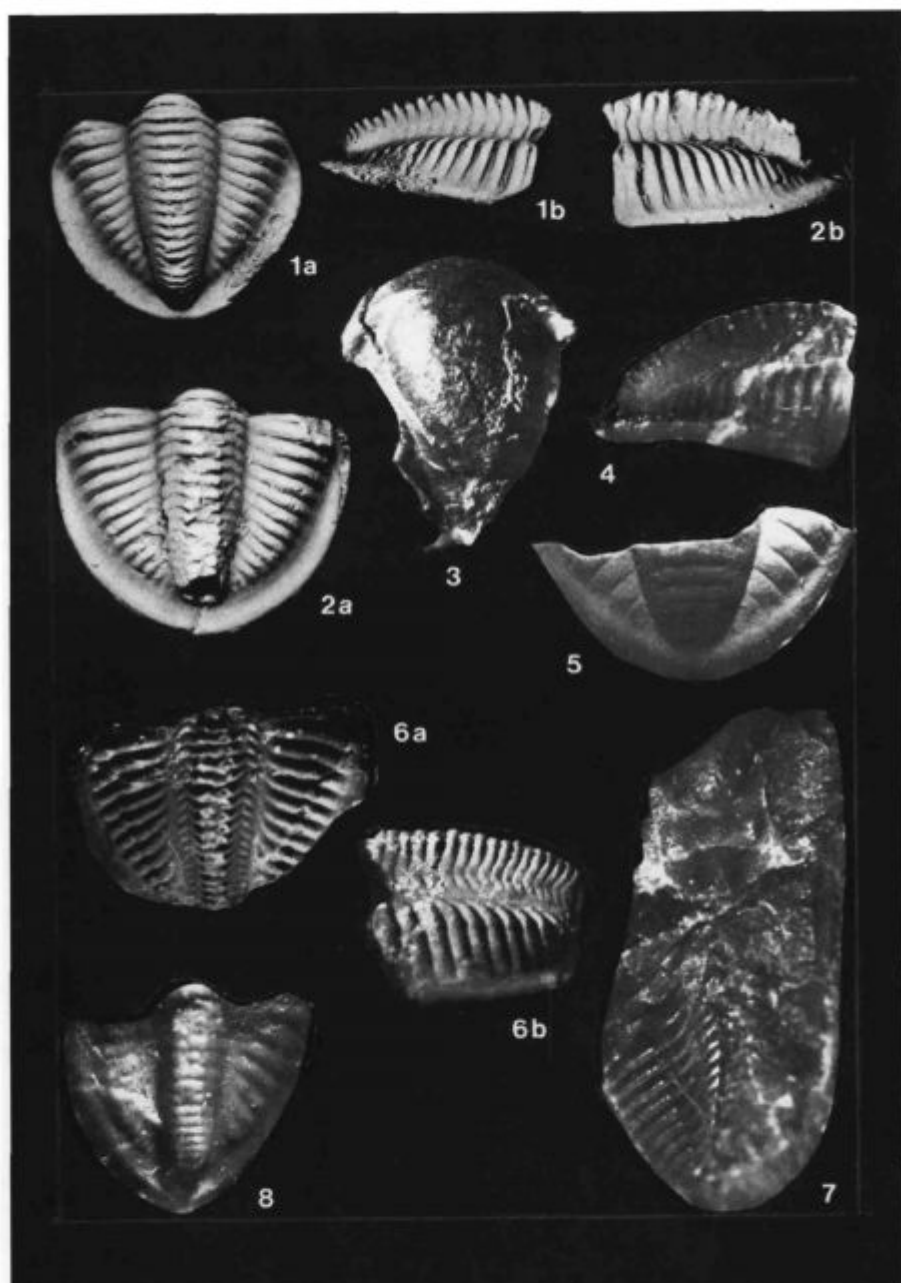

Tabla 7

TABLE

Tabla 1

- Sl. 1. Ostanek presličnice iz rodu *Calamites*
 Sl. 2. Členovka *Annularia stellata*
 Sl. 3. Luskavec vrste *Lepidodendron cf. scutatatum*. Poogleneli ostanek je dolg okoli osem centimetrov
 Sl. 4. Pečatnikovec vrste *Sigillaria brardi*

Tabla 2

- Sl. 1. 20 cm dolgi ostanek pečatnikovca vrste *Sigillaria brardi*
 Sl. 2. Ostanek praproti.
 Sl. 3. Pečatnikovec vrste *Sigillaria brardi*
 Sl. 4. 5,4 cm dolgi ostanek praproti *Acitheca polymorpha*

Tabla 3

- Sl. 1 Trilobit *Brachymetopus pseudometopina* Gauri & Ramovš, 1964. Kameno jedro, cefalon, dorzalni pogled, x 9. Zgornji karbon, gželij; Spodnja počivala, Javorniški Rovt
 Sl. 2. *Pseudophillipsia (Carniphillipsia) semicircularis savensis* Hahn & Hahn, 1977. Kranidij, holotop, dorzalni pogled, x 5,6. Zgornji karbon, gželij; Spodnja počivala, Javorniški Rovt
 Sl. 3. *Brachymetopus pseudometopina pseudometopina* Gauri & Ramovš, 1964. Pigidij, x 6,8. Zgornji karbon, gželij; Spodnja počivala, Javorniški Rovt
 Sl. 4. *Pseudophillipsia (Carniphillipsia) ogivalis javornikensis* Hahn & Hahn, 1977. Popolni primerek, x 7,7. Zgornji karbon, gželij; Spodnja počivala, Javorniški Rovt
 Sl. 5. *Brachymetopus pseudometopina jesenicianus* Hahn & Hahn, 1977. Kameno jedro celega oklepa, dorzalni pogled, x 6,5. Zgornji karbon, Savske jame

Tabla 4

- Sl. 1-2. Paladin (*Kaskia*) bediči Hahn & Hahn, 1977. Zgornji karbon, gželij; Spodnja počivala, Javorniški Rovt. 1. Popolni oklep z nestisnjeno glabelo, x 3,1. 2. Popolni oklep, x 5,4.
 Sl. 3. *Pseudophillipsia (Carniphillipsia) rakoveci* Gauri, 1965. Naglavni ščit s toraksom, x 3,5; Spodnja počivala, Javorniški Rovt
 Sl. 4. *Pseudophillipsia (Carniphillipsia) rakoveci* Gauri, 1965. Pigidij, x 3,5. Zgornji karbon, gželij; Spodnja počivala, Javorniški Rovt.

Tabla 5

- Sl. 1-3. *Pseudophillipsia (Carniphillipsia) liperalla* Hahn & Hahn, 1977. Zgornji karbon, gželij; Savske jame.
 1. Majhen zaokrožen pigidij, x 17,5.
 2. Večji podolgovat pigidij, x 1,4.
 3a. Dorzalni pogled na pigidij, x 7,7.
 3b. Pogled od strani.
 Sl. 4-5 *Pseudophillipsia (Carniphillipsia) savensis* Hahn & Hahn, 1977. Zgornji karbon, gželij.
 4. Popolen oklep, kameno jedro, x 2,9.
 5. Popolen oklep, kameno jedro, x 3,5.
 Fotografirane primerke na tabelah 1-3 je razen originala vrste *Brachymetopus pseudometopina* Gauri & Ramovs, 1964 nabral J. Bedič, Jesenice, fotografiral pa J. Kirsch, Marburg.

javorniških skladov. Rastlinski ostanki s Planine (1050m) kažejo na vrhnji del westfalija oz. na spodnji stefanij" (Ramovš, A., 1956, 29).

V. Kochansky-Devidé (1956, 142) je poročala, da je raziskala nekaj zbruskov iz Javorniškega Rovta, Črnega vrha in Savskih jam in ugotovila fuzulinidne foraminifere *Quasifusulina longissima* Moll., *Schwagerina* in *Rugosofusulina*, ki kažejo na zgornjeaverniško starost.

Starejše ugotovitve s svojimi novimi najdbami brahiopodov in koral sem povzel v delu: Die Entwicklung des Karbons in Jugoslawien, na petem mednarodnem kongresu karbonske stratigrafije in geologije leta 1963 v Parizu (Ramovš, A., 1964).

V drugi številki Jeseniškega zbornika Jeklo in Ljudje so leta 1969 dosti podrobno opisane zgornjekarbonske plasti in okamnelo življenje v njih. Na osmih tablah je upodobljeno takrat že nabrano in strokovno obdelano okamnelo življenje jeseniškega ozemlja. Apnenčeve alge predstavljajo *Archaeolithophyllum missouriensum* Johnson, *Anthracoporella vicina* Kochansky-Devidé & Herak in alga iz rodu *Macroporella*, vse nabrane v Javorniškem Rovtu, in *Anthracoporella spectabilis* Pia, najdena pod Črnim vrhom. Iz Javorniškega Rovta je bila znana mala foraminifera rodu *Tuberitina*, iz najdišča severovzhodno od Črnega vrha pa vrsta *Deckerella media* Morozova. Veliko sem zbral primerkov posebno pomembnih velikih luknjičark, ki jih je določila in opisala V. Kochansky-Devidé: *Triticites* cf. *pseudoarcticus* Rauser, najden severovzhodno od Špika v Javorniškem Rovtu; *Rugosofusulina alpina antiqua* (Schellwien) iz Spodnjih počival nasproti slapa Javornik (sedaj je ta vrsta *Daixina alpina alpina* Pasini), *Quasifusulina longissima ultima* Kanmera iz Javorniškega Rovta in *Triticites pusillus* iz temnih apnencev nad Dovjem. V črnem apnencu v Javorniškem Rovtu sem našel koralo *Amplexocarinia smithi* Heritsch, ob cevovodu nasproti slapa Javornik pa kameno jedro rodu *Pleurodictyum*. Tri slike kažejo navtilidnega glavonožca vrste *Nautilus veris* Heritsch; njegovega najdišča še nisem odkril, je pa nekje nad Jesenicami. V najdišču Spodnja počivala ob cevovodu sem nabral odtise številnih ramenonožcev: predstavljeni so primerek iz družine Marginiferidae (= *Kozlovskia* sp.), primerek iz rodu *Buxtonia*, posebno zanimiva je nova vrsta *Eolyttonia karavankensis* Gauri & Ramovš (je v zbirki Muzeja Jesenice), *Karavankina* sp. (= *Karavankina praepermica* Ramovš), *Chonetes* s. l., *Echinoconchus* sp., ramenonožec iz družine Marginiferidae, zelo velik primerek produktidnega rodu *Echinoconchus* (= *Echinaria* sp.), primerek rodu *Buxtonia* sp., več primerkov spiriferidnega rodu *Choristites* in spiriferidnih rodov *Brachytirina* in *Martinia*. V trdem črnkastem apnencu pod Zgornjimi počivalami v Javorniškem Rovtu sem našel tu upodobljeni rod *Meekella*, v Spodnjih počivalah pa še školjko iz rodu *Schizodus* in različne mahovnjake iz družine Fenestellidae, ki so upodobljeni s petimi različnimi

primerki. V črnem apnencu Javorniškega Rovta sem našel koralo vrste *Amplexocarinia smithi* Heritsch.

V drugi številki Jeseniškega zbornika so upodobljeni tudi do takrat znani trilobiti, ki sem jih nabral ob cevovodu na Spodnjih počivalah. To sta dva upodobljena primerka iz rodu *Pseudophillipsia* in nova vrsta *Brachymetopus pseudometopina* Gauri & Ramovš, ki je zanimiva tudi zato, ker je v odtisu skoraj cel primerek, dolg 27mm.

Že pred odhodom v Tübingen leta 1962 (Humboldtov štipendist) sem ob cevovodu na Spodnjih počivalah nabral tudi precej trilobitov, med njimi primerke nove vrste *Brachymetopus (Brachymetopus) pseudometopina* Gauri & Ramovš, 1964) in nove vrste *Pseudophillipsia (Carniphillipsia) rakoveci* Gauri 1965. Našel sem tudi primerke, ki sem ga določil kot *Pseudophillipsia* sp., ex aff. *ogivalis* Gauri 1965 (Ramovš, A., 1968a) = *Pseudophillipsia (Carniphillipsia) ogivalis javornikensis* Hahn & Hahn 1977.

J. Bedič je s tega najdišča dopolnil zbirko zgornjekarbonskih trilobitov, Gerhard in Renata Hahn pa sta določila in opisala vrsto *Paladin (Kaskia) bedici* in podvrsti *Pseudophillipsia (Carniphillipsia) ogivalis javornikensis* in *Pseudophillipsia (Carniphillipsia) semicircularis savensis*.

J. Bedič je našel v enako starih plasteh v novem najdišču v Savskih jamah še trilobite, ki sta jih opisala G. in R. Hahn: *Brachymetopus pseudometopina jesenicensis*, *Pseudophillipsia (Carniphillipsia) liparoides* in *Pseudophillipsia (Carniphillipsia) liparella*.

V karbonskih skladih Javorniškega Rovta sem nabral skromno koralno favno, ki jo je obdelala V. Kostić-Podgorska in izsledke objavila leta 1954. Kasneje sem nabral v črnih apnencih Javorniškega Rovta še nekaj koral, ki jih je obdelal W. Graf in so bile objavljene v skupni objavi leta 1965 (Graf & Ramovš).

Poleg nove karavanške vrste *Eolyttonia karavankensis* Gauri & Ramovš in trilobita *Brachymetopus rakoveci* (Gauri & Ramovš) je bila zanimiva in posebna najdba ramenonožca tudi nove vrste *Meekella crinicapiens* Ramovš, ki je živila pritrjena na pecelj morske lilije (Ramovš, 1964). Sledilo je delo o vrstah rodu *Meekella* v Karavankah in njihovem načinu življenja (Ramovš, 1965).

Pomembna je bila moja najdba velike brahiopodne vrste *Isogramma paotechowensis* (= *Isogramma expansum* (De Regny & Gortani, 1905) v rjavkastem skrilavcu nasproti slapa Javornik na Spodnjih počivalah.

Hkrati sem nabral v znanem najdišču Spodnja počivala tudi precej brahiopodov, ki sem jih imel sprva za vrsto *Productus elegans*. Pri raziskavah v Paleontološkem inštitutu v Tübingenu pri prof. O. H. Schindewolfu sem z brušenjem ugotovil drugačno notranjsko zgradbo, kot jo ima spodnjekarbonska vrsta *Echinocochnus elegans*. Na originalnih primerkih te vrste, ki mi jih je dala H. Muir-Wood v

londonskem prirodoslovnem muzeju, sem spoznal različne razlike med karavanškimi in angleškimi primerki. Napravil sem revizijo Schellwienove vrste iz Dolžanove soteske in Javorniškega Rovta in karavanške primerke opisal kot nov rod *Karavankina* in novo poddružino Karavankinae (Ramovš, 1966). Opisal sem nove zgornjekarbonske vrste iz Javorniškega Rovta in spodnjepermijsko vrsto iz Dolžanove soteske. (Ramovš, 1969).

Na ozemlju med Planino pod Golico in Zabreško planino (tu je bil prvokrat ugotovljen spodnji permij) sem v novo odkritih in spodnjepermijskih apnencih mnogih najdišč nabral obilico primerkov raznih fuzulinidnih foraminifer in malih foraminifer in apnenčevih alg. Zgornjekarbonske je obdelala V. Kochansky-Devidé in sva jih skupaj z mojim stratigrafskim prispevkom objavila v Razpravah SAZU l. 1966. Posebno zanimivo najdišče spodnjepermijskih fuzulinid in apnenčevih alg je blizu Nežkove hiše v Javorniškem Rovtu v svetlosivem apnencu. Permijske mikrofosile v zahodnih Karavankah je na podlagi mojih vzorcev obdelala in objavila V. Kochansky-Devidé leta 1970. Leta 1969 pa nov fuzulinidni rod iz trogkofelskega apnenca na Zabreški planini.

V Javorniškem Rovtu sem ob potoku pod tamkajšnjim planinskim domom odkril krinoidni greben. H. Sieverts-Doreck je v prinesenem materialu ugotovila in opisala novo vrsto *Palermocrinus togatus* (Ramovš & Sieverts, 1968).

Ob poti iz Javorniškega Rovta na Črni vrh sem našel prve glavonožčeve primerke (*Gzeloceras?* sp.), ki jih je kasneje skupaj s primerki J. Bediča opisal Jürgen Kullmann iz Tübingena (Kullmann, J. & Ramovš, A., 1980).

Odkril sem bogato najdišče oligocenskih polžev in školjk, ki jih je v diplomskem delu obdelal Mikuž l. 1976.

Moji razpravi iz geološke zgodovine zahodnih Karavank in Karavankinae, nova poddružina produktid (Brachiopoda) iz alpskih zgornjekarbonskih in permijskih skladov, objavljeni na Jesenicah v zborniku Jeklo in ljudje, Jeseniški zbornik 2, 223-250 in 251-268, 1969, sta pritegnili tudi pozornost Jeseničana Jožeta Bediča in začel se je zanimati za fosile. Prej, kot sam pravi, ni ničesar vedel o fosilih in se je zavzeto udeleževal pri jeseniškem gledališču Tone Čufar, kjer je tudi služboval. Po stikih z menoj in skupnih ogledih se je navdušil za nabiranje fosilov in vsa zadnja tri desetletja je ves predan iskanju, nabiranju, prepariranju in fotografiranju fosilov. Za vse mu izrekam zahvalo in polno priznanje. Posredoval sem mu različna najdišča fosilov, v katerih je zadnjih 30 let nabiral makrofosile, hkrati pa odkrival še nova najdišča ob že znanih ali v njihovi bližini. Najpomembnejšo je bilo njegovo novo najdišče Na visokih, ki ga je razgalila nova gozdna cesta, pa tudi najdišča v okolici Planine pod Golico in v Savskih jamah. Posebno pomembna je bila Bedičeva najdba spodnjepermijskih trilobitov v prosto ležečih kosih sivega apnenca pod pečinami Na Pečeh. V tem najdišču sem nabral precej

spiriferidnih in produktidnih brahiopodov, med njimi tudi vrsto *Scacchinella gigantea* in najdišče posredoval Bediču.

V najdišču Na Visokih je pravo bogastvo zgornjekarbonskih brahiopodov, najpogostejše so Spiriferidae in Martiniidae. Med marginiferidami je najpogostejši rod *Kozłowskaia*, med karavankininami pa *Karavankina praepermica*. Določil sem še vrsto *Orthotheses expansum* in velike primerke rodu *Enteletes*, zanimivi so tudi primerki iz družine Meekellidae. Školjke so v tem najdišču redke, niso pa pomemben zgornjekarbonski element. Tam so značilne velike solitrne korale, ki sestavljajo deloma kar koralno biostromo, druge pa so posamič skupaj z brahiopodi in briozoji. Značilne so alge biostrome in *Anthracoporella* je celo kamnotvorna. Zelo redki so Na Visokih krinoidi, posamične pa segmentirane in nesegmentirane morske spužve. Pomembno je tudi najdišče trilobitov s šestimi že prej znanimi taksoni.

Zelo pomembni in zanimivi sta najdbi prvih zob vrste *Petalodus ohioensis*: dva zoba je Bedič našel na znanem najdišču na Spodnjih počivalah, enega pa pod Črnim vrhom (Ramovš, 1997 in 1998) (tabla 5).

Že v desetletjih od leta 1950 do 1970 sem nabral veliko različnih zgornjekarbonskih in spodnjepermijskih fosilov. Precej je bilo v tistem času tudi že določenih in objavljenih. Za poznejše strokovne obdelave školjk in trilobitov in glavonožcev sem iz bogate Bedičeve zbirke izbral najlepše. Tudi za paleontološko zbirko Muzeja Jesenice sva z Bedičem pripravila le najboljše ohranjene in najpomembnejše.

Vneti zbiralci fosilov so po Sloveniji v raznih najdiščih nabrali že veliko različnih fosilov. Nekateri jih hranijo v svojih zbirkah in jih pokažejo le na priložnostnih razstavah ali tudi tam ne, drugi so jih zaupali v obdelavo paleontologom. Če jih paleontologi določijo, opišejo in objavijo, šele dobijo pomen za slovensko in splošno paleontološko znanost. Zato imajo tudi tisti raziskovalci, ki fosile določijo, opišejo in objavijo, nekaj zaslug za to, "da tamkajšnje okamnine poznajo doma in v tujini." J. Pavšič je na zborovanju geologov na Geološkem zavodu v Ljubljani rekel: "Bedič je bistveno spremenil poznavanje paleontologije jeseniškega prostora" in kasneje zapisal: "Nekateri amaterski zbiralci okamnin so s svojim navdušenim zbiranjem v veliki meri pripomogli k boljšemu poznavanju okamnin na prostoru Slovenije. Med njimi velja na prvem mestu omeniti J. Bediča z Jesenic" (Pavšič, J., 1994, 9-10). R. Pavlovec (1990,106) pa je zapisal: "Velik iskalec fosilov na področju Karavank Jože Bedič je odkril veliko za Slovenijo povsem novih, predvsem paleozojskih fosilov, tako da tamkajšnje okamnine po njegovi zaslugi dobro poznajo doma in v tujini. Našel je več novih vrst in rodov, nekateri so celo imenovani po njem". Kolikor je meni znano, je po Bediču imenovan samo trilobitni rod *Bedicella*, ena trilobitna vrsta in dve školjčni vrsti.

Nova sta samo trilobitni rod *Bedicella* in školjčni rod *Antonella*. Bedič je nabral predvsem veliko novih zgornjekarbonskih školjk, največ v že dolgo znanem najdišču na Spodnjih počivalah (29 školjčnih vrst), druge na Planini pod Golico in Na visokih. V zgornjem karbonu pa školjke nimajo posebnega pomena. Najpomembnejši fosili: fuzulinidne foraminifere in brahiopodi (Karavankinae in drugi ugotovljeni rodovi in vrste) so bili opisani in objavljeni že pred začetkom Bedičevih zbiranj fosilov v tuji in domači znanstveni literaturi in so jih že dobro poznali doma in v tujini.

Dobi se vtis, da R. Pavlovec namenoma prezre moje dvajsetletno delo pred začetkom zbiranja fosilov J. Bediča ali pa namerno noče vedeti ali ne pozna v literaturi objavljenega, preden je začel J. Bedič na jeseniškem prostoru zbirati fosile. V popisu literature so zbrana vsa že objavljena dela, tudi tista pred začetkom Bedičevih zbiranj fosilov leta 1970.

Če paleontologi ne bi določili, opisali in objavili fosilov širšega jeseniškega ozemlja v priznanih paleontoloških revijah, jih zunanji svet ne bi poznal, kot tudi ne pozna bogatih zbirk nekaterih drugih slovenskih navdušenih zbiralcev fosilov. Seznam objavljenih del kaže, kaj je bilo doslej znanstveno obdelanega in objavljenega o okamnelem življenju s širšega jeseniškega ozemlja. Čakajo pa še sistematične obdelave še ne objavljene zgornjekarbonske in spodnjepermijske brahiopodne favne, spongije, posebno tiste nad Dovjem, in bogata zbirka spodnjepermijskih polžev iz najdišča s krinoidi vrste *Palermocrinus togatus* pod planinskim domom v Javorniškem Rovtu.

Objavljena geološka in paleontološka dela zahodnega dela Karavank predvsem iz karbonske in permijske periode:

ASTAFIEVA-URBAJTIS, K.A. & RAMOVŠ, A. 1978: Verhnekamennougolnye (gželskie) dvustvorki iz Javornickoga rovta (Karavanki, Slovenija).- Geologija 21, 5-34, Ljubljana.

ASTAFIEVA-URBAJTIS, K. A. & RAMOVŠ, A., 1985: Verhnekamennougolnye dvustvorki iz novih mestonahodženiji v Južnih Karavankah.- Palaeont. Jugosl. 33, 1-47, Zagreb.

GAURI, K. LAL, 1965: Uralian stratigraphy, trilobites and brachiopods of the Western Carnic Alps (Austria).- Jb.Geol.Bundesanst., Sb. 11, 93 p., 17 pls., Wien.

GAURI, K. LAL & RAMOVŠ, A., 1964: Eolyttonia (Brach.) and Brachymetopus (Tril.) from the Upper Carboniferous (Oberburgian) of Karawanken, Yugoslavia.-N.Jb.Geol.Paläont., Abh.119, 103-112, Stuttgart.

GRÄF, W. & RAMOVŠ, A., 1965: Rugose Korallen aus dem Jugpaläozoikum Sloweniens (NW-Jugoslawien).- Geologija 8, 160-189, Ljubljana.

HAHN, G., HAHN, R. & RAMOVŠ, A., 1977: Trilobiten aus dem Ober-Karbon (Gshelium) der Karawanken / Slowenien.- Geologia et Palaeontologia 11, 135-160, Marburg.

HAHN, G., HAHN, R. & RAMOVŠ, A., 1981: Neue Trilobitenfunde aus dem hohen Ober-Karbon (Gshelium) der Karawanken, Slowenien.- Palaeontographica, Abt.A, 175, 4/6, 170-178, Stuttgart.

- HAHN, G., HAHN, R. & RAMOVŠ, A., 1983: A new contribution on the Gzhelian trilobites in the western Karavanke Mountains.- *Geologija* 26, 109-115, Ljubljana.
- HAHN, G., HAHN, R. & RAMOVŠ, A., 1990: Trilobiten aus dem Unter-Perm (Troglkofel-Kalk, Sakmarium) der Karawanken in Slowenien.-*Geologica et Palaeontologica* 24, 139-171.
- KOCHANSKY - DEVIDÉ, V., 1956: Pregled dosadašnjih istraživanja fusulinida Jugoslavije.- Prvi jugosl. geol. kongres na Bledu 23.-27.V.1954. 139-151, Ljubljana
- KOCHANSKY - DEVIDÉ, V., 1964: Die Mikrofossilien des jugoslawischen Perms.- *Palaont. Z.* 38, 180-188, Stuttgart
- KOCHANSKY - DEVIDÉ, V., 1965: Die ältesten Fusuliniden Schichten Sloweniens.- *Geol. vjesnik* 18, 333-336, Zagreb.
- KOCHANSKY - DEVIDÉ, V., 1969: Paratriticites, eine neue Fusuliniden - Gattung aus dem Troglkofelkalk.- *Bull. sci. Yugosl. A*, 14, 297-298, Zagreb.
- KOCHANSKY - DEVIDÉ, V., 1970: Permski mikrofosili zahodnih Karavank.- *Geologija* 13, 175-256, 26 tabl, Ljubljana.
- KOCHANSKY - DEVIDÉ, V., 1973: Ramovsia limes n. gen. n. sp. (Problematica), ein Leitfossil der Grenzlandbänke (unteres Perm).*N. Jb. Geol. Palaont. Mh.*, Jg.1973, 462-468, Stuttgart.
- KOCHANSKY - DEVIDÉ, V., 1975: Die Fusulinidengattungen Jugoslawiens und die neu aufgestellten Taxa.- *Geol. vjesnik* 28, 401-407, Zagreb.
- KOCHANSKY - DEVIDÉ, V., & RAMOVŠ, A., 1966: Zgornjekarbonski mikrofosili in stratigrafski razvoj v zahodni Sloveniji.- *Razpr. IV. razr. Sazu* 9, 299-333, Ljubljana.
- KOCHANSKY - DEVIDÉ, V., STEVANOVIĆ, P.& RAMOVŠ, A., 1976: Palaontologie in Jugoslawien bis 1974.- V: 8.jugosl. geol. kongres, Bled, 1-5 okt. 1974. 2. knj. *Paleontologija, sedimentologija, stratigrafija*. Ljubljana 1976, 5-25, Ljubljana.
- KOSTIĆ - PODGORSKA, V., 1954: Karbonski koralji Slovenskog Javornika i Javorničkog rovta.- *Geol. anali* 22, 93-97, Beograd.
- MIHAJLOVIĆ, M.& RAMOVŠ, A., 1965: Liadna cefalopodna favna na Begunjščici v Karavankah.- *Razprave IV. razr. SAZU* 8, 417-438, Ljubljana.
- PAVLOVEC, R., 1999: Zbiralci mineralov in fosilov in geološka dediščina v Sloveniji.- *Glasnik Slovenske matice* 23, 1-2, 105-108, Ljubljana.
- PAVŠIČ, J., 1994: Paleontologija v Sloveniji včeraj, danes in jutri.- *Glasnik Slovenske matice* 18, 1-2, 6-11, Ljubljana.
- RAMOVŠ, A., 1956: Razvoj paleozoika na Slovenskem.- Prvi jugoslovanski geološki kongres na Bledu 23.-27.V. 1954, 27-34, Ljubljana.
- RAMOVŠ, A., 1964: Die Entwicklung des Karbons in Jugoslawien.- C. R. 5 ème Congress internat. Strat. Géol. Carbonif. Paris, 1963, II, 731-739, Paris.
- RAMOVŠ, A., 1964: A new Meekella (Brachiopod) from the Middle Permian of Karavanken, Yugoslavia, and its unusual attachment.- *N. Jb. Geol. Paläont., Abh.* 120, 34-40, Stuttgart.
- RAMOVŠ, A., 1965: Meekella-Arten aus dem Perm der Karawanken und ihre Lebensweise.- *Paläont. Z.* 39, 99-105, Stuttgart.

- RAMOVŠ, A., 1965: Okamnele morske lilije v Sloveniji.- *Proteus* 28, 36-40, Ljubljana.
- RAMOVŠ, A., 1966: Revision des *Productus elegans* (Brachiopoda) im ostalpinen Jungpaläozoikum.- *N. Jb. Geol. Paläont. Abh.* 125, Festband Schindewolf, 118-124, Stuttgart.
- RAMOVŠ, A., 1966: Razvoj srednjega perma v Jugoslaviji v luči novih raziskovanj.- Referati VI. Savet. geol. SFRJ, I, Ohrid, 449-460, Ohrid.
- RAMOVŠ, A., 1967: O načinu življenja nekaterih okamelih ramenonožcev.- *Proteus* 29, 206-212, Ljubljana.
- RAMOVŠ, A., 1968: TRILOBITI V Sloveniji.- *Proteus* 30, 236-239, Ljubljana.
- RAMOVŠ, A., 1968a: Biostratigraphie der klastischen Entwicklung der Trogkofel - Stufe in den Karawanken und Nachbargebieten. *N. Jb. Geol. Paläont. Abh.* 131, 72-77, Stuttgart.
- RAMOVŠ, A., 1969: Iz geološke zgodovine zahodnih Karavank.- *Jeseniški zbornik. Jeklo in ljudje* 2, 233-250, Jesenice.
- RAMOVŠ, A., 1969: Karavankinae, nova poddružina produktid (Brachiopoda) iz alpskih zgornjekarbonskih in permjskih skladov.- *Jeseniški zbornik. Jeklo in ljudje* 2, 251-268, Jesenice.
- RAMOVŠ, A., 1971: Biostratigraphische Charakteristik der Oberkarbon-Schichten in den Südkarawanken, N. W. Jugoslawien.- *C. R. 6 ème Congr. internat. Strat. Géol. Carbonif. Sheffield 1967*, 4, 1387-1395, Maestricht.
- RAMOVŠ, A., 1971: Connection of the Upper Carboniferous brachiopod fauna from the Carnic Alps and Karavanke Mountains with those of the Cantabrian Mountains (Spain).- *Trabajos Geol.* 4, Fac. Sci. Univ. Oviedo. "The Carboniferous of Northwest Spain", 2, 373-377, Oviedo.
- RAMOVŠ, A., 1972: Mittelpermische Klastite und deren Altersäquivalente in Slowenien, NW-Jugoslawien.- *Verh. Geol. Bundesanst., Jg. 1972, Mitt. Ges. Geol. Bergbaustud.* 20, 35-45, Wien.
- RAMOVŠ, A., 1974: Fortschritte in der Untersuchung des Unter- und Mittel-Perms in Slowenien, NW - Jugoslawien.- *Carinthia II*, 164/84 Jg., 90-103, Klagenfurt.
- RAMOVŠ, A., 1975: Zanimiva najdba zgornjekarbonskega morskega ježka v Javorniškem Rovtu.- *Proteus* 37, 433-436, Ljubljana.
- RAMOVŠ, A., 1976: Die stratigraphische Stellung der Schichten in der Umgebung von Korensko sedlo (Wurzen-Pass), Westkarawanken.- *Verh. Geol. Bundesanst., Jg. 1976/2*, 183-189, Wien.
- RAMOVŠ, A., 1976: Biostratigrafski dosežki o paleozoiku Slovenije v zadnjih 20 letih.- 8. jugosl. geol. kongres, Bled, 1.-5. okt. 1974, 2. knj. Paleontologija, sedimentologija, stratigrafija, 27-44, Ljubljana.
- RAMOVŠ, A., 1986: Zgornjekarbonski rastlinski svet na Planini pod Golico.- *Proteus* 48, 353-355, Ljubljana.
- RAMOVŠ, A., 1988: Reef organisms and reefs in the Permian of Slovenia, NW Yugoslavia.- *Mem. Soc. Geol. It.* 34, 1988, 189-193.
- RAMOVŠ, A., 1988: Permian in Slovenia (NW Yugoslavia).- V: Field conference on Permian and Permian-Triassic boundary in the south-Alpine segment of the western Tethys. IGCP Project 203, *Soc. Geol. It.* 1988, 11-12.
- RAMOVŠ, A., 1989: Slovenska dežela v karbonski periodi.- *Proteus* 52, 263-272, Ljubljana.

- RAMOVŠ, A., 1993: Stalna paleontološka razstava v Muzeju Jesenice.- Proteus 56, 1993, 154-156, Ljubljana.
- RAMOVŠ, A., 1997: *Petalodus ohioensis* (Chondrichthyes, Upper Carboniferous) from the Karavanke Mountains, Slovenia.- N.Jb. Geol.Palaont., Mh. 1997, H.2, 109-113, Stuttgart.
- RAMOVŠ, A., 1998: Two new petalodont teeth (Chondrichthyes, Upper Carboniferous) from the Karavanke Mountains, Slovenia.- Geologija 40, 109-112, Ljubljana.
- RAMOVŠ, A., & KRISTAN-TOLLMANN, E., 1967: Die Lias-Schichten von Stol (Krawanken).- Geol.vjesn. 20, 57-62, Zagreb.
- RAMOVŠ, A., & SIEVERTS-DORECK, H., 1968: Interessante Mittelperm-Crinoiden in Slowenien, NW Jugoslawien.- Geol.vjesn. 21, 191-206, Zagreb.
- RAMOVŠ, A., & SREMAC, J.1989, Permian reefs in Yugoslavia.- V: Newsletter, IUGS, IGCP Project No 5, Correlation of Prevariscan and Variscan events of the Alpine-Mediterranean mountain belt, 1989, 240-242.
- RAMOVŠ, A. & KOCHANSKY-DEVIDÉ, V. 1979: Carboniferous of NW Yugoslavia. - C.R. 8 ème Congr. Internat. Strat. Géol. Carbonifère, Vol. 2, 17-21, Moskva.

5.
drobnice ne pustijo,
da bi se pasla
na zablatnicah²,
dokler ne ozelenijo.

potem nanje najprej
spustijo konje.
vedo,
da je šele od takrat
spet vse tako,
kot naj bi bilo.

6.
otroke držijo skupaj
in vedno so jim na voljo.

ne pustijo
jim le tega,
da bi hodili k hudobnim
na posvet.

2. obvodni travnik, ki ga povodenj vedno zablati

Pavel Jamnik

PLEISTOCENSKÉ AKUMULACIJE V DOLINI POLJANE NAD JESENICAMI

Poljane so 3,1 km dolga in največ okoli 200 m široka dolina. Z zahodne strani jo omejuje pobočje planote Mežakla, h kateri dolina geografsko spada kot podolje. Z vzhodne strani jo, od vstopa v dolino z jeseniške strani, omejujejo Kavče (805 m), Vrše (850 m) ter Boršt (931 m), ki ga soteska Vintgar ločuje od Homa (834 m). Nadmorska višina 680 m pri vstopu v dolino se do izstopa iz doline zniža na 610 m. Takoj na vstopu v dolino, z jeseniške strani, se na 850 m razteza vas Kočna, na izstopu, prav na robu, tik preden se dolina prevesi v strugo potoka Rečica, pa je naselje Poljane. Sredi doline poteka upravna meja jeseniške in blejske občine.

Osnovna kamenina, v kateri je dolina oblikovana, so dolomitizirani apnenci. Na nekaj mestih so na površju razgaljeni tudi tankoplastoviti lapornati apnenci. Te kamenine so nastale kot rezultat plitvomorske sedimentacije v srednjem triasu (v srednjem zemeljskem veku, pred okoli 230 milijoni let). Za plasti drobnozrnatega dolomita nad Kočno, predel v višini osamelca Baba in nasprotni hrib Kavče, je znana še natančnejša uvrstitev, in sicer spadajo v anizijsko stopnjo srednjega triasa. (Ramovš 1991,159 in 1993,298,Gams 1992,24).

Današnje podobo je dolina dobila šele mnogo kasneje, v kvartarju (novi zemeljski vek) ali točneje v pleistocenu, ko so jo oblikovali ledeniki in v njej odlagali morene, ledeniške vode pa so v njej nasipale različno debele plasti proda in v času ojezeritev odlagale ilovnate plasti.

V novejšem času natančnejše raziskave ledenodobnega in poledenodobnega dogajanja v dolini še niso bile opravljena. V objavljenih raziskavah ledenodobnega dogajanja v tem delu Slovenije je dolina nekajkrat le omenjena. Brueckner, 1909 omenja prelivanje dolinskega ledenika v dolino Poljana. V geološki karti 1:100.000 avtorji navajajo, da hrib s koto 711 m gradijo »rečni sedimenti v terasah« (podatka povzeta po Gams,1992,23). I. Rakovec je dolino Poljane

preučeval v zvezi z postglacialnimi terasami Blejskega jezera in nastajanjem soteske Vintgar (Rakovec, 1928, 1943 in 1950). Prav Rakovec je do danes najnatančneje opisal terase in nivoje v dolini in poskušal kronološko razvrstiti njihovo nastajanje. Nekaj je o dogajanju ob izteku zadnje ledene dobe v predelu Kočne pisal I. Gams pri obdelavi dolinskega ledenika ob višku ledostaja (Gams, 1992), P. Jamnik pa je 1998 objavil še nekaj opažanj o sedimentih v dolini Poljane, starejših od tistih, ki jih opisuje Gams (Jamnik, 1998).

Ohranjene akumulacije in vrstni red njihovega odlaganja v dolini Poljane dopuščajo vsaj grobo rekonstrukcijo dogajanja v času, ko je dolino bolj ali manj zapolnjeval led in se je po njegovem umiku skozi pretakala voda.

Danes je dolina Poljane tipično ledeniško oblikovana t.i. viseča dolina, z značilno U obliko. Najvišje sledi drsenja ledenika, kar se odraža na oglajenih skalnih stenah, so vidne v pobočju Mežakle nad vasjo Kočna na višini 815 m. To pomeni, da je v neki fazi krak dolinskega ledenika najmanj v tej višini zapolnjeval vsaj začetni predel doline in istočasno segal najmanj 10 m čez hrib Kavče (sl. 1/A). Ostanek bočne morene, ki jo je odložil ta ledeniški krak, bi bila morda lahko terasasta izravnava v pobočju Mežakle v višini okoli 900 m (Na pesku). Če terasa je morenski nasip, je bil kasneje v veliki meri odnesen z vodami, ki so tekle v dolino z Mežakle, ostanki pa so bili naknadno prekrti, zaradi relativno strmega pobočja, še s pobočnim gruščem.

Ob umikanju ledu so vode izpod ledenika in s pobočja Mežakle začele dolino zapolnjevati s prodrom. Fluvioglacialno zasipanje doline je pripeljalo do popolne zapolnitve doline s prodrom do višine okoli 760 m. Na tej višini je namreč v pobočju Mežakle še danes ohranjena konglomeratna plošča, ostanek te zapolnitve

Slika 1/A

doline, ki jo je moč povezovati s konglomeratno teraso, ki se vleče od vasi Kočna skozi celo dolino, in sicer po obeh straneh v višini okoli 720 do 730 m. Izrazito se je ta terasa ohranila ob koncu vasi Kočna, na hribu s koto 711, kakor so to teraso označili v geološki karti, v predelu doline, imenovanem Za ledinco, ter na koncu doline, nad naseljem Poljane. Tezo, da je ta konglomerat starejši od zadnje poledenitve v okviru zadnje würmske ledene dobe in kasnejše ponovne, mlajše prodne zapolnitve, podpira tudi razkritje enakega konglomerata pod mlajšo moreno, ki je bil odkrit pri gradnji hiš št. 5 in 8 na začetku vasi Kočna in struga potoka Rečica, ob stari cesti na Mežaklo, pod naseljem Poljane. Struga je vrezana v konglomerat, na katerem so odložene mlajše prodne terase ob naselju Poljane. Isti konglomerat se na nasprotni strani struge, že izven doline Poljane, dviga v teraso, na kateri je danes vas Sp. Laze. Ta terasa pa je primerljiva z najvišjo konglomeratno teraso nad naseljem Poljane.

Na tem mestu je potrebno navesti Rakovčeve domneve, da je to zapolnitev odložila reka Radovna, ko je tekla skozi dolino kot pritok Save Dolinke in se na robu doline, na mestu današnje Kočne, izlivala v Savo (Rakovec 1943,89). Rakovec svojo tezo podrobneje pojasnjuje, kot glaven argument pa navaja preusmeritev Radovne zaradi pretočenja v dolino, kjer je že morala obstajati zasnova doline. Ta pretok Radovne v jeseniško dolino naj bi se vršil v predriški, ledeni dobi, ob nastopu riške ohladitve pa naj bi Radovni pot zaprl bohinjski ledenik in končni rezultat te zapore naj bi bila ojezeritev doline in ponovna sprememba toka Radovne v smeri skozi Vintgar (Rakovec, 89,90).

Radovenski ledenik je v času odlaganja te najstarejše zapolnitve neko obdobje nedvomno še zapiral odtok vode iz doline, zato je prihajalo v dolini do občasnih ojezeritev. I. Rakovec domneva, da je v predzadnji, riški ledeni dobi, ojezeritev segala do nadmorske višine 884 m in dosegla globino 100 do 120 m, potem pa je voda začela odtekati proti Savi in ob tem vrezovati sotesko Vintgar (Rakovec,1950,334). Že leta 1928 je Rakovec to ojezeritev omenil tudi v delu, v katerem govori o postglacialnih terasah Blejskega jezera. Pri opisovanju, do kje je segal bohinjski ledenik, pravi: »Ko je ledenik segal še nekako do Homa, so njegove morene in ledene mase zaprle večini potokov in rek prejšnjo pot ter jih prisilile, da so poiskale drugo smer. Tako je bohinjski lednik prisilil Radovno, da se je obrnila proti severovzhodu. Tu se je njena voda v podnožju Homa in Poljan zaježila ter naraščala po ostalih dotokih, zlasti po ledeniškem potoku, ki je prihajal izpod savskega odcepka na Poljanah. Voda si je začela v višini 700 m vrezovati v Hom tesni Vintgar« (Rakovec,1928,27).

O Rakovčevi tezi o pretoku Radovne v Savo Dolinko skozi dolino Poljane se je težko izreči. Navsezadnje bi v neki fazi pred würmsko ledeno dobo tak tok dejansko lahko obstajal. Nikakor pa se ni moč strinjati, da bi bil ostanek takega

Slika 2

toka konglomerat, ki je še danes ohranjen v dolini. V času, ko je Rakovec pisal svoje tekste, je bilo o poteku ledenih dob znano manj, kot je danes. Prav v zadnjih letih pa se pri nas na novo definira tudi potek in čas trajanja zadnje würmske ledene dobe (Turk in Verbič), tako da v dolini Poljane nikakor ni pričakovati predriških konglomeratov.

Do ojezeritev je v dolini med tem prvim zasipanjem doline nedvomno prihajalo, kar dokazujejo sedimenti. Za sedaj je s sedimenti potrjena starejša ojezeritev, ugotovljena v predelu Kočne vsaj do višine 700m, kjer je bilo leta 1998, pri regulaciji hudournika, razkrito več zaporednih plasti ilovice, mivke in drobnega proda, torej sedimentov, ki se odlagajo v počasi tekoči in stoječi vodi (sl. 2). Po tej klimatsko toplejši dobi, v kateri se je vršila akumulacija doline, je zopet nastopila hladnejša doba, v kateri je v dolino ponovno pridrsel krak dolinskega ledenika (sl. 1/C). Glede na ohranjene sedimente se zdi, da v tej fazi ledenik z jeseniške strani v dolino ni segal dlje kot do konca vasi Kočna. V nadaljevanju doline namreč ni najti odloženih moren, ki bi jih ledenik ob umiku pustil za seboj. Ledeniški krak dolinskega ledenika je takrat prišel v dolino iz dveh smeri. Glavni del skozi najširši del doline, del ledu pa je v dolino porinilo preko prelaza med Kavčami in Vršami v višini 746 m. Ta del ledene gmote je bočno moreno odložil na vzhodni

Slika 1/C

(dobravski) strani prelaza, ki je danes vidna kot hrbet, ki se vzpenja od spomenika ob cesti z Bl. Dobrave na Kočno (nad zadnjim ostrim ovinkom) proti prelazu. Izpod obeh ledeniških krakov, ki sta bila narinjena v dolino Poljane z jeseniške strani, je ves čas bolj ali manj odtekala voda, ki je odnašala (erodirala) prejšnjo zapolnitev doline, s tem dolino ponovno poglobljala in širila, obenem pa odlagala v dolini nov material, ki ga je prinašala s seboj izpod ledenika. Na koncu doline sta staro zapolnitev odnašala Rečica in severneje Radovna.

Ko sta se z manjšanjem in umikanjem dolinskega ledenika manjšala in umikala tudi njegova kraka iz doline Poljane, je za njima ponovno ostala preoblikovana pokrajina (sl. 1/D). V predelu vasi Kočna je ledenik ob umiku na obeh straneh doline odložil bočno moreno. Sledimo jo od vstopa v dolino, kjer je povezana z bočno moreno, ki jo je dolinski ledenik odložil po vzhodni strani Kavč. V dolini Poljane je bočna morena odložena nekako od vstopa v dolino do elektropostaje, na dnu vasi Kočna v dolžini približno 800 m. Morena je odložena do višine 740 - 750 m in se spušča proti elektropostaji (sl. 3). Pod Kavčami sta v tej bočni moreni dve poglobitvi, kar na prvi pogled izgleda, kot da gre za tri zaporedne odložitve morene, s tem da bi bila vsaka naslednja odložitev manjša. To bi pomenilo, da je ledeniški krak ob koncu zadnje ledene dobe trikrat zapovrstjo porinilo v dolino, ob umiku pa je za njim ostala bočna morena. Na nasprotni strani v pobočju Mežakle takega vtisa večkratnega zaporednega odlaganja ni. Je pa vtis, da bi lahko v resnici šlo za zaporedna odlaganja, precej močan, še posebej nad hišo št.33 na Kočni, kjer se morenski nasip zaokroži proti notranjosti doline in bi bil to lahko že del končne

Slika 1/D

morene. V prid večkratnemu odlaganju morene v krajših presledkih govori tudi vkop v talno moreno pri hiši št. 9/a, kjer je približno 2,5 m globoko vidna vmesna prekinitev pri odlaganju morene. Druga možnost je, da sta ti poglobitvi, v bočni moreni ob vznožju Kavč, nastali v enkratno odloženi moreni kot posledica vod, ki so odtekale iz umikajočega se ledenika. Obe poglobitvi namreč danes dajeta vtis suhih strug in se spuščata do razširitve doline na dnu vasi Kočna, kjer je zaradi zoženega odtoka naprej po dolini tudi tokrat prihajalo do ojezeritev. Ob večji ojezeritvi je nekaj voda zastajalo tudi na prostoru, ki je nad Kočno namenjen prvomajskim proslavam, na višini 701 m. Na tem mestu je bila ca 0,80 m globoko ugotovljena plast ilovice, ki se je lahko odložila le v stoječi vodi. Verjetno tej sočasne so s sedimenti dokazane ojezeritve tudi v nadaljevanju doline, in sicer v peskokopu pod teraso Za ledinco, kjer je v višini 679 m med različno debelimi plastmi proda tudi nekaj plasti gline in varvasto odložene ilovice, torej sedimentov, ki se odlagajo v počasi tekoči in stoječi vodi (sl. 4). Kako so se odlagale zadnje morene na Kočni, pa bodo morale razkriti še nadaljnje raziskave in opazovanje profilov pri izkopih za nove hiše.

Vode izpod ledeniškega kraka sredi doline in tiste, ki so v dolino pritekale preko prelaza med Kavčami in Vršami, so ponovno v dolini odlagale prodni material, kar je imelo za posledico ponovno zasipavanje doline. Z umikanjem ledu pa se je manjšala tudi količina vode, ki je tekla skozi dolino. To pojemanje vode oziroma zmanjševanje vodotoka je moč slediti v izteku doline preko dveh manjših rečnih teras pri naselju Poljane.

Slika 3

Z dokončnim umikom ledu se je dolina osušila, danes pa vanjo pritekajo le še hudourniške vode z Mežakle in Vrš.

Vprašanje, ki se postavlja na koncu tega opisa pleistocenskega dogajanja v dolini Poljane, je, ali se je vse to zgodilo v zadnji würmski ledeni dobi ali so v dolini

Slika 4

ostali tudi starejši sedimenti iz medledene dobe ris - würm.

Pri poskusu časovne umestitve dogajanja v dolini Poljane bi preveč poenostavili, če bi zapisali, da je ledenik (opisan pod sl. 1/A) drsel skozi v predzadnji riški ledeni dobi ali morda še v starejših polednitvah. Po tej razlagi bi dolino s prodrom, ki se je kasneje zlepil v konglomerat, vode napolnile v medledeni dobi, po Rakovcu pa že v predriški dobi, morene, ki so v dolini, pa naj bi se odložile v zadnji ledeni dobi in ob zaključevanju le-te naj bi vode spet zapolnjevale dolino s prodrom. Tako bi bilo v dolini ohranjene sedimente seveda najlaže razložiti. Vendar pa stvari niso tako enostavne. Celotno obdobje zadnje, t.i. würmske ledene dobe je trajalo približno 100.000 let, obdobje interglaciala (medledene dobe) med würmsko in predzadnjo riško ledeno dobo pa le 10 do 11 000 let (Turk in Verbič, 1993, 31). Dogajanja v zadnji ledeni dobi so bila razgibana, saj klima ni bila celih 100 000 let nespremenjena, temveč je prihajalo do vmesnik otoplitev in ponovnih ohladitev, kar se je seveda moralo odražati na odlaganju sedimentov. Mnenje avtorja je, da so se vse zgoraj opisane akumulacije in izpraznitve doline dogajale v zadnji würmski ledeni dobi, sledov dogajanja pred zadnjo ledeno dobo pa v dolini ni najti. V precejšnji meri primerjavo s sedimenti, ki jih je odlagal dolinski ledenik v savski dolini, v dolini Poljane otežuje nadmorska višina, saj jo

je vedno dosegel le nek krak dolinskega ledenika, njegovo obnašanje pa verjetno ni popolnoma primerljivo z obnašanjem glavne gmote ledu, ki je drsela skozi savsko dolino.

Natančnejše podatke o času in klimi bi lahko dobili s pelodnimi analizami ojezeritvenih sedimentov iz doline Poljane. Ojezeritve so si sledile skozi več faz. Z analizo bi morda ugotovili, kako se je spreminjala klima in kako so si ojezeritve sploh sledile ter katere so bile istočasne.

Pelodna analiza varvaste ilovice v strugi, danes potoka Rečica, pod izstopom iz doline Poljane na višini 605 m.n.m. je že bila narejena in vsebuje ostanke izrazito stadialne vegetacije, o kateri avtor analize pravi: »Splošna vegetacijska slika tega profila torej dokazuje hladne razmere, ki bi jih komaj smeli označiti kot interstadialne ali »kasnoglacialne« v pomenu kasnowürmske periode, po zadnjem würmskem višku« (Šercelj 1970,219). Z rezultati pelodnih analiz ostalih jezerskih sedimentov v dolini, kjer bi pri analizi našli iskani material, bi nam ta že opravljena analiza dala lepo možnost za primerjavo. Leta 1999 je bila na Biološkem inštitutu SAZU opravljena analiza ilovic, odkritih pri regulaciji potoka nad Kočno (sl. 2), ki pa žal niso vsebovale pelodnih ostankov. Za opravljeno analizo se na tem mestu najlepše zahvaljujem dr. Metki Culiberg.

Z zgornjim opisom ledenodobnega dogajanja v dolini Poljane, ki je bila zaradi nadmorske višine in zamaknjenosti od poteka glavne smeri dolinskega ledenika deležna le posameznih narivov ledene gmote v dolino, sem želel opozoriti po eni strani na zanimivost sedimentov, ki jih lahko v taki dolini zasledimo, po drugi strani pa na težavnost pri razlagi zaporedja odlaganja teh sedimentov. V konkretnem primeru doline Poljane ob izteku doline prihaja do stika med akumulacijo kraka savskega in akumulacijo radovenskega ledenika, kar razlago sedimentov še dodatno otežuje.

Kronološki potek odlaganja sedimentov ni bil nujno popolnoma tak, kot je naveden v tekstu, vsekakor pa se verjetno bistveno ne razlikuje od dejanskega dogajanja v dolini. Moj osnovni namen je bil podati vsaj osnovne podatke, ki so o sedimentih v dolini poznani do danes, s tem pa olajšati delo naslednjim raziskovalcem, če se bo seveda s tem kdo ukvarjal.

LITERATURA:

- GAMS,I. 1992, Prispevek h mladokvartarni geomorfologiji v Zgornjesavski dolini.- Geografski zbornik 32, str. 8-49, Ljubljana
- JAMNIK,P. 1998, Potek raziskovanja Jamnikovega spodmola na Kočni nad Jesenicami in rezultati sondiranja v okoliških jamah.- Arheološki vestnik 49, str.17-30, Ljubljana
- RAKOVEC,I. 1928, Postglacialne terase Blejskega jezera v zvezi z njegovo morfogenezo.- Geografski

zbornik št.1-4, L.4, str. 1-34,Ljubljana

RAKOVEC,I. 1943, O razvoju porečja v Blejskem kotu in nastanku Vintgarja. - Zbornik prirodoslovnega društva 3. zvezek, str.89-94, Ljubljana

RAKOVEC,I. 1950, Kako so nastali naši slapovi.- Proteus 10, L.12, str. 329- 335, Ljubljana

RAMOVŠ,A. 1991, Geološke in paleontološke raziskave v severnih Julijskih Alpah v letih 1985 do 1990. - Jeklo in ljudje VI, str. 157-176, Jesenice

RAMOVŠ,A. 1993, Dolomit v geoloških dobah po Sloveniji. - Proteus 8, L.55, str. 295-302, Ljubljana

ŠERCELJA. 1970, Würmska vegetacija in klima v Sloveniji. - Razprave 4 razr. SAZU 13/7, str.211-249.

TURK,I.,VERBIČ,T.1993, Uvodna razprava za posodobitev kronologije mlajšega pleistocena v Sloveniji. - Arheološki vestnik 44, str.29-43.

Nada Praprotnik

RASTLINSTVO V JALNOVIH BOHINJSKIH POVESTIH

CVÉTKOVA CILKA IN TROP BREZ ZVONCEV

Pisatelj Janez Jalen je kot pravi ljudski pripovednik upodabljal motive iz gorenjskega alpskega sveta. V primerjavi z drugimi podobnimi deli pri njem izrazito izstopajo živi opisi iz narave: pred nami vzcvetijo rastline in zaživijo živali.

Cvétkova Cilka in **Trop brez zvoncev** sta povesti, ki se dogajata v Bohinju, kjer je Jalen služboval kot duhovnik. V prvem delu izrazito prevladujejo rastline, s katerimi so se ljudje srečevali na njivah, na senošetih in v planinah, za drugo delo pa so bolj značilni opisi živalstva, ki so povezani z lovsko tematiko.

Pisatelj Janez Jalen je bil rojen leta 1891 na Rodinah, umrl pa je v Ljubnem leta 1966. Bil je duhovnik in je služboval v različnih krajih po Sloveniji. Kot pravi ljudski pripovednik je v svojih kmečkih povestih upodabljal motive iz gorenjskega alpskega sveta. V vsakdanje in praznično življenje bajtarjev in gruntarjev je vpletal njihove šege in navade in preproste ljudske modrosti. V primerjavi z drugimi podobnimi deli pa pri njem izrazito izstopajo živi opisi rastlinskega sveta in še posebej rastlinska imena. Že v mladih letih ga je oče učil gledati naravo z očmi in srcem, skupaj sta hodila po planinah in prav oče, ki je bil razgledan mož, mu je prebudil zanimanje za cvetje in divjad. Deček se je že v rosnih letih naučil opazovati lepoto narave.

V povesti **Ovčar Marko** je postavil dogajanje v svojo rojstno faro, v vasi pod Stolom in Pečmi in na planine v Karavankah. O **Rastlinstvu na stezah ovčarja Marka** sem že pisala v *Proteusu* (1985: 194-198).

Po končanem bogoslovju je svojo prvo službo dobil v Srednji vasi v Bohinju. V tem okolju se dogajata dve njegovi povesti: **Cvétkova Cilka** in **Trop brez zvoncev**.

CVÉTKOVA CILKA

V tej povesti so tudi naslovi poglavij v zvezi z rastlinami: **Plevice, Dehteča detelja, Slak se ovija, Narejeno cvetje, Česminovo grozdičje, Venci šmarnic, Preslica odganja, Osat se osiplje, Grenki pelin, Ledene rože, Rdeče ciprje, Brusnice zore, Lipa vzcete.**

V živem zelenju mladega žita so se pozibavale na Ravnih njivah ob cerkvi Najdenja sv. Križa na Koprivniku v Bohinju tri rdeče, od zadaj zavezane rute, kakor bi žarelo v poznem soncu troje prezgodaj razcvelih, nenavadno velikih makovih cvetov. Cvétkova tri dekleta, Cilka, Rozalka in Minca so plele pšenico. Visokorasli, zelenkasto rdečkasti drésen in rumenkljata samojedo, ovijajoči se slak in smolnato trico, popje nastavljajoči kokolj in drobnolistno grašico, odganjajoči mak in plavico, po tleh se plazeči modri jetičnik in že od zgodnje pomladi cvetoče mačeha, pirnico in ves drugi nizki plevel so rvale kar z rokami. Bodeči osat so izpodrezovale z zarjavelimi, za drugo ne več rabnimi noži. Širokolistno šavje pa so izkopavale s kopoljami.

Tako se začne prvi odstavek povesti, ki nam pričara pšenično njivo s pravim florističnim popisom plevelov, ki bi ga bil vesel vsak botanik, saj so take njive danes že skoraj prava botanična redkost. Jalen je kot kmečki otrok plevela dobro poznal, saj so tedaj starši že otroke pošiljali na polje, da so po svojih močeh ruvali najbolj trdovraten plevel. Tudi kot duhovnik je bil tesno povezan s kmečkim življenjem. Pri nekaterih opisih pa si je očitno pomagal z delom Martina Cilenška **Naše škodljive rastline v podobi in besedi**. Družba sv. Mohorja v Celovcu je to delo izdajala v snopičih od leta 1892 do 1896.

Visokorasli, zelenkasto rdečkasti drésen je lahko breskova dresen (*Polygonum persicaria*) ali ščavjelistna dresen (*Polygonum lapathifolium*). Obe vrsti sta pogostni in ni verjetno, da bi ju Jalen med seboj razlikoval.

Rumenkljata samojeda je ena od vrst iz rodu zlatice. Morda je bila plazeča zlatica (*Ranunculus repens*), ki je izmed vseh zlatic najnadležnejši njivski plevel, ali pa njivska zlatica (*Ranunculus arvensis*), ki je bila včasih med žitom pogostna, v zadnjih desetletjih pa je zelo redka.

Ovijajoči se slak je njivski slak (*Convolvulus arvensis*). Kasneje Jalen bele slakove cvetove tudi opiše: **Od roba cveta navzdol v globino trobentice so bile začrtane tanke, krvavordeče ranice. Vendar: Plevel je plevel. Naj še tako rožno cvete, nihče ne mara, da obrodi in pozori seme do kaljivosti. Slak se vsenavzkrižem prepleta. Kakor z rokami drži požeto žito, da ga ne moreš dvigniti in povezati v snop.**

Teta Jera je povedala tudi **povest o slaku in pšenici**. Med pšeničnimi zrni je dozorelo zrno, ki je bilo za drobno spoznanje debelejšje in klenejše, kakor so bila

zrna poleg njega, nad njim in pod njim. Domišljavo zrno je jeseni kmet posejal skupaj z drugimi, prezimilo je pod snegom in spomladi pognalo. Pri koreninah mlade pšenice se je slak potuhnil pred plevicami v črno prst in kasneje pognal iz zemlje. Priliznjeno je nagovoril pšenico z gospodično in jo prosil, če se je sme malo oprijeti. Ko se je vzpel pod klas, je bilo konec prijaznosti, odjedal ji je hrano v zemlji. Slakova družica je visoko stegala svojo glavo, kakor bi se bala, da je ne poljubi beli trobenasti cvet, ki se je razšopiril tik pod klasom. Zaostala je v rasti, zrna so bila drobna. Vsa so padla skozi rešeto. Nobeno ni bilo več vsejano.

Smolnata trica je plezajoča lakota (*Galium aparine*), vzpenjavka, ki zraste več kot meter visoko. Listi in poganjki so prekriti z zelo drobnimi zavitimi dlačicami, s katerimi se oprijema oziroma vzpenja.

Tudi o **ovsu in trici** je teta Jera povedala povest s poučnim koncem. Posejali so oves. Trica se ga je nežno in plašno oprijela. Misлил si je, da mu tako šibka stvarca ne more storiti hudega, priliznjena vsiljivka pa se ga je oprijela kakor smola. Ni se mogel otresti. Po žetvi je oves, prepreden s trico, gospodar vrgel konju. Seme trice je neprebavljivo, z gnojem bo spet prišlo na njivo in se oprijelo tepčkov, kakršen je bil oves.

Kokolj je kokalj (*Agrostemma githago*), včasih je bil pogosten plevel med žitom, v zadnjih desetletjih pa ga na Gorenjskem le redko vidimo.

Drobnolistna grašica je ena izmed grašic z majhnimi listi. Ni mogoče z zanesljivostjo ugotoviti, za katero vrsto gre. Med pogostnimi vrstami na njivah so: drobnolistna grašica (*Vicia tenuifolia*), ptičja grašica (*V. cracca*), štirisemenska grašica (*V. tetrasperma*) in dlakava grašica (*V. hirsuta*).

Mak je poljski mak (*Papaver rhoeas*) in **plavica** je modri glavinec ali modriš (*Centaurea cyanus*).

Po tleh se plazeči modri jetičnik je verjetno najbolj pogostna vrsta iz tega rodu perzijski jetičnik (*Veronica persica*).

Mačeha je njivska vijolica (*Viola arvensis*). Teta Jera je trem Cvétkovim dekletom razložila, kako je ta rastlina dobila svoje ime:

Mačeha. Pet listov ima njen cvet. Spodnji, največji, je ona sama. V rumenem krilu, s črnimi židanimi trakovi pošitem, se šopiri. Lista, ki se k njej pritiskata, sta njena otroka. Zgornja dva lističa v umazanih oblekáh sta pastorka. In če cvet obrnem: pet zelenih stolčkov je spodaj. Vsak listič bi lahko sedel na svojem. Mačeha sama na najširšem. Pa ni tako, kakor bi bilo prav. Hudo narobe je. Mačeha sedi na dveh, njena otroka vsak na svojem, pastorka pa oba na enem. Zato v nekaterih krajih tem čudnim rožam pravijo tudi sirotice.

Pirnica je večletni travni plevel plazeča pirnica (*Agropyron repens*).

Bodeči osat je njivski osat (*Cirsium arvense*), ki je eden izmed najnadležnejših in

najškodljivejših njivskih plevelov. **Zoreči jajčasti koški so gledali čez precej nizek plot. Sivkast oblak kodeljic je zaplesal.**

Širokolistno šavje je topolistna kislica (*Rumex obtusifolius*).

Zelo nadležen plevel je bila **predenica** (*Cuscuta* sp.), zajedalka, odvisna od rastline, ki jo prepreda z nežnimi poganjki ter ji iz zelenih delov sesa potrebne sokove. Nima ne listov ne pravih korenin.

Česmin je češmin (*Berberis vulgaris*). Kmetje ga ob njivah niso radi videli, ker je vmesni gostitelj žitne rje:

Česmin kar mora proč. Pšenico je vsejal na njivo. Kaj prida v Lazu tako in tako nikoli ne plenja, če se je pa še rja loti... Ali res ne vé, da česmin trosi rjo v žito, ali le nič ne vidi?

Preslica je njivska preslica (*Equisetum arvense*). Plodno (semensko) steblo preslice se mu je zdelo kakor čudno skažena tanka rdečkasta sveča. Teta Jera je dekleta spet poučila:

Za tele pomladanske odganjke po deteljah se kar nihče ne zmeni, saj tudi sami poginejo. Na videz. V resnici je pa vsaka glavica klas, poln zelenkastega prahu. In vsak prah je zrnce, ki ga dvoje prožnih kožic kakor frača vrže daleč od rodnega stebila, da tam vzkali nova preslica. Na mestu, kjer so preminila stebila, pa poženo iz zemlje druga nerodovitna zelena stebila kakor smrečice. V njih se nakopiči toliko kremena, da krhajo kose. Seveda take krme tudi živina ne more zgristi ne prebaviti. Odriva jo. Ljudje pa se jeze, da je živina kočljiva, namesto da bi malo pomislili, kako tudi sami včasih z navidez nepomembnimi malenkostmi marsikomu trpko zagrene življenje.

Če ta odlomek primerjamo s Cilenškovim opisom njivske preslice, lahko ugotovimo, da je Jalen črpal iz tega prikaza.

Jalen pa ni do plevela samo neprizanesljiv, ampak tudi pravi:

Nekaj maka in modriša se pa kar nekako poda med žito.

Med rastlinami, ki so jih kmetje sadili po njivah, pisatelj omenja **krompir**, ki je imel **bele in tudi vijoličaste cvetove**. Sadili so tudi **bob, koprivniški fižol**. V prejšnjih časih so to najstarejšo znano stročnico veliko sadili in je veljala za najboljšo kmečko jed. Med pogostnimi žiti so gojili **rž, oves, pšenico, ječmen**, medtem ko **turščica** (koruza) na Koprivniku ni rasla, ker je previsoko. **Peso, repo, korenje in buče** so kuhali za prašiče. Po njivah so veliko sadili **deteljo**, na zelnikih ob hišah pa **solato in zelje**. Od sadnih dreves omenja **tepke, hruške in jablane**.

Jalen v svoje povesti vpleta tudi zanimivosti iz bogate zakladnice ljudske medicine in marsikaj pove o uporabi samoniklih rastlin v najrazličnejše namene.

Ena najbolj cenjenih rastlin v ljudskem zdravilstvu je še danes **arnika** (*Arnica montana*), ki celi rane. V zelnikih ob hišah pa ni smel manjkati **pravi pelin**

(*Artemisia absinthium*), ki je **grenak in ki zdravi in ki je kot vsaka dobra zdravila neprijeten. Ni dober samo za ljudi, tudi živino včasih hitro pozdraviš z njim.** Njegov zdravilni učinek se je povečal, če so ga jedli skupaj s prekajeno slanino in zraven pili še **planinski mah** (*Cetraria islandica*).

Ko zdravila niso več pomagala, so z **oljkovim vršičkom pokropili bolnika in prostor okrog njega.**

Če se je kobila nažrla sparjene detelje, so ji vlivali olje.

Vedno pa si niso mogli pomagati:

Le kje na svetu se vzdiguje tista gora, ki po njej cvete roža, da bi zdravila srčne rane?

V gozdovih in po senožetih so nabirali tudi **gobe, maline**, iz katerih so kuhali tudi čaj za žejo, in **brusnice**, iz katerih so pripravljali kompote.

Kuhali so čaje, ki so jih mešali z mlekom, z žganjem, vanj stisnili limone in pili tudi črno kavo.

Od sadja so jedli **jabolka in hruške.**

Iz **česminovih vej** so delali metle, iz **javorovega lesa** pa mize.

Jalen uporablja tudi mnogo rekov, povesti in sočnih primerjav. Tako je kdo lahko **zdrav in trden kot dren.** Omenila sem že zgodbo o mačehi, povest o slaku in pšenici ter trici in ovsu. Zgodbe iz rastlinskega sveta so poučne, saj je ob pripovedovanju tete Jere Cilka takoj ugotovila:

Samo pravljica mi je podržala ogledalo pred obraz, kakor ga skoraj vsakomur.

Tudi z nadležnimi pleveli so se ljudje sprijaznili:

V zelenem žitu plevel raste, kjer so dekleta pri hiši pa nagelj na ganku cvete. Okrasnih rastlin Jalen ne omenja prav veliko. Seveda pa ne manjkajo **beli in rdeči nageljni in zeleni rožmarin**, z **lovorjem** je bila okrašena plošča v ogradnem zidu cerkve svetega Janeza.

Iz papirnatih rož je bil spleten venec. **Na pološčenih zelenih lističih so rdeli med snežnobelimi kepicami in modrišu podobnimi cveti dobro ponarejeni nageljni.**

Jalen piše tudi o simboličnih **ledenih rožah.**

Dobro je poznal drevesa in grme. Omenja **jélovce, smreke, nizko smrečje, macesen, brino, krivenčaste borovce, jesen, bukev, hraste, gaber in javor.** Med cerkvijo in župniščem pa je rasla edina **lipa** na Koprivniku.

Med grmi piše o **leščevju, drenu in česminu.**

Zgodnje pomladanske cvetlice po dolгих zimah pridejo s prvimi toplejšimi sončnimi žarki. **Teloh** (črni teloh /*Helleborus niger*/) **z ukrivljeno glavico nerazvitega belega cveta** je prvi. Kasneje na vlažnih tleh in po senčnih straneh vzcvetijo **zlatoglave pogačice** (*Trollius europaeus*), ki se jim zgodnji cvetovi kmalu začnejo osipati. Po skopnelem snegu ostane majhno jezerce, okrog katerega

cvete **veliki modri encijan** (Clusijev svišč /*Gentiana clusii*). Golica v daljavi je posuta z belim cvetjem - s ključavnicami (*Narcissus poeticus* subsp. *radiiflorus*). Kasneje vzcveti drobno majniško cvetje - **šmarnice** (*Convallaria majalis*):

Bilo je vse belo šmarnic, prav pravih bohinjskih, takih, ki imajo rdečkaste prašnike.

Jalnovi opisi visokogorskega rastlinstva so izrazito barviti:

Pobočje čokatega Tosca je bilo vsenaokrog poraslo s svetlozeleno ostro travo. V globelih in zatišjih je bilo bolj podobno senožeti kakor pašniku... Kakor raztresena žerjavica so med travo na gosto cvele ognjenordeče murke, nekatere manj, druge bolj počrnele. Skale so bile posejane s snežnobelimi pečnicami. Tudi ob robih se je belilo med kamenjem vse polno očnic. Največje gorske zvezdice pa so se skrivale med travo. Od daleč jih tudi bistro oko ni moglo razločiti od kresnic in cvetočega pelina. V zatišjih ob skalah je žarel nizki živordeči sleč. Po meleh in vsepovsod pa so bile pomešane vijoličaste nizkostebelne astre med razno drugo drobno cvetje.

Na Toscu rastejo črne murke (*Nigritella rhellicani*); pečnice, očnice in gorske zvezdice so planike (*Leontopodium alpinum*), zanje uporablja tudi izraz **triglavka**; kresnice so temne ivanjščice (*Leucanthemum adustum*); **cvetoči pelin** je planinski pelin (*Achillea clavennae*); **živordeči sleč** je dlakavi sleč (*Rhododendron hirsutum*); **vijoličaste nizkostebelne astre** pa so alpske nebine (*Aster alpinus*).

Pod potmi je rasla **praprotn**, pod drevesi pa **zeleni mah**.

Ciprje (ozkolistno ciprje /*Chamaenerion angustifolium*) je opisal na svoj značilni način. **Kakor žito visoko je ozkolistno ciprje čez in čez pregnilo razsežne in široke preseke. Pokljuka se je razcvitala. Sprašuje se, če ni morebiti gora sama oživela in zardela pred svojo lastno lepoto.**

Pozno jeseni sta slana in mrzav ustavila vso rast. Le **svetlomodri kocinasti svedrc** je tu pa tam še vzcvetel na senožetih. Kocinasti jesenski svedrc je resasti sviščevce (*Gentianella ciliata*).

TROP BREZ ZVONCEV

V tej povesti, ki se tudi dogaja v bohinjskem kotu, imajo naslovi poglavij imena iz živalskega sveta, seveda pa ne manjka rastlinskih imen, čeprav jih je precej manj kot v Cvétkovi Cilki.

Precej zanimivih navad je bilo povezanih z lovom. Gamsovo meso so zavijali v **koprive**, da je ostalo dalj časa sveže. Z glavico **česna** so drgnili debla bukev in smrek, da so zasmrajali kraje, ki so bili priljubljeni pri srnjadi. Na ustnice so

pritisnili **trpotčev list** in zapivkali. Poiskali so **bukov list** s podolgovato rdečkasto bradavico na spodnji strani, jo odluščili in izbezali s tanko slamico črvička iz nje, če je bil še v njej, jo prislonili na spodnjo ustnico in zapiskali. Črviček v bukovi šiški je ličinka dvokrilca hrčice.

Za zdravje so svetovali **gorski mah** in suho slanino s **pelinom**:

Tak sem že bil, da sem opletal kakor veja. Pa so me mah, pelin in slanina spet postavili na noge.

Z **arniko** so natrli nasekano kožo, da se ne bi prisadila. Arnika ni manjkala v nobeni kmečki lekarni.

Na žerjavici so žgali beganico in **oljko**, da **bi dim blagoslovljenega lesa odvrnil strelo od stanu in hleva in da bi Bog prizanesel ljudem in živini.**

Otrokom so pripovedovali o čarovni moči nasutega **praprotnega semena** v čevljih.

Uporabljali so primere iz rastlinskega sveta. V ustih so začutili čudno grenkobo, kakor bi pregriznili **čmeriko**. Bela čmerika (*Veratrum album*) je strupena rastlina, ki se kopiči na pašnikih, ker se je živina izogiblje.

Med drevesi in grmi omenja **macesen, smreke, jelovce, jelke, borovce, ruševje, bukve, gaber, javor, leščevje, lesko, vrbo** in **češmin**, med sadnim drevjem pa **češnje** in **tepke**.

Med žiti so v Bohinju pogosto sadili **ječmen, rž, pšenico** in **koruzo**, v zelniku so imeli **hren**.

Zgodaj spomladi so vzcveteli **modri** in **beli pomladni žafrani** (nunka *Crocus albiflorus*), vmes so se zlatile **brkončice** (trobentica *Primula vulgaris*), **marjetice** (*Bellis perennis*) pa so na široko odprle svoje drobne cvete in se obračale za soncem.

V rebrih so se razcvetele **kurjice** (črni teloh *Helleborus niger*) in **resje** (spomladanska resa *Erica herbacea*), izpod grmov pa je pogledal **modrooki jetrnik** (*Hepatica nobilis*). Plotove so zlato obrobile **trobentice**, za katere včasih uporablja manj znan izraz **brkončice**. Cvetel je tudi **pljučnik** (*Pulmonaria officinalis*).

Na senožetih za Gorjušami so zacvetele **kukavice**. Verjetno misli na bezgovo prstasto kukavico (*Dactylorhiza sambucina*), ki je zgodaj spomladi pogostna na rovtih nad Bohinjem.

Jalen piše tudi o **šmarnicah** (*Convallaria majalis*), ki so najprej zacvetele okrog vasi, kasneje pod vrhom Rudnice, više v gorah pa so se šele razpuščale.

Na planinah je okrog stanov ozelenela nizka **murava**, za katero Pleteršnik pravi, da je mehka trava, ki raste okrog hiš in ob cestah.

Iz zelene trave so omamno dehtele murke. Ob melih so kimale velike kresnice. Naokrog je bilo natresenega vse polno drobnega cvetja. Nizkostebelne astre so

kar tonile v njem. Najbolj je bil viden rumeni mak, zasejan v droben grušč. V osojnih zatišjih so ognjenordeče žareli pritlehni grmiči burje. Raz skale pa so pogledovale bele zvezdnate pečnice.

V Bohinjskih planinah rastejo črne murke (*Nigritella rhellicani*), velike kresnice so temne ivanjščice (*Leucanthemum adustum*), nizkostebelne astre so alpske nebine (*Aster alpinus*), rumeni mak je retijski mak (*Papaver rhaeticum*), burja je dlakavi sleč (*Rhododendron hirsutum*), očnice ali pečnice pa so planike (*Leontopodium alpinum*). Ponekod so imele same velike dvojnate cvete, snežnobeke, z zlato razcvelim srednjim očesom. Drobní beli nageljci pa so verjetno Sternbergovi klinčki (*Dianthus sternbergii*).

Na posekah Pokljuke so se pod rdečimi glavami bodeče kompave obesili metulji apoloni. Verjetno gre za eno od rdečecvetnih vrst iz rodu osatov (*Cirsium* sp.), čeprav izraz kompava največkrat uporabljajo za vrste iz rodu bodečih než (*Carlina* sp.), ki pa nimajo rdečih cvetov.

V poznem poletju na Pokljuki vzcveti rdeče ciprje (ozkolistno ciprje (*Chamaenerion angustifolium*)).

Na posekah raste tudi malinje, rdeče jagode, pekoče koprive in visoka bilnica (*Festuca* sp.).

Strmi skalni Studor vštric temno porasle Rudnice je zažarel v rožnih barvah, kakor bi bil na jesen vzcvetel. S polic je kimalo rdeče pritlehno grmičje. Siva, nizka peščena vrba, rjavkasta trava in svetlorumeno lističje od kdo ve katerega rastlinja in še sto vrst drugih barv so spremenili čez poletje zelene jase v cvetoče pisane planjave. Vmes pa sta cvetela modri kocasti svedrc in košatovrhi vijoličasti jesenski encijan.

Rdeče pritlehno grmičje je navadni ruj (*Cotinus coggygria*), ki je pogosten na kraških gmajnah, na Gorenjskem pa je redek, vendar so nahajališča na Komarči in Studorju znana. Modri kocasti svedrc je resasti sviščevcevec (*Gentianella ciliata*), košatovrhi vijoličasti jesenski encijan pa je tudi ena od vrst iz rodu sviščevcev (*Gentianella* sp.).

Viri:

- Cilenšek, M., 1892-1896: Naše škodljive rastline v podobi in besedi. Družba sv. Mohorja v Celovcu
 Jalen, J., 1988: Cvétkova Cilka. Mladinska knjiga
 Jalen, J., 1973: Trop brez zvoncev
 Pleteršnik, M., 1974: Slovensko nemški slovar. Cankarjeva založba. Reproduciran ponatis
 Praprotnik, N., 1985: Rastlinstvo na stezah ovčarja Marka. Proteus 47: 194-198

Stanko Klinar

O NARCISAH IN KLJUČAVNICAH

Najbolj grozno je, če domačini v pogovoru z gosti njim na ljubo svoje cvetje imenujemo narcise in zatajimo ključavnice. To je čista izguba: izguba domačijskega poguma in hkrati prostovoljna odločitev za drugorazrednost, vrojeno tlačansko priznanje tuje suverenosti, kot da nismo na svoji zemlji. Kako pa vemo, da obiskovalci ne bi marali slišati za ključavnice? Ravno nasprotno je res. Zanima jih, celo gane, krajevna govorna izvirnost in barvitost. Z vljudno samozavestjo svobodnih in gostoljubnih gospodarjev jim lahko vsadimo v zavest del dragocene našosti - ponjo so prišli, ali ne? Iz spoštovanja do ozaveščenih, svojih korenin se zavedajočih domačinov bodo sprejeli našo besedo, brez skrbi.

Ožemek pogovora z nekaterimi domačini

KAJ JE BOLJ PRAV, NARCISE ALI KLJUČAVNICE?

Oboje je enako prav! Le da vsako ime v svojem času in kraju. Ključavnice kažejo domačo starozitnost, zraščенost z izročilom in zakoreninjenost v jeseniškorovertarski zemlji, narcise so uporabne za tujski promet, takorekoč za turistični prevod ključavnic, a le dokler gosti ne stopijo v ritem domačijskega govora. Toliko pač lahko zaupamo obiskovalcem, da bodo pripravljene z domačini deliti veselje nad tem žlahtnim sadom rovtarske zemlje, glede na besedo nič manj kot na cvetje. Na nas je če hočemo in znamo domače ime uveljaviti in zagovarjati. Nepogrešljive pa so narcise v znanosti, in na moč priročne bodo za Unesco, ko se bo našel gorečnik in spretnik, ki bo predlagal, da se ključavniško čudo proglasi za izjemno naravno dediščino in se ga kot takega zaščiti, kot je Unesco to storil že s Škocjanskimi jamami.

Tej temeljni izjavi o razdeljenosti uporabe imena ni več kaj bistvenega dodati, lahko le prilijemo kanček utemeljitve in šilce olepšave.

Narcise na Golici leta 1930 (razglednica) (Fotoarhiv GMJ)

Najprej nekaj o narcisah. Občudujem pesniško odprtost, naravnost mitološko naravnost neznanega staroslavnega botanika ("ročeslovca"), ki je iz starogrške zgodbe o vase zaljubljenem mladeniču Narcisu prevzel intimno povezanost med Narcisom in našo gizdalinsko cvetko. Pojdimo po stopinjah zgodbe in skušajmo tudi sami uvideti to povezavo, nazadnje skušajmo priznati današnjim botanikom, da niso mogli zadeti bolje, ko so se odločili, da bo naša ključavnica v znanosti zapisana kot *narcissus poeticus* - "pesniški narcis". Zgodba je takale: *Narcis je bil sin rečnega boga Kefisa in nimfe Lirioppe. Bil je nenavadno lep, a bojazliv mladenič, in se je najraje sam potikal po gozdovih. Ker mu ni bilo za družbo prijateljev in prijateljic, so ga imele nimfe za samoljubnega in*

domišljavega. Njihov posmeh pa ga je še bolj utrdil v veri, da je v samoti najlepše, in s takim svojim vedenjem je izzival odkrito sovraštvo. Sklenile so, da se mu maščujejo. Prilika se jim je ponudila, ko se Narcis ni zmenil za ljubezen nimfe Eho, ki je potem od žalosti umrla in je od nje ostal samo glas (odmev). Nimfe so prosile boginjo Afrodito, da kaznuje Narcisa, kajti on, kot so trdile, prezira njihove darove. Afrodita je nato zmedla Narcisa, da se je zaljubil vase, v svojo podobo, ki jo je zagledal na mirni gladini gozdnega potoka. Tako dolgo se je, občudovaje samega sebe, nagibal nad potok, da je padel v vodo in utonil. Ko so nimfe izvedele za Narcisovo smrt, jim ga je bilo žal in so ga šle iskat, da ga spodobno pokopljejo. Toda trupla niso našle. Spremenilo se je v dišeči cvet s šestimi rumenobelimi venčnimi listi.¹

Tako je zgrajen most razumevanja do naravoznanstvenega imena naše cvetke. Kdo jih ni videl, kako po bregovih in planjavah valovijo in se klanjajo, kako se slečene do golega gizdalinsko nastavljajo same sebi v poželjivem samoobčudovanju? Majčkeno odprtega srca, besed sploh ni treba, pa se nam bo notranje razodelo, da so naše cvetke natanko preštudirale zgodbo o samovšečnem Narcisu, in si po njem prikrojile ime.

Zgodba o Narcisu pa imenoslovno seveda ne more odločujoče vplivati na domačijsko (samo)zavest. Zgodbo so nam uvozili, iz nje izvirajočega imena za cvetko so nas učenjaki naučili, ključavnice pa so nam bile položene v zibko. Je kaj narobe z materino besedo?

Kako je torej s ključavnicami? V nasprotju s prehitrim vtisom, ki ga daje beseda, in s prehitro razlago, ki jo tak vtis porodi, je treba zagotoviti, da je ime po vseh jezikovnih zakonitostih najožja sorodnica *kljuka* in v našem primeru pomeni *kljukasta cvetka*. In kaj je bolj res kot to? Ali nima zrela ključavnica pod pestičem steblo prepognjeno pod čistim pravim kotom?

Naj malo posežem v razvoj besede. Izhodišče je praslovanska oblika **kl'uka*. Iz nekaterih jezikovnorazvojnih razlogov, ki jih ne morem tukaj razgrinjati, se je drugi *k* ohranil v današnji besedi *kljuka*, v besedah *ključ* in *ključavnica*, ki oblikovno in pomensko izhajata iz istega korena, pa se je palatariziral v *č*, ne da bi izgubil osnovni pomen korena ali ga bistveno spremenil. V Snojevem slovarju² najdemo izjavo: *ključ* - beseda je ozko sorodna s praslovanskim **kl'uka* slovensko *kljuka*; praslovanska beseda **kl'učb* je prvotno pomenila "ukriviljen kos lesa". (Zvezdica pomeni, da beseda ni nikjer zabeležena.) *Ključ* in *ključavnica* sta torej kot potomca izhodiščne praslovanske oblike **kl'uka* in najožja sorodnika današnje *kljuka* najprej pomenila nekaj krivega. Ta pomen najdemo danes še v izrazih kot "steza se vije v ključih (po pobočju)", kjer *ključ* pomeni "ovinek, serpentina"³, najdemo ga tudi v izvedenkah *sključiti/sključen* (t.j. "prepognjen", stisnjen v dve gube), verjetno je treba tudi *ključnico* tolmačiti kot "krivo kost", in naziv (*lažnivi*)

kljukec v pomenu "premetenec", "slepar" razumemo metaforično kot "izkrivljen značaj". (Seveda pa je *kljukca* z današnjega vidika laže razumeti, ker ima ohranjen drugi *k* in je že na prvi pogled bliže *kljuki*.) Bistvena sprememba je nastopila kasneje v skladu z namembnostjo ali uporabnostjo: ker se je krivina *ključ* uporabljal za zaklepanje, je iz njegovega drugotnega pomena ("zapiralo") po docela drugotnem (kasnejšem) izpeljanskem procesu nastala *ključavnica* (v pomenu "pripomoček za zapiranje"). V besedi *ključavnica*, ki je ime za cvetko, je torej ohranjen prvotni pomen ("kljuka"/"nekaj krivega", v našem primeru "kljukasta cvetka"). Beseda *ključavnica* v pomenu "kljuka"/"krivina", z našim stranskim pomenom "kljukasta cvetka", je torej neprimerno starejša kot *ključavnica* v pomenu "pripomoček za zapiranje / zaklepanje". Tako si tudi v našem domačem, ne samo v grškem jeziku, cvetlica ključavnica sama dela svoje (starožitno!) ime. Odvisno od tega, pod katerim vidikom jo motrimo ali po kateri lastnosti jo sodimo. Grki so jo sodili po gizdalinskosti, Slovani / Slovenci po ukrivljenosti. Naj našo preprosto, četudi malo pozabljeno domačijsko točnost kar prezremo, jo zavržemo ali se je celo sramujemo?

Beseda *ključavnica* v pomenu "kljuka"/"krivina"/("kljukasta cvetka") je sicer za slovenski jezik izgubljena. (Ne moremo danes katerekoli krivine ali krive / kljukaste cvetke vrstno poimenovati ključavnica.) Danes razumemo besedo zgolj v pomenu "pripomoček za zapiranje / zaklepanje", in na tem drugotnem pomenu, izpeljanem iz drugotnega pomena besede *ključ*, je po postopku ljudske etimologije (zmotne, na današnjem vtisu besede izpeljane razlage) zgrajena še ena zgodba, ki skuša razložiti nastanek imena. Rudolf Badjura pravi:

Ime ključavnice, ki se ga ni treba izogibati, nam razlaga originalna pravljica tukajšnjega naroda takole: Nekoč je Bog posvaril čebele, naj nikar ne delajo in nabirajo medu ob nedeljah in praznikih. Čebele pa ga niso ubogale in zato jim je jed v rožah ključavnicah "zaključil". Dočim je namreč sladki sok poprej neovirano prihajal v cvet, je Bog takrat rastlinam pod cvetom v stebelcu ustvaril bunčico (vozel) in z njo soku zaprl dohod v cvet, da ga čebele ne morejo več prosto srkati. - Faktično se sladki sok v ključavnicah drži pod omenjeno (semensko) bunčico.⁴

Zgodba je seveda zanimiva, je del narodopisja, četudi, kot rečeno, utemeljena na ljudski etimologiji.⁵

Naravnost adamovski ljudski talent za poimenovanje pa dokazuje napor Milka Matičetova, ki je po slovenski zemlji od Prekmurja do Krasa nabral 120 pristnih domačih imen za narcise. (Sto dvajset - naj napišem z besedo, da ne bo kdo mislil, da je tiskovna napaka). Ta bela cvetna prisrčnost je namreč razsuta po vsem slovenskem svetu, na Krasu ji pravijo bedenice, na Vipavskem klunte, v Beneški

Sloveniji kukalcé, kolence, na Koroškem klučnce, okrog Slavnika poznajo medenice, jalovke, sončice, medenke, bedenke, mandalence, rambovščice, sugalice, drugod spet binkoštnice, jurjevke, žerjavke, škrotovinjek itd, itd. Nikjer in pod nobenim imenom pa ni njih cvetje tako bogato in tako razkošno in posledično tako znamenito, kot so rovtarske in goliške ključavnice. Te so bile bržkone prvič zapisane v staroslavni bohoričici kot KLUZHAVENZA v rokopisnih beležkah bratov Zois⁶: Žiga Zois, nekoč najbogatejši Kranjec in motor takratne "kranjske literature", brat Karel, znamenit botanik, po njem se danes imenujeta Zoisova vijolica in Zoisova zvončica. Vtem živžavu imen se bomo seveda strinjali, da je univerzalno krovno ime *narcisa* za vsesplošno sporazumevanje in za poseganje v mednarodne znanstvene vode na samo priročno, marveč nujno. In še zmeraj pristno pesniško. (Hvala Grkom za Narcisa!)

Ali ni tako dovolj povedanega, da domače besede ne bomo zapirali v zadnjo kamro, kamor tujih gostov sicer ne vabimo, marveč jo bomo kot svojega bogastva se zavedajoči domačini izobesili kot prepoznavni znak nad hišna vrata, da jo bo vsak videl, jo prebral in se je naučil? Morda se celo spreobrnemo, pokopljemo tujezgodno "miss narcis" in začnemo voliti "kraljico ključavnic"? Morda se jeseniška občina opogumi in zamenja svoj sedanji embleme s stiliziranim likom cvetlice, po kateri je občina z edinstvenim rastiščem v Rovtjih in na Golici edinstveno prepoznavna? Morda se nam posreči, da uvidimo v ključavnicah simbol Karavank, kot je Zlatorog simbol Julijskih Alp?

Naj končam z navedkom iz Kugyja. Pri njem sicer ne gre za izbiro imena, Kugy je pisal v nemščini in pozna samo "Narzissen", gre za doživetje. A ko bi bil Kugyja, ki je imel tenko in spoštljivo uho za domačijsko izrazje, kdo opozoril na "ključavnice", bi svojim občudovankam tega imena zagotovo ne bil kratil. (Morda v prevodu "Schlüsselblumen" po vzoru "ključavnice", ki je Schlüsselbein.) V tem zaupanju lahko "narcise" v navedku beremo kot "ključavnice":

Golica je lepa, široka travnata gora v Karavankah. Tudi tu sem bil kaj često. Ko sem to storil prvič in od Sv. Križa zagledal goro, sem ostrmel. Kljub lepemu, toplemu vremenu zgodnjega poletja je bilo videti, da je zgoraj zapadel svež sneg, kajti zelena pobočja so bila kot s sladkorjem posuta. Ko sem prišel više, se je uganka razjasnila. Množice belih narcis so pokrivalo vse gorske travnike, narcise tako lepe in v tolikšnih množinah, da še nikoli in nikjer nisem videl kake cvetlice prevladovati tako obilno. Narcis brez kraja, narcise vsepovsod. Čudovito je bilo, to pomladansko sveže zelenje, nad njim pa vsa ta na visokih steblih pozvanjajoča in kinkajoča, opojno dišeča nedolžno bela cvetna krasota. Vzpenjal sem se na pravo pravcato narcisno goro. ... In prihajal sem skozi bele narcisne vrtove na vrh Golice iz leta v leto, kot na božjo pot k cvetnemu oltarju.⁷

1. Povzeto po: Vojtech Zamarovsky, Junaci antičkih mitova; Leksikon grčke i rimske mitologije. Zagreb: Školska knjiga 1985

Cvet, v katerega se je spremenil Narcis, še danes nosi njegovo ime. V starodavni Šparti je bila narcisa priljubljen okras, v drugih grških pokrajinah pa cvet smrti. V današnjem znanstvenem izrazoslovju se rabi kot oznaka bolezenskega samoljubja, zagledanosti vase, "narcizma". Motiv vase zaljubljenega Narcisa so za svoje stvaritve uporabljali slikarji, kiparji, pesniki, dramatik, operni skladatelji. Glej navedeno delo.

2. Marko Snoj, Slovenski etimološki slovar. Ljubljana: Mladinska knjiga 1997 (Glej iztočnice *ključ*, - *ključiti*, *kljuka*.)

3. Slovar slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana: SAZU in DZS 1975. Pri iztočnici **ključ** navaja kot peti pomen: nav. mn. nar. *serpentina*, *vijuga*. Ta pomen ponazarja z nekoliko nenavadnimi primeri: "na ključih se je voz nagibal"; "jarek preseka pot v velikem ključu". V geselskem gnezdu najdemo tudi "(geogr.) dom v ključu - dom, pri katerem so gospodarska poslopja prizidana k hiši v dveh pravih kotih".

Nadalje glej: France Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika, druga knjiga, K-O. Ljubljana: SAZU in Mladinska knjiga, 1982 (pod iztočnico *ključ*, a glej tudi - *ključiti*, *kljuka*, *kljukec*)

4. Rudolf Badjura, Sto izletov po Gorenjskem, Dolenjskem in Notranjskem, izdano v Ljubljani 1930; navedek je vzet iz knjige Nade Praprotnik, Alpski botanični vrt Juliana v Trenti. Ljubljana: Prirodoslovni muzej Slovenije, 1977.

Zanimivo je poudariti, da Rudolf Badjura, in z njim seveda Nada Praprotnik, sodi, da se "imena ključavnice ni treba izogibati". No Badjura in Praprotnikova se ga ne, podpira ju Slovar slovenskega knjižnega jezika (glej opombo 3), ki ljubeznivo navaja drugi pomen ključavnice z besedami "nar. gorenjsko: narcisa".

5. Zabavljiv primer ljudske etimologije je znana izjava: "Če rabiš kolek, zaviješ v drogerijo." Kolek se v tem primeru razume kot majhen kol, in tega zagotovo dobiš v drogeriji, kjer prodajajo drogeve. (Kaj pa drugega, saj to ime pove!)

6. Nada Praprotnik, Planinski vestnik 1993, št. 5, str. 216. Nepopolno ponovljeno v Alpski botanični vrt Juliana v Trenti, glej opombo 4.

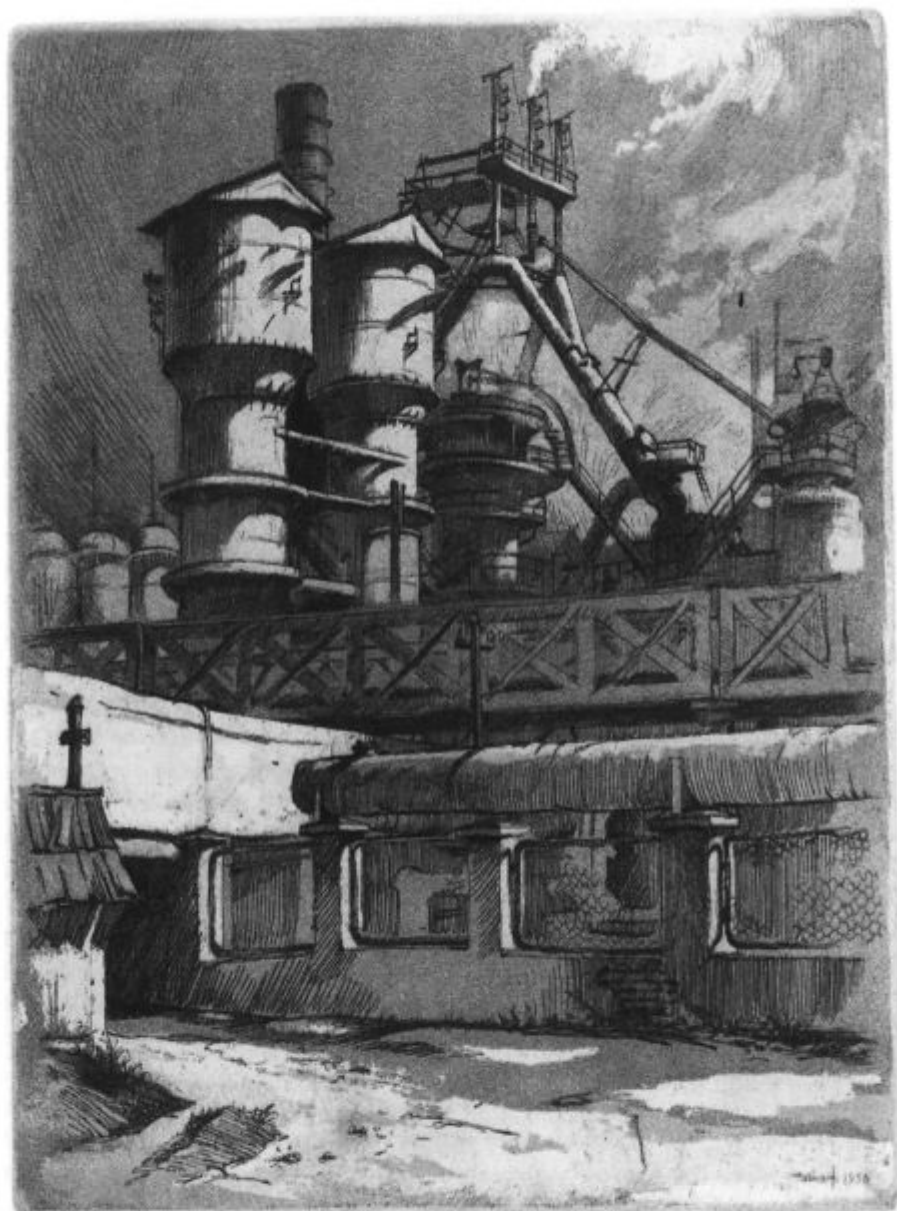
7. Dr. Julius Kugy, Iz življenja gornika. Maribor: Založba Obzorja 1968. Nemški izvirmik je Aus dem Leben eines Bergsteigers, Bergverlag Rudolf Rother, Munchen 1925, kasneje večkrat ponatisnjeno. Prevajalca v slovenščino zakonca Lilijana in France Avčič žal nista tvegala preskoka v "ključavnice". Morda si bo to drznil izdajatelj slovenskega ponatisa?

Abstract

There are 120 native Slovene equivalents for *narcissus poeticus*, among them the traditional Jesenice - Rovte term *ključavnica*. The author has no objection to *narcissus*, so long as it is applied as a universal technical term (the name is based on the ancient Greek story of the self-enamoured young man Narcissus, thus fitly mirroring the coquettish appearance of the flower), but he believes that *ključavnica*, a descendant of the Old **kljuk*/**ključ* - (the base denoting a crooked thing, thus alluding that the name of the flower is derived from its bent stem) should remain in honourable local use.

7.
ne govorijo o
koristnem in zdravem.
le o življenju,
ker vedo,
da ga le tako ne bodo izgubili
in tudi v navadno vračanje
niso prepričani.

vedo,
kje je njihovo mesto
in kakšen je njihov čas
in ne poznajo želje,
da bi jih drugi videli drugačne,
kot so v resnici.

ovrg. odst. jedkanica + akvizicija EA 1956 "Staro znamenje"

Torkar

Jaka Torkar: Staro znamenje 1956, jedkanica

Katja Praprotnik

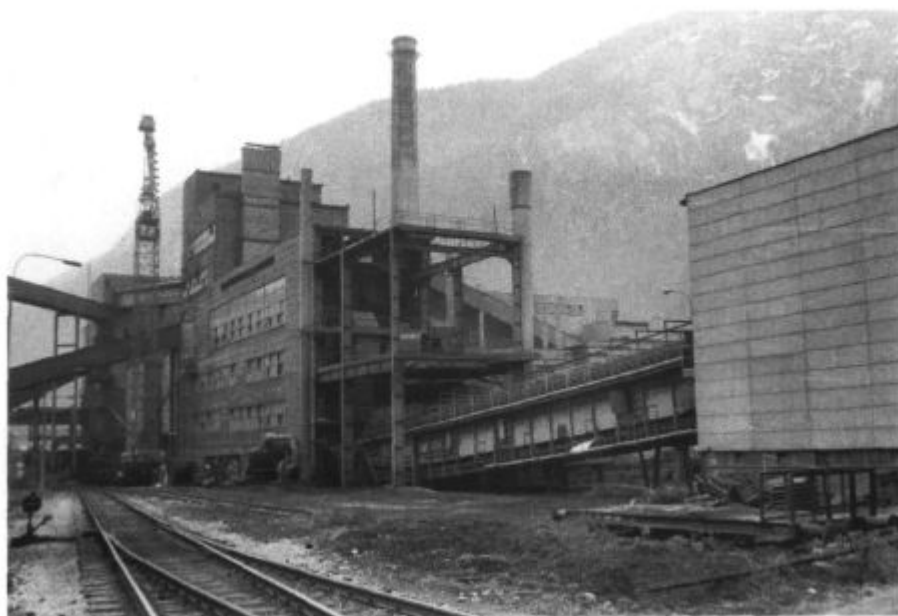
RAZVOJ JESENIŠKE ŽELEZARNE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

RAZVOJ ŽELEZARSTVA NA JESENICAH IN V OKOLICI PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Če hočem predstaviti železarstvo na Jesenicah po drugi svetovni vojni, moram seveda omeniti tudi, kako se je železarstvo v tem delu Gorenjske sploh razvilo. Gorenjska, še zlasti bohinjski kot, je že v rimskem Noriku slovela po pridobivanju kvalitetnega železa. Obstaja tudi možnost, da je bilo pridobivanje železa na tem področju še starejše, česar pa arheološki ostanki zaenkrat še niso potrdili.

Z naselitvijo Slovanov je železarstvo začasno zamrlo in to kljub temu, da so naši predniki že znali pridobivati železo, vendar so bile količine le-tega majhne, namenjene večinoma domači uporabi.

Šele po prihodu Frankov je železarstvo ponovno oživel. Planina pod Golico, današnje Jesenice, Sava, Javornik, Plavž, Moste oz. celotna Gornjesavska dolina je bila v lasti Ortenburžanov, zatem Celjanov in od leta 1456 Habsburžanov. Že Ortenburžani so začeli s t.i. rovtarsko kolonizacijo, ki je omogočila ponovno izkopavanje in predelavo železove rude. O tem nam priča najstarejši ohranjeni dokument Ortenburški rudarski red. Svoboda postavljanja talilnih peči in taljenja železa, ki jo je prinašal ta dokument, je v te kraje pritegnila številne tujce. Med njimi je izstopala predvsem italijanska družina Bucelleni, ki je bila konec 16. stoletja že edini lastnik na Savi. V 18. st. so zašli v finančne težave, premoženje pa je proti koncu stoletja kupil belgijski podjetnik Valentin Ruard. Fužina na Plavžu pa je bila do leta 1752, ko jo je kupil Michelangelo Zois, v lasti več lastnikov. Obe družini, Ruarde in Zoise, je doletela podobna usoda-zadolžili sta se namreč pri Luckmannovi banki in morali so pristati na ustanovitev delniške družbe z imenom Kranjska industrijska družba. Podjetje je doživelo vrhunec z iznajdbo postopka taljenja feromangana v plavžu, kmalu zatem pa zašlo v krizo. To so izkoristili v nemški firmi Vogel&Noot in

Aglomeracija Železarne Jesenice v sedemdesetih letih. (Fotoarhiv GMJ)

prišli na čelo KID. Začela se je modernizacija obratov, znatno se je povečalo število delovne sile. Strokovni kader in uradništvo je bilo v tistem času praviloma nemško. Pred 1. svetovno vojno pa je KID svoje obrate začela seliti v Škedenj pri Trstu, ki je imel ugodnejšo lego za dovoz rude. Po vojni sta Škedenj in Bistrica v Rožu pripadla Italiji in Avstriji, KID je na Jesenicah imela le zastarele martinovke. Nova država tujemu podjetju ni bila posebno naklonjena. Z odkupom delnic sta leta 1929 postala solastnika KID brata Westen-lastnika tovarne emajlirane posode iz Celja, ki sta takoj začela z modernizacijo obratov, to pa je prekinila 2. svetovna vojna. Da je takrat železarna sploh lahko obratovala, je morala preusmeriti proizvodnjo v izdelke za potrebe vojske. Seveda pa medvojna proizvodnja ni nikoli dosegala predvojne, kajti vseskozi jo je pestilo pomanjkanje delovne sile in bombni napadi zaveznikov.

PREVZEM ŽELEZARNE

Jesenice so bile osvobojene 8. oz. 11. maja 1945, vendar so bili ključni železarne predani že 6. maja. Tuje uradništvo je skupaj z bratoma Westen pobegnilo. Avgust Westen je bil

14. 7. 1945 pred vojaškim sodiščem v Ljubljani v odsotnosti obsojen na smrt in zaplembo vsega premoženja. Formalno pa je premoženje KID prešlo v državno last z odločbo Okrajne zaplembe komisije na Jesenicah 14. 11. 1945¹. Avgust Westen se je na to odločitev pritožil, vendar je bil njegov ugovor zavrnjen. Nova oblast pa je aretirala tehničnega direktorja Klinarja in generalnega direktorja Noota. Železarno je sprva prevzel tovarniški odbor delavske enotnosti (v nadaljevanju DE), ki je vodil tekoče zadeve v tovarni, napravil program dela, urejal nabavo materiala in izvedbo naročil itd.

OBNOVA PROIZVODNJE

Prvi teden se v železarni ni delalo. Že takoj se je pojavil problem pomanjkanja delovne sile, saj se mnogi preživeli delavci niso mogli takoj vrniti na delo, tuja delovna sila, ki jo je pripeljal okupator, pa je težila k čimprejšnjemu povratku domov. Poleg tega je zaradi odhoda tujcev primanjkovalo strokovnega kadra. Že 18. 5. 1945 je Ministrstvo za industrijo in rudarstvo narodne vlade Slovenije reformiralo odbor DE in postavilo delegata za vodenje železarne (dr. Miha

Obrati na Beli v šestdesetih letih (Fotoarhiv GMJ)

Železarski obrati na Jesenicah leta 1987 (Fotoarhiv GMJ)

Potočnik). Delo odborov DE je prevzela sindikalna organizacija, ki pa ni imela pomembnejše vloge pri upravljanju podjetja.

V železarni so poskušali čim hitreje vzpostaviti normalno proizvodnjo, kar pa ni bilo lahko, kajti naprave med vojno niso bile primerno vzdrževane. Na obeh plavžih je bil potreben remont, zato sta bila prižgana šele sredi leta 1946 (plavž II ob navzočnosti Josipa Broza-Tita). Problem je predstavljal tudi transport, saj je bilo zaradi porušenih zvez težko vzpostaviti redno preskrbo s surovinami. Le s težavo so vzpostavili zvezo z Bosno, od koder so prejeli rudo.

POLOŽAJ JESENIC V JUGOSLOVANSKI PROIZVODNJI:

Prva petletka je prinesla intenzivno investicijsko vlaganje v črno metalurgijo, praviloma tam, kjer so bili pogoji glede rude in premoga najboljši. To je bil udarec za Jesenice, ki so daleč od rudnih in premogovnih baz. Za bodočo bazo razvoja jugoslovanske črne metalurgije je bila predvidena železarna v Zenici,

predvsem zaradi svoje osrednje geografske lege in bližine surovinske baze. Pojavljale so se tudi napake pri izgradnji črne metalurgije. Jovanović² do leta 1956 te slabosti pripisuje predvsem pomanjkanju finančnih sredstev, tako dinarskih kot deviznih. Izgradnja je zato trajala predolgo, v nekaterih železarnah pa so vgradili naprave, ki so jih dobili na račun vojnih reparacij in so bile že takrat zastarele. Kazale so se tudi različne tehnične in tehnološke pomanjkljivosti, prihajalo pa je tudi do neuskladenosti faz gradnje. Jesenice so zaradi izkušenj pri pridelavi jekla imele prednost pred ostalimi železarnami, zato so se lahko usmerile v pridelavo kvalitetnih jekel, ki jih je zaradi omejenega uvoza jugoslovanski industriji hudo primanjkovalo. Po vojni so intenzivno osvajali nove kvalitete jekel in finalnih izdelkov v želji, slediti trendom razvoja v svetu, za kar so bila potrebna vlaganja v proizvodnjo in raziskovalno dejavnost, pozneje pa tudi v informatiko³.

PETLETNI PLAN

Petletni plan naj bi zagotovil industrializacijo in elektrifikacijo države. Sredstva, ki so bila namenjena razvoju elektrotehnike, premogovništva, naftne in kovinske industrije ter barvne in črne metalurgije, je zagotavljala država. Železarni Jesenice so prvotni plan proizvodnje železa, jekla, žice in cevi pozneje nekoliko spremenili, ker je železarna dobila dodatno nalogo, in sicer izgradnjo valjarne debele pločevine (valjarna 2400). Ob teh spremembah je nastala zmeda, kateri pripisujejo krivdo, da v prvih treh letih petletke investicije niso bile izvajane po planu. Boljše delovne rezultate je oviralo tudi občasno pomanjkanje električne energije pa tudi pomanjkanje naročil in zimski mrz in sneg. Poleg tega je Železarni Jesenice primanjkovalo delovne sile, še večji problem pa je predstavljala notranja fluktuacija ter pomanjkanje strokovne in kvalificirane delovne sile. Ti problemi so bili v veliki meri povezani s pomanjkanjem stanovanj na Jesenicah. Težave so bile tudi z nesorazmerjem delavcev v posameznih posadkah in z izostajanjem z dela oz. z disciplino pri delu⁴. Večina teh problemov je ostala nerešenih še v naslednjih desetletjih.

Težave so nastopile tudi pri gradnji valjarne 2400, pri kateri je Sovjetska zveza ponudila pomoč preko strokovnjakov, Madžarska pa naj bi zagotovila potrebne naprave in stroje, ki jih v Jugoslaviji takrat še niso izdelovali. To pa se zaradi informbiroja ni zgodilo. Načrte za potisno peč so zato izdelali v Tehničnem biroju, pogonske motorje in elektromotorje so izdelali v tovarni Rade Končar v Zagrebu,

del motorjev pa so pridobili tudi iz reparacij in z nakupom v Italiji in Nemčiji. Tako je valjarna 29. 11. 1949 lahko pričela obratovati.

DELAVSKO SAMOUPRAVLJANJE

Ob prevzemu tovarne v upravljanje delavskega sveta (DS) 20. 8. 1950 je potekala svečanost z odkritjem spominske plošče. Da bi samoupravljanje še bolj približali delavcem, so se leta 1953 odločili v vseh 22 obratih izvoliti še obratne delavske svete. Ti pa niso nikoli zaživeli. Želja po tem, da bi samoupravljanje širili na čim širši krog delavcev, je ostala, zato so leta 1960 v železarni ustanovili 4 ekonomske in eno upravno enoto. Te enote so dobile nekaj več pravic-delno so lahko odločale tudi o osebnih dohodkih. Leta 1969 pa so začeli ustanavljati delovne enote, in to po grupah sorodnih obratov. Te se z ustavo 1973, ki je uvajala TOZD-e, niso bistveno spreminjale. V železarni so tako nastale 4 TOZD: talilnica, hladna predelava, vzdrževanja skupaj z energetiko in transportom ter skupne službe. Vendar se je kmalu izkazalo, da ne ustrezajo obratom, zato so njihovo število povečali na 21 in jim dodali še tri delovne skupnosti. Organiziranost samoupravljanja pa se s tem ni veliko spreminjala.

Poleg tega sta v železarni delovali tudi sindikalna organizacija in komunistična partija. Naloga sindikata je bila predvsem skrb za dvig življenjske ravni članstva in njegovo politično razgledanost (predvsem v smeri samoupravljanja). Propagirali so tudi različna tekmovanja za doseganje plana, udarništvo, racionalizacije, delovali so tudi na kulturnem in športnem področju. Posebne vloge pri upravljanju pa sindikalna organizacija ni imela. Po podatkih iz leta 1952 naj bi bilo v sindikalni organizaciji organiziranih kar 97,4% delavcev železarne.

Vloga komunistične partije v železarni pa nam je manj poznana-deloma zato, ker arhiv ni v celoti ohranjen, deloma pa tudi zato, ker je bila njena vloga manj natančno opredeljena, kot je bila npr. vloga sindikata. V železarni je bilo organiziranih več osnovnih organizacij ZK, člani partije pa so imeli nalogo: ideološko izgradnjo članov, kontrolo prevzetih obveznosti, skrb za znižanje proizvodnih stroškov, povečanje delovne discipline, poživitev dela množičnih organizacij, razširitev organizacije ZB NOV, udeležba pri prostovoljnih delih, povečanje budnosti nad sovražniki ljudstva, odpravljanje malomeščanstva, povečanje števila naročnikov časopisov in knjig, čuvanje inventarjev in materiala, pomoč mladinski organizaciji, tolmačenje ukrepov ljudske oblasti, postavljanje pravih tehničnih norm v obratih, organizacija študijskih krožkov, dvig kvalitete izdelkov, skrb za izboljšanje preskrbe, prehrane, pospeševanje udarništva, inovacij in racionalizacij in pomoč novosprejetim članom².

MLADINSKE IN DELOVNE BRIGADE, MEDOBRATNA TEKMOVANJA, INOVACIJE IN RACIONALIZACIJE

Da bi povečali proizvodnjo, zmanjšali stroške in pridobili zadosti delovne sile, so po vojni tudi v jeseniški železarni organizirali delovne in mladinske brigade. Med njimi so bila organizirana tudi tekmovanja, ki naj bi prav tako vodila k povečanju proizvodnje. Brigadirjem so obljubljali stanovanja, za uspehe so prejeli priznanja, vendar so se pojavljale tudi kritike, kajti delo je bilo povečini usmerjeno v čim večjo proizvodnjo, zaradi česar je pogosto trpela kvaliteta izdelkov. Poleg tega so po vojni na različne načine spodbujali tudi inovacije in racionalizacije.

IZOBRAŽEVANJE

Ker je železarna po vojni ostala brez velikega števila strokovnega kadra, so že septembra 1945 pohiteli z obnovo pouka na Metalurški industrijski šoli. To šolo so obiskovali dijaki tudi iz ostalih delov Jugoslavije. Poleg tega so se delavci lahko izobraževali za obratne tehnike v delavskem tehnikumu, ki je bil v železarni organiziran v času petletke - edini takšen v državi. Po njegovi ukinitvi leta 1952 so se v železarni stalno vrstili splošni in strokovni tečajji, pomembni pa so bili tudi tečajji iz varstva pri delu zaradi pogostih nesreč v železarni. Leta 1956 je jeseniška železarna prenehala financirati Metalurško industrijsko šolo, ki je tako postala samostojen zavod. V stavbi Metalurške industrijske šole sta delovala še Metalurški odsek Tehnične srednje šole iz Ljubljane in Mojstrska šola. Leta 1960 pa so na Jesenicah ustanovili Železarsko-izobraževalni center, ki ga je financirala železarna. V njem sta ostali Metalurška industrijska šola in Metalurška tehnična srednja šola. Pozneje se je centru pridružil še Dom učencev in Oddelek za izobraževanje odraslih. Poleg tega je železarna veliko vlagala tudi v štipendiranje, predvsem na poklicnih in visokih šolah.

DELOVNA DISCIPLINA

Ker so zaradi pomanjkanja delovne sile na delo pogosto sprejemali vsakogar, so bile disciplinske razmere v železarni zelo slabe. Najpogostejši prekrški so bili izostajanje z dela in zamujanje na delo ter predčasni odhodi z dela. Točnega števila teh dogodkov v železarni niso imeli nikoli, kajti delovodje so izostanke pogosto skrivali pod redne letne dopuste, ker so v nasprotnem primeru delavci izgubili

j e s e n i š k i

dnevni zaslužek. Poleg tega so bili pogosti pretepi, tatvine denarja in tovarniških surovin ter izdelkov. Problem so bili vsa leta tudi bolniški dopusti, kajti njihovo število je bilo vseskozi zelo visoko. Da bi njihovo število znižali, so zaposlili celo posebnega kontrolorja, ki je, če je bilo potrebno, tudi po domovih kontroliral upravičenost oz. neupravičenost izostankov. Poleg tega so opažali tudi nedovoljena dela za domačo uporabo in neizvrševanje službenih nalog. Velik problem je bila tudi prisotnost alkohola na delovnem mestu. Prekrške so kaznovali denarno, z odpusti, opomini, ukori ter premestitvami na drugo delovno mesto.

DELOVNE NESREČE IN PREVENTIVA

Velike probleme je imela železarna tudi s pogostimi nesrečami pri delu. Da bi bilo nezgod manj in s tem seveda manj bolniških dopustov, ki so še zmanjševali število razpoložljive delovne sile, so obrate opremili s številnimi svarilnimi tablami, tiskanimi opozorili, izdajali so različne priročnike, nagrajevali so obrate, ki so

Jeklarna 2 na belškem polju leta 1988 (Fotoarhiv GMJ)

prispevali k znižanju števila nezgod in kaznovali povzročitelje nezgod. Organizirali so tudi različna predavanja iz varstva pri delu, ki pa so bila praviloma slabo obiskana. Rezultati teh prizadevanj pa so bili bolj pičli. Poleg tega so v železarni ustanovili poseben obrat higiensko - tehnične zaščite. Imeli so posadko bolničarjev na štirih reševalnih postajah, za dnevno kontrolo sanitarnih in higienskih razmer po obratih, garderobah in sanitarijah pa je skrbel sanitarni tehnik s pomočjo desinfektorja. Vzroki za nesreče so bili različni. Med najpogostejšimi so omenjeni: utesnjenost obratov, neizkušenos, preutrujenost in neprevidnost delavcev, neupoštevanje varnostnih predpisov, neuporaba zaščitnih sredstev (čeprav naj bi jih bilo po mnenju takratnega vodstva železarne za vse delavce dovolj, vendar so jih mnogi odklanjali oziroma uporabljali v privatne namene), zadrževanje na nedovoljenih mestih ter zaposlovanje na neprimernih delovnih mestih. Nesreče so bile pogostejše v nočni izmeni in v poletnih mesecih. Med delovnimi nezgodami prevladujejo opekline, urezi, zmečkanine, zlomi, odrgnine in druge mehanske poškodbe, relativno malo pa naj bi bilo zastрупitev z ogljikovim monoksidom.

ZDRUŽEVANJE JUGOSLOVANSKIH ŽELEZARN

Leta 1956 je prišlo do zmanjšanja intenzivnosti izgradnje obratov črne metalurgije na račun razvoja predelovalne industrije. To je imelo za posledico znatno povišanje uvoza izdelkov črne metalurgije za predelovalno industrijo. Leta 1959 se je Zvezni izvršni svet odločil nadaljevati z izgradnjo bazične črne metalurgije, kar so Jesenice poskušale čimbolj izkoristiti, da bi njihova železarna prešla na proizvodnjo kvalitetnega železa. V ta čas je na Jesenicah sodila izgradnja aglomeracije, postavitev novih elektro peči v martinarni in izgradnja valjarne Blooming-Steckel. Leta 1967 pa je prišlo celo do popolne liberalizacije zunanje trgovine, kar je za jugoslovansko črno metalurgijo pomenilo zlom, ker ni bila cenovno konkurenčna tujim firmam. Zato je Udruženje jugoslovenskih železara konec tega leta sklenilo sporazum s Svetom za predelavo kovin pri Zvezni gospodarski komori kot predstavnik največjega dela potrošnikov železarskih izdelkov, po katerem so skupno izdelali bilanco porabe jekla in v njej dajali prednost domačim izdelkom. Udruženje jugoslovenskih železara je začelo nastajati že v petdesetih letih. Vodil ga je upravni odbor, sestavljen iz predstavnikov vseh železarn. Tako so železarne v Jugoslaviji skupno sestavljale letne proizvodne plane in prodajne načrte, predvidevale uvoz surovin in si medsebojno pomagale pri preskrbi s surovinami ter se dogovarjale za enotno nastopanje na tujih tržiščih in na mednarodnih sejmih, sodelovale pa so tudi v skupnih znanstveno raziskovalnih projektih....

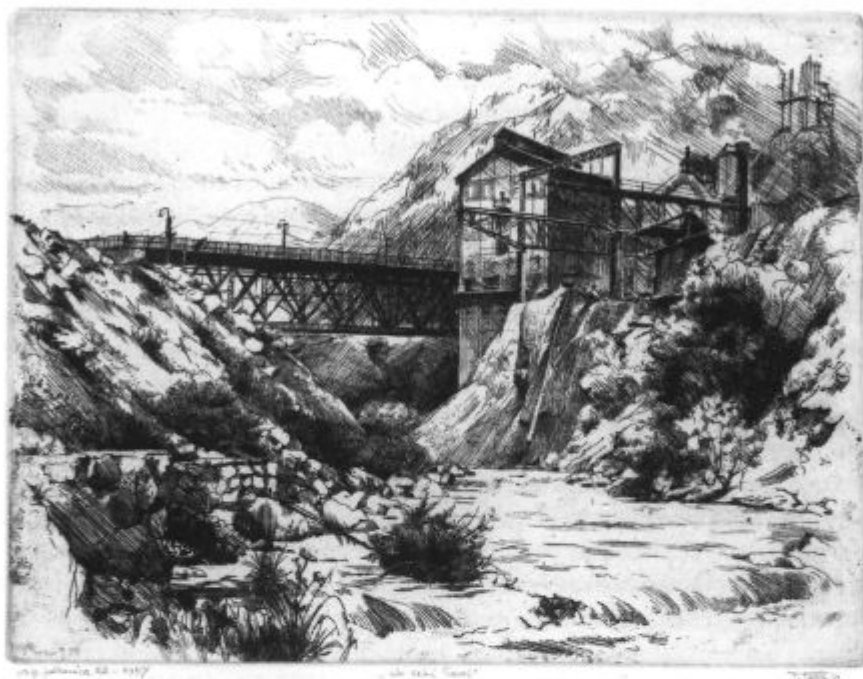
ZDRUŽENO PODJETJE SLOVENSKE ŽELEZARNE

Leto 1967 je bilo kritično tudi za vse tri slovenske železarne (Jesenice, Ravne, Štore) - imele so poslovne izgube, splošno pomanjkanje kapitala v Sloveniji pa je onemogočalo večja vlaganja v metalurško industrijo. Zato so pričeli s pripravami na združevanje, ki bi prineslo kapital in bi ukinilo neracionalno proizvodnjo. Izdelati so želeli novo osnovo razvoja slovenskega železarstva. Od združitve so pričakovali tudi večjo varnost zaposlovanja in boljše poslovno izhodišče pri poslovanju z bankami in ostalimi podjetji. Po dveh letih pripravah je 30. 9. 1969 prišlo do integracije slovenskih železarn v Združenem podjetju Slovenske železarne s sedežem v Ljubljani. Sprva so ga sestavljale le vse tri železarne, leta 1973 pa so se jim pridružile še Tovarna verig Lesce, Plamen Kropa, Tovil Ljubljana, Žična Celje in Metalurški inštitut Ljubljana. Pozitivni rezultati združitve so bili kmalu vidni. Proizvodnja je narasla, prav tako tudi donos poslovanja, vendar zastavljenih ciljev zaradi jugoslovanske in svetovne recesije niso v celoti realizirali.

RAZVOJ OBRATOV ŽELEZARNE JESENICE

Če je jeseniška železarna želela vsaj malo slediti trendom razvoja jeklarske industrije v svetu in ohraniti položaj železarne z največjo proizvodnjo kvalitetnih jekel v Jugoslaviji, se vlaganjem v posodabljanje in širjenje proizvodnje ni mogla izogniti. Vseskozi so se trudili osvajati nove kvalitete jekel in končnih izdelkov. V petdesetih letih je železarna vlagala v gradnjo valjarne debele pločevine in v preselitev predelovalnih obratov na Hrenovico (valjarna hladno valjanih trakov, žičarna, žebljarna, cevarna in elektrodni oddelek), v šestdesetih letih so vlagali v jeklarno, toplo valjarno srednje pločevine in trakov, valjarno žice, žičarno in jeklovlek, v sedemdesetih pa v hladno valjarno pločevine in trakov, hladno oblikovalnico profilov, podbojarno, razširili pa so tudi predelovalne obrate. Osemdeseta leta so prinesla izgradnjo in odprtje nove jeklarne.

Plavži: Proizvodnjo v plavžih so stalno poviševali s pomočjo rekonstrukcij obeh peči in tudi z bogatenjem vložka. Da bi zagotovili ustrezno kvaliteten vložek, so leta 1954 postavili dve pražilni peči, ki sta do izgradnje aglomeracije leta 1970 proizvajali tudi rdeči prah, ki je Jesenicam dal oznako mesto rdečega prahu. Aglomeracija je bila grajena po že takrat zastarelem konceptu in je bila za potrebe jeseniških plavžev prevelika in zato nerentabilna⁶. Grajena je bila za oskrbovanje treh plavžev, vendar ideje o gradnji še enega plavža niso nikoli uresničili. Leta

Jaka Torkar: Ob reki Savi 1957, jedkanica

1987 so v jeseniški železarni začeli z novo tehnologijo izdelave jekla, zato so oba plavža istega leta ustavili in zatem porušili, ustavili pa so tudi aglomeracijo.

Martinarna: Proizvodnja jekla je v Železarni Jesenice do leta 1987 potekala v martinarni oziroma jeklarni I na sedmih Siemens - Martinovih pečeh in s pomočjo elektro peči. Da bi izboljšali kvaliteto, so leta 1979 zgradili še konti liv. Jeseniška martinarna je osvojila proizvodnjo številnih kvalitetnih vrst jekel, ki so ustrezala tako domačim kot tudi tujim standardom. V skoraj sto letih, kolikor je obstajala, je bilo v martinarni proizvedeno okoli 14,1 milijona ton jekla⁷.

Z martinarno je bil povezan tudi kamnolom na Mežaklji, kjer so kopali apnec za žganje apna za oba plavža. Leta 1972 so v kamnolomu prenehali z odkopavanjem.

Valjarne: Za toplo predelavo jekla so leta 1945 imeli na voljo težko progo ter srednjo in lahko progo za profile. Poleg tega so imeli še valjarno pločevine 2200 in

valjarno toplo valjane žice. Temu se je leta 1949 pridružila valjarna debele pločevine 2400, ki je bila pozneje modernizirana. Valjarna pločevine 2200 je leta 1955 prenehala obratovati, ker so postavili novo progo za valjanje tanke pločevine. Naslednje leto je bila zgrajena pocinkovalnica toplo valjane pločevine. Leta 1966 so pričeli z valjanjem pločevine v valjarni Blooming - Steckel, dve leti pozneje pa so zgradili še novo žično valjarno na Beli. V sedemdesetih letih so zaustavili tako težko progo, katero je deloma nadomestila valjarna Blooming - Steckel, kmalu za težko progo pa so ustavili tudi proizvodnjo na progi tanke pločevine.

Predelovalni obrati: Sestavljali so jih: valjarna hladno valjanih trakov, žičarna, žebljarna, cevarna in elektrooddelek.

Hladna predelava jekla je potekala do leta 1953 v valjarni na Jesenicah oziroma na Savi, tega leta pa so jo preselili v novo valjarno na Hrenovci, od leta 1976 pa je potekala v novi hladni valjarni na Beli. S svojimi nizkimi proizvodnimi dosežki kar nekaj časa ni mogla upravičiti svojega obstoja. Leta 1959 so postavili progo za belo pločevino⁹, čez nekaj let pa so proizvodnjo opustili, ker se je sprostil uvoz in proizvodnja ni bila več konkurenčna, poleg tega pa so zgradili novo linijo za belo pločevino v skopski železarni.

Vlečeno žico so proizvajali v žičarni na Savi do leta 1953, ko se je žičarna z ostalimi predelovalnimi obrati preselila na Hrenovico. Kljub modernizaciji se je skoraj ves čas spopadala s težavami, ki jih je povzročala tehnološka zaostalost opreme.

Elektrooddelek se je nahajal na Savi. Izdelovali so različne vrste elektrod tudi po tujih licencah.

Do ukinitve leta 1967 je deloval tudi poseben obrat *cevarne* za izdelavo šivnih črnih in pocinkanih cevi. Nadomestila jo je nova *profilarna* s proizvodnjo hladno oblikovanih profilov.

Ko so se predelovalni obrati selili na Hrenovco, je žebljarna ostala na stari lokaciji na Savi. Izdelovali so različne vrste in dimenzije žebeljev, pa tudi črno in pocinkano bodečo žico in pohištvene vzmeti.

Vzdrževalni in pomožni obrati: Sem so spadale mehanične delavnice, konstrukcijska delavnica, jeklolivarna in livarna sive litine, kovačnica, jermenarna, strugarna, orodjarna ter instalacijske, kleparske in elektro delavnice. Imeli so tudi lasten gradbeni oddelek z mizarškimi, tesarskimi in pleskarskimi delavnicami.

Energetika: Železarna je imela tudi lastne hidrocentrale na Jesenicah, v Gorjah, Vintgarju in v Rovtah. Te male elektrarne pa seveda niso mogle zadostiti potrebam železarne po energiji. Imeli so tudi lastni kisikarni (na Javorniku in na Jesenicah) za proizvodnjo kisika, ki so ga potrebovali v cevarni, jeklarni, plavžarni in konstrukcijski delavnici.

Šamotarna: Delovala je na Savi. Pred vojno so uporabljali večinoma le češke gline, ki so bile priznane najboljše. Po vojni so bili prisiljeni usmeriti se na domače surovine, ki so bile pogosto zelo slabe kvalitete. Izdelovali so livni in ponovčni material, opeko za elektro jeklarno, livarno za žarilne in potisne peči. Leta 1977 so jo ukinili, preskrbo z ognjevzdržnim materialom pa so zaupali Vatrostalni iz Zenice, ki je imela obrat tudi na Jesenicah.

Ostali obrati: Palice v vlečenem, luščenem ali brušenem stanju s polirano površino so do leta 1966 izdelovali na Savi, v tem letu pa se je proizvodnja selila v nov obrat Jeklovlek na Beli. Postavili so tudi obrat za proizvodnjo hladno oblikovanih profilov, leta 1974 pa še obrat za izdelavo vratnih podbojev.

V sklopu železarne je deloval tudi Oddelek tehnične kontrole. To je bil oddelek, ki ni le kontroliral in opravljal kemične in metalografske analize ter ugotavljal metalurške in tehnološke lastnosti izdelkov, temveč tudi reševal probleme kvalitetne proizvodnje in uvajal znanstveno-raziskovalno delo v metalurgiji. Po potrebi pa so se nekatere preiskave vršile tudi na Metalurškem inštitutu v Ljubljani. V okviru OTK je delovala tudi strokovna knjižnica.

Železarna je imela tudi dokaj dobro opremljeno gasilsko četo in svojo industrijsko železnico, ki je imela povezavo z gorenjsko železnico že od 1890.

Pod okriljem železarne je v petdesetih letih v Ruardovi graščini na Stari Savi dobil prostore tudi Tehniški muzej železarne Jesenice. Muzej deluje še danes in je dostopen javnosti, ker ni več za ograjo železarne.

PROBLEMATIKA KADROV IZ DRUGIH JUGOSLOVANSKIH REPUBLIK IN POKRAJIN:

Zaradi stalnega pomanjkanja delovne sile na Jesenicah ter v okolici in tudi iz političnih razlogov v smislu utrjevanja bratstva in enotnosti so bili v železarni prisiljeni sprejemati delavce iz ostalih republik. Kmalu po drugi vojni je bil

zlasti močan dotok delavcev, ki so gradili cesto bratstva in enotnosti, pa tudi ljudi, ki so se usposabljali za delo v novih železarnah po Jugoslaviji. Še posebno veliko jih je bilo iz Nikšiča. V celoti pa so prevladovali delavci iz nekdanje Bosne in Hercegovine, sledili so Hrvatje in Črnogorci, Srbov in Makedoncev je bilo manj. Večinoma so bili to ljudje z nizko izobrazbo, pogosto niso imeli niti osnovne šole, bili pa so tudi takšni s končano poklicno šolo. Veliko med njimi jih je šele ob delu v jeseniški železarni pridobilo polkvalifikacije ali kvalifikacije. Že kmalu se je pojavil stanovanjski problem. Te ljudi so zato pogosto naseljevali v samskih domovih in zasilnih barakah. Pogosto so za delavci prišle družine, ki so bile večinoma prisiljene živeti v povsem neustreznih razmerah. Poleg tega jih tudi okolje ni vedno najbolje sprejelo, zato ni čudno, da so pogosto menjavali delovno mesto in so nosili velik delež pri sorazmerno visoki fluktuaciji delavcev v železarni. Tako so leta 1969 po ocenah kadrovske službe procentualno na stalež Neslovenci imeli 33,4% fluktuacij, Slovenci pa 9,3%. V železarni je bilo takrat zaposlenih 15,3% Neslovencev in 84,7% Slovencev⁹. V kadrovski službi so tudi opazili, da je med Neslovenci večji delež delavcev, ki imajo težave z alkoholom. Zaradi vseh teh problemov je celo kadrovska služba leta 1970 odsvetovala novačenje kadrov po drugih republikah.

SKRB ZA VARSTVO OKOLJA

Onesnaževanje na Jesenicah je verjetno staro vsaj toliko kot železarstvo na tem prostoru. Posledice so bile vidne že v 15. in 16. stoletju. Šele v šestdesetih letih 20. stoletja pa so se začeli strokovnjaki jeseniške železarne resneje ukvarjati s to problematiko. Postopno so pričeli dograjevati in na novo postavljati čistilne naprave za pline in odplake. Takrat so pričeli postopno ukinjati plinske generatorje, ki so reko Savo obremenjevali s katranskimi odplakami, zrak pa z žveplovim dioksidom. V jeklarni so postavili odpraševalno napravo, ker je bilo delo v hali jeklarne zaradi preobilice prahu pogosto povsem onemogočeno. Odpraševalne sisteme so postavljali tudi v valjarnah na Beli in v obratih na Javorniku. Čistilce so postavljali tudi na plavžih, da bi s tem vsaj nekoliko omilili emisije prahu, ki so uhajale v zrak. V sedemdesetih letih so v železarni ustanovili komisijo za varstvo okolja. Njene naloge so bile: preverjati dejanske razmere, reševati tekoče probleme in predlagati ukrepe. Do takrat je te naloge opravljal Oddelek za higiensko tehnično zaščito in varstvo pri delu. V začetku sedemdesetih let 20. stol. je pražarno zamenjala aglomeracija, kar je pomenilo

zmanjšanje emisije prahu in plinov. Zgrajena je bila tudi toplarna, na katero se je poleg individualnih porabnikov priključila tudi Železarna Jesenice. Poleg tega so v železarni za pogon večjih agregatov namesto mazuta začeli uporabljati zemeljski plin. V lakirnici in na liniji za odplaščevanje elektrod so postavili čistilne naprave. V novi valjarni na Beli pa so zgradili regeneracijo kisline z uparevanjem, kar je zmanjšalo količino odplak v potoku Bela. Problem jeseniške železarne pa je bilo že od nekdaj odlaganje žlindre¹⁰. Kljub temu da so se zavedali, da je v njej še veliko železonosnih snovi, ki bi se jih dalo izkoristiti, so jo odlagali na nasipu. Leta 1977 so zato ob nasipu postavili magnetno separacijo talilniških odpadkov, ki je iz žlindre izločila približno 10 % železonosne frakcije, ki so jo ponovno talili v martinovkah. Ostalo žlindro so uporabljali v proizvodnji cementa. Izogibati so se začeli tudi prevelikemu hrupu z nabavo opreme, strojev in naprav, ki so bile manj hrupne ali pa so jim dogradili dušilce hrupa ali pa so z nasipi obdali izvore hrupa. Skrb za preprečevanje hrupa se je nadaljevala tudi v osemdesetih letih. Poleg tega se je gradila jeklarna II, ki naj bi pomenila precejšen napredek na področju ekologije. Z zagonom nove jeklarne so ustavili tudi delo na Siemens - Martinovih pečeh, plavžih in aglomeraciji, ki so bili prav tako veliki onesnaževalci okolja.

JEKLARNA II

Jeseniški grodelj je zaradi zastarele proizvodnje cenovno težko konkuriral grodlju iz Zenice in Smedereva. Poleg tega so se na trgu pojavile nove zahteve po boljši kvaliteti in specialnih elektrojeklih. Bilo je jasno, da stara jeklarna novostim ne bo kos. Z gradnjo nove jeklarne so pričeli leta 1984, 1. maja 1987 pa je v novi jeklarni stekla poskusna proizvodnja. Sledila je osamosvojitve Slovenije ter izguba jugoslovanskega trga in kmalu zatem so se pojavili dvomi o upravičenosti gradnje nove jeklarne.

Verjetno bi bilo na Jesenicah danes marsikaj drugače, če bi prejšnja država dala več poudarka modernizaciji železarne na Jesenicah, ki je imela stoletno tradicijo železarstva. Namesto tega se je vlagalo v posodabljanje železarn po drugih delih Jugoslavije, ki so imele boljši strateški položaj in so bile bliže surovinskim bazam. Poleg tega večina novih železarn ni imela niti ustreznega kadra, ki se je zato pogosto usposabljal na Jesenicah. Da bi jeseniška železarna vlagala v posodabljanje proizvodnje iz lastnih dohodkov, skoraj ni bilo mogoče, ker so bile, tudi zaradi konkurenčnosti na tujih trgih cene nizke,

večinoma na račun nizke amortizacije. Proizvodnja na zastarelih napravah, ki so se kvarile in zahtevale veliko število delovne sile, pa je bila seveda draga. Rešitev se je videla v novi jeklarni. Razvoj pa je prekinila osamosvojitvev Slovenije.

OPOMBE:

1. Ivan Mohorič: Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, Mladinska knjiga, Ljubljana 1970, str. 441
2. Jovanovič Vojislav: Crna metalurgija Jugoslavije, Beograd 1978.
3. Dr. Gabrovšek Marin: Železarna Jesenice v obdobju 1945 - 1992, Tehnološki in kvalitetni razvoj, poročilo, Bled 1996.
4. Delavci pogosto niso prišli na delo ali pa so zamenjali delovno mesto brez obvestila. Visok je bil tudi bolniški stalež, saj se je večinoma gibal okoli 6 %.
5. Manifestacije ob 5. kongresu KP Jugoslavije bodo izraz enotnosti delovnega ljudstva in dokaz predanosti KPJ, Jeseniški kovinar, 17. 7. 1948, šte. 17, str. 1
6. Cerar Drago: 50 let plavžarstva na Jesenicah (1937 - 1987), Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 12, Slovenska matica v Ljubljani, 1993, str. 305.
7. Razinger Borut: Značke jeseniške železarne, Jeklo in ljudje VI, Jeseniški zbornik, Skupščina občine Jesenice, Jesenice 1991, str. 149.
8. Trakovi prevlečeni s kositrom.
9. Zgodovinski arhiv Ljubljana - Enota za Gorenjsko, Problematika kadrovske dejavnosti Železarne Jesenice, februar 1970.
10. Stranski produkt plavžev.

Vladimir Vilman

GLASBENA POUSTVARJALNOST DELAVCEV KID PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

Kranjsko industrijsko družbo najpogosteje povezujemo s pojmom težke predelovalne črnometalurške industrije, ki je bila, ob mletju žita, njena osnovna dejavnost. V zaledju garaškega vsakodnevnega dela pri pridobivanju železa in jekla so posamezni delavci Kranjske industrijske družbe čutili in izkazali potrebo in željo po glasbi kot nenadomestljivi prvini notranjega, čustvenega sveta posameznika, ki usmerja kulturno življenje vsake skupnosti. Nadvse zanimiv zapis je sestavil Alojz Smrekar.¹ Po svojem spominu in pričevanju nekaterih starejših

Nikolaj Bernard (Fotoarhiv GMJ)

delavcev je leta 1944, ob 75-letnici KID, podal dokaj natančen prikaz udejstvovanja delavcev KID na glasbenem področju pred prvo svetovno vojno in delno tudi med obema vojnoma. Prispevek je v svoji izpovednosti in barvitosti tako posrečen, da ga ne gre prav nič krajšati ali povzemanj, temveč zgolj navesti v celoti. Kratek zgodovinski presek glasbene dejavnosti delavcev KID je Smrekar namenil vsem učencem tovarniške glasbene šole ob omenjenem jubileju. Predvideval je, da bo njegov sestavek prav prišel tistemu, ki bo ob 100-letnici KID opisoval glasbeni razvoj pri "Kranjski". Smrekar je svoj zapis o začetkih glasbene zgodovine delavcev KID sestavil na osnovi pričevanj starih bohinjskih veteranov Luke Šobrla, Jakoba Iskre in Ivana Mencingerja, ki so sami začeli muzicirati med trinajstim in šestnajstim letom starosti in so spremljali delo štirih glasbenih rodov. "Avgusta 1944 je minilo 75 let, odkar so bratje Luckmann s tovariši združili vse male železarske tovarnice širom naše domovine in jih združili v Kranjsko industrijsko družbo, ki je s svojim razvojem preoblikovala celo Gorenjsko. Z vedno modernejše urejenimi delavnicami je dala več in več kruha in zaslužka našim ljudem, ki so zopet takoj od začetka dokazali, da korakajo s časom naprej. Čim so svoje privatno življenje nekoliko uredili, že se čuti pri njih stremenje po kulturi. Želeli so si oplemeniniti duha in srca. Ustanavljali so pevska društva, čitalnice, tamburaške zборе, ljudske odre in nazadnje kar cele godbene orkestre, pihalne in godalne. Celo s poklicnim gledališčem so v zadnjih letih tekmovali. Da bo naša mladina, ki se danes po vzoru teh naših starih pionirjev prav pridno uči glasbe, še lažje napredovala, si bomo nekoliko ogledali razvoj glasbe pri KID in okoli nje od začetka do danes. Namen tega spisa je, da prikaže, kako so naši delavci vedno dolgo in trdo delali, pa so kljub temu še našli časa za svojo glasbeno izobrazbo. Lepe, dobre in plemenite njihove lastnosti naj si učenci prisvojijo, vse drugo, kar kvari godbenikom ugled, pa naj opustijo. Če že hočemo vzgojiti nov rod, naj bo na višku v vsakem oziru.

BOHINJSKA IDILA

Leta 1869 so v bohinjski kotlini močneje zapela kladiva. KID je prevzela tvornice tudi v Bohinju, tem kraljestvu zlatoroga. Privabila je delavce z vseh vetrov. Kmalu so se pojavili tam tudi "progarji". To so bili potujoči češki muzikantje iz Prage, ki so v takratnih časih potovali širom sveta in bili v naših krajih kot severni bratje Sloveni posebno dobrodošli. Bili so mojstri v igranju. Ko so pred bohinjskimi tovarniškimi delavnicami priredili koncert, jih je z navdušenjem poslušalo mlado in staro. Nič čudnega ni, če se je v srcih takrat navzočih rokodelcev zbudila zlata iskrica, katera se je kmalu razvila v goreč plamen, ki je poplaval vso notranjščino takratnih kovinarjev.

Šimi zeleni gozdovi, plavo nebo in glasba. O, to so bili lepi trenutki, čisto nov duh je zavladal tam, novo življenje je vzklilo. Zvok kladiva je postal svetlejši in jasnejši. Uho je iskalo in našlo sozvočje v naravi in samem sebi. Več mladih fantov in mož se je z vso silo prvega navdušenja začelo učiti glasbe. Med njimi je bil najbolj agil in nadarjen Nikolaj Bernard. Njegov oče je bil ključavničar češkega rodu, ki pa se z glasbo ni bavil. Sam bog vedi s kolikim trdom in žrtvami se je Bernard, saj ni bil več tako mlad, izpopolnil v glasbi toliko, da je s par tovariši igral po kmečkih svatbah in podobnih nastopih. Tako je nastala znamenita **bohinjska kovaška godba**, ki je bila

Bohinjska kovaška godba (Fotoarhiv GMJ)

prva godba na Gorenjskem. Takrat, to je okoli leta 1875, je bilo v Bohinju zaposlenih 250 do 300 težkih delavcev in obrtnikov. Prvi godbeniki so bili trezni, idealni fantje in možje. Glasbene podlage razen kapelnika Bernarda ni imel nihče. Nikolaj Bernard, ki je bil basist, je večkrat hodil v Ljubljano, kjer se je pri nekem vojaškem godbeniku, feldveblu učil skale in prijeme za posamezne pleh instrumente, da je lahko potem doma učil svoje godce. Instrumente so si kupili sami, zato so h godbi lahko pristopili le oni, ki so si mogli sami nabaviti potrebni instrument. Sčasoma se jih je nabralo 12. Vaje so imeli kar pri Bernardu doma. Leta 1882 se je ustanovilo v Bohinju gasilsko društvo, ki je prevzelo tudi godbo, katera je s tem šele dobila pravo obliko in poglobila delo. Kapelnik **bohinjske požarne brambe** je postal seveda Bernard, dosedanji

kapelnik kovaške godbe. Sprejeli so se novi člani. Tempo je postal silnejši. Dobili so gasilske uniforme, katere so sami plačali. Bili so preponosni, da bi koga prosili za podporo. K vajam so hodili redno in se niso nikdar izmikali. Pri pouku je vladal red in mir. Kapelnik Bernard je bil zelo čislán in so ga vsi respektirali. Od začetka je Bernard poučeval godce kar v svoji hišici, pozneje je dala tovarna na razpolago mizarso delavnico, ki jo je pokojni mizar Lovro Markizeti pred vajo pospravil. Mizar Lovro je pri godbi udarjal činele. Pouk je bil sledeč: najprej so se naučili note, potem vse skale in grife. Šol za posamezne instrumente v Bohinju ni bilo, takoj so se lotili lažjih koračnic. Teorije jih ni učil nihče. Modernih učnih pripomočkov niso poznali niti imeli. Bernard je sicer večkrat dejal: "Čim več boš plozal, boljši bo ton!" To je bilo vse, kar so izvedeli iz akustike. Vaje so imeli ponavadi ob sobotah in nedeljah, včasih pa tudi med tednom, kakor je pač prinesel ših. Delali so namreč podnevi in ponoči. Pri vajah so vadili posamič in skupaj. Ritmično so jo še kar pobirali, težje je bilo z intonacijo, posebno ker so imeli instrumente iz različnih tvornic in se ni dosti pazilo na ton. 9/8 in 12/8 takta v Bohinju še niso poznali. Igrali so večinoma lahko glasbo, koračnice, polke, valčke, lažje potpurije in uverture. Med drugimi koncertnimi komadi so igrali že takrat tudi uverturo "Zweikampf" skladatelja Herolda, katero so potem na Jesenicah ponavljali čez 50 let, zadnjič leta 1943. Ob priliki so se spravili tudi na latinsko mašo, katero je kapelnik Bernard priredil za godbo na pihala. Za presojo umetniškega delovanja teh glasbenih veteranov je treba pomisliti, da se takrat razen čeških progarjev v Bohinju ni čulo drugega kot naša domača pesem. Železnica takrat še ni vozila v Bohinj in vendar so korajžno začeli orati ledino in so jo preorali prav do Jesenic. Takšnega idealizma poznejši godbeniki ne poznajo več, in vendar so ti možje imeli svoje male in velike skrbi, kot jih imamo danes. Delavec ali obrtnik je takrat mesečno zaslužil 25 do 28 goldinarjev in je dobro shajal, če se je držal svojega okvirja. Ob nedeljah si je lahko privoščil kakšno svinjino, ješprenj in zelje, med tednom pa preprosto kmečko hrano.

Godba je bila splošno priljubljena. Bohinj je postal v tistih časih središče Gorenjske. Imeli so pevsko društvo, čitalnico, gasilce in godbo. Bohinjska godba je bila edina godba na Gorenjskem do Ljubljane. Izven Bohinja so hodili igrat na Bled, v Radovljico, v Begunje, v Kranj in v druga mesta na Gorenjskem. Na Jesenicah pa baje niso igrali nikoli. Igrali so večidel na gasilskih prireditvah. Ko je prišel v Bohinj cesar Franc Jožef I., ga je v imenu bohinjskih kulturnih društev pozdravil pokojni Rozman Peter. V drvarnici pri Liter birtu na Bohinjski Bistrici se je še tik pred prihodom učil svoj govor. Pri tej priliki je priredil bohinjski pevski zbor /25 pevcev/ svoj koncert. Pozneje je prišlo na Bled 300 čeških pevcev. Razmere so bile takrat za godbo zelo ugodne. Igrali so večidelj zastonj, le za prehrano in pokritje stroškov. Na uniforme so bili zelo ponosni. Pri korakanju so pazili na kritje in ravnanje. Nekoliko gizdavi pa so bili ti mladi Bohinjci že takrat.

Ko so namreč pri pogrebih nehali igrati, so se njihove glave na mah obrnile proti največji gruči, češ, Bog ve, ali so ti ljudje opazili, kako lepo igramo, ali pa se je kedo obrnil tja tudi iz kakega drugega vzroka. Kedo ve?

Notni arhiv so izpolnjevali na začetku na ta način, da so tistim potujočim muzikantom dali pijačo in med tem, ko so oni pili, so sami na vse pretege v sosednji sobi prepisovali note. Na sv. Florjana so svečano praznovali. Ta dan je šel sprevod z godbo na čelu na vse zgodaj okoli celega Bohinja, potem iz Bitenj čez Babno goro na Jereko, kjer je bila sv. maša. Na dan 1. maja so šli že ob 4 h zjutraj z godbo skozi vas in potem na hrib Rebre nad Bohinjsko Bistrico. Ti nastopi so bili vedno senzacija za vaščane.

Prvi godbeniki v Bohinju so bili po poklicu kovači, ključavničarji, livarji, mizarji, valjavci pa tudi čevljarji. Doma so se vsi vneto učili. Za vzor so jim bili potujoči muzikantje ali pa ljubljanski godci. Ko so v Ljubljani v Zvezdi, kamor so ob nedeljah nekateri večkrat hodili, poslušali vojaško promenadni koncert, so vzdihovali pri sebi: "Kdaj šele bomo mi tako igrali?" Inštrumentov niso dosti menjali, kar si je kedo oskrbel, to je ponavadi obdržal. Popravljal jih je za silo najbrž Nikolaj Bernard, ki je moral biti pol čarodeja. Sam sebe in vse novince je učil, vodil vaje, prepisoval note ali pa se je celo spravil na komponiranje, saj so menda že v Bohinju igrali par njegovih koračnic. In če je poleg tega še sam vse inštrumente in pulte popravil, kolikor se jih je potrla in polomilo, potem mu pač ni moglo ostati dosti časa za osebno zabavo in razvedrilo. Pri študiju so zelo radi pomagali eden drugemu. Godba je bila od vseh cenjena, godbeniki pa so bili vkljub temu skromni, ker so se zavedali, kako malo še znajo. Vedenja so bili vseskozi odličnega. Za zdravje se nikdo ni brigal, ker so bili zdravi kot ribe. Od začetka pijancev sploh niso poznali. Le pozneje, ko so šli 1. maja na vse zgodaj, se ga je tu pa tam kedo nelezel, ker je na prazen želodec pil "tazelenega", ki pa ga je seveda sam moral prinesiti s seboj. Radi vaj niso nikdar zapuščali dela, nagajali jim pa v tovarni radi godbe tudi niso. Čez dan so delali 12 ur, poleti celo 13 ur, potem so pospravili delavnico in držali vajo.

Pri velikem požaru leta 1889 jim ni nič zgorelo, ker so imeli inštrumente doma spravljene. Požar je izbruhnil nad kovačnico, kjer je imela mizarna svoje skladišče. Okoli dimnika je bilo vse leseno in je tam neki tram že dolgo časa tlel. Ogenj je izbruhnil s tako silo, da ni bilo mogoče več gasiti, niti reševati niso niso mogli dosti, ker jih je ogenj prehitel. Po požaru so čistili pogorišče in zbirali orodje in ga v sodih poslali na Jesenice. Leta 1890 so bili nekateri godci že na Jesenicah. Kmalu so se preselili tudi ostali in takoj začeli z vajami.

V Bohinju sicer niso imeli niti radia niti kinematografa, pač pa je bilo tam doma "preljubo veselje". Ljudje so bili poštene, dobri, veseli in delavni. Življenje je bilo poceni in vsega je bilo za mal denarja na razpolago. Pečenka je stala 10 krajcarjev, za 20 krajcarjev si se lahko napil in najedel. Res, da si celi dan trdo delal, da so se

tresle stene njihovih preprostih lesenih starinskih kovačnic, ampak v nedeljo so si pa le zapeli in zaigrali, da se je zibalo in slišalo do bele Ljubljane. Njihova pesem in igra je bila sicer preprosta, kot je bil preprost njihov takratni način obdelovanja železa, pač pa je prišla od srca in našla pot k srcu. Kaj hočete še več?

JESENIŠKA STVARNOST

S preselitvijo na Jesnice je minila doba sloge, skladnosti in sožitja med godbeniki. V Bohinju so bili skupaj sami enakomisleči domačini, ki so se med seboj poznali, spoštovali in imeli potrpljenje eden z drugim. Na Jesenicah se je vsled večjega obrata in prometnejšega kraja razširila tudi godba. V Bohinju je število nihalo med 4 do 5 godbenikov začetne sestave do morda največ 20 mož, na Jesenicah pa se je število godbenikov zaokrožila na 30, z učenci tudi do 40 godbenikov. Med domačine so prisledli tudi tuji, došli iz vseh strani, oblagodarjeni z vsem mogočim znanjem, vrlinami pa tudi raznimi potrebami in razvadami, kar ni ostalo brez vpliva na ostale godce. Marsikateri potujoči muzikant ali vojaški godbenik je našel zavetje pri jeseniški tovarniški godbi. Ko se je naveličal ali mu plača ni prijala, je zopet odpotoval. Včasih je izginil z njim tudi kak inštrument, ostala pa za njim vedno kakšna slaba navada ali razvadica, kar je vplivalo na ostale godce. Kot rečeno, so prihajali godci na Jesenice posamezno. Mali oddelek godbe je tu igral na svatbah že leta 1891. Do leta 1894 je bila že vsa godba preseljena v novi kraj. Učilnice na začetku niso imeli in so vadili po privatnih hišah. En čas pri enem godcu, drugič pri drugemu. Kratko dobo so vadili v graščini na stari Savi, potem v kotlarni tovarne, nakar so se preselili v nemško šolo v klet, kjer so ostali do konca. Pri reformaciji godbe 1894 je nastopilo denarno vprašanje. Sprejeli so več novih učencev, katerim je bilo treba dati inštrumente v roke. Tu jim je priskočila na pomoč tovarna. Organizirala je godbeni odbor iz vseh pri KID uslužbenih slojev z g. Pongratzem kot zastopnikom tovarne na čelu. Sedaj je prišel pravi na pravo mesto! G. Pogratz, blagajnik KID na Jesnicah, ni bil muzik, pač pa se je zanimal za godbo. Imel je na svoji strani ravnatelja Trappna in vso ostalo inteligenco. Zelo rad je nastopal v knapovski obleki in je uvedel red v godbo. Tudi denar je imel na razpolago. Duša, šef in predstojnik tovarniške godbe je bil vrsto let Hauptmann. Kot nameščeneec je nosil rudarsko uniformo in tudi sabljo, katero je včasih pri vajah na prostem tudi "potegnil" in z njo bodril godbo kot oficir svojo četo. Zlobni jeziki pripovedujejo, da je moral dovoljenje za nošenje sablje drago plačati in da je ob priliki dejal godcem: "Proklete barabe, saj bi tudi vam skomadiral bajonete, pa se bojim, da se pokoljete med seboj." Bil je pri KID že v Bohinju in je prišel na Jesenice že pred požarom.

Godbeni odbor je nudil vsakemu članu zastoj godbo za pogrebom. Ako pa svojci niso želeli godbe, so dobili nekaj denarja izplačanega. Člani so bili vsi tovarniški uslužbenci in so v poseben sklad plačali mesečno 10 krajcarjev, kar ni bilo veliko. Za ta denar si dobil takrat en slab golaž ali vrček piva. V stari kantini je bila takrat hrana dobra, štruklji ali kaj podobnega. Za 12 in 15 krajcarjev je bilo že več mesnine ali pečenice. Nova obleka je stala takrat 12 goldinarjev, zelo lepa pa 20. Leta 1895, ob velikem potresu, so imeli vaje pri Šoberlu. Ponoči jih je zbudil velik šunder. Inštrumenti so viseli po stenah, boben je brnel in činele so žvenketale. Nič kaj prijetnih občutkov niso imeli stanovalci in godci pri tem skrivnostnem brnenju, tresenju in ropotu v temi. Vžigalic niso našli, elektrike pa tudi še ni bilo. Pogratz je šele ustvaril pravo tovarniško godbo, poprej je bila bolj privatna zadeva. Pouk je razširil in poglobil. Z novimi inštrumenti in novimi rudarskimi uniformami, okrašenimi na različne načine, je prišel tudi nov red v glasbo. Vsak učenec je dobil z inštrumentom v roke tudi šolo, potrebno za dotični inštrument, katero je moral predelati, predno je smel delovati pri skupnih vajah. H godbi so sprejemali fante, kadar se je kdo javil. Že takrat je veljal za godce svetopisemski izrek "veliko bo poklicanih, toda le malo izvoljenih". Bog ve koliko fantov se je javilo za pouk o glasbi, ker pa jim ni "samo šlo", so pričeli neredno prihajati k vajah, potem so pa sploh kar izostali. Nekateri so se učili eno leto ali celo več in vendar godba od njih ni imela nič, ker so jo zapustili, predno so ji sploh kaj koristiti mogli. Godbi se je pridružil tu in tam kak potujoči muzikant, pa tudi razni vojaški godbeniki so od časa do časa pridno pomagali. Ustanovili so godalni "štrajh" orkester. Veliko nalogo pri tem je imel pokojni Ludvik Modre, ki je prej aktivno služil pri vojaški godbi v Zadru. Že leta 1894 je tam prepisoval komade za jeseniško tovarniško štrajh godbo. Inštrumente, zelo dobre firme Roth, uniforme in vse druge potrebščine so odslej kupovali z nabranim denarjem. Kot pomoč kapelnika Bernarda je g. Pogratz vpeljal g. Pospischila, nadučitelja nemške ljudske šole, ki je bil glasbeno precej podkovan. Veliko stvari je sam spisal ali prepisal. Z godbeniki je bil prijazen, čeprav nekateri pravijo, da z drugimi ni bil vljuden. Kot dirigent je bil natančen in strog in se je s kapelnikom Bernardom dobro dopolnjeval. Pri dirigiranju sta se menjala. Bernard je bil priden, miren in hladnokrven. Brez togote je inštrumentalno poučeval godbenike. Pospischil je bil temperamenten, učen in nagel, dirigentska palica mu je včasih kar sama ušla iz roke kakemu godcu na glavo. Bil je bolj izpiljen kot Bernard. Pospischil je imel knapovski nastop in je držal na uniformo. Godci so se ga bali, ker je vsakega upornika poslal k Pongratzu ali ravnatelju na raport. Pongratz je držal raport kot pri vojaki. Za igranje po cesti pa je skrbel g. Pongratz, ki je bil mišljenja, da se koračnica najbolj nauči pri korakanju. To je tudi res edini in pravilni način v dosego dobrega igranja na cesti. Pri igranju med hojo je treba veliko večje spretnosti, odpornosti in vzdržljivosti kot pa pri igranju na mestu. Ta

tehnika se dobi le med gibanjem. Godba je v ta namen odhajala na vaje v okolico, kjer so lahko brez skrbi vežbali. Največkrat so šli na Poljane nad Jesenicami. Do tja je lep marš, okoli dobre pol ure ali več. Bili so že trudni, ko so prišli na mesto. Na Poljanah so imeli počitek in g. Pogrutz je delil cigarete in kakšen požirek. Pri povratku so imeli "Pri kovaču" par vrčkov piva in kos sira.

Godba je vsled obilnih vaj kmalu zaslovela širom domovine. Igrali so večinoma na gasilskih prireditvah in kmečkih svatbah. V Bohinj so potovali še z vozovi, dokler še ni bilo železnice. Igrali so tudi na pogrebih, pri pogrebu karavanških tunelskih žrtev, ob otvoritvi karavanškega tunela in bohinjske železnice in pri sprejemu cesarja Franca Ferdinanda. Svečano so obhajali sv. Florjana, velikonočno soboto in praznik svetega rešnjega telesa, enako na 1. maja zjutraj. Ob nedeljah so imeli poleti enkrat delavci, člani godbenega odbora prost vstop, drugi so plačali vstopnino. Ko so imeli dragonerji v Lescah manevre, so povabili jeseniško tovarniško godbo. Za hotelom, kjer je stanoval ravnatelj Trappen, je imela tovarniška godba večkrat koncerte, promenade. Na veliko soboto po procesiji je imel vsak godbenik "Pri kovaču" dva vrčka piva in kos sira ali kaj podobnega na razpolago zastoj. Kadar je bil godbenik v službi, je dobil šihit plačan, če je bil pa prost, je dobil nagrado v denarju.

Kritike ali kakšne strokovne debate o glasbi takrat še niso poznali. Ljudje so včasih dejali "fejst fantje špilajo in fejst pijejo". To je bila velika ocena takratnega igranja. Da bi godbeniki imeli večje veselje do igranja, sta dirigent in kapelnik povabila iz ljubljanske vojaške godbe feldvebla godbenika. Ta je kvalificiral godce in jim porazdelil razne čine od "frajtarja do feldvebla" po sposobnostih igranja. Napredovanje ni imelo roka, vendar se je pri ponovnem izpitu lahko zgodilo, da je gospod "cugfirer" postal "frajtar", ker ni nič znal. Plačani pa so bili po činih. Cugfirer je dobil 36 krajcarjev, navaden godec pa 10 krajcarjev od vaje, ki je ponavadi trajala 2 uri. Prej so dobivali plačane samo nastope. Kapelnik je dobil 16 goldinarjev pavšala na mesec. V tovarni so takrat gledali na godce kot na kulturne činitelje. Vse jih je cenilo in k vsaki vaji je vsak lahko odšel, pa čeprav je bil v službi. Vsled otvoritve bohinjske proge se je povečal promet s Trstom. V Šklednju je nastala nova podružnica KID in tudi igranja je bilo precej več.

Leta 1909 je umrl dirigent Pospischil. Zaradi političnih vzrokov se je tudi godba ločila v dva tabora. Ustanavljala so se razna društva, katerih vsako je želelo imeti svojo godbo. Tovarniška godba je pričela hirati in je do prve svetovne vojne povsem usahnila. Na Jesenicah so nastale pred letom 1914 tri nove godbe, najprej "Krekova prosvetna godba", kasneje pa še "kovinarska godba" in zadnja "sokolska godba". Pred razpustom je tovarniška godba štela 30 godbenikov. Instrumente so pospravili v glavni pisarni pod streho. Od tam se je v teku vojnih let vse razneslo tako, da ni ostal kamen na kamnu. Po razpustu se kapelnik Nikolaj Bernard ni več udingal pri godbi, ker se je posvetil konsumnemu društvu.

SPREJEM H GODBI

V Bohinju jim to vprašanje ni delalo preglavic, saj je morala že biti silna želja za glasbo, če so takrat dali po 20 do 30 goldinarjev za inštrumente, zaslužilo pa se je okrog 65 krajcarjev na dan. Verjetno so vsi imeli dober sluh, sicer jih godba ne bi mogla toliko navdušiti. Poleg tega pa tudi ni bilo dosti izbire, kdor si je nabavil inštrument, ta je bil sprejet. Na Jesenicah je bilo najbrže že strožje, ker je bilo več fantov na razpolago in inštrument je dobil od godbe. Vsepovsod najdeš godbenike, ki niso muzikalni. Še danes se vse premalo pazi pri sprejemu, je pa težko raztolmačiti staršem in fantu samemu, da ni za glasbo. Vsaka mati je užaljena, ako ji poveš, da njen preljubi sinko niti trohico talenta nima za glasbo. V bodoče bo treba temeljito preizkusiti muzikalno sposobnost vsakega poedinca in brezobzirno odkloniti vsakega, ki ne izpolnjuje pogojev za godbenika, sicer se kvaliteta jeseniške godbe ne bo nikoli dvignilo.

NAČIN IN TRAJANJE UČENJA

Za popolno obvladanje inštrumenta potrebujejo učenci 6 do 7 letno učenje, povprečno 3 do 4 ure na dan, za godalo 8 do 10 let. To so solisti, absolventi konservatorija, ki potem sodelujejo po gledaliških in simfoničnih orkestrih. Za lahko glasbo se ta študij skrajša na polovico. Tega v Bohinju pač niso rabili v toliki meri, ker so bile takratne zahteve preproste. Imeli so svoj ustaljeni program, ki so ga podedovali iz roda v rod. Godba je imela par dobrih glasbenikov, ki so celi orkester "vlekli" za seboj. Prvi pogoj pa je, da vsak svoj inštrument že toliko obvlada, da lahko pride k skupni vaji. To so uvideli že Bohinjci, čeprav takrat še ni bilo nikakih šol. Pa tudi dotični komad mora pred vajo vsak sam temeljito pripraviti. Težav je še kljub temu zadosti. Če kje, potem velja tukaj pregovor, da je lenoba vseh grdob grdoba. Kaj ti pomaga deset talentov, če pa počivajo neizkoriščeni v tvoji leni butici. Dnevno se je treba izpolnjevati, če ne tvoja umetnost pada. V tem oziru so nekatéri godci silno grešili. Težko poglavje je tudi menjanje ustnikov in inštrumentov. Bohinjci so ravnali prav. Vsak si je kupil lasten inštrument in tega je obdržal leta in leta. Na ta način je sebe spoznal z vsemi posebnostmi dotičnega inštrumenta in eventuelne napake ali pomanjkljivosti s pravilnim pihanjem v teku let izboljšal tako, da mu je potem res lepo pel. Ni večje pohvale za pihalca nego, če mu lahko rečeš, da poje na svojem inštrumentu.

TOVARIŠTVO

Pri godbah mora biti tovarštvo na višku, vsak mora po svojih močeh prispevati k uspehu. To se je pri bohinjski godbi godilo v polni meri. Godci so se doma pridno naučili potrebne komade, na vaji pa so pomagali eden drugemu, ne tako kot pri tovarniški godbi, kjer je neki godbenik iz ljubosumnosti nahrulil preradovednega učenčka, ki je hotel vedeti, kako se prime ta ali oni ton, z besedo - vohaj. Mnogo je na Jesenicah izvežbanih godbenikov, nekateri so se šolali celo na tuje stroške, ki ne utegnejo učiti mlajše samo, da so varni pred konkurenco. Pri vajah nekateri le predolgo "izlivajo vodo" posebno na težjih mestih. Tudi to večno manjkanje pri vajah gre dirigentu na živce, ker ne more z ostalimi naprej. Nekateri mlajši že tudi poskušajo hoditi po stopinjah teh lenuhov. Današnja mladina, ki neredno prihaja v šolo, kjer se jim nudi prav vse, kar moderna šola zahteva, naj pomisli, da so pred 50 leti morali odrasli godbeniki pred vajo kapelniku nasekati drva ali mu nasmukati jesenovega listja za kožo in šele nato jih je spustil v sobo, kjer jim je pokazal note in prijeme na posameznih inštrumentih. Tudi tisti časi so minili, ko so godbeniki dopustili, da jim je kapelnik pred poukom še peč zakuril. Čuden pojav je na Jesenicah to, da pri vsej množici godbenikov, morda bi jih naštel par sto in to precej dobrih, ne moremo spraviti skupaj ene poštene godbe. Še zanimivejše je to, da so skoraj vsi uslužbenci pri KID. Zdi se, da je temu glavni vzrok "sveta sebičnost". Tu je bila namreč navada, da so se najboljši godci zbrali v kakšen kvartet in jo udarili po svoje. Na ta način je nastalo nebroj orkestror večjih ali manjših in vsaki je imel svojega kapelnika ali dirigenta, nekateri celo po dva. Čim pa je kedo postal kapelnik, se ni nikdar več ali pa le nerad ponižal do položaja godca. Na ta način so izpadli najboljši godbeniki, ki niso pomislili, da njihovo "šramljanje" ne bi bilo nič v primerjavi z orkestrom, katerega bi lahko zložili in bi bil v ponos tovarni, Jesenicam, celi Gorenjski in njim samim.

OBNAŠANJE

Godbenik naj bo inteligenčen, vljuden, skromen in prijazen. Za vzor so nam lahko bohinjski godbeniki, ki so bili v takratnih časih visoko cenjeni, pa so vendar ostali skromni skozi in skozi, v protislovju z nekaterimi jeseniškimi gobeniki, ki prav radi dvignejo svoj "nosič". Vedno so merili svoje znanje z boljšimi in želeli napredka. Ne bulji na cesti v nikogar, če ga ne misliš pozdraviti. Kletvic in grdega govorjenja se izogibaj. Pazite, sedaj pride na vrsto sovražnik št. 1. Alkohol. Ta hudičeva pijača je že nebroj najboljših glasbenikov ugonobila. Že v Bohinju je v

zadnjem času tu pa tam kako svojo žrtev zbrala. Pri tovarniških in društvenih godbah je pa včasih kar kosila. Nebroj doživljajev slišiš v zvezi s pijančevanjem. Včasih so nekatere godce kar na vozičkih pripeljali domov. Ko so pokopavali svojega kapelnika pokojnega Pospischila, se je neki godec tako napil, da je v uniformi obležal v grabnu pred nemško šolo. Drugič so se godci stepili ob železnici tako, da so "čake" kar frčale po tirih. Napredovanja vseh godbenikov so zalivali "Pri kovaču". Le mali bobnar ni bil deležen te časti. V jezi, ker ni bil povišan, se je napil, položil boben na tla in z vso silo skočil nanj, da so kože kar pokale in se vdrle. Kakor da bi bil boben kriv. Še danes pripovedujejo člani bivše tovarniške godbe, da so se odrasli godci kar pri vajah zares stepili. Dečka godbenika, ki jim je "Pri kovaču" na vrtu stregel s pivom, so kar s korpusom vsekali po glavi, ako ni pravočasno nalil čaše. Slučajev v novejši dobi niti ne omenjamo. Ugledni člani raznih društev so večkrat tožili, kako so godci nagnjeni k pijači in požrešnosti. Že vse je lezlo iz njih, pa so še jamrali, da so lačni in žejni. Vsi ti so bili fini ljudje, dokler so bili trezni, le pijača jih je tako podivjala. Čujem, da imamo že med najmlajšimi fantička, ki vrček piva v dušku spiše. Kam to vodi? Kaj bo z njim, ko doraste? Čuvajte se alkoholnih pijač, kajenja in bodite zmerni v jedi. Pazite na svoje osebno dostojanstvo in ugled, to se hitro izgubi in le s težavo pridobi nazaj. Poleg tega se pokvari zdravje, veliko inštrumentov pogubi ustnike in notne knjižice ter zamaže obleka. Na koncu pa pomislimo še to, da tovarna ni konservatorij temveč trgovsko podjetje. Zato moramo biti vodstvu KID še mnogo bolj hvaležni, ker nam je omogočilo glasbeno šolo, čeprav ima le stroške z nami. Ves naš trud bi bil zaman, ako ne bi ravnateljstvo tovarne to naše delo z denarjem in moralno podpiralo. Ako tovarna ne bi kupovala inštrumentov in plačevala učiteljstva, tudi mi sami v teh težkih časih na bi zmogli ničesar. Dala nam je na razpolago prijetne učne prostore in to pri istem "Markotu", kjer je bil pred 60 leti deloval prvi jeseniški tamburaški zbor. Ljudje pravijo, vse se vrača na svetu. Za svojo 75-letnico je KID na svoje stroške iz samih domačih delavskih fantov izvežbala kompletan veliki pihalni orkester, kar je vsekakor lep poklon jeseniški javnosti. Želimo, da bi KID ob svoji 100-letnici imela svoje obrate na višku z lastnim velikim sinfoničnim orkestrom, ki bo ponesel njeno ime širom sveta. "

OPOMBE:

Alojz Smrekar, KID in glasba 1889 - 1944, fasc. Življenjepisi in pričevanja, Arhiv MJ

Boštjan Soklič

POD ZENITOM

Ven iz kamrice vroče, ven na zrak, na sneg
potlačit gaz, tebi se hoče iti v vas.

Prepleskane duri, na prisojni strani zeva plot-
prilika smeha in pomot.

Kdaj se raztegne opna zelenega čaja ?
Ura je pozna, pod blede luno konj splašen.
Širna si stepa z vonjem ožganega mlaja,
redkemu vidna, če ni kot veter narejen.

Še goriyo kresovi, pod zenitom barje še svetli-
kakor zvonovi iz medi.
Vendar pa včasih prime steklo čvrsto se srca,
naj ne ostane tam morda !

Ven iz kamre zatohle, ven na sneg, pod strmi plaz,
tebi se hoče, kaj pa jaz?
Mesta so mrtva, na steklenih kockah nizek plot.
Če ga preplezaš, si drugod.

Borut Razinger

125 LET KEMIJSKEGA LABORATORIJA NA JESENICAH

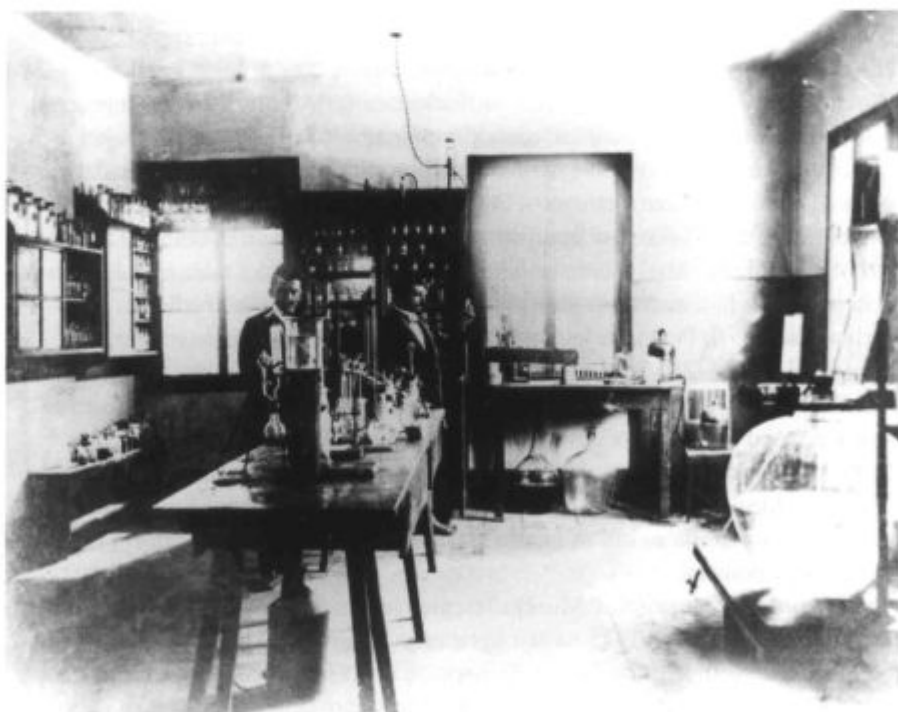
UVOD

Razvoj kemije je treba gledati zgodovinsko: vsi poznamo stare alkimiste, ki so si prizadevali najti "kamen modrijanov", s katerim bi vse snovi spreminjali v zlato. Šele leta 1660 se je pričel resnejši razvoj znanstvene kemije, ko so postavili "flogistonsko" teorijo, pri kateri naj bi kovine vsebovale gorljiv princip, ki pri gorenju prehaja v zrak. Teorija je obstajala do leta 1803 in njeni pristaši "flogistonisti" so bili celo nekateri zelo znani kemiki tistega časa (Pristley, Cavendish in Scheele). S sodobnimi znanstvenimi izsledki jo je ovrgel šele znani francoski kemik Lavoisier. V začetku devetnajstega stoletja so pričeli uvajati kemijske formule, odkrivati še neznane elemente in šele leta 1870 je Mendeljejev postavil periodni sistem elementov. Po letu 1860 je kemijska znanost toliko napredovala, da so lahko pri kemijski analizi začeli praktično uporabljati nova odkritja in zakone. Stari laboratoriji so bili dotlej namreč mešanica metalurških peči in čudnih farmacevtskih priprav, kjer so alkimisti "kuhali" različne skrivnostne snovi. Postopke kemijske analize so začeli objavljati sorazmerno pozno, saj je leta 1862 izšel prvi Freseniusov Zeitschrift fuer analytische Chemie. Skratka: o kemijskem laboratoriju v današnjem pomenu besede lahko govorimo šele v pozni drugi polovici devetnajstega stoletja.

Dobili smo nekaj podatkov, da bi lahko pričakovali pojav starih laboratorijev v Ljubljani, Idriji in na Prevaljah, kar pa bo treba še natančno proučiti, da ne bi kasneje ugotovili, da so bili to morda le nekakšni alkimistični laboratoriji brez praktičnega pomena.

Po ohranjenih dokumentih v Muzeju Jesenice je generalni direktor KID Carl Luckmann 21. januarja 1875 na seji upravnega odbora KID poročal o tem, da so poskusno zaposlili kemika Arturja Sieberja za dobo šestih mesecev z mesečno plačo 84 goldinarjev, mu preskrbeli brezplačno stanovanje in drva, lahko pa je uporabljal tudi kočijo za prevoz s Save do plavža na Javorniku, kjer je lastnoročno

jemal vzorce zlitine - feromangana, ki jih je kasneje sam tudi analiziral. Leto prej je isti generalni direktor poročal o proizvodnji feromangana, ki so ga poleg grodlja in zrcalovine prvi na svetu v večjih količinah v plavžu začeli izdelovati v KID na Jesenicah. Prodajali so zlitino, za katero niso natančno vedeli, koliko mangana vsebuje, zato so jo zaračunavali pavšalno. Ker bi zlitino morali prodajati po deležu legirne kovine (mangana) v njej, so imeli pri prodajni ceni precejšnje izgube. Do takrat so namreč vsebnost mangana v feromanganu ocenjevali le približno, tako da so pregledovali prelomno ploskev ali merili jakost magnetnega polja z magnetno iglo (feromangan ni magneten). Zato je bilo nujno potrebno, da so na Jesenice poklicali kemika, ki bi s kemijsko analizo določeval vsebnost mangana v zlitini, in to za vsako šaržo posebej. Ohranili so se podatki za leto 1885, ko so na Javorniku na plavžu opravili inventuro in popisali vse zaloge zrcalovine (od 14 do 20% Mn) in feromangana (od 21 do 53% Mn) ter zapisali točno težo v kilogramih za vsak procent mangana posebej. Tako so imeli na zalogi med 32 vrstami feromangana s skupno težo 264.350 kg tudi 53.230 kg feromangana z 41% mangana.

Najstarejši kemijski laboratorij leta 1892 na Stari Savi. Na sliki ing. Haiser in laborant (Fotoarhiv GMJ)

Žal se iz časov prvega laboratorija ni ohranilo skoraj ničesar: nimamo podatkov o tem, s kakšnim analiznim postopkom so leguro analizirali, niso ohranjene analize knjige, prav tako pa se ni ohranila nobena aparatura. Vso staro laboratorijsko dokumentacijo so namreč leta 1945 "udarniško" pokurili v parni centrali in tako uničili ves "papir" iz starih časov! Vendar na osnovi zbranih podatkov lahko z gotovostjo trdimo, da je bil na Jesenicah eden prvih industrijskih laboratorijev v tem delu Evrope.

Vemo, da je bil prvi kemijski laboratorij s površino 12 m² v hiši, ki je stala nasproti gostilne "Pri Markot" (tam so stanovali Stenovčevi), ki so jo podrli. Obstojajo fotografije notranjosti laboratorija iz teh časov, ko se je laboratorij leta 1891 preselil v lastno stavbo pred jeklarno. Tam so bili prostori že precej večji (96 m²), tudi to stavbo so kasneje podrli. Jeklarski laboratorij, ki je analiziral jeklo (feromangan so prenehali izdelovati po letu 1890), so kasneje preselili v stavbo jeklarne, pa spet iz nje, kar so še enkrat ponovili. Za potrebe laboratorija je KID potem odkupila staro stavbo železniške postaje na Jesenicah in jo leta 1905 nespremenjeno postavila na kraju, kjer stoji še danes. Ne opravlja pa več svoje stare funkcije, saj se je celoten kemijski laboratorij leta 1997 preselil v nove prostore na Belo.

KEMIKI V SLUŽBI NA JESENICAH

Najprej so zbrana imena vseh diplomiranih inženirjev kemije ali metalurgije, ki so službovali kot obratovodje kemijskega laboratorija v KID in kasneje v Železarni Jesenice. V oklepaju so napisana obdobja, ko so opravljali naloge obratovodje, službenih let pa so imeli navadno več. Prvi je na Jesenice prišel Artur Sieber (21.1.1875 do 1877), kemik Jaeger službe ni sprejel, nato pa so sledili Hugo Kutschera (19.4.1877 do 30.5.1879), I. Krischai (29.8.1879 do 11.11.1881), Hinteregger (29.12.1881 do 1892), Pollantz (?), Haerter (4.8.1890 do 13.9.1892), Aleksander Poch (1890 do 1893), Ignaz Haiser (od 1.12.1892 do 1897, od 1916 do 1919, od 1921 do 1924, 1926, od 1931 do 1.9.1938, vmesna leta je služboval v Železarni v Škednju), Viljem Vakkonig (od 1906 do 17.3.1900), Friedrich Napp (1904 do 1912), Kurt Hoffmann (1912 do 1915 in 1919 do 1928), France Strojnik (1938 do 1941), Miro Dermelj (1.1.1941 do 29.2.1952), Zvonimir Kovač (1952 do 1954?), Vera (Gostič) Tomaž (do 15.4.1954), Martin Sotlar (1.4.1955 do 30.11.1955), Božidar Bernard (1.12.1955 do 31.12.1980), Miran Jenko (1980 do 1993), Anka (Loštrk) Lagoja (1993 do 1998) in zdaj Milena Zalokar (od 1998 naprej). Od diplomiranih inženirjev kemije so bili na Jesenicah v službi še Rupnik

(1938 najprej v laboratoriju, nato asistent v martinarni), leta 1943 pa je po nalogu Arbeitsamta iz Berlina prišel na Jesenice kemik dr. Nikolaj Trubeckoj (Rus plemenitega rodu tako kot njegova žena, ki je delala v pisarni opekarne). Po drugi svetovni vojni je na Jesenice prišlo osem inženirjev kemije iz jugoslovanskih republik, spomnimo se samo Pejašinovića in Dušana Živanovića. Kasneje je začela prihajati mlajša generacija diplomiranih inženirjev kemije, ki pa je iz različnih razlogov iz laboratorija tudi odšla. To so bili Sonja Lenardič (1958 do 1961), Vera Berc (1962 do 1964), Rajko Kejžar (1964 do 1968), Borut Razinger (1964 do 1974), Janez Kunstelj (1976 do 1991), Marko Rožič (1996 do 1998) in Marjana

Pavel Pirih, Stara Sava, 1959, olje na platnu, (Zadaj Stenovčeva hiša)

Trontelj (1995 do 1999), zdaj pa so v laboratoriju v službi Jože Ravnik (od 1979 dalje), Nataša Bratun (od 1998) in Vida Zupančič (od 1999).

Po zbranih podatkih iz različnih virov so zanimivi še nekateri podatki: leta 1897 je imel nadinženir Haiser štiri tuje laborante, leta 1897 pa je ing. Vakkonig na Blejski Dobravi (proizvodnja elektrod) zaposlil še dva laboranta. Nekajkrat so bili martinarski obratovodje sočasno tudi obratovodje laboratorija (Poech, Napp, Hoffmann), včasih pa so bili obratovodje laboratorija tudi obratovodje plavža

(Križaj, Haiser). Leta 1936 so bili v laboratoriju zaposleni tile laborantje: Anton Markizeti, Srečo Bernard, Albin Bertoncej, Leo Miceli, Franc Ambrožič in B. Gajšek. Leta 1938 je bilo v laboratoriju martinarne pet laborantov, ki so delali na tri izmene. To leto je umrl ing. Haiser in je njegovo delo prevzel dipl.ing. Franc Strojnik, ki sta mu pomagala še dipl.ing. Rupnik in dipl.ing. Janez Hodnik, novi laborantje pa so bili Franc Kučina, Albin Jakopič, Vlado Volčini, Gregor Hudrič, Valentin Hudrič, Tine Smolej, Andrej Mori, Avgust Jelen, Ignac Juran, Edi Giorgioni in Meden. Leta 1939 je prišel nov laborantski kader: Janez Gašperin, Vinko Zupan, Ivan Fon, Miran Paušič, Janko Mulej, Oskar Malec, Božidar Bernard in M. Dolenc. V začetku leta 1941 je postal obratovodja laboratorija dipl.ing. Miro Dermelj, ki mu je uspelo v času vojne odlično opremiti laboratorij s kemikalijami, steklovino in aparaturami, kar je Železarno reševalo še dolgo po koncu vojne. V laboratoriju je med vojno delalo 19 laborantov, od tega celo dva vojna ujetnika, francoska kemika. Posebno težavno je bilo obdobje takoj po drugi svetovni vojni, ko je vsega primanjkovalo, za tehnologijo in disciplino pa so takrat skrbeli ruski partijski "strokovnjaki". Prav v tem času so trije jeseniški kemiki poskrbeli, da so doma izdelovali tri nujno potrebne kemikalije, s katerimi so lahko nemoteno analizirali mangan, fosfor in žveplo. Tako so z elektrolizo izdelovali amonijev persulfat (dipl.ing. Dermelj), iz feromolibdena amonijev molibdat (dipl.ing. Pejašinović) in iz krompirja vodotopni škrob (dr. Trubeckoj). Zanimivo, da je laboratorij nekaj časa po vojni imel celo svojega lastnega steklopahača (moj sošolec Joža Blažej), ki je izdeloval in popravljaj steklene aparature.

ORGANIZACIJA KEMIJSKEGA LABORATORIJA

O tem, kako je kemijski laboratorij deloval v starih časih, ne vemo prav dosti, verjetno pa je bila organiziranost zelo preprosta, saj je vse analize – vsaj na začetku – navadno opravljal kar kemijski inženir, ki ga je KID za to delo najela. Ko se je leta 1921 na Jesenice spet vrnil ing. Haiser, so razmere pokazale, da si je moral izbrati pomočnike - domačine in jih priučiti za delo v laboratoriju (posebno znan je bil Anton Markizeti, znan kot "dr. Šubert"). Po vojni se je organizacija laboratorija zelo razširila, ker se je zelo povečala proizvodnja in so zato v Železarskem izobraževalnem centru (ŽIC) organizirali šolo za kemijske tehnike in laborante. Po letu 1949 je kemijski laboratorij doživel svoj največji vzpon, saj so takrat razdelili laboratorij, imenovan OTK (oddelek tehnične kontrole, po ruskem zgledu) na pet oddelkov: pripravo vzorcev, glavni, martinarski, tehnološki in šamotarski laboratorij.

PRIPRAVA VZORCEV je imela pri delu kemijskega laboratorija zelo pomembno vlogo. Skrbeti je namreč morala, da so pravočasno in pravilno vzeli vzorce vseh surovin, ki so z različnimi transportnimi sredstvi v velikanskih količinah (premog, ruda, koks) prihajale v tovarno. Potem so morali vzorce obdelati in pripraviti tako, da so bili homogeni in da so predstavljali celotno pošiljko. Uporabljali so različne vrste drobilcev, vibracijska sita, sušilnike, vrtnalne in brusilne stroje ter tehtnice. Rudo in koks so jemali iz vagonov, vzorec posušili, zmleli, ga razdelili na štiri dele ("četrtnjenje") in ga po finem mletju poslali v laboratorij na analizo, drugi del pa shranili za arbitražno analizo. Jeklo in ferolegure so pripravljali z vrtnanjem ali rezanjem ter drobljenjem. Poseben način dela je bila priprava prašnatih in tekočih vzorcev.

GLAVNI LABORATORIJ je imel poleg dobro opremljene splošne kemijske opreme še lekarniške in analitske tehtnice, sušilne in sežigne peči, termostate, aparature za določevanje ogljika in žvepla, aparaturo za določitev mikroogljika, aparature za potenciometrično titracijo, plamenski fotometer, polarograf, destilator vode, aparaturo za določevanje vodika, atomski absorpcijski spektrofotometer in še nekatere druge. Nekatere aparature (star plamenski fotometer in aparatura za

Sodelavci kemijskega laboratorija leta 1952 (Fotoarhiv GMJ)

kulometrično določevanje mikroogljika) pa se žal niso ohranile.

Laboratorij je analiziral različne materiale za plavž (grodelj, rude, apnenec, aglomerat, plavžna žlindra in prah, škaja, piritni ogorki), za jeklarno (različne vrste ferolegur, jedavec, boksit, dolomit, ognjeodporni materiali, aluminij, karburit, grafitne elektrode, žveplo), za elektroadni oddelek (različne mlete rude in kamenine, zlitine, žlindre in praški), za žičarno (cink, svinec, prevleke cinka, lužilne kisline, vlečni praški), za livarno (sivi grodelj, bronce, kositer, baker, kromitni in kremenčevi peski) in za šamotarno (surova in žgana glina, glinica, korund, boksit).

MARTINARSKI LABORATORIJ ima najbolj pisano zgodovino, saj je bil prvi, ki je pričel redno spremljati proizvodnjo jekel in je zato vedno delal na tri izmene. Poleg navadne opreme vsakega kemijskega laboratorija je imel še analitske tehtnice, Pulfrichov, Hilgerjev in PMQ II fotometer, aparate za določevanje ogljika, mikroogljika ter žvepla, aparaturo za potenciometrično titracijo, aparat za analizo vodika in še kaj. Laboratorij je analiziral vse vrste jekel in vzorce jekla so najprej pripravljali in nosili iz jeklarne kar laboranti sami, kasneje so jih pripravljali v pripravi vzorca, po letu 1955 pa so prihajali iz martinarne po zračni pošti. Za vsako šaržo sproti so delali analize ("predprobe"), kjer so analizirali ogljik, mangan in fosfor (na dodatno zahtevo seveda še druge elemente) za navadna jekla, "končno" analizo pa so napravili po preobodu peči še za vse ostale zahtevane elemente (žveplo, baker, aluminij, krom, nikelj, vanadij, molibden ipd.).

TEHNOLOŠKI LABORATORIJ (v Železarske izobraževalnem centru ŽIC) je imel poleg klasične opreme tudi analitske tehtnice, različne aparature za določevanje viskoznosti, vnetišča, plamenišča, lomnega količnika, aparaturo za elementarno analizo in za določevanje različnih plinov, različne peči, posebne priprave za bakteriološko analizo pitne vode, destilacijske aparature in še marsikaj. Posebej v tem laboratoriju so analizirali trdna (premog, koks, oglje), tekoča (mazut, kurilna olja) in plinasta goriva (generatorski, plavžni plin, butan-propan), kasneje pa so opravljali tudi analize za varstvo okolja. Analizirali so tudi različne surovine za martinarno (apno, apnenec, jedavec, livne plošče, livne in izolacijske praške, generatorske in dimne pline), za žičarno (kisline, zaščitni plini), za PIV (premog, mazut, butan-propan, ransformatorska olja, pitne, kotlovske in odpadne vode), za elektroadni oddelek (vodno steklo, vlaga in poroznosti v varilnih elektrodah, vodik v zvarih).

ŠAMOTARSKI LABORATORIJ v šamotarni je analiziral predvsem domače in tuje ognjeodporne materiale pa tudi surovine. Imeli so poseben oddelek za pripravo vzorcev opek, analitsko in Mohr-Westphalovo tehtnico, stiskalnico za

določevanje trdnosti opeke, TA in SK aparat (ta dva sta se na srečo ohranila). V opekah so določevali specifično in volumsko težo, poroznost, temperaturo taljenja s Segerjevimi stožci (SK) in temperaturo mehčanja pri obremenitvi (TA).

Kemijski laboratorij in metalurški laboratorij leta 1978 (Fotoarhiv GMJ)

Po ukinitvi nekaterih obratov Železarne (plavž, aglomeracija, martinarna, livarna, šamotarna) ni bilo več potrebno v teh obratih spremljati proizvodnje, zato sedanji laboratorij takih analiz več ne opravlja, čeprav so se postopki ohranili.

ZAKLJUČEK

125 let ni posebno dolgo obdobje, vendar je kemijska analizna tehnika v tem času skokovito napredovala. To dokazujejo ohranjene stare naprave, ki so jih kemiki včasih uporabljali (stare tehtnice, kolorimeter, fotometri), od katerih so nekatere, ki smo jih restavrirali, na razstavi leta 1996 še delovale. S pregledom starih kemijskih

postopkov sem skušal ugotoviti, kakšne analizne metode so na Jesenicah v starih časih uporabljali, pri tem pa namerno uporabljam staro kemijsko nomenklaturu, kakršna je bila v uporabi do leta 1966. Zgodovina kemijskega laboratorija se je začela na Jesenicah leta 1875, ko je v KID prišel prvi kemik - Artur Sieber, da bi analiziral vsebnost mangana v feromanganu. Maloštevilni pisмени viri, ki so na razpolago, pa vendarle kažejo, da smo imeli na Jesenicah enega prvih industrijskih laboratorijev v tem delu Evrope, na kar bi morali biti še posebej ponosni. Razstava, ki jo je pripravil Muzej Jesenice leta 1996, je bila prvi poskus predstavitve zgodovine industrijskega kemijskega laboratorija v Sloveniji. Zdaj pa bi morali čimprej poskrbeti, da bi zbrane aparature in steklovina postale del stalne razstave v Muzeju Jesenice v okviru zgodovine železarstva, še posebej zato, ker so muzejske razstave z laboratorijsko tematiko v svetu izredno redke. Na koncu še zahvala vsem, ki so mi pri zbiranju podatkov kakorkoli pomagali, še posebej pa petinosemdesetletnemu doajenu jeseniških kemikov – dipl. ing. Miru Dermelju, ki je obširno opisal, kako se je razvijal jeseniški laboratorij v času njegovega službovanja pri nas.

UPORABLJENA LITERATURA

- Čop S., 1981: Pregled proizvodnje po kvalitetah za SM peč št. 4 (od leta 1925 do 1938), rokopis
- Čop S. & Kunc P., 1994: Razvoj, pomen in konec martinovk na Jesenicah, Jesenice
- Kovač T., 1984: Kemiki skozi stoletja, Mladinska knjiga Ljubljana
- Slovenski zapisniki Upravnega sveta KID leta 1875, mapa 53 a in dalje, Muzej Jesenice
- Konobelj T. & Razinger B. 1996: Muzejski časopis, leto IV, posebna številka, 14. november 1996, "120 let kemijskega laboratorija na Jesenicah", ob otvoritvi razstave.
- Handbuch fuer das Eisenhuettenlaboratorium Band 1, Die Untersuchungen der nichtmetalischen Stoffe, Verlag Stahleisen M.B.H. Duesseldorf 1939 in Band 2, Die Untersuchungen der Metalischen Stoffe, Verlag Stahleisen, Duesseldorf 1941
- Rjazancev A., 1960: Zakaj je pri železarni nastala tehnična kontrola in njeni kemiki, Železar št.1, str.16
- Rjazancev A., 1959: Ob 90-letnici rojstva velikega kemika ing. Ignaca Haiserja, Železar št. 5, str. 153
- Sabioncello P. & Filipović I. 1946: Laboratorijski priručnik I, Zagreb
- U. A.(Jelen Avgust?) 1958: Razvoj kemičnega oddelka OTK skozi desetletja, Železar št. 6, str. 160
- Weichrich R., 1939: Die Chemische Analyse in der Stahlindustrie, Stuttgart.
- Dermelj M., 1999: 12 tipkanih strani podatkov o zgodovini jeseniškega laboratorija, neobjavljeno
- Arhiv Železarne Jesenice (Acroni), kadrovska evidenca od 1945 do 1992

Marko Elsner Grošelj

SAMOTEN Z VRHA

Boštjanu iz Radovne

Možicelj astenične rasti, bled,
kakor rahlo obarvan sneg ob cesti
v Vrata, z zarobljenimi očmi sove,
ki mežikajo v svetlo luno,
zapletajočega se jezika, ki te sili,
da prisluhneš in ugibaš,
po dolgi zimi pride v dolino
in si v trgovini najprej kupi cigarete,
potegne globoko vase,
se zamisli kratko,
potem pa stopi v gostilno k šanku,
da bi izvedel vse novice o dogodkih,
ki so mrzle mesece ob pečeh
dražile ljudi.
Nič se ne čudi,
ne zmaje z glavo,
v pogovor drugih se ne vtika,
vse sprejme za končano.
Še niže iz doline gre, noben ne opazi,
skozi tunel pešajočega spomina,
v drug svet, v sanje,
ki si jih je sam izsanjal na ledenem krznu gore.

Aleš Soklič

KOMPENZATOR MOČI 90 MVAR V ŽELEZARNI JESENICE

Začetki železarstva na Gorenjskem segajo v zadnje tisočletje pred našim štetjem, kajti že Iliri so znali taliti železovo rudo; obvladali pa so že tudi postopek varjenja. Sčasoma je železo povsem izrinilo bron, katerega so poslej uporabljali le za okrasje in nakit. Staroselci so ohranili ta svoja metalurška znanja, ki so postala temelj rimske kulture.

Na ozemlju današnje Gorenjske in Koroške se je razprostirala severnorimska provinca Norik, kjer je bilo železarstvo že močno razvito, seveda predvsem za izdelavo kvalitetnega orožja. Rimljani so v 1. stoletju pred našim štetjem izdali poseben zakon za rudišča in tališča, imenovan Lex ferrarium, kar kaže na to, kako zelo pomembno je bilo železarstvo v rimskem imperiju.

Rimljani so odšli v zgodovino, železarstvo v našem koncu pa je ostalo. Po prihodu Slovanov v naše kraje je železarska obrt nekoliko zastala, saj novi gospodarji niso bili preveč večji tega posla. Kljub temu je znanje staroselcev prevladalo in železarstvo je še posebej pod frankovsko nadoblastjo spet zaživel. V 14. stoletju pa je s prihodom Ortenburžanov, ki so prinesli precej novega znanja o pridobivanju železa in jekla, ter kasneje pokneženih grofov Celjskih, železarstvo zelo napredovalo. Revolucijo je pomenilo tudi odkritje vodnega pogona v 15. stoletju, kar je imelo za posledico več železa in jekla ter s tem na žalost tudi več orožja.

Stoletja so minevala, na Jesenicah so železarili več ali manj v odvisnosti od trenutnih gospodarjev. Vendar so ti vedno vnašali v proizvodni proces znanje. Danes poteka pridobivanje jekla na povsem nov, sodoben način. Naprave za pridobivanje tako imenovanega elektrojekla so neprimerno zahtevnejše, imajo večji izplen, manjšo specifično porabo energije in vložka ter seveda večjo produktivnost. Ker delovanje elektroobločne peči (EOP) pomeni za elektroenergetski sistem težavno obremenitev, je Elektro gospodarstvo Slovenije

Kompensator 90 Mvar v ŽI

v letu 1984 izdalo elektroenergetsko soglasje za priklop nove peči v jeklarni pod določenimi pogoji. Predpisan je bil faktor moči na odjemnem mestu, faktor distorzije, amplitude napetostnih nihanj in podobno. Zaradi tega je bilo nujno, da se v sklopu ostalih elektroenergetskih objektov v novi jeklarni zgradi naprava, ki bi zagotavljala izpolnitev teh pogojev. Na osnovi mnenj strokovnjakov in ponudb se je takratno vodstvo železarne odločilo za nabavo kompensatorja sistema SVC (Static Var Compensator) tipa TCR (Thyristor Controlled Reactor) moči 90 Mvar.

Zaradi nestabilnega obloka pri peči prihaja namreč do izredno velikih nesimetrij med toki v posameznih fazah. Te nesimetrije faznih tokov in nihanja vodijo v nihanja jalove moči, kar je vzrok nihanja faznih in medfaznih napetosti.

Kompensator mora preprečiti uhajanje motenj v elektroenergetski sistem in zagotoviti nemoteno preskrbo z električno energijo ostalim porabnikom v sistemu. Prednosti kompensatorja so očitne: zelo dober faktor moči, padci napetosti so v dovoljenih mejah, manjša potrebna jalova moč EOP nihanja napetosti so zanemarljiva, flikerjev praktično ni itn. Sloves švedske firme ASEA, kateri je bila zaupana izdelava kompensatorja, izvedba projekta in tudi zagon naprave je bil upravičen, kajti kompensator opravlja svoje naloge brezhibno.

Kompensator je priključen na ločen sistem zbiralk 35 kV v RTP Jeklarna prav tako kot elektroobločna peč.

Pri obratovanju kompenzatorja naj bi bila vsota induktivnih bremen peči in vgrajenih dušilk vedno konstantna:

$$Q_{L, \text{ peči}} + Q_{L, \text{ tuljav}} = \text{const.}$$

Ta pogoj je izpolnjen z zaporedno vezanimi tiristorji in tuljavami. Tiristorji z odpiranjem in zapiranjem sledijo ritmu delovanja peči in s tem spreminjajo efektivno vrednost jakosti električnega toka v tuljavah. Seveda to poteka v vsaki fazi posebej, saj so tudi nihanja jakosti faznih tokov peči popolnoma neodvisna med seboj. Pri izpolnitvi enačbe

$$Q_{L, \text{ peči}} + Q_{L, \text{ tuljav}} = \text{const.} = Q_C$$

deluje peč navzven s faktorjem moči $\cos \phi_i = 1$. Trenutek vžiga tiristorjev je seveda možno spreminjati in s tem kompenzator nad- ali podkompenziramo. Enačba se s tem spremeni v neenačbo

$$Q_{L, \text{ peči}} + Q_{L, \text{ tuljav}} < Q_C \text{ ali}$$

$$Q_{L, \text{ peči}} + Q_{L, \text{ tuljav}} > Q_C$$

S tem dosežemo prejem ali oddajo jalove moči v elektroenergetski sistem. Treba je namreč vedeti, da je kompenzator predimenzioniran, saj je program investicij v tistem obdobju predvideval dve elektroobložni peči; zaradi pomanjkanja denarja pa je bila nabavljena le ena. Zaradi tega je možno kompenzator po potrebi koristno uporabiti v elektroenergetskem sistemu Slovenije kot generator ali pa porabnik jalove energije.

Transformator ASEA LEPPER moči 70 MVA in napetostne prestave 35/11 kV napaja induktivno breme – tuljave z zračnim jedrom, tiristorsko regulacijo in rezonančni krog – filter za 2. harmonsko komponento toka ($f_{r2} = 100 \text{ Hz}$). Ostala dva rezonančna kroga za 3. in 4. harmonsko komponento ($f_{r3} = 150 \text{ Hz}$ in $f_{r4} = 200 \text{ Hz}$) pa sta vključena direktno na napetost 35 kV.

Tiristorski stolp ima v vsaki fazi po 24 tiristorjev, ki so hlajeni z notranjim, zaprtim, primarnim vodnim krogom z deoksigirano in deionizirano vodo. Toplota se preko toplotnega izmenjevalca prenaša na zunanji, odprt, sekundarni vodni krog.

Dušilke predstavljajo induktivno breme s $3 \times 2 \times 2,5 \text{ mH}$ induktivnosti in maksimalno močjo 125 Mvar.

Rezonančni krogi; vsak predstavlja za svojo rezonančno frekvenco kratek stik, za

osnovno $f = 50$ Hz pa kapacitivni porabnik. Skupno se v rezonančnih krogih nahaja 576 kondenzatorjev (2. harmonik 288, 3. harmonik 84 in 4. harmonik 204).

Kontrolni in zaščitni sistem opravlja več funkcij, in sicer kontrolo delovanja in signalizacijo okvar tiristorjev z mikroprocesorjem MOTOROLA 68000, kontrolo vžiga tiristorjev, relejno zaščito in podobno.

Hladilni sistem je zelo pomemben del kompenzatorja. Hladilno vodo primarnega kroga vode poganja črpalka (ena obratuje, druga je v rezervi) skozi tiristorje in toplotni izmenjevalnik. Poleg tega teče primarna voda še skozi anionski in ionski izmenjevalnik, saj obdelava vode poteka v dveh fazah (zmanjšanje vsebnosti kisika – prva faza in zmanjšanje koncentracije ionov – druga faza), s čimer zmanjšamo korozijo in specifično prevodnost vode pod 4.10-6 S/m.

Hladilni sistem je opremljen še s celo vrsto zaščit, ki v slučaju kakršnekoli okvare ali nenormalnosti delujejo na izklop kompenzatorja (kontrola temperature primarne vode, kontrola pretokov, kontrola specifične prevodnosti vode, nadzor delovanja posameznih delov hladilnega sistema itn).

Delavci ENERGETIKE opravljajo na kompenzatorju redne in izredne preglede ter posege:

- obratovalci vizuelno pregledajo kompenzator vsak dan,
- enkrat mesečno se na kompenzatorju pregledajo vsi posamezni sestavni deli, kar opravlja strokovna služba ENERGETIKE,
- ob priliki rednega letnega remonta se detajlno pregleda in izvrši meritve vseh kondenzatorjev, tiristorjev, hladilnega sistema, relejne zaščite, VN opreme, transformatorja itn.

Posebej je treba omeniti vibracije na zbiralkah 11 kV in tuljavah (induktivno breme). Posledice teh vibracij je popuščanje vijčnih spojev, kar ima za posledico pojavljanje slabih kontaktov in v najslabšem primeru njihovo odgorevanje. Zaradi resnično vzornega vzdrževanja sicer do te skrajne posledice še ni prišlo, vendar je to stalno prisotna nevarnost. Ob vsakem daljšem izklopu ali v primeru akustično zaznanega povečanega hrupa se naši vzdrževalci lotijo kontrole in zategovanja vijčnih spojev. Ta problem smo sicer skušali reševati na različne druge načine, kar pa ni prineslo zaželenih rezultatov in ostala nam je le še skrb za redno kontrolo vijčnih spojev.

Kar zadeva okvare, so se od 10. 3. 1987, ko je bil kompenzator prvič dan pod napetost, pojavljale običajne, na katere naletimo pri vseh elektroenergetskih objektih, in pa specifične. Iz kronologije okvar, katero ENERGETIKA redno vodi, je razvidno, da so se specifične okvare, kamor sodijo preboji kondenzatorjev in tiristorjev, pojavljale v glavnem v prvih letih po zagonu. Sčasoma se je zadeva

umirila in danes so te okvare že zelo redke in po podatkih in izjavah proizvajalca povsem v mejah normale.

Med običajne okvare pa sodijo preboji kablskih glav, okvare ležajev hladilnih črpalk, okvare na VN opremi in podobno. Lahko se pohvalimo, da smo do danes tako specifične kot tudi običajne okvare odpravljali z lastnimi delavci brez kakršnekoli tuje pomoči.

Z vključitvijo kompenzatorja 90 Mvar v elektroenergetski sistem ŽJ so bili pogoji elektroenergetskega soglasja v glavnem izpolnjeni. Izboljšana je bila stabilnost in napetost sistema, zmanjšan odjem jalove energije iz elektroenergetskega sistema RS, posledično pa razbremenitev 110 kV daljnovodov, zmanjšanje izgub, nihanja napetosti in moči skoraj ni itn.

Lahko rečemo, da bi bila proizvodnja jekla na Jesenicah brez kompenzatorja bistveno okrnjena, kar niti z narodnogospodarskega niti s socialnega vidika ni primerno, saj je jeklo v gradbeništvu še vedno nepogrešljivo.

Marko Elsner Grošelj

OSTARELI PAN

Starec s palico
in kozavim obrazom
se spušča navzdol po hribu -
v njem biva demonska moč.

Vsak večer pod mršavimi smrekami,
na grivah trav zapleše.

Med cvetočim bezgom izgine
in se spet prikaže, vsak hip
kje drugje, s piščaljo,
iz objestnega veselja,
zapiska sredi praproti.

V šelestenju listja zamre
rog izobilja,
ne samo prvi sneg,
tudi pokrajina, ki hladno
presliši krik,
ga požene v mit
vsega hudega.

Rina Klinar

SIMON SODJA – EDINI ŽIVEČI MAISTROV BOREC

Simon Sodja danes (Foto Vlasta Felc)

*»Če v onem času ne bilo bi nas,
še večji kos slovenske zemlje bi odtrgal tuji plaz.«*

V preteklih stoletjih so številne generacije Slovencev in Slovenk bile bitke za nastanek slovenske države, za samostojnost in neodvisnost Slovenije. Častno

mesto imajo borci za severno mejo, Maistrovi borci.

Danes živi samo še en Maistrov borec. To je častni občan občine Jesenice Simon Sodja z Blejske Dobrave 57, ki je 15. februarja leta 2000 dopolnil 101 leto.

OTROŠTVO

Rodil se je na Blejski Dobravi, kjer še danes živi. Doma je bilo 11 otrok, 9 jih je preživelo, danes živi samo še Simon. Njegov oče je delal na pošti na Jesenicah in, kot pravi Simon, slabo zaslužil.

V osnovno šolo je hodil od 6. do 12. leta. V razredu je bilo od 15 do 20 otrok.

Učiteljica jih je naučila brati, pisati in malo računati.

Leta 1906 je bil Simon na železniški postaji, ko se je ob odprtju proge Jesenice - Gorica z vlakom peljal mimo Blejske Dobrave prestolonaslednik Franc Ferdinand.

»Včasih smo bili veseli, da smo dobili košček kruha, tudi skorje smo bili veseli. Danes pa je marsikdo presit, kruh kar leži naokoli.«

PRVA SVETOVNA VOJNA

Malce prepozno se je rodil, sicer bi ga oprostili služenja vojaškega roka. Fante, rojene leta 1898, je namreč tedanja železarna, Kranjske industrijske družbe »frajala«, njega, rojenega leta 1899, pa ne več.

Vpoklicali so ga v vojsko in bil je na italijanski fronti. Ko je 12. ofenziva propadla, so jih Italijani zajeli v bližini Bolzana. Zdravi Slovenci so šli v ujetništvo, Čehi in Madžari ter ranjene Slovence, med katerimi je bil tudi Simon, pa so spustili, da so šli domov.

S še tremi Slovenci je šel do Lienza, od tam pa z vlakom proti Jesenicam. Tam pa sta ga srečala dva Maistrova borca. Z njima je namesto na Blejsko Dobravo šel na Koroško. Tam je bil devet mesecev, dokler razmejitvena komisija ni končala svojega dela.

»Sva bila z enim fantom, Avstrijcem, pri »sturmbataljonu«. Prej sva bila prijatelja, potem pa smo kar čez noč postali sovražniki. Prileti k meni, me zagrabi in reče:

»Pa kaj bova sedaj naredila? Ali bom jaz tebe ubil ali boš ti mene?« Pa je Simon dejal: »Prej sva bila prijatelja, sva tudi danes prijatelja.«

Po končani prvi svetovni vojni, ko je bil tri mesece že doma, je moral še za devet mesecev v jugoslovansko vojsko. Med drugo svetovno vojno sta z ženo pomagala partizanom.

ŽELEZARSKA LETA

Simon je začel delati v železarni leta 1917 pri martinovkah. Pravi, da takrat ni bilo težko dobiti dela tako kot danes. Trideset let so bile nedelje in praznike tudi delovni dnevi, delali so po 12 ur na dan. Leta 1927 se je poročil z domačinko Marijo in na Blejski Dobravi sta zgradila hišo, v kateri še danes živi. Leto 1928 se mu je rodil edini sin Sašo.

Kasneje je delal v tovarni elektrod na Blejski Dobravi, potem pred upokojitvijo pri parnih kotlih na Slovenskem Javorniku. Po delu v železarni je pomagal pri kmetih na Dobravi in pravi, da skoraj ni kmeta, pri katerem ne bi kosil trave, pomagal v gozdu ali delal česa drugega.

Leta 1962 je šel v zasluženi pokoj.

JESEN ŽIVLJENJA

Simon Sodja živi doma. Iz kuhinje, kjer najraje preživi dan, mu pogled seže na Stol, ponosni del Karavank. Tam preko, čez mejo, je avstrijska Koroška in kraj, za katerega pravi: »Prej so jih tam ustoličili, slovenske kneze na Gospe sveti, potem je to postala tuja država.«

»No, ja, se moram kar zahvaliti, sem še kar dober. Snaho imam pa dobro. Lepo bi bilo, če bi človek lahko do konca videl in slišal, pa bi bilo,« pravi. V bolnišnici je bil le enkrat, tedaj, ko je bil v prvi svetovni vojni ranjen.

»Sedaj je dobro poskrbljeno za starejše, včasih pa ni bilo. Moj oče je dobil pokojnino, za tri zavitke tobaka je je bilo.«

Leta 1997 mu je umrla žena, ki je bila osem let slepa. Tako zanjo kot za Simona je skrbela in skrbi snaha Ivanka, žena njegovega edinega sina Saša, ki je preminil v prometni nesreči leta 1971. Ima vnuka Draga in dva pravnuka, Andreja in Blaža. Simon živo spremlja dogajanja, tudi politiko, po radiu in televiziji, brati pa žal ne more več. Pravi: »Včasih smo bili bolj zadovoljni in prijazni kakor danes.«

In se dotakne sedanjega življenja: »Morajo biti stranke, morajo biti plačani tisti, ki vodijo, ampak pošteni bi morali biti.«

Simon Sodja je prejel tudi več priznanj in odlikovanj. Leta 1998 je prejel plaketo Slovenske vojske, tega leta je postal na predlog ZLSD tudi častni občan občine Jesenice. Decembra 1999 je predsednik republike Milan Kučan ob dnevu samostojnosti odlikoval z zlatim častnim znakom svobode Republike Slovenije za častna domoljubna dejanja v boju za severno mejo Maistrove borce, s katerimi so

ob koncu prve svetovne vojne soustvarjali temeljne slovenske suverenosti. Odlikovanje je predsednik republike simbolično izročil Simonu Sodju.

Ob praznikih mu pridejo voščiti številni ljudje, jeseniški župan Boris Bregant, predstavniki dveh veteranskih organizacij - združenja veteranov vojne za Slovenijo in borčevske organizacije. Tudi številne čestitke prejema, z ministrstva za obrambo, ministrstva za delo, družino in socialne zadeve, ne pozabi ga krajevna skupnost Blejska Dobrava, pevci z Dobrave mu zapojejo pod oknom.

Ko je marca leta 2000 postal častni občan občine Jesenice rektor Univerze v Ljubljani, Jeseničan prof. dr. Jože Mencinger, je Simon Sodja dejal: »Ta ima več šol kot jaz. On je študiran. Naj še dolgo časa živi in opravlja svojo službo.« Simon Sodja je preživel cesarja, kralja, različne predsednike. Veliko spominov in izkušenj ima. Tako kot vsakdo med nami pa je vesel pozornosti in prijaznih ljudi. Še posebej v jeseni življenja je to dragocenost.

Franc Konobelj - Slovenko

PREŠEREN NA STOLU

Kdaj in kolikokrat naj bi bil pesnik France Prešeren na Stolu, bo najbrž ostala večna neznanka. Še otroka ga je pot zanesla k stricu v Ribnico, kjer je pričel nabirati svoje znanje. Tako mu ni bilo dano, da bi spoznaval lepote Karavank, pod katerimi leži njegova rojstna vas.

Tudi njegova nadaljnja življenjska pot ga je vodila proč od gorskih lepot naših Karavank.

Leta 1849 je France Prešeren odšel k zadnjemu počitku na kranjsko pokopališče. Minila je francoska zasedba Slovenije in Ilirija je ostala le še spomin. Slovenci smo živeli pod habsburškim žezlom. Naše Karavanke so bile samotne in zapuščene. Posamezni planinci so bili večinoma Nemci, največkrat člani nemške planinske organizacije Alpenvereina. Planine pod Stolom so v poletnih mesecih zaživele, ko so prignali živino na pašo, v pobočje Stola so običajno spustili črede ovac.

Toda pod Stolom v rojstnih krajih naših velikanov čebelarja Antona Janša, Antona Tomaža Linharta, dr. Franceta Prešerna, Matije Čopa, Franca Saleškega Finžgarja, Janeza Jalna, Antona Fistra in drugih se je utrjevala slovenska narodna zavest.

23. julija 1892 so se na vrhu Stola zbrali "piparji"; nadpipar Jože Hauptman in piparja Ivan Korenčan in Anton Škof.

Zapisali so zgodovinsko sporočilo: "Kako, da je po vseh slovenskih hribih, kamorkoli jih vodi pot, videti le tuje delo? Tuja roka zaznamuje pota, postavlja kočice in na slovenskih tleh piše le nemške napise in kažipote večinoma le nemškim hribolazcem! Zdramimo se, in ne odnehajmo prej, dokler se ne ustanovi Slovensko planinsko društvo!

Uresničila se je njihova pobuda in 27. februarja 1893 je bilo v Ljubljani ustanovljeno Slovensko planinsko društvo - SPD.

V Kranju je bilo Slovensko planinsko društvo ustanovljeno leta 1899. Njihova prva naloga je bila postavitve planinske kočice na Stolu. Odbor, ki ga je po umrlem Janku Majdiču vodil profesor Anton Zupan, načelnik kranjske podružnice SPD, je zelo zavzeto pričel s pripravami in tudi uspešno dokončal gradnjo. Odbor je poskrbel tudi za vso opremo.

Ob slavnostni otvoritvi planinske koče 31. julija 1910 se je zbralo na Stolu več kot tisoč navdušenih planincev iz vse Slovenije in tudi domačinov izpod Stola. Brezniški domačin, profesor in ravnatelj gimnazije v Kranju Anton Zupan je dobil podporo vseh članov kranjske podružnice SPD in domačinov iz vasi pod Stolom, da se koča poimenuje po našem rojaku in največjem slovenskem pesniku dr. Francetu Prešernu.

Obiskovalci so zasedli ob lepem vremenu oba vrhova Stola. Lep sončen dan in razgled tja do očaka Triglava je ustvaril praznično vzdušje. Ob deseti uri se je slavlje začelo. Župnik Jakob Kleindinst iz Begunj je z mašo, ki jo je imel ob koči, dal tudi svoj blagoslov.

Prešernova koča ob otvoritvi (Fotoarhiv GMJ)

Številni govorniki so počastili ta dogodek s svečanimi govori in pozdravi.

Otvoritveni govor je imel načelnik kranjske podružnice profesor Anton Zupan.

Posebej se je zahvalil predsedniku osrednjega odbora SPD dr. Francu Tomišku iz Ljubljane.

Posebna obogatitev koče je bil kip dr. Franceta Prešerna, ki je dobil častno mesto v koči.

Prva svetovna vojna koče ni prizadela. Kip dr. Franceta Prešerna ni nikogar motil.

Prešernov kip iz kočje na Stolu (Fotoarhiv GMJ)

Ostal je v koči do leta 1942.

Bilo je 20. februarja 1942. Borci Jeseniške - Cankarjeve čete smo se morali sprijazniti z zimo in globokim snegom. Po decembrski vstaji na jeseniškem območju in v Zgornjesavski dolini smo se umaknili v Baragovo kočjo nad Zabreško planino. Večkrat smo odhajali v dolino in z miniranjem železniške proge dražili Nemce.

Toda tudi Nemci niso mirovali. Posebno zavzet za zasledovanje partizanov je bil jeseniški župan Karel Luckmann, zagrizen nemčur in že v stari Jugoslaviji pristaš nemške nacistične stranke. V veliko oporo mu je bil njegov brat Pavel. Za zasledovanje partizanov sta mobilizirala lovce, nekatere planince in člane novo

nastajajoče vaške straže. Že dalj časa nam je bil sumljiv lovec in domačin iz Žirovnice. Večkrat so ga opazili pod Zabreško planino. Mi smo precej brezskrbno prebivali v Baragovi koči. Nekateri smo imeli celo smučiče in smo se spuščali na Zabreško planino.

Zvečer smo hodili v Valvasorjev dom, kjer je živela oskrbnica "partizanska mama" Kristina Pečar s hčerkama Majdo in Zlato. Glasno je odmevala ob večernih urah partizanska pesem.

20. februarja 1942 je borca, ki smo že skoraj dva meseca uživali počitek in mir, ob šesti uri zjutraj zbudil strel. Stražar pred kočo je takoj opazil, da se na planini nekaj dogaja. Opozoril nas je na nemško nevarnost.

Takoj smo ugotovili, da so Nemci obkolili pastirsko stajo na Zabreški planini. Za obrambo smo bili prešibki, saj nismo vedeli, koliko Nemcev in domačih pomagačev je pripravljenih za napad na našo četo. Komandir Polde Stražišar in nekateri člani vodstva so se odločili za umik na Stol.

Predhodnica je zagazila v meter globok sneg in le stežka smo se pomikali v strmino. Bil je še mrak, ko smo se že povzpeli nekaj sto metrov v pobočje Stola. Sneg se nam je z drevja vsipal za vrat. Zadnji v koloni je bil mitraljezec Viktor. Tako zavarovana se je kolona vzpenjala proti Stolu. Zapuščali smo gozdno mejo, sneg je bil vedno bolj trd in koraki so bili vedno težji.

Megleno morje pod nami, ki nas je ščitilo pred zasledovalci, se je pričelo redčiti. Kmalu smo opazili številne Nemce okoli Valvasorjevega doma.

Pokanje pod nami nas je opozorilo, da se za nami nekaj dogaja.

Dva bela stožca dima sta se prikazala iz meglenega morja. Dvigala sta se v višino. Vedeli smo, da so Nemci požgali naš začasni dom in sosednjo počitniško hišico, ki je v poletnih mesecih služila ljubljanskim nunam za počitnikovanje.

Karel Kozar - Romi, ki je šele pred nekaj dnevi skupaj z ženo Ivanko prišel v partizane, je hudomušno pozival Nemce, naj pridejo za nami. Sporočilo je zataknil za vejo.

Čeprav smo bili utrujeni od težke hoje, nismo čutili nikakršnega malodušja.

Uporno smo se prebijali proti Prešernovi koči. Nemci so le počasi in previdno rinili za nami. Včasih smo celo zaslišali njihovo govorjenje, tudi slovensko.

In tam okoli devete ure smo že zasedli Prešernovo kočo. Počitek nam je bil še kako potreben. Čutili smo se varne. Skuhali smo čaj, da smo se za silo okrepcali.

Postavili smo stražo nižje pod kočo. K sreči je bila koča v mrtvem kotu, tako da Nemci niso mogli streljati nanjo. Kljub temu da s koroške strani nismo pričakovali nevarnosti, se je Polde odločil, da pošlje na prehod čez Belščico patroljo, v kateri je bil vodja jeseniške mladine in SKOJ-a Matija Verdnik.

Toda bližala se je enajsta ura in straža je že opazila nekaj sto metrov pod nami Nemce, odete v bele halje. Začelo se je. Padli so prvi streli in rafali. Mitraljezec

Viktor je vračal "pozdrave" s svojim mitraljezom. To naj bi jim bil dokaz, da do kočje ne bodo prišli brez boja. Zavedali smo se, da Nemcem ne smemo dovoliti priti do kočje pred mrakom. Imeli smo varen položaj in ni nam bilo mogoče priti za hrbet.

Nemci nikakor niso mogli naprej. Le tam za nekim parobkom se je skušal prebiti nekdo v beli halji. Iskal je dober položaj. Poklical sem Jožeta Kodra, sicer doma iz Ruta v Baški grapi, ki se nam je priključil v decembrski vstaji na Dovjem, da bi onemogočil vsiljivca.

Jože je poiskal zaklon in naslonil puško na skalo, da bi bil strel bolj miren. Toda naenkrat je Jožetova glava omahnila in na čelu je zazijala rana. Jože se ni več dvignil. Pokopali, oziroma založili smo ga s kamenjem in tako je Jože ostal na mrtvi straži še po našem odhodu.

Nemci niso mogli napredovati niti s tromblonkami.

Pričelo se je že rahlo mračiti in vedeli smo, da je zmaga naša in da Nemcev ne bo do kočje, dokler se ne bomo mi umaknili.

Komandir Polde se je odločil za umik. Odločil se je, da bomo kočjo zažgali in tako Nemcem onemogočili, da bi noč preživel v varnem zavetju, saj sta mrz in veter vedno močnejše pritiskala. Ko smo že delali načrte, kje se bomo umikali, je Polde naenkrat ukazal pogasiti že zažgane žimnice.

Dr. France Prešeren, ki nas je opazoval iznad police, je le nemo zrl v to naše početje. Bil nam je v vzpodbudo, da ne smemo odnehati.

Goreča kočja bi bila Nemcem signal, da se umikamo. Mitraljezec Viktor je še vedno pošiljal svoje pozdrave na nemške položaje. Pričeli smo se umikati.

Žimnice, ki smo jih vzeli s seboj, so dobro služile ob spustu po strmeh in z debelo snežno odejo pokritem melišču. Ustavili naj bi se šele pri lovskih kočah v Žingarci. Toda ko smo se ustavili v globeli ob koncu melišča, smo zaslišali za seboj pritajeno nemško govorjenje. Potuhneli smo se v snežno strmino. Nemci, ki so se ustavili le nekaj deset metrov od nas, niso slutili, da smo si tako blizu. Pričeli so se prerekati in padlo je nemško povelje: "Zuruk!" Odleglo nam je in vedeli smo, da nam bo sedaj umik lažji.

Kmalu smo naleteli na našo patroljo, ki je ugotovila, da je umik na Mačensko planino nemogoč, saj so tam slišati nemško govorjenje.

Šele po vojni smo zvedeli, da je Pavel Luckmann, ki je bil nemški vodič, vztrajal, da bi nas zasledovali, a se je komandir temu uprl, saj so se mu strmine pod Stolom zdele prenevarne. Na Karla Luckmanna je bil komandir še posebno jezen, saj je z napačno informacijo o kraju našega bivanja nad Zabreško planino omogočil naš umik na Stol. Poslal ga je v dolino Završnice, kjer naj bi držal zasedo, če bi se umikali skozi Završnico.

Karl Luckmann je za to akcijo in za drugo sodelovanje z Nemci dobil zaslužen

plačilo. Nekdo od borcev Jeseniške - Cankarjeve čete mu je sodil sredi Jesenic. Nismo bili še dobro pri lovskih kočah, ko se je nad nami zasvetilo. Zagorela je Prešernova koča. Nemci so se tako maščevali za svojo neuspešno akcijo.

Požgana Prešernova koča na Stolu (Foto Jaka Čop, Fotoarhiv GMJ)

Kaj se je zgodilo z dr. Francetom Prešernom, nismo zvedeli. Ali je pogorel s svojo kočo?

Minila so leta in vojne je bilo konec. Prišla je svoboda. Obnavljali smo porušene domove, gradili ceste, tovarne in tudi udarniško smo poprijeli, če je bilo potrebno. Mnogi iz naše čete svobode niso dočakali. Od štiridesetih nas je ostalo živih le dvanajst. Želeli smo, da bi na Stolu zopet stala Prešernova koča. Nekaj predanih jeseniških alpinistov in planincev, še posebej Janez Krušič, so izrazili željo, da bi se ob dvajsetletnici borbe na Stolu zbrali na kraju, kjer je stala Prešernova koča, še preživeli borci Jeseniške - Cankarjeve čete, jeseniški planinci in drugi ljubitelji Stola.

25. februarja 1962 je bil mrzel in vetroven dan. Na Stolu se nas je zbralo prav toliko, kot je štela Jeseniška - Cankarjeva četa leta 1942. Le stežka smo se prebili do ruševin Prešernove koče. Z nami je bilo tudi nekaj graničarjev iz Most, kjer je bila njihova postojanka. Toda zadovoljni, da nam je pohod uspel, smo se zbrali v krogu in padla je odločitev, da bomo zgradili novo Prešernovo kočo. Gradbeni

odbor, v katerem so bili zastopniki planinskih društev Jesenic, Kranjske Gore, Kranja, Radovljice, Koroške Bele - Javornika in Gorij, je pričel pripravljati načrt, ustrezna dovoljenja in prvi gradbeni material. S posebnimi darilnimi boni za

Otvoritev Prešernove kočice na Stolu, 21. avgusta 1966. (Fotoarhiv GMJ)

pomoč pri gradnji smo se obrnili na mladino. Lip Bled nam je odstopil vagon odpadnih desk, da smo lahko postavili barako za nastanitev delavcev - prostovoljcev iz raznih planinskih društev. Kot borec Jeseniške - Cankarjeve čete in eden od preživelih sem prevzel vlogo koordinatorja in predsednika odbora. Odbor je imel srečno roko pri zbiranju finančne pomoči. Posebno dobrodošla je bila pomoč v gradbenem materialu.

Že leta 1964 so začeli z gradnjo in pripravo temeljev in kopati pesek, ki ga je bilo dovolj v bližini gradbišča. Le voziti ga je bilo potrebno s samokolnicami. S prostovoljnimi akcijami je bila prinesena vsa potrebna oprema. Lovci so znosili vse tramovje za ostrežje. Odbor se jim je oddolžil s tem, da jim je dal v zimskih mesecih na razpolago sobo; hkrati so bili oskrbniki v času, ko je bila kočica zaprta. Nosači iz Radovne so s svojimi konji znosili ostali gradbeni material in tudi vso pijačo in jedačo. Dela so bila zaključena do 21. avgusta 1966, ko so na posebnem slavlju odprli vrata novi Prešernovi kočici. Številni gostje s Koroške, Gorenjske, Primorske, iz Ljubljane in od drugod so počastili ta dogodek.

Koča je zaživela in številni planinci so začeli hoditi na Stol. Zaradi vse večjega obiska so odprli celo manjši mejni prehod na Koroško.

Nekaj težav je nastalo, ko smo se dogovarjali, kdo naj bi kočo prevzel v oskrbo.

Ostalo je nekaj manjših finančnih obveznosti, česar pa so se nekateri ustrašili.

Najprej smo ponudili kočo v oskrbo Planinskemu društvu Kranj, ki je zgradilo

prvo Prešernovo kočo, a je bilo mnenja, da naj novo kočo prevzame eno od

bližnjih društev. Potem smo jo ponudili Planinskemu društvu Radovljica. Po

daljšem oklevanju, ko smo bili že pri predaji dokumentov, so se premislili. Končno

smo našli v Planinskem društvu Javornik - Koroška Bela dobrega in zavzetega

skrbnika, čigar člani so opravili največ prostovoljnih ur. Prešernova koča je tako

dobila novega lastnika.

In čakalo nas je še eno presenečenje. Znani obrtniški mojster iz Radovljice in zvesti

član Planinskega društva Radovljica je prinesel kip dr. Franceta Prešerna, ki je bil

do 20. februarja 1942 v Prešernovi koči na Stolu. Želel sem zvedeti, kdo je kip

rešil, saj je to moral biti nekdo od tistih, ki jih je Karel Luckmann mobiliziral za

napad na našo četo. Razumel sem mojstra, da mi ni želel izdati imena tistega, ki

je, kljub temu da je sodeloval z Nemci, rešil pesnikov kip.

Naj torej ostane skrivnost še naprej neodkrita, oziroma pozabljena. Tudi to je del

sprave.

Kip dr. Franceta Prešerna tako danes ponovno krasi Prešernovo kočo in nas

opominja z verzom:

*Žive naj vsi narodi,
ki hrepene dočakat dan,
da, koder sonce hodi,
prepir iz sveta bo pregnan,
da rojak
prost bo vsak,
ne vrag, le sosed bo mejak!*

Viri:

Planinski vestnik

Brošura ob otvoritvi Prešernove koče leta 1966

Brošura ob XV zimskem spominskem pohodu

Lastni spomini.

Ivan Jan - Srečko

PARTIZANSKE ENOTE V JESENIŠKEM OKROŽJU, KI SO NOSILE PREŠERNOVO IME

Konec 1941. leta, torej na začetku upora, sta bili sestavljeni dve partizanski enoti, ki smo ju poimenovali po dr. Francetu Prešernu. Prva enota je bila Prešernov bataljon (15. in 16. december 1941), druga pa je bila imenovana okoli 25. decembra 1941, in sicer kot Prešernova četa.

Tretji dogodek, vezan na Prešernovo ime, pa je bil miting na Breznici in v sami Vrbi, posvečen Prešernovemu kulturnemu dnevu, kar se je dogajalo konec januarja leta 1945.

PREŠERNOV BATALJON - PRVA ENOTA S PREŠERNOVIM IMENOM

Dva dni pred začetkom vstaje je že drugič prišel do mene na Bled Miloš Ravhekar, ilegalni kurir iz Bohinjske Bistrice, ki so ga poslali organizatorji vstaje Stane Žagar mlajši, Stane Bokal in Tomaž Godec. Sporočil je, da bo "zdaj šlo zares". In tako so stekle priprave. Med tistimi, ki so bili pripravljeni na odhod med upornike, so od ust do ust prehajala navodila o času, kraju in o drugih potrebnih podatkih. Ko smo se zbirali nad železnico blizu blejske postaje, je bilo videti med nami tudi nekaj oboroženih, med katerimi sem bil tudi jaz - čeprav dotlej še nisem streljal. Še več pa jih je nosilo različno drvarsko orodje.

Dolga kolona se je pomikala skozi zimsko noč. Ustavili smo se tik nad Slamniki, oz. nad Bohinjsko Belo na kraju, ki ga domačini imenujejo Križe. Med bukovjem smo se srečali s prvoborci: tam so nas namreč že čakali Stane

Bokal, Franc Benigar - Gabrin, Stanko Kocjančič - Marjan in morda še trije, s katerimi pa smo se poznali in imeli zveze že prej. Pozdravljanje je bilo burno, navdušujoče in toplo. Tedaj smo zaslišali ubrane glasove, ki so prepevali "Nabrusimo kose," "Kovači smo" in druge pesmi. Slišali smo jih prvič. Ko so utihnilo zadnji glasovi, se je na skalo povzpela mogočna, oborožena postava v belem oblačilu. Večer je bil svetel, zato smo razpoznali Staneta Bokala, ki ga je večina videla prvič. Na vse je napravil mogočen vtis in slišali smo, da je to naš komandant. Z roko je dal znamenje, da bi rad govoril. Utihnilo smo, on pa je začel govoriti in njegove besede slišim še danes:

"Naši sobojevniki se vsepovsod tolčejo s sovražniki. Posebno še v Srbiji... Proti hitlerizmu vre vsepovsod, v vseh deželah, ki so jih zasedli Nemci. Ti imajo nasprotnike tudi v svojih vrstah.

Ne bom pripovedoval, kaj vse počenjajo Nemci pri nas, saj to sami vidite in čutite. Okupator še vedno pripravlja selitev prebivalstva, zato ljudje spoznavajo, da ne kaže drugega, kot da se temu vsi upremo z orožjem. Ker okupator v našem kotu trenutno nima veliko vojaštva, je kljub zimi zdaj najugodnejši trenutek, da se upremo kot en mož. Tudi v drugih krajih ne bodo držali križem rok."

Bokal je govoril iz srca, čeprav vse to ni moglo biti tako, kot je opisoval. A glede okupatorja in glede upora smo verjeli vse, kajti tedaj smo - jasno, da nepoučeni - vsi skupaj pričakovali, da nam bodo sovjetska letala kmalu odmetavala orožje. Veliko kasneje smo seveda zvedeli, da ga po Stalinovi "zaslugi" niti sami niso imeli zadosti.

Stane Bokal

Na Bokalove besede se je odzvalo več glasov pritrdjevanja in on je nadaljeval: "Vidim, da ste istih misli z menoj. Vsi, ki ste nocoj prišli, prigazili sem gor, ste očitno pripravljene na to, da z uporom ne čakamo nič več. In zdaj poslušajte: Mi, kar nas je zdaj tukaj, bomo postali Prešernov bataljon. Prešernov zato, ker je bil ta naš veliki rojak že zdavnaj pesnik svobode in boja. Saj veste :

"Manj strašna noč je v črne zemlje krili,
ko so pod svetlim soncem sužni dnovi!"

Te Prešernove besede, ki veljajo za vselej, so nas še posebno pretresle. Za tem je Bokal na kratko razložil preprost uporniški načrt. Povedal je:

"Nocoj se bodo dvignili tudi nad Jesenicami, v Gornjesavski dolini, v Poljanski dolini pa so se že. Mi pa bomo najprej osvobodili bohinjsko dolino. Zato bomo takoj odrinili na pot čez Pokljuko in Gorjuše do Koprivnika. Tam nas bodo počakali tudi drugi uporniki, nato se bomo skupno in naglo spustili v Nomenj. Ustavili bomo jutranji delavski vlak, ki vozi na Jesenice, zaprli bohinjsko dolino, potem pa šli dalje. Če bo ta jutranji vlak pripeljal na Jesenice z zamudo, bo to znak, da je vstaja tu uspela, kajti pripravljajo se tudi Bohinjci. Počilo bo na več krajih hkrati.

Zdaj pa se moramo odpraviti na dolgo pot čez sneženo Pokljuko, saj imamo do jutra le nekaj ur!"

Pot je bila zelo utrudljiva. Zlasti zame, ker nisem bil utrjen in ne preveč zdrav. Že iz mladosti sem imel težave s srcem.

Čez Pokljuko nas je Bokal vodil v noči na 16. december. Naša skupina z obrobja Pokljuke je štela okoli 150 ljudi in ko smo utrujeni prigazili na Koprivnik, se nas je pred Koroščevo gostilno zbralo toliko, da nas je bilo okoli 350, kajti tu so bili že Bohinjci in drugi uporniki. Prešernov bataljon je bil tu dokončno sestavljen in potrjeno je bilo tisto, kar nam je Bokal govoril na Križah. Se pravi, da je bataljon nastajal vso noč s 15. na 16. december. In ker nas je bilo toliko, je bila naša navdušenost toliko večja. Kar prevelika za ta zgodnji čas upora. Takoj smo se razdelili na dve četi - na oborožence in neoborožence. Bil sem, čeprav na smrt utrujen, med prvimi.

Ko smo dosegli Nomenj, je bilo tam vse živo. Še preden je prišlo do nepričakovanega policijskega napada, sem naletel na dolgina, v katerem sem odkril Staneta Žagarja mlajšega, kar je potrjevalo, da je bil poveljni vodja vstaje prav on. Za pristrčen pozdrav je bilo komaj kaj časa.

Kmalu se je začel nenadni nemški napad.

Ne bom ponavljal, da je bilo s tem bohinjsko-gorjanskega upora konec. Ponovim naj le to, da je vlak na Jesenice pripeljal kot običajno in s tem oznanil, da načrtovana vstaja, ki naj bi se začela v Bohinju, ni uspela.

Uporniki smo se po teh policijskih udarcih razšli. Kar zadeva mene, sem to preživel na poseben način.

PREŠERNOVA ČETA

Kljub hajkam po hribih in nasilju, ki so ga nacisti zaradi uporniških poskusov zganjali po dolini, je med partizani ostalo 24 upornikov

Po Prešernu so se začeli imenovati okoli 25. decembra 1941, torej le slabih deset dni po ustanovitvi Prešernovega bataljona, kar govori o nasilnem okupatorju in težavnih začetkih upora. Četa se je umikala po visokih zasneženih hribih. Zbrani uporniki, med njimi tudi več prvoborcev - domačinov iz poletnih dni, so to enoto sestavili na Zatniku. Zdaj je postal komandir Andrej Žvan - Boris iz Spodnjih Gorij, politkomisar pa Stane Bokal. Kljub neugodnim zimskim okoliščinam in silovitemu policijskemu zasledovanju četa ni mirovala. A bila je tudi izdana, zaradi česar je doživela prve izgube.

V začetku januarja 1942 se je četa zaradi neprestanega policijskega zasledovanja po dolgi zimski poti premaknila na blejsko planino Lipanco. Medtem je pritisnil

Ivan Jan - Srečko v Titovi vasi januarja 1945 (Last Ivan Jan)

Smokuški vrh, kjer je bila Titova vas (Arhiv Ivan Jan)

tako hud mraz, da se je živo srebro spustilo tudi do minus 30 in še čez. Zunaj ni bilo mogoče zdržati. V Lipanci so se v kočice nastanili takoj po 3. januarju. Tu so že potekali pogosti pogovori in zlasti splošno in politično izobraženi Bokal je prirejal poučne ure. Preživeli soborci so se tega dobro spominjali, zlasti Vinko Repe - Triglavski. To še posebno zato, ker je Bokal kljub neugodnim razmeram zatrjeval, da bo vojne kmalu konec in da ne more trajati dolgo. Takrat niso mogli imeti zvez s svetom in spremljati dogajanja na poglobitni, sovjetski fronti. Bokal je bil fanatičen optimist, kar je hotel prenašati tudi na druge.

Toda tudi tu niso imeli miru. V napadu nemških smučarjev že 19. januarja so padli kar štirje borci te čete: Alojz Knaflič z Bleda, Janko Jakopič iz Sp. Gorij ter dva Jeseničana Franci Kravs, ki je po dražgoški borbi prišel kot kurir in že ranjeni in prezeblji Stane Bokal. Njuna smrt je bila zelo tragična in boleča. Umaknila sta se v severne čeri Debele peči in ko med napadom nista mogla več zdržati, sta omahnila v dolino Krme. Ta boj se je torej odvijal na 1633 metrov visoki Lipanci in je bil spopad, ki se je dogajal na dotlej najvišje ležečih točkah v Sloveniji ter v mrazu, ko je bilo čez 30°C pod ničlo.

Preživeli so se na različne načine reševali in preživljali najhujšo zimo zadnjih desetletij. Četa je doživela hude izgube in se dolgo ni mogla oživiti. Ko pa se je pozneje vrnilo tja več borcev iz Dražgoš, so ustanovili Gorjansko četo.

Tako kar vse leto 1942. in do 12. julija 1943 nismo nikjer imeli partizanske enote s

Prešernovim imenom. Tudi v Karavankah, tik nad Prešernovo Vrbo ne, kar je bilo prav čudno, čeprav smo velikokrat recitirali prav njegove pesmi.

O Prešernovi brigadi, ki je potem prišla tudi na Jesenice, na Jelovico in na Pokljuko (nesrečni 3. bataljon) pa je napisana kronika in več prikazov.

MITING IN PROSLAVA V ČAST PREŠERNU

Zdaj mi ostane le še prijetnejši del tistega, kar sem se v zvezi s Prešernom namenil opisati. Gre za skromen vendar nepozabljen dogodek, in to že v času, ko smo že slutili konec vojne, ki smo jo, naj priznam, pričakovali vsako pomlad.

V začetku januarja 1945 sem bil namreč premeščen za pomočnika politkomisarja 1. bataljona Kokrškega odreda, ki se je zadrževal v Karavankah, največ pod Stolom. Zaradi bližine Vrbe smo tod večkrat mislili na Prešerna. Poleg tega sem že skoraj dve leti v nahrbtniku nosil Prešernove poezije, sicer malce raztrgano knjižico, a so bile v njej vendarle vse njegove izbrane pesmi. Medtem sem tudi sam poskusil pesnikovati. To potrjuje, da je marsikateri poznejši pisec pričeval s pesnikovanjem, najsi so bile pesmi še tako neogljene. Služile so za interno uporabo. Vedno sem imel pred očmi in v mislih nepopisno čudovite Prešernove verze.

Vrba pred drugo svetovno vojno (Foto Franc Vilman)

Dostikrat smo jih prebirali na domačih bataljonskih kulturnih urah. V bataljonu je bilo tudi veliko borcev z jeseniškega območja. Imeli smo svoj glasbeni trio. Vem še, da je kitaro igral Rado Rupnik, Jeseničan, harmoniko Janko Knific, violino pa Stane Bernik.

Največkrat smo recitirali odlomke iz Krsta pri Savici, na primer:

Največ sveta otrokom sliši slave...si prosto voljo vere in postave...

*Ali:...željé, da vzbudil bi Slovenšč'no celo,
da bi vrnili k nam se časi sreče...*

*Ali:...Vremena bodo Kranjcem se zjasnile,
jim milše zvezde kakor zdaj sijale...*

*Ali:...O Vrba, srečna, draga, vas domača,
kjer hiša mojega stoji očeta...*

Pa, tudi odlomke iz Krsta pri Savici:

*...Slovenec že mori Slovenca, brata-
kako strašna slepota je človeka!*

In seveda ono:

*- Ak' pa naklonijo nam smrt bogovi,
manj strašna noč je v črne zemlje krili,
ko so pod svetlim soncem sužni dnovi!*

Kakšne preroške, globoke besede in misli, ki so nas navduševale tudi za bojevanje proti okupatorju in njihovim pomočnikom in hkrati tolažile...

In pod takšnim vplivom pa tudi zaradi okupatorjevega nasilja je za božič leta 1943, ko sem že "terenčil" v Gornjesavski dolini visoko v Karavankah, ko so starši trpeli v izgnanstvu, privrela pesem, ki se začinja:

*"Srca mi struna več ne da miru,
da pisal ne bi to, kar čuti duša,
saj vsak 'zmed nas barbarstva sled okuša:
uprimo se, zapojmo brez strahu!"*

So pa nastajale tudi veliko bolj nebojlene, vendar me ni sram nekaj teh zapisati.

Mojim v pregnanstvu

*"Ko ptički že so peli v gaju, ko soncu se umikal mraz,
že močno bližali se maju, za veliko noč sem zvedel jaz,
da preselili, dragi moji, izgnali z rodne grude vas,
ker niste zabranili hoji, ki sem si jo začrtal jaz..."*

To so bile nekakšne vaje, kar mi je prišlo prav pod Stolom, ko smo v dvorani na Breznici priredili miting za domačine, ki so sodelovali z nami in z OF.

Eden takšnih mitingov je bil v prepolni dvorani konec januarja, tik pred močnim nemškimi in policijskim napadom na Titovo vas 31. januarja 1945.

Nekaj pa bi nas še posebej rado nastopilo v sami Prešernovi rojstni hiši. V okolici je bilo vse zastraženo, zato nas je nekaj tvegalo in šli smo k Rib'ču v Vrbo. Kdo nam je odprl, ne vem več natančno, vem le, kako smo bili ganjeni in pretreseni ob pesnikovi zibelki. Po nekaj besedah prisotnim sem zrecitiral prigodno pesmico, namenjeno pesnikovemu spominu.

PO STO LETIH

*O Vrba, srečna, draga vas domača, to pel pred mnogimi je leti On,
ki pel je še, da neb' ga izpeljala goljufiva kača!*

*Kako njegov je duh bil silen že tedaj, saj hotel je, da bomo z bratom brat
in le poštenje vladalo med nami bo!*

*In res: Prešernov duh med nami že živi, iz dneva v dan se bolj in bolj krepi.
Zemlje zvesti slovenske smo otroci, z vero v življenje, pravico,
sno šli v spopade za sestre, za brate, za vse naše ljudi!*

Marjan Zupan

S SMUČMI ČEZ SEVERNO TRIGLAVSKO STENO

Bila so leta, ko so fantje z neverjetno voljo stremeli za tem, kako bi čim več časa preživel v smučeh. V laboratoriju Železarne Jesenice so bili v tistem času zaposleni pretežno mladi ljudje, sami športniki. Pogovor je često nanese na temo, kako podaljšati zimsko sezono. Vedno bolj so se ogrevali nad zamislijo, da bi se poizkusili na triglavskem smuku. Tone je ugotavljal, da ima za seboj veliko treninga na tekaških smučeh in bi utegnil izdržati šest kilometrov smuka, to je od vrha pa tja do Debele buke, kot so imenovali kraj v Zgornji Radovni. Med seboj so imeli tudi šefa, ki so mu planine veliko pomenile, saj je pogosto zahajal v hribe, ukvarjal se je z alpinizmom pa tudi smuči mu niso bile neznane, vsled česar se je tudi on kaj kmalu navzel zamisli o udeležbi na triglavskem smuku. In dogovorili so se, da se odpravijo tja gor in se preizkusijo na prostranih belih strminah. V tovarni so vložili prošnjo za dopust.

Pet mladih navdušenih fantov, polnih energije in pričakovanj, se je s smučmi na ramah zagrizlo v strma pobočja proti Staničevi koči. Izbrali so si pot ob smukaški progi z namenom, da si jo nekoliko ogledajo. Vsi namreč niti niso vedeli, kje natančno poteka. Ob progi so srečevali smučarske delavce, ki so pripravljali progo za nedeljsko tekmo. Le ti so jih opozorili, da na progi ne bodo mogli trenirati, ker mora biti pripravljena za tekmo. Tako kot vse ostale so tudi njih napotili trenirati na ledenik. Po prenočevanju v Staničevi koči so se zarana odpravili v zimsko pravljico proti Kredarici. Kmalu za tem, ko so se zbrali na ledeniku, so se drug za drugim spustili po strmini do polovice ledenika. Tone je ob poti uzrl luknjo in jo nazaj gredoč markiral z zgornjim delom trenirke in opozoril ostale, naj peljejo desno od trenirke. Levo je zevala luknja, ki bi nepazljivemu smučarju kaj lahko nakopala težave. Odpravili so se nazaj proti vrhu ledenika. Prijatelji so se pričeli spuščati po ledeniški strmini navzdol, med tem pa je Toneta ogovorila neka tekmovalka iz Ljubljane. Pripovedovala mu je o težavah z okovjem, nekaj se ji je

bilo odvilo. Toneta je prosila, če bi ji lahko pritrnil oziroma popravil okovje. Odšel je v kočo do oskrbnika po izvijač in kaj kmalu dekletu pritrnil stvari nazaj na pravo mesto. Med kavalirstvom so mu ostali štirje prijatelji ušli daleč navzdol. Tone je takrat pomislil, da ga le ti zanesljivo doli nekje čakajo. Spustil se je. Ker pa ni bil tak smukač kakor Praček, Križaj in ostali, je vsled velike hitrosti sklenil pri zavoju napraviti daljši lok, da bi se lažje zaustavil. Ker ni poznal terena, se je spustil prenizko. Kar naenkrat mu je zmanjkalo bele trdne podlage pod nogami in že je letel v prepad.

Toneta Pogačnika so iz prepadne Severne triglavske stene reševali izkušeni reševalci (Last Tone Pogačnik)

Hipoma je dojel resnico, da leti v prepad. Nagonsko je zaprl oči. Vedel je, da leti ob grozljivih pečinah in pričakoval, da se bo zdaj zdaj raztreščil. Takrat ga je prešinilo, ali bo moral res tako mlad umreti. Hip za tem se je z vso silo zaril v sneg. Priletel je v edino skromno oazo snega v hudi strmini, vse naokoli pa živa skala in zevajoči prepadi. Velika sreča v nesreči je bila, da je Tone letel po zraku nagnjen bolj nazaj in se tako z repi smuči zaril v globok sneg. Če bi pa letel v slogu skakalca na smučeh, se pravi nagnjen naprej, bi priletel na prsi in se hudo, prej ko ne usodno polomil, kajti sneg je bil pomrznjen. Tako so se pri doskoku repi smuči zarili v sneg tja do čevljev, istočasno je udaril ob sneg z zadnjo platjo in s

tem dobobra ublažil sicer nič kaj prijazen doskok. Pri vsem tem je bil pri polni zavesti in nič ga ni bolelo. Na misel mu je prišla velika možnost notranjih poškodb. Nagonsko je segel proti nosu in ušesoma, če nemara ne krvavi. Poizkusil je pljunit. Nikjer nič krvi. Počasi se je ozrl navzgor proti smeri, od koder je bil malo prej priletel. Prva misel v zvezi s tem je bila: "U Marija, to je pa visoko. Tukaj ven se pa ne bom jaz nič več rešil." Misli, ki so si naglo sledile, so vendarle prinesle kanček upanja. Na Triglavu je bila namreč 16. aprila prva proslava Osvobodilne fronte in tam je bilo prisotnih cel kup plezalcev. Tone se je oprijel misli, da ga bodo prijatelji pogrešili in ga pričeli iskati. Ko je strmoglavil v prepad, je bila ura enajst. V globini je ves osamljen tičal v sami srajci, kajti zgornji del trenirke je bil popustil na vrhu. Zeblo ga je, da je kar drgetal od mraza. Prijatelji so ga čakali, kdaj se bo pripeljal. Počasi jih je pričela nažirati negotovost. Ugotavljali so, kaj če je kje na sredi poti padel ali pa se je nemara podal nazaj na vrh, da bo v spustu presmučal celo progo. Četverica čakajočih se je podala nazaj na vrh. Šef iz službe, ki se je tudi v prostem času čutil nekako odgovornega za svoje sodelavce, je dvojici naročil, naj preiščeta pobočja v bližini proge. Tam ga niso našli. Za tem je eden fantov odšel proti Kredarici, drugi pa proti Staničevi koči, če je nemara Tone v kateri omenjenih koč. Čez čas se vrmeta, ne da bi ga videla ali vsaj kaj izvedela o njem. Še enkrat so natančno pregledali območje, kjer bi se nesrečni Tone lahko nahajal.

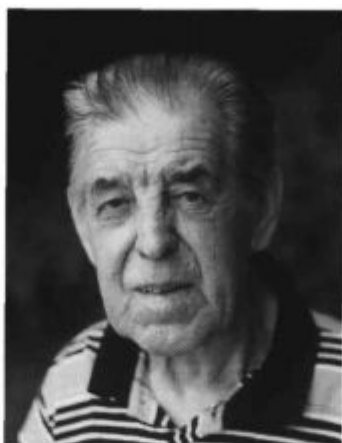
Globoko v prepadu, v objemu navpičnih sten je prezebli Tone poizkusil klicati, najprej s šibkejšim, potem pa z vedno močnejšim glasom. Ljudi v bližini ni bilo, zato njegovih klicev ni nihče slišal. Na pobočju, kjer so smučali, je šel Janez Rožič, doma iz Rateč, ob osamljeni smučini, ki ga je privedla na rob srhljivo zevajočega prepada, na sam rob veličastne Severne triglavske stene. V tistem je nekaj zaslišal in se zdrznil: "Tukaj doli je! O Marija, slišim njegove klice!" Takrat so ljudje na vrhu sprožili reševanje. Kar najhitreje so se odpravili na Kredarico in v Staničevo kočo po reševalce. Kmalu so se nad mestom Tonetovega izginotja pojavili Čop, Zupančič, Kramžar, Koblar, Dermelj, Krušič in Finžgar ter cel kup smučarjev, ki so napeto poslušali klice iz globine. Nekdo iz Tonetove družbe je previdno zlezal prav do roba in z močnim glasom spraševal Toneta, če ga kaj boli, če je hudo poškodovan. Glas iz prepada mu je odgovoril, da mu ni nič, da je vse v redu. Ko je oni na vrhu to slišal, je zaskrbljeno dejal: "Ja madona, saj je čisto zmešan, pravi, da mu nič ni, saj je čisto zmešan!" V tistem času so se na rob podali plezalci. Joža Čop je ugotovil, da imajo za spust v takšno globino s seboj premalo vrvi. Na srečo je bil nekoliko s strani od mesta padca nekakšen mogoč prehod, ki so ga plezalci s pridom izkoristili in tako ob pol dveh prišli do prezeblega Toneta, ki je tam doli sameval kar dve uri in pol.

Joža Čop je začudeno strmel v Toneta in ga spraševal, kaj je z njim, da ni nič

krvav in polomljen, kateri angel varuh ga je varoval?! Po Joževih besedah ni namreč še nobenega reševal iz triglavskega pogorja, da ne bi bil krvav. Tone mu je ves tresoč se od mraza in po vsej verjetnosti tudi od šoka dejal, da se mu je pač tako primerilo. Odeli so ga v debelo rusko bundo, na glavo so mu dali kučmo. Dobil je tudi toplega čaja. Vprašali so ga, če bo lahko sam hodil, ko ga bodo podpirali. Prvi v skupini je delal gaz v snegu, dva pa sta podpirala Toneta, vsak z ene strani. Joža Čop je bil vodja reševanja. Toneta so navezanega na vrvi počasi spravili do vrha stene. Tam na robu jih je pričakalo kakšnih petdeset smučarjev, ki so se spraševali, le kako razbitega in polomljenega Pogačnika bodo sedaj privlekli navzgor. V tem času sta na vrhu Finžgar in Krušic iz smuči napravila provizorične reševalne sani, ki pa niso bile prav ravne. Ko so nanje položili ponesrečenca, je v glavi začutil obupne bolečine. Zavpil je, naj ga dvignejo. Tako so ga odpeljali proti Staničevi koči. Tam je bil zdravnik, ki se je pozanimal, kje Tone čuti kakšne bolečine. On pa je še kar vztrajno trdil, da ga zaenkrat nič ne boli, da pa je nekako pretresen in prestrašen. Vprašal ga je tudi, če si želi takoj v dolino ali bo nekoliko počakal, da si opomore. Tone se je odločil počakati in se nekoliko umiriti. Sicer sta spala po dva skupaj na pogradu, zdravnik pa je naročil oskrbnici, naj Tonetu dodeli posteljo, kjer bo ležal sam. Oskrbnici je bila za ponesrečenca naročena tudi nekoliko lažja hrana (jajca in čaj), če bi imel slučajno pretresen želodec. Tone je tako v petek in soboto ležal in okrevljal v Staničevi koči.

Sledila je pot v dolino. Posadili so ga na krošnjo in ga na hrbtu optranega menjaje se nosili v dolino. S takrat še dokaj redko videnim avtomobilom so ga prepeljali domov in takoj naprej do zdravnika, da bi ugotovil eventuelne notranje poškodbe. Doktor Marčič na Savi ga je nemudoma poslal na slikanje. Potem ga pa globoko pogleda in resno pravi: "Ja malo imaš povešen želodec. Kje pa si padel?" Tone mu je pojasnil, da se je to pripetilo na Triglavu. "Ja hudič, kolikokrat sem jih že opozoril, naj pospravijo tisto opeko, da ne bo kdo padel, pa je še sedaj niso," se je hudoval zdravnik, ki je imel v mislih nevarne ruševine med vojno porušenega hotela Triglav. Tone mu je pojasnil, da ni padel tam temveč na pravemu Triglavu, pri smučanju in to šestindevetdeset metrov globoko v prepad. Zdravnik se ni mogel načuditi. Dejal mu je, da, če bi imel pri padcu iz takšne višine količkaj v želodcu, bi mu le ta zagotovo počil in tragedija bi bila tu. Tone mu je vesel odvrnil, da na srečo ni bilo dosti "košte" (hrane) in jo je tako srečno odnesel. Zdravnik je Toneta napotil domov in mu svetoval, naj kakšnih štirinajst dni leži in ima pri tem podloženi nogi, da bosta nekoliko višje, zaradi česar se bo želodec povesil nazaj v prvotno lego, se pravi tja, kjer mu je mesto. Svetoval mu je, naj nekaj časa uživa bolj mlečno hrano.

Naslednje leto se je Tone Pogačnik zopet s smučmi odpravil tja gor, da bi ugotovil, če mu je shrhljivi padec zapustil kaj strahu. Na samem smuku je z veseljem uvidel,

Tone Pogačnik (Foto Marjan Zupan)

da je strah izpuhtel. Zopet je tekmoval. Res da je bil tistega leta nekoliko bolj južen sneg in smučarji niso dosegali takšne hitrosti kot leto poprej. Od sedemdeset nastopajočih jih je kar nekaj odstopilo. Eni namreč niso izdržali šestkilometerske proge in so pred ciljem odnehali. Kakšnih deset pa je bilo "rajsarjev," se pravi, vrhunskih smučarjev. Tone se je na cilju začudil, saj je bil v skupni razvrstitvi kar trinajsti in to brez vsakega strahu. Torej v tem primeru srečna številka in naj takšna tudi ostane.

VIRI:

- pripoved Tone Pogačnik, Jesenice 1998, 2000
- Marjan Zupan, Rpečnekova vučca, 1999, str. 166
- Gorenjska 1900 - 2000, Triglavske, Marjan Zupan, 1999, str. 140
- fotografije: fond Tone Pogačnik in Marjan Zupan

Marko Elsner Grošelj

NENAPOVEDANI OBISK

kakor iz pregretega dimastega vulkana
ki trosi kosmati dež po okolici
so se prikradle megle jesen in starke
vse moje suhljate tete s kiselkastimi dežniki
s klobučki lepotic z ulic velemesta
zelo prepričljive zelo glasne
prišle so na lesenih žlicah kaše
te ženske
z nosovi iz pravljic
neusmiljena jata sobaric
premraženih kolen
jezikavke
z navijalkami v laseh
pred godrnjave strice
v možatem pomanjkanju

Marko Elsner Grošelj

HIŠA

Pred več kot desetimi leti sem prišel na dvorišče te hiše, obložene s skladovnicami drv, z nagnjeno streho hleva, z odprto streho mizarske delavnice, ki je polna lesenih odpadkov samevala pod debelim plaščem prahu. Zapeljali so me, torej, na dvorišče, moj brat in moji starši, zadišalo je po scalini, prag pod vrati je preraščal mah. Vrt, zadaj za delavnico, je bil temen in nepregleden, divje slive so se polastile prostora, bezeg s temno rdečimi jagodami se je dvignil visoko k svetlobi. Jablane so se zvijale kot roke starca in vmes na majhnih jasadah je rasel droben ribez.

Iz notranjosti hiše se je dvignil vonj po trohnobi. Vse, kar sem prinesel s seboj, je bilo nekaj škatel obleke, nekaj loncev in knjige. Ampak tudi za to ni bilo prostora. V veliki sobi je stala postelja z nočno omarico, omaro za obleko, zraven nje, pod oknom, delovna miza z žagami, oblanci in piščančjimi kostmi. V kotu nametane prazne steklenice in šlape. Za krušno pečjo do stropa nametane deske in leseni odpadki, razmajan kavč, polomljeni stoli, vsi prostori polni, črvice police z ostanki žganja, firneža, strojnim oljem. Črna kuhinja sajasta, z vonjem, ki ščemi v nosu, ob steni razpadajoča polena, v lončeni skledi ostanki masti.

Najbolj spodoben prostor v hiši je soba na podstrehi. Za začetek sklenem, da se naselim tja, preoblečem posteljo in ležem. Prisluškujem zvokom, ki prihajajo iz okolice, potopim se v šumenje Save, ki teče nekaj sto metrov stran od hiše in sanjam. Moje prve počitnice v Mojstrani pri stricih. Star sem bil devet let in še zadnjič sem se pripeljal z vlakom. Potovanje se mi je zdelo čarobno, prav tako kot opisujejo pravljice o Zlatorogu, skrivnostna, trda, slikovita pokrajina, polna vode, globokih sotesk in strmih, zasneženih vrhov. Spominjam se tistega poletnega dne z nasmejanim soncem, ki se je lesketal v reki in ozkih uličic z visokimi hišami, med katerimi so tekli potoki, kamnite stopnice in živina, ki je pogoltno pila vodo. Še so perice prale v potokih in v ribnikih so se prerivale postrvi. Zdelo se mi je, da sem prišel v pravi raj. Oster zrak mi je polnil pljuča, tišina me je pomirjala, čutil sem, da me tukaj varujejo gorska božanstva.

Hiša se v vseh teh letih ni nič spremenila. Morda je malo nagnila svojo utrujeno glavo, morda jo je malo bolj trgalo po sklepkih. Tudi zdaj jo doživljam kot živo

Mrakova družina pred prvo svetovno vojno (Last M. E. Grošelj)

bitje, ki ima dušo in svojega duha, svojo preteklost, spomine. In z menoj, upam, tudi prihodnost. Ko bo obnovljena, poživiljena, ne pa tudi spremenjena. Dolga leta sem prisluškoval njeni tihi govorici, neslišni za nepoklicana ušesa. Nekateri so mi rekli, naj jo podrem, bom imel manj sitnosti, drugi so suho dodali, da tudi osebne izkaznice ne bi pustili tukaj, tretji so me zaskrbljeno spraševali, kako sploh zdržim v taki podrtiji, zmajevali z glavo, morda pa sem res tako nor, meni pa je bila ta hiša ljuba že od najinega prvega srečanja v otroštvu.

Pred menoj na mizi ležijo orumenele fotografije, ki sem jih nabral po vseh kotih, omarah in predalih. Največ jih je iz časa med obema svetovnjima vojnama, nekaj samovšečnih poz vojakov s svojimi nevestami, nekaj takih, ki jih pošlješ materi v spomin iz frontnih jarkov, družinske fotografije, fotografije mladih deklet v velikem bleščočem svetu in nazadnje fotografije stricev, ki sem jih poznal iz otroštva. Franc Mrak s svojo ženo Elizabeto. Franc je bil mizarski mojster in nekaj let po gradnji hiše je dodal še mizarsko delavnico, nad katero pa je bilo zgrajeno tudi stanovanje s svojim vhodom. Danes se sprašujem, komu je bilo namenjeno.

Namreč po smrti starega Franca mati svojim sinovom ni dovolila nobene neveste, najstarejšo hčer, ki se je poročila, pa je nagnala iz hiše. Torej Franc in Elizabeta sta imela tri sinove in tri hčere. Najstarejšega Janeza so na začetku druge svetovne vojne ubili žandarji na meji. Nekateri pravijo, da zato, ker je tihotapil prepovedano blago, spet drugi pritrjujejo, da se je v vasi spečal z neko deklino in da je bila njegova smrt dovoljeno maščevanje. Dovoljeno pravim zato, ker je vojna posebno, nenormalno stanje, kjer je vse dovoljeno in na dan pridejo vsi nesporazumi, zamere, človeška morivska narava. Janez se je izučil za kovača in še danes se vidi za mizarsko delavnico njegova skromna kovaška uta, ki je bila kasneje spremenjena v svinjak. Mlajša sta bila brata Slavko, nabrit, vseh mogočih štosov in domislic poln, in Francl, resen, vase obrnjen preišljevalec, redkobeseden in z rahlo ironijo zroč na življenje. Slavko je bil mizarski vajenec, ki pa ni tako rad mizaril kakor Francl, mizarski mojster. Luč v delavnici se je prižgala ob treh zjutraj, takrat so v vasi vedeli, da je nekdo umrl, Francl je pravkar prišel od rajnkega, ki ga je zmeril od nog do glave. Slavku je bolj dišalo delanje šatulj in

Strica Slavko in Francl pred domačo hišo leta 1980 (Foto M. E. Grošelj)

šahovskih mizic iz različnih lesov, ki jih je potem prodajal naokoli, največkrat v gostilni za liter žganja. Doli za Savo je imel velik travnik in stajo za koze, tja je prepeljal velik sod vina, ki ga je zamenjal za kravo z neko prodajalko, ki je z vlakom prišla iz Dalmacije. Pili so ga štirinajst dni, Slavko in njegovi prijatelji, spali na senu ali pa kar med kozami. Francel ni nikoli pil alkohola. Vedno se mi je zdel stoičen in moder, imel sem ga rad, iz njega je kljub vsem tem trdim značajskim potezom prihajala nekakšna toplina in občutek varnosti, pri Slavku pa sem vedno imel občutek, da se norčuje.

Sestre so bile tri, Špela, najstarejša, ki je tudi prva odšla v Zagreb, potem ko jo je njena mati vrgla čez prag. Tudi Minka je odšla v Zagreb, pri njej sem preživel veliko osnovnošolskih počitnic. Spominjam se najinih skupnih sprehodov v Maksimir v živalski vrt in na tržnico, kjer sva si kupila svež kruh, slanino in slastne paprike, potem pa na klopici v parku zajtrkovala, spominjam se svoje zaljubljenosti v poročeno žensko, h kateri sem hodil igrat namizni tenis in ki se je vseskoz smejala, kot da ne bi znala drugače, spominjam se voženj s tramvajem v mestno središče k neki stari teti v zelo stari in veliki mestni hiši in stopnic, ki so se vleklye v neskončnost, jaz pa sem moral vsaj enkrat na teden iz kleti znositi premog in drva v podstrešno stanovanje tete Mihele. Spominjam se Tonka Niniča, našega sorodnika, svetovno znanega violinista, pri katerem sem užival nekakšno plemenito duhovno vzdušje, tišino, zbranost v vsem, kar je bilo izrečenega. Spominjam se zagrebške govorice, prijetno dišečega kruha, okusnega mleka, lepih deklet z ulice, mojih takratnih prijateljev, s katerimi smo marsikatero ušpičili. Ali pa igrali košarko pri Vilmanu, ki je nekaj časa kot zdravnik služboval v jeseniški bolnici. Ah, bilo je lepo, prekrasno vsaj nekaj časa živeti v tem lepem mestu! Tretja sestra je bila Lojzka, moja stara mama. Tudi ona je zelo mlada odšla od doma, v Ljubljano, k trgovcu Meršolu za služkinjo in kasneje za trgovsko pomočnico, kjer se je naučila kuhati, peči pecivo, plesti, kvačkati. V trgovini, verjetno, je spoznala postavnega in v uniformo žandarja oblečenega moškega, mojega starega očeta, ki je prišel iz Vidma pri Ščavnici. Starega očeta se spominjam kot neverjetno blagega človeka, pravo nasprotje svoje žene, ki je bila po mojstranško trda in nepopustljiva, boga boječa. Ampak tako je moralo biti, če je kdo trd, je drugi bolj mehak in občutljiv. Saj pravijo, da se nasprotja privlačijo. Tistega poletnega dne, ko sem zaspal v sveže postlani postelji in se prebudil ob ropotu, ki ga je povzročil moj brat, sem praznoval svoj trideseti rojstni dan. Bil sem vsega naveličan, potikanja po tujih stanovanjih, kjer sem plačeval oderuške denarje za podnajemniško streho nad glavo, naveličan neprestanih selitev in hrupa, ki ga povzročajo mesta. Tukaj sem resnično našel svoj pravi in prvi dom, ki sem ga začel ceniti, bolj ko sem ga urejal, pospravljaj, obnavljal. Poslušal sem hišo, kar mi je pripovedovala, v dolgih zimskih mesecih sem se ji čisto predal in razmišljal

o njej, slišal sem njeno dihanje, ječanje, veselje. Odpiral sem okna in jo zračil, zamenjal sem gnile pode, s sten sem spraskal vlažni omet, napeljal električno vodovod, zakrpal sem luknje v strehi. Ta hiša je kot moj otrok, modrejša kot sem jaz, z izkušnjami, ki mene presegajo. Zdaj v prostorih ni nobene vlage in zidana je iz trde, rdeče opeke, na visokih temeljih, ki hišo dvigajo nad podtalnico.

Spominjam se, da so mi v oči privrele solze, ko sem sedel zunaj na stranišču in je okrog mene pihal strupen zimski mráz. In takrat sem si rekel, Marko, še v hujših situacijah si se znašel, pa se je vedno nekako izteklo. Edina moja modrost je, da ne prehitavamo dogodkov in da času pustimo čas. Potrpljenje. In vztrajnost. Želje se morajo prilagoditi možnostim, drugače te razžre navznoter, postane ti vseeno in prepuščen si letargiji.

Od letnih časov imam najraje jesen in zimo, sicer pa melanholično slabo vreme z dežjem in meglami. Kadar sije sonce, me vleče ven, hiša me čaka, vrt, delavnica. Ne strpim za mizo in ponavadi nič dobrega ne nastane, nobena odlična pesem, nobena radijska igra, s katerimi si služim svoj vsakdanji kruh, noben pameten esej o literaturi. Takoj pa, ko pade prva kaplja, sem že ves prerojen, navznoter obrnjen, zamišljen v tišino prisluškujem besedam, ki se počasi, boječje približujejo mojim ušesom, dokler ne obsedijo na moji rami, da jih lahko s kotičkom očesa opazujem in nato zapišem. V tem procesu sodeluje tudi hiša, včasih se mi celo zdi, da se potiša, ali pa mi nudi razkošje svoje toplote in miru. Diha z menoj, deli moje veselje in mojo žalost, pomaga mi preživeti, ko se umaknem pred tujimi očmi, da bi si nabral novih moči.

In ko sem najbolj utrujen od pisanja, počivam pri kuhanju. Zelo rad kuham. Moja prijateljica pravi, da sem pri tem počasen kot kakšen polž in da bi bili pri meni vsi lačni, ampak jaz kuham z ljubeznijo, z vsemogočimi dodatki, zelišči, dišavnicami. In nikoli po receptu, to me dolgočasi. Vedno se moram kaj novega domisliti, kakšno hrano drugače pripraviti. Rad kuham za druge, ne maram pa, da bi me to obvezovalo. Včasih me premaga strast do kuhanja in takrat kosilo pripravim tudi za sosede. Ali pa povabim na kosilo mojo prijateljico, ki je tudi sama odlična kuharica in potem si izmenjujeva izkušnje, pijevo dobro vino, okušava jedi, se predajava prelestnim vonjem. Zelišča in čaji rasejo na mojem vrtu, zadaj za delavnico. Nekateri pravijo, da je moj vrt prava lekarna. Pravijo tudi, da se v moji hiši spi, kot nikjer drugje. Da se spočit zbudiš. Da je mirna. Da ima dušo bitja. Hvaležen sem tem letom, ki sem jih preživel v tej hiši, hvaležen sem tebi, Hiša, ki si mi dopustila, da sem lahko prav pri tebi napisal svoje najboljše pesmi in da sem v teh letih spoznal najboljše prijatelje. Žal nekatere nosim samo še v spominu, Janija, ki se je ponesrečil v gorah in Andreje, ki je bila moja druga zdravnica in prijateljica. In Ti, Hiša, ostajaš moje zavetje in pribežališče, svetišče mojih pesmi, ki bodo odšle v svet. Morda se bodo tam izgubile. Nič ne de, tako mora biti!

Boštjan Sokič

KARANTANSKI BLUES

Zlati časi, bajna žetev,
vse to je prešlo,
pomračila tuja kletev,
jasno je nebo.

Mrzla sapa že preteče
piha na zemljo;
mar postali smo kot vreče,
ki se praznijo?

Zvezde se rojevajo in galaksije tudi.
Z nami vred izginevajo med vesoljne grudi.
Rod Florjanski v slepoti veke si prespal!
Kdaj boš spet sejal?

Razdelimo zopet gosli,
kruh pa dajmo v dar!
Nam so gore za oltarje,
bog pa bik že star.

Lepa Vida , ti si kriva,
ne le kralj Matjaž.
Kdor za slanim morjem biva,
ta res ni več naš!
Zvezde se rojevajo...
Ni ga vraga na tem svetu,
ki se ne ukroti,
a za rajo bič ostaja,
ker si ga želi.

Kar za ribo so plavuti,
je za nas klobuk.
Kdor Prešerna sonce sluti,
bo odrešen muk!

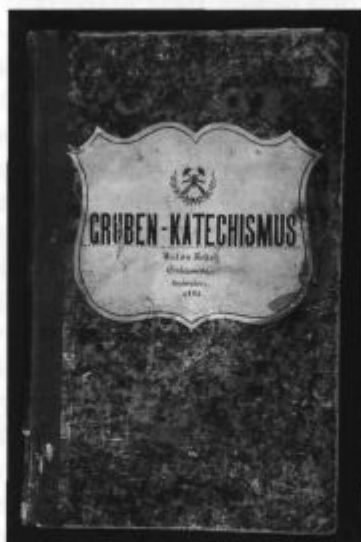
Zvezde se rojevajo...

Irena Lačen Benedičič

SAVSKE JAME

(pregled posameznih zgodovinskih virov)

Na pobudo posameznih krajanov s Planine pod Golico se v bližnji prihodnosti pripravlja obnovitev rudniškega kompleksa nad Planino pod Golico - Savskih jam. Pri tem sodelujemo predstavniki različnih strokovnih področij. Poleg Občine Jesenice kot koordinatorke - nosilke projekta smo združeni predstavniki – strokovni delavci zavodov s področja kulture (Muzej Jesenice), naravne in kulturne dediščine (Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju), predstavniki šolstva (Center šolskih in obšolskih dejavnosti), predstavniki lokalne skupnosti (Krajevna skupnost Planina pod Golico) ter drugih strokovnih področij, ki bodo pri obnovi nujno potrebna. Eden izmed njih je Geoinženiring iz Ljubljane. Skupni cilj

Naslovnica Rudarskega katekizma A. Reklja, 1891 Aleš Soklič (Fotoarhiv GMJ)

delovne skupine je, da predstavimo Savske jame turistom, obiskovalcem, ljubiteljem narave in kulture in ne nazadnje Jeseničanom, v vsej svoji realistični podobi in jim damo mesto, ki so ga v zgodovinski preteklosti že imele. Za lažjo predstavo pri izpolnjevanju želja oziroma načrtov obnovitve in prezentacije objavljam nekaj zbranih arhivskih virov ter seznam objavljene literature, ki se nanašajo na rudarjenje, rudarstvo v Karavankah. Odsevajo podatke - informacije o prvih pisnih virih kraja in njegovih lastnikov, o dogajanjih, ki kakorkoli pojasnjujejo in opisujejo večstoletno rudarsko tradicijo v Planini pod Golico. Temeljni dokument s področja rudarstva na območju Gorenjske je **Ortenburški rudarski red iz leta 1452** (prepis originala iz leta 1381), ki ga je za Planino pod Golico podelil grof Friderik Ortenburški. Fotokopije le tega hranimo v Muzeju Jesenice, prepis originala pa v državnem arhivu v Münchnu. Kopijam v muzeju je priložen prevod dr. Antona Janka. Dobesedni prevod teksta ni objavljen, objavljeni pa so prispevki nekaterih avtorjev, ki predstavljajo izvlečke iz poglavij privilegijskega - svoboščinskega pisma – prepisa rudarskega reda iz leta 1452. Med arhivskim gradivom Kranjske industrijske družbe (dalje KID) v seriji »predpisov« hranimo listine, ki se nanašajo tudi na rudarstvo, na Planino pod Golico oziroma Savske jame.

I. Arhivsko gradivo, ki ga hranimo v Muzeju Jesenice:

Vsebinsko najobsežnejša sta Rudarski katekizem in Ekspoze o rudniku železove rude Savske jame pri Jesenicah.

*- Rudarski katekizem, ki ga je napisal Anton Rekelj, rudarski predstojnik za rudnik Reichenberg (Savske jame) leta 1891.*¹

Rudarski predstojnik v fužini na Javorniku je za delavce pri rudnikih v Savskih jamah napisal oziroma izpisal teoretična znanja iz jamskega katekizma W. Ječinskega. Katekizem v smislu učbenika naj bi služil rudarjem in jamskim delavcem pri njihovem delu. Predstavljena so tri temeljna poglavja:

1. rudniško prezračevanje, kjer so opisani najpogostejši strupeni plini, ki se pojavljajo v rudnikih, kot je ogljikov dioksid, dušik, ogljikov oksid, treskavec (metan) njegovo prepoznavnost in ukrepanje; splošna navodila in ukrepe o prezračevanju z naravnim ali umetnim zračenjem v rudnikih, opisuje peči za ogrevanje zraka, prezračevalne stroje...

2. rudniška razsvetljava, pri čemer se zaradi visoke cene podrobneje ne opisuje loj v obliki sveče, temveč več pozornosti namenja petroleju in repičnemu olju. Slednje je najbolj razširjeno. Opisuje jamske eksplozije in požare ter varnostne ukrepe

3. vzdrževanje rudnika, ki je najobsežnejši del zapiskov. Predstavlja jamsko tesarstvo (opaže in podporje), lesni material, obliko in obdelavo lesa ter delovno orodje. Podporje na prečnih in osnovnih progah, postavljanje podporja na odkopnih krajih, podporje v jaških. Eno od poglavij so sredstva za odvažanje

materialov in vzpenjala ter kot zadnje v rokopisu varovalno opaženje z namenom zavarovati rudarje pred nevarnostmi in škodo.

- Evgen Luschin vitez von Ebengreuth je po nalogu KID podal izčrpen elaborat o Savskih jamah z naslovom *Ekspoze o rudniku železove rude Savske jame pri Jesenicah, E. Luschin, september 1886.*² Svoj ekspoze je predstavil v petih točkah:

1) geognostične terenske razmere, kjer je podal natančne geološke podatke o formacijah, v katerih se nahajajo rudni sloji in vrste rude v posameznih rudiščih; 2) sedanje (leto 1886) stanje raziskovalnih del in sedanje obratovanje pri Savskih jamah: Navaja, da je glavni rov pri rudniški upravi Savskih jam imenovan Nepomukov rov. 41,8 m nižje je Valentinov rov, nadaljnjih 30,4 m nižje je Frančiškov rov in končno 80 m pod tem pa Karlov podkopni rov. Za vse rove opisuje tudi smeri rudnih slojev z navedbo njihove debeline. Omenja tudi, da se zaradi vmesnih slojev antracita v nekaterih rovih pojavlja metan, ki se odvaja normalno z ustrezno ventilacijo, medtem ko so nekatere rove morali opustiti. Pojavi vode niso nevarni, ker se more ta z navadnim padcem posameznih rogov v celoti odvajati.

Ruda se odvažata s tako imenovanimi ogrskimi vozički, ki vsebujejo 2 stota rude in so opremljeni z vodikom za vožnjo med lesenimi tračnicami. Vzdrževalna dela v rovih so zelo obsežna, ker so transportni oz. vezni in odkopni rovi dolgi skupaj 9 km.

Ob času popisa je bilo v Savskih jamah zaposlenih 128 oseb, in sicer 123 rudarjev in 5 rudarskih nadzornikov.

Plača glavnega nadzornika je bila mesečno 40 florintov z dodatkom približno 30 fl. letne stanarine. Dnevni nadzornik je zaslužil 26 fl. in brezplačno stanovanje. Oba rudniška paznika in nadrudar (rudarski mojster) imajo pa 24 fl. in brezplačno stanovanje.

Rudarji so delali na raznih odkopih ter so dobili za rudarski voziček (hunt), z zmogljivostjo 2 stotov³ surove rude 15 do 60 krajcarjev. K temu je prišel še dodatek za odkop od 7 do 40 fl., ki se je določal glede na težo skalovja in dolžino transporta. Skalovje je bilo različno trdo, vse od mehkega skrilja pa tja do trdih kremenčastih skal in konglomeratov. K plačilu je bilo prišteto tudi opaženje, transport do zbirališča rude in pa polaganje drogov. Srednje mere rogov so bile 2,2 m višine in 1,25 m širine.

Vse razstrelivo, smodnik, dinamit, štapni, kapice in olja so kupovali rudarji od svoje mezde. Orodje pa je bila lastnina gospodarja, na račun katerega se je izvajalo tudi vzdrževanje in brušenje.

Povprečno je zaslužil rudar pri 8-urnem delu okoli 64 do 66 kr. Oziroma malo manj kot 1 fl., ker je večina rudarjev naredila eno in pol dnine na dan. Od tega

zaslužka je plačal rudar še prispevek za bratovsko skladnico, ki je znašal 5 % za poročene in 4 % za samske.

Rudarji so dobili zastoj slamo za ležanje v koči in odeje – »pokrivače« iz jadrovine, polnjene z odpadno prejo. Predujmov rudarji niso mogli dobiti, pač pa nakaznice za prejem moke. Poleg teh mezd so navedeni tudi zaslužki pri kopanju v globino za tesarje v rovu, za transportne delavce, za pražilce rude ter za vzdrževanje cest, logarje in za kurirsko službo.

3) oceno odkritih količin rude v primerjavi s temi, ki se sedaj odkopavajo: Opisuje pogoje, pod katerimi je treba narediti cenitev direktno in indirektno odkritih količin rude. Omenja tudi merilo za oceno, ki se že dolgo uporablja in ki znaša približno 100 kg rahlo nasute rude. Količine rude so v letu 1886 znašale po rovih:

Nepomukov rov	47542 stotov
Valentinov rov	134514 stotov
Frančiškov rov	331088 stotov
Mrejža rov	8586 stotov
Karlov rov	3160 stotov
Skupno	524890 stotov.

Ocenjene količine rude pa so znašale 3874 kubičnih sežnjev oziroma 464880 stotov.

4) profil terena Karlovega podkopnega rova: Perspektiva glede na uspeh pri uporabi hidravličnih vrtalnih naprav pri odkopnih delih. Opisane so kamnine, ki so najdene pri vrtanju v smeri severovzhod v dolžini 650 m. Za tem se je Karlov rov obrnil na sever in po 30-ih metrih dosegel Mrejža jašek. Opisuje tudi možnost olajšanja transporta rude skozi ta rov z večjimi vozički za 6 do 7 stotov rude. Pisal je o možnosti strojnega vrtanja, ki ga je spoznal v rudniku svinca in cinka Rajbl, kjer vladajo po njegovem mnenju približno iste razmere kot pri nas, samo s to razliko, da je v Rajbeljskem rudniku veliko vode in majhen padec, pri nas pa malo vode in velik padec. Opisuje tudi učinek te naprave pri uporabi v raznih drugih rudnikih ter stroške obratovanja oziroma prihranek v denarju in času.

5) alternative nadaljnjega obratovanja pri Savskih jamah, kjer so navedeni podatki o rentabilnosti v finančnem in tehničnem oziru; za osnovo je vzeto leto 1885/86 s proizvodnjo od 66931 stotov železove rude in 1361 stotov svinčeve rude, ki so se lahko uporabile, medtem ko je 124 stotov cinkove rude ostalo, ker ni bilo možnosti za prodajo.

Celotni stroški proizvodnje so bili za stot surove rude 52,12 krajcarjev, k čemur je potrebno prišteti še 26,23 krajcarjev za praženje. Tako je stot pražene rude stal pri tovarni 78,35 krajcarjev.

Za leto 1885/86 je avtor izračunal, da je pri doseženih cenah prodaje rudnik imel 722,53 fl. izgube, ki bi se lahko zmanjšala pri znižanju stroškov za opaženje rovov.

Drugo zmanjšanje stroškov predlaga z opustitvijo nekaterih rogov, od obstoječih 9030 tekočih metrov, ker bi s tem odpadli stroški za vzdrževanje in opaženje. Sledijo nadaljnji detajlni izračuni s podatki o tem, katere rove bi morali pospešeno izkoristiti, da se jih potem lahko opusti, in v katerih naj se normalno obratuje, da bi bilo mogoče rentabilno delovanje.

S konkretnimi predlogi za rentabilno poslovanje daje podatke o stroških o proizvodnji normalne letne količine rude brez vsakršnih raziskovalnih in otvoritvenih del.

Nadalje navaja predlog omejenih stroškov za proizvodnjo letne količine pražene rude z omejenimi raziskovalnimi deli. Navaja tudi stroške pri ustavitvi celotnih del pri pridobivanju rude in stroške za najnujnejša vzdrževalna dela. Na koncu so navedeni stroški pri splošni opustitvi vseh rudniških del.

Med listinami v fondu KID hranimo v muzeju na Jesenicah tudi listine, ki se nanašajo na rudišče v Savskih jamah:

Kupoprodajna pogodba,⁴ po kateri dr. Anton Golmajer, skrbnik zapuščine po Juliju Andreju pl. Bucelleniju, proda Valentinu Ruardu rudnik imenovan, »Grimšic«, 3. 11. 1781.

Menjalna pogodba,⁵ po kateri fužinar V. Ruard zamenja s posestniki na Planini svoje njive in travnike na Planini imenovane »Kapela«, za gozdne deleže »za berdam«, »za prontam«, »pod lešnikam«, »za letenbergam« in »na mreškim robu«, 10. 5. 1853.

Menjalna pogodba,⁶ po kateri V. Ruard zamenja s Klinarjem po domače Fentom s Planine svoji zemljišči Fratca in Vetrc na Planini za zemljišče »Rotič« in pod »Podfratca«, 27. 9. 1860.

Lastnoročna bilanca⁷ V. Ruarda za prvo polovico leta, 30. 6. 1776.

Inventura fužin⁸ Sava, Plavž in Mojstrana, ki so last fužinarja V. Ruarda, v letih 1775/76, 30. 6. 1776.

Popis nepremičnin⁹ V. Ruarda, fužinarja s Save in Mojstrane, ki zajema vse rudnike, fužine, gozdove in oglarska mesta, 26. 3. 1788.

Kupoprodajna pogodba,¹⁰ po kateri Zois proda Ruardu rudnik in fužino Plavž, 9. 8. 1775.

Podelitvena listina¹¹ fužinarju V. Ruardu za dve jamski meri v horizontu »Johana Nepomuka«, 22. 12. 1858.

Podelitvena listina¹² V. Ruardu za rudno polje »Valentin« pri rovu »Vokl« na Savskih jamah pod Golico, 22. 12. 1858.

Podelitvena listina¹³ V. Ruardu za rudno polje »Leopold« v horizontu Johana Nepomuka, 22. 12. 1858.

Podelitvena listina¹⁴ V. Ruardu za dve enostavni jamski meri za rudno polje »Otto« pri rovu »Valentin« na Savskih jamah pod Golico, 22. 12. 1858.

- Združena podelitvena listina¹⁵ Rudarskega glavarstva fužinarju V. Ruardu za rudni polji »Otto« in »Viktor«, 10. 4. 1859.
- Dovoljenje¹⁶ V. Ruardu, da koplje rudo v rovu »Viktor« na Savskih jamah, 10. 4. 1859.
- Listina,¹⁷ s katero Barbara Smolej iz Planine št. 30 odstopa V. Ruardu 266 (sežnjeve zemljišča za gradnjo rudne poti, 26. 12. 1859.
- V škatli 4 (arhivske enote od 159 do 166 in 169) se hranijo listine, ki se nanašajo na gradnjo rudne poti leta 1860 do 1868.
- Popis¹⁸ dohodkov Leopolda Ruarda v letih 1801-1809.
- Cenitev¹⁹ gozdov fužinarja V. Ruarda leta 1871.
- Kupoprodajna pogodba,²⁰ po kateri kupi V. Ruard od Državne gozdne uprave gozd na Javorniku, Jesenicah in Planini, 7. 1. 1870
- Popis nepremičnin²¹, ki so se ob prodaji posestva V. Ruarda nahajale v graščini na Stari Savi, 1869.
- Pismo²² V. Ruarda, ki ga je poslal Kranjski industrijski družbi, o plačilu 927 johov gozda v občinah Jesenice, Planina in Hrušica.
- Fascikel Ruardovih premoženjskih zadev²³, ki jih je izpisal iz Rudarske knjige Ivan Mohorič, pisec knjige Zgodovina železarstva, razni datumi.
- Referat²⁴ E. Luschina o reviziji pogonskih obračunov za leto 1888 in 1889 za rudnike KID Savske jame in Begunjščica, 31. 3. 1890.
- Referat²⁵ E. Luschina o reviziji pogonskih obračunov za leto 1889 in 1890 za rudnike KID Savske jame in Begunjščica, 28. 2. 1891.
- Knjiga²⁶ del v rudniku Savske jame, avtorja rudarskega upravitelja H. Fessla, 1873-1904.
- Načrt²⁷ kovačnice H. Fessla pri Karlnovem rovu, 5. 7. 1895
- Razni podatki²⁸ o inventuri pri rudnikih Savske jame, 1901-1903.
- Rudarska karta²⁹ Savske jame (Reichenberg).
- Dninska knjiga³⁰ rudarjev in drugih uslužbencev pri rudnikih Savske jame in Lepene, 1874.
- Jamomerski zapisniki³¹ in skice, načrti Savskih jam, Lepen in Begunjščice.
- Delovodnik³² rudarskega upravitelja H. Fessla z izčrpnimi poročili o rudarskih zadevah, 1896.
- Spisek rudnikov³³ in prostosledov KID Savske jame, Lepene, Begunjščice, Pukle in Belščice, 22. 10. 1903.
- Nekaj podatkov o rudnikih v Savskih jamah pa zasledimo tudi med gradivom istega fonda v seriji rudarstvo (popis je na voljo v Muzeju Jesenice).

II. arhivsko gradivo, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani:

Podatki o premoženjskem stanju rodbine Ruard kupne in menjalne pogodbe, med

katerimi se morda nahajajo tudi listine za Planino pod Golico oziroma rudnik Reichenberg (Savske jame) se hranijo v *fondu Ruardov arhiv*.³⁴

Hranjeni so rudarski spisi, ki se nanašajo na procesne spise Bucellenijev in Ruardov³⁵ ter spisi³⁶, iz katerih je razvidno, da so se postavljala vprašanja opustitve rudnika zaradi pomanjkanja lesa že leta 1794. Hranijo se izkazi stanja in bilance zalog za obrat Sava in Bela peč (oznaka B) v letih 1853-1860, za obrat Sava in Mojstrana pod oznako C za obdobje 1853-1869 ter glavni račun dohodkov za leto 1863.

Pod črko D se hranijo spisi, ki se nanašajo na rudnik železove rude Reichenberg: 1. železni (železov) rudnik Reichenberg, kjer so navedene vrste rude ter pod št. 2. evidenca - formular prostosledov v letu 1891 s sledečo vsebino: številka, potrjeno (dan, mesec, leto), katastrska občina s parcelno številko, nahajališče in podelitev rudokopa: rudnik Reichenberg, 1858 k.o. Alpen - Planina; oddaljeno od (ure, stopinje, minute, klaftre).

Korespondenca rudarskih spisov³⁷ odkriva več zanimivih podatkov o: merah za oglje v letih 1841, 1844, podelilnih listinah 18. 12. 1836, prošnjah za nov rudniški predel za rudni polji Ana in Viktor, predpisih pri vlivanju in taljenju železa v letih 1836, 1841, pregledu rudnikov v Belščici in Lepenah leta 1837 ter prijavljanja rudnih ležišč. Med njimi so še navodila za razpošiljanje okrožnic leta 1849, predložitev listin za vpis v rudniško knjigo 1850, rok za prizive proti odločbam rudarskega urada 1839. Najdemo podatke o rudarski desetini 1836-40, 1947, 1848, 1852, 1853, rudarski uniformi 1843, tiralicah 1837, 1839-1842, subskripcijah (navodila, vabila prostosledom), rudarskem šematizmu 1841, sekvestracijah (zapiranje) 1837, dopisih na upravo rudnih podjetij, gradnji ceste Jesenice Reichenberg skozi gozd Mirca na Zelenico 1860-1865, zaščitnem znaku Viktorja Ruarda 1859 za bresciansko jeklo, vtisnjen na zaboje in kratek opis Ruardovih rudnikov, fužin in gozdov za leto 1853, 1854.

Nekoliko obsežnejši je del *fonda Kranjske industrijske družbe*, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije. V njem so vsebinsko različni podatki o rudniku Reichenberg za leto 1905 (7 enot),³⁸ rudniški obračuni in plačilne liste,³⁹ akordne ali plačilne liste za rudnik,⁴⁰ statistična poročila o mezdnih razmerah za rudnik Begunjščica in Reichenberg,⁴¹ podatki o rudniku Lepene, fužini v Radovni, Javorniku ter rudniku Reichenberg.⁴² Ohranjeni so inventarji za rudnik Reichenberg po letih 1891, 1892, 1894-1902,⁴³ jamske mere 1871, 1872, 1874, podatki o dnevem izkopu, številu in količina vagončkov, opisu proge - poti (vzpenjajoča ali padajoča), ovinkih, dolžinah.⁴⁴ Sledijo podatki o rudnikih in fužinah⁴⁵ v obdobju 1870-1900, kot so poraba lesa in oglja, izkazi o porabi lesnega oglja za Javornik 1893, količina pripeljane rude na Javornik, imena vozačev, 1871 pisana v slovenščini, zaloge rude na Javorniku 1896, poročila o zalogi lesa in oglja 1871, 1872, 1873 za Bohinjsko

Bistrico, zaloga rude 1871, pripeljana ruda iz rudnika Reichenberg in Begunjščica 1891 na Savo, Javornik in Gozdni urad Javornik ter material za rudnike. Zagotovo so zanimive posestne zadeve 1871, 1872, 1881, 1884, situacijski načrti, dolžinski profil Pantzove žičnice na Begunjščico 1875, gradnja hidrocentrale k.o. Javornik, posestne zadeve KID in koncepti spisov,⁴⁶ ter izvlečki in popisi zemljiško knjižnih posestnih listov iz franciscejskega katastra s parcelnimi številkami.⁴⁷

Zaščitni znak Ruardove fužine iz leta 1859 (Fotoarhiv GMJ)

Za področje rudarstva pričakujemo podatke o Savskih jamah tudi v fondu Rudarsko glavarstvo v Ljubljani 1771-1948.

Pod oznako II. rudarske knjige se pod zaporedno številko 13 hrani Fevdna in koncesijska knjiga za obdobje od 1807-1895 ter za leto 1943 z indeksom. Na strani 145-149 so vpisana fevdna pisma za rudnik premoga Valentina Ruarda. Pod zaporedno št. 14 je posestna knjiga I, na strani 15 rudnik Reichenberg.

Pod št. 1 navajajo Valentinov rov s koncesijo iz leta 1801, ki zajema 9 jamskih polj 1759, v k.o. Koroška Bela, davčni urad Kranjska Gora ter obsega 14400 □ klf. oziroma 720000 m².

2. Elizabetin rov s koncesijo 1804. leta ter pod zap. št. 3 s koncesijo iz leta 1806. Obseg rova leta 1805 je bil 12544 □ klf.

Pod št. 4 je vpisan rudni rov Združeno rudno polje Ana, sestavljeno iz polj Leopold, Johan, Nepomuk in Valentin. Podeljena koncesija 1895, k.o. Planina (Alpen), obseg 75264 □ klf. ali 270 696 m².

Pod št. 5 Združeno jamsko polje Viktor, iz nekdanjega Otto Guterfeld in Viktor.

Koncesija podeljena 1895 v k.o. Planina, obseg 80556.91 □ klf.

Iz zapisnikov sej upravnega odbora, (UO) KID, ki jih hranimo v Muzeju Jesenice⁴⁸ sklepamo, da se je ta večkrat ukvarjal z rudarskimi zadevami.

Tako je že na seji dne, 13.7.1869 dobil direktor K. Luckmann nalog, da skupno z Alfonsom Zoisom pregleda projektirano cesto k rudnikom in izda ustrezne odloke. Na letni skupščini 19.12.1871 so sklenili, da se od Viktorja Ruarda s Save odkupijo fužine na Savi z vsemi pripadajočimi rudniki in rudarskimi pravicami. S tem so Savske jame prešle v last KID.

Na seji UO z dne, 11.10.1873 je sklenjeno, da se šihtni mojster Heinrich Fessl imenuje za upravnika vseh rudnikov KID na Gorenjskem in so s tem tudi Savske jame prišle pod njegovo upravo.

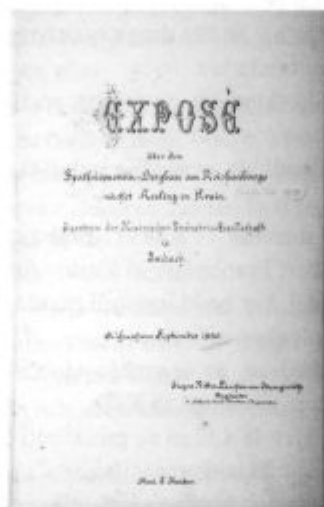
Na seji UO dne, 2.12.1895 je poročal direktor o redukciji števila rudarjev zaradi stagnacije prodaje proizvodov.

Na seji UO dne, 30.5.1879 je direktor predložil memorandum rudarskega upravitelja Fessla o izgradnji podkopnega rova pri dednem rovu. Na sledeči seji, 13.6. je bilo sklenjeno, da se ta zgradi obzidan.

Na seji 22.6.1880 je zaradi slabega prometa direktor zopet predlagal redukcijo del v rudnikih in gozdovih.

Na seji 27.1.1882 je direktor izčrpno poročal o rudarskih razmerah na Gorenjskem in predlagal, da se rudniki na Bevšci po izvršenem odkopu rude opustijo, ker niso več rentabilni.

Na seji UO 8.2.1883 je poročal direktor, da je obratovanje rudnikov na Bevšci

Expoze o rudniku Savske jame, 1886 (Fotoarhiv GMJ)

končano in predlaga, da se vrnejo koncesije za 12 rudnih mer, teren pa naj se pokrije z dvema prostosledoma. 24.2. poroča direktor o nakupu Kohlerjevega posestva pri Karlovem dednem rovu.

19.6.1883 poroča direktor na seji UO, da so pri Savskih jamah odkrili verjetno mogočno ležišče bogate rude, take kot je v južnem rudišču. Če se bodo uresničila upanja, bo pri koriščenju te rude hod plavžev občutno boljši, ker je ta ruda čista in je vsebnost železa 47 do 48 %.

Do sedaj uporabljena ruda iz severnega rudišča ima mnogo primesi cinkove svetlice in svinca, ki motita obratovanje plavža in ima poleg tega samo 32 - 33 % železa, kar povzročal slab hod plavža kljub izboljšavi naprav.

Na seji UO 13.12.1883 poroča direktor izčrpno o eksploziji metana, ki se je pripetila 5.12. v Karlovem rovu pri Savskih jamah, ko so bili ubiti rudarji Razinger, Noč in Smolej, dva druga rudarja pa lažje ranjena.

Na seji UO 12.9.1884 je predlagal direktor, da se Matiji Rabiču za njegovo 50-letno službovanje pri Savskih jamah pokloni zlata ura.

Na seji UO 2.7.1886 je predlagal direktor, da rudnike Savske jame razišče rudarski strokovnjak E. Luschin zaradi eventualnih redukcij.

Na seji UO 22.10.1886 je direktor na podlagi referata E. Luschina predlagal, da se zaenkrat ustavijo dela v Karlovem podkopnem rovu s tem, da se bodo dela pozneje strojno nadaljevala. UO je pa sprejel sklep, da se dela v Savskih jamah normalno nadaljujejo, toda pri tem se mora paziti in upoštevati skrajno varčevalne ukrepe.

24.2.1887 referira direktor na seji UO izčrpno o ekspoziciji E.Luschina in mnenja upravitelja rudnikov Fessla ter predlaga, da se dela na Karlovem podkopnem rovu ročno nadaljujejo. Opustijo pa naj se vsa druga raziskovalna dela ter zniža število dnin na teden brez odpuščanja rudarjev.

Na seji UO 25.11.1894 je bila sklenjena postavitve pražilnih peči pri Karlovem podkopnem rovu.

Na seji UO 29.4.1895 so sklenili, da se uredijo rudniški prostori in halde pri Karlovem podkopnem rovu.

Direktor je vpisal v Fesslov dnevnik 11.8.1897, da je z rudarskim upraviteljem Fesslom pregledal Nepomukov, Frančiškov in Karlov rov in se pogovarjal o redukciji oziroma ustavitvi del, ker bodo ugasnili plavža na Savi in Javorniku ob pričetku obratovanja novih plavžev v Trstu.

Na seji 27.8.1898 je bilo sklenjeno, da se vrnejo odobritve gorenjskih prostosledov, v kolikor so brez vrednosti za KID.

Tega leta je bilo število rudarjev še 137 in so proizvedli 50.352 stotov rude. Število rudarjev in proizvodnja sta padala iz dneva v dan.

Ker je leta 1898 obratoval samo še plavž na Javorniku, ni bila potrebna več tolikšna proizvodnja rude ter so nakopali le še 36056 stotov rude. Število rudarjev

se je zmanjšalo na 85.

V letu 1899 se je število rudarjev zmanjšalo na 41 in so nakopali še 19794 stotov rude za javorniški plavž, ki je začel poleg domače rude taliti tudi grške in bosanske rude.

Leta 1903 je bilo v Karavankah samo še 17 rudarjev, leto pred tem pa še 29. V tem letu so nakopali le 867 ton železove rude.

V letu 1904 je bilo v rudnikih še 11 rudarjev in so nakopali 275 ton rude. Tega leta je ugasnil zadnji plavž na Kranjskem, znameniti javorniški plavž.

Zaradi težav s preskrbo rude je Josef Luckmann na seji 30.1.1906 predlagal, da bi se morebiti poskušalo dobiti rudo iz lastnih rudišč (ki so tedaj že bila opuščena), nakar je odgovoril direktor Luckmann, da je skupna količina ugotovljene rude samo 14000 ton ter se zaenkrat ne priporočajo večje investicije.

Nato je ostal za vzdrževalna dela na zaprtih rovih in pražilnih pečeh samo še en rudar.

S tem je bilo rudarjenje v Savskih jamah končano.

Seznam objavljene literature - člankov:

- Torkar Franc, Kmetski plavži po Gorenjskem, Tovarniški vestnik, 1937, št. 5;
- Torkar Franc, Kmetski plavži po Gorenjskem, po domače pri Žlindru, Tovarniški vestnik, 1937, št. 7;
- Torkar Franc, Kmetski plavži po Gorenjskem, Življenje v nekdanjih rudarskih revirjih pod Golico, Tovarniški vestnik, 1937, št. 9;
- Planina - Sv. Križ, Naši okoliški kraji, Tovarniški vestnik, 1939, št. 14;
- Bernhard A., O starih talilnih pečeh, Predzgodovinsko pridobivanje železa pri Sv. Križu nad Asslingom, Tovarniški vestnik, 1943, št. 1;
- Rjazancev Aleksander, En dan pod Golico, Železar, 1959, št. 4, str. 115;
- Rjazancev Aleksander, En dan pod Golico, Železar, 1959, št. 6,7,8;
- Rjazancev Aleksander, Poskusna akcija pri Zadnjem plavžu, Železar, 1960;
- Rjazancev Aleksander, Ogledalo naše preteklosti, Železar, 1960, št. 5-6;
- Rudniki pri Savskih jamah, Železar, 1960;
- Rudniki pri Savskih jamah, Železar, 1963, št. 12, str. 6;
- "Pri Rovetovih", zapis spominov starega Jeseničana, kjer opisuje sprejem rudarjev s Savskih jam na praznik Sv. Barbare pred Ruardovo graščino na Stari Savi. Hranjen je v Muzeju Jesenice.
- Iskra Miran, Geološka zgradba Savskih jam, Geologija 8, str. 279-298, Ljubljana;
- Vidrih, Bedič, Mikuž, Minerali in rude južnih Karavank na širšem področju Jesenic; Proteus 56, Ljubljana;
- Müllner Alfons, Zgodovina železa na Kranjskem, Goriškem in v Istri, Dunaj, 1909 (preveden tipkopis), Muzej Jesenice, str. 46-107, poglavje 7. "Plavži na Planini" in "na Savi", str. 137, rudarji Save, Plavža in Javornika;

- J.V. Valvasor, Slava vojvodine Kranjske 1689, opis Jesenic, III. zvezek, knjiga 11, str. 21, opis Javornika, I. zvezek, str. 387, opis Plavža, I. zvezek, str. 390, opis Save (naselja), I. zvezek, str. 491-492, O rudninah in rudnikih na Kranjskem, I. zvezek, str. 381-184;
- Vilfan Sergej, Pravna zgodovina Slovencev, str. 190 Rudniška in fužinska razmerja;
- Žontar Jože, Priročniki in karte o organizacijski strukturi do leta 1918, str. 82, 97, 99;
- Rjazancev Aleksander, Preteklost v senci Karavank, Jeklo in ljudje II, str. 13-31;
- Kopač Janez, Rudarska in metalurška tehnologija v srednjem veku ter odnosi, ki jih ureja jeseniški rudarski red iz leta 1381, Jeklo in ljudje V, 1985, str. 11;
- Razinger Borut, Tri rude z Gorenjskega, Jeseniški zbornik, 1995, str., 255-272;
- Mohorič Ivan, Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem, 1. knjiga, str. 48-51, 58-63;
- Begunjščica gora in ljudje, Janez Jalen, Zlato v roži (ljudska pripovedka) str. 47;

OPOMBE:

1. Muzej Jesenice, fond Kranjska industrijska družba (dalje KID) šk.29/a.e.76;
2. Muzej Jesenice, fond KID, 29/75;
3. dunajski stot (cent) je 100 funtov, kar tehta 56 kilogramov, vir: Ljudska računica, A. Podjavoršek, 1947
4. Muzej Jesenice, fond KID, 3/109
5. Muzej Jesenice, fond KID, 9/461
6. Muzej Jesenice, fond KID, 9/465
7. Muzej Jesenice, fond KID, 2/60
8. Muzej Jesenice, fond KID, 2/61
9. Muzej Jesenice, fond KID, 2/63
10. Muzej Jesenice, fond KID, 2/77
11. Muzej Jesenice, fond KID, 3/131
12. Muzej Jesenice, fond KID, 3/132
13. Muzej Jesenice, fond KID, 3/133
14. Muzej Jesenice, fond KID, 3/134
15. Muzej Jesenice, fond KID, 3/135
16. Muzej Jesenice, fond KID, 3/136
17. Muzej Jesenice, fond KID, 4/158
18. Muzej Jesenice, fond KID, 4/172
19. Muzej Jesenice, fond KID, 7/344
20. Muzej Jesenice, fond KID, 7/360
21. Muzej Jesenice, fond KID, 28/41
22. Muzej Jesenice, fond KID, 28/44
23. Muzej Jesenice, fond KID, 28/64
24. Muzej Jesenice, fond KID, 29/68
25. Muzej Jesenice, fond KID, 29/69

26. Muzej Jesenice, fond KID, 29/72
27. Muzej Jesenice, fond KID, 29/77
28. Muzej Jesenice, fond KID, 29/78
29. Muzej Jesenice, fond KID, 29/79
30. Muzej Jesenice, fond KID, 33/218
31. Muzej Jesenice, fond KID, 33/226
32. Muzej Jesenice, fond KID, 33/227
33. Muzej Jesenice, fond KID, 33/228
34. Arhiv Republike Slovenije, fond AS 471 Ruardov arhiv, fasc. 2
35. AS 471 Ruardov arhiv, fasc. 5
36. AS 471 Ruardov arhiv, fasc. 6
37. AS 471 Ruardov arhiv, fasc. 8
38. AS 457 KID (Kranjska industrijska družba), fasc. 1
39. AS 457 KID, fasc. 2
40. AS 457 KID, fasc. 3
41. AS 457 KID, fasc. 4
42. AS 457 KID, fasc. 5
43. AS 457 KID, fasc. 6
44. AS 457 KID, fasc. 7
45. AS 457 KID, fasc. 15
46. AS 457 KID, fasc. 20
47. AS 457 KID, fasc. 21
48. Muzej Jesenice, fond KID, serija zapisniki UO (1-6 šk.)

Boštjan Soklič

MAKOVE MAME

Koža lepljiva pege zakriva,
barva se v barvo preliva.
Vrvež v parku, klatež v jarku
sončnemu žarku se skriva.

Jutra so dolga kakor za koga,
meni se zdijo kot proga.
Vendar pa misli naj vsak le po svoje,
šoje so tihe, toplo je.

Glas, ki o veselju govori, se kot ananas razpolovi.
Skozi čas in nazaj naj gre breztežno, tja do njih,
ki sanjajo še nežno/le bežno.

Svetlo je polje, mravlje pa blizu.
Židane volje kimajo v nizu.
Sledi me v krošnjo divjega bora,
Tam bova rajala čisto nora.

Glas, ki o veselju govori...

Makove mame mislijo name,
solze korale hranijo zame.
Vzemi si eno, modrorumeno,
rdečorjavo a glej, da tapravo !

Glas, ki o veselju govori.....

Vladimir Knific

UREDITEV PARKA NA OBMOČJU USEDALNIKOV NA STARI SAVI NA JESENICAH

V celovitem proizvodnem procesu pridobivanja železa v Železarni Jesenice je pomembno vlogo zavzemala tudi aglomeracija¹, t.j. priprava ogromnih količin železove rude in drugih sestavin surovinskega vložka za taljenje železa v plavžih. Skupina velikih betonskih tovarniških zgradb t.i. »Aglomeracije« je bila po letu 1963 zgrajena pod Rudnim dvorom na Hrenovci, in to okoli 80 metrskega betonskega dimnika na Stari Savi.

Za stalno odstranjevanje velikih količin prahu, ki je nastajal v procesu aglomeracije železove rude, sta bila v bližini betonskega dimnika oziroma na zemljišču za porušeni hišami nekdanjega fužinarskega naselja Sava zgrajena dva bazena z vodo, t.i. »Usedalnika«. Zemljišče, imenovano »Usedalnik«, v tovarniškem žargonu poimenovano »Plaža«, leži med Prešernovo cesto in Cesto železarjev na Stari Savi in je približno 150 m dolgo in okoli 50 m široko (slika 1). V času obratovanja Aglomeracije se je v vodi obeh bazenov usedal prah železove rude. Ko je bil eden od bazenov poln, so usedlino naložili na kamione in odpeljali na komunalno deponijo na Mežakljo. Po prenehanju obratovanja Aglomeracije (leta 1986) je bil zaprt tudi cevovod za polnjenje vode v usedalnih bazenih in voda iz obeh bazenov je poniknila, v osušenih bazenskih jamah pa je ostala gošča, sediment rudnega prahu.

Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju (v nadaljevanju ZVNKD Kranj ali zavod) je v letu 1992 opravil evidentiranje rastlin na območju Stare Save in tudi na območju Usedalnika.² Na celotnem območju Stare Save je bila ugotovljena velika raznovrstnost rastlin, le na Usedalniku je bilo malo rastlin, kar naj bi bila (po našem mnenju) posledica debele plasti nasute plavžne žlindre in

Slika 1. V usedalno jamo so še junija 1994 zlivali odpadna olja (Foto Vladimir Knjific)

plasti prahu železove rude. Na Usedalniku so bili posamezni predeli povsem goli ali poraščeni le z mahom ali srobotom, le na obrobju so rasle posamezne mladike breze, vrbe, črnega topola, trepetlike, malega jesena in belega javorja. ZVNKD Kranj je leta 1992 pri Centralnem kemijskem laboratoriju Železarne Jesenice naročil kemijsko analizo sedimenta iz nekdanjih dveh vodnih bazenov in tudi strokovno ekspertizo za ureditev opuščene zemljišča na Usedalniku.³ Predlagana je bila sanacija s prekritjem celotnega zemljišča z gramozom in z

vrhno plastjo humusa ter zatravitev s postopnim zaraščanjem zemljišča z grmovjem ter drevesi.

Žal so po opustitvi proizvodnje na Aglomeraciji in po izsušitvi usedalnih bazenov začeli v suhe bazenske jame dovažati odpadni gradbeni material, predvsem beton, opeko, malto, keramične ploščice, les, strešno kritino, pločevino, talne obloge, kovinske mreže idr, pa tudi odpadno industrijsko olje, tako da je opuščeno in industrijsko degradirano območje Usedalnika dobilo še videz smetišča.

Leta 1992 je bil sprejet občinski Odlok o ureditvenem načrtu za območje Stara Sava na Jesenicah⁴, v katerem je ozemlje »Usedalnika« v sosedstvu Muzeja Jesenice opredeljeno kot zelena parkovna površina, in tako je bilo možno na pravni osnovi pristopiti k dolgoročnemu urejanju tega območja.

Na zavodu je bil izdelan okvirni elaborat o sanaciji »Usedalnika«⁵, na osnovi katerega so Občina Jesenice in Železarna Jesenice kot lastnika zemljišč ter ZVNKD iz Kranja, izvajalec ureditvenih del, podpisali Sporazum⁶ za izvajanje ureditvenih del na lokaciji »Usedalnika« na Stari Savi na Jesenicah. V 4.členu Sporazuma je zapisano: **»Urejeno območje »Usedalnika« bo po opravljenih delih imelo značaj in funkcijo zelenih površin tako, kot je to opredeljeno v Odloku o ureditvenem načrtu za območje Stare Save na Jesenicah (del ureditvenega območja J4.P7), Ur.l.RS, št.40, 14.8.1992.«**

Opozorilna tabla pri spodnjem bazenu leta 1991 (Foto Vladimir Knific)

ZVNKD Kranj je v letu 1994 pričel urejati območje, in sicer smo najprej pridobili upravno dovoljenje⁷ za načrtovane posege in nato začeli s praktičnimi sanacijskimi deli. Na območju Usedalnika je bilo veliko odpadnega železa, ki smo ga zbrali in s kamioni odpeljali v železarno za nadaljnjo predelavo v plavžu. Vse večje kose razsutega gradbenega in drugega odpadnega materiala, ki so bili razmetani po Usedalniku, smo zbrali in odložili v opuščeni jami nekdanjih usedalnih bazenov. Za zasutje usedalnih jam in za prekritje celotnega območja Usedalnika je zavod kupil preko 400 m³ geološke mrtvice iz gradbene jame, ki so jo tedaj kopali za telovadnico pri Gimnaziji Jesenice.⁸ Zasuto in izravnano zemljišče Usedalnika je bilo nato še prekrito s plastjo sedimentnega blata, ki ga je zavod kupil v jeseniški kanalizacijski čistilni napravi na Javorniku.⁹ Finančni stroški za sanacijski material so bili plačani iz proračunskih finančnih sredstev akcije Stara Sava pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije.¹⁰

Za ureditvena dela na Usedalniku na Stari Savi zavod od leta 1994 dalje vsako leto pridobi zaposlitev za dva delavca iz programa javnih del v občini Jesenice.¹¹ Pri razgrnitvi velikih količin sedimentnega blata na Usedalniku so pomagali člani Društva mejnih ved z Jesenic, ki so leta 1995 pod vodstvom Marka Pogačnika na območju Usedalnika postavili tudi glavni litopunktorni kamen za zdravljenje Jesenic.¹²

Območje Usedalnika smo po nasutju zemlje in humusa zatravili ter zasadili mlade smreke, na urejenem zemljišču pa raste tudi vse več mladih vrb, trepetlik, javorjev in drugih pionirskih samozaraščajočih se vrst dreves. V zadnjem letu delo pri urejanju Usedalnika opravljamo le z enim delavcem, ki redno preko celega leta, v skladu z letnimi časi, predvsem z ročno košnjo in z redčenjem grmovja, ureja novo nastalo zelenico, ki meri preko 7500 m².

Urejena zelenica z mladim gozdom na Usedalniku na Stari Savi je prva in hkrati tudi edina zelena površina, ki je nastala na opuščnem industrijsko degradiranem območju nekdanje Železarne na Jesenicah. Pomembno je tudi to, da je bilo pri sanaciji degradiranega industrijskega območja uporabljeno le lokalno gradivo, sama sanacija zemljišča pa ni zahtevala drage strojne opreme, ampak le ročno orodje (lopata, grablje, sekira, samokolnica) ob rednem in načrtnem delu preko celega leta. Čas je mogočen mojster, ki daje delu in stvarjem pravi pomen in tako iz leta v leto raste novo in vedno večje grmovje, drevje na Usedalniku na Stari Savi na Jesenicah.

Po zavodskem mnenju bi bila lahko sanacija Usedalnika na Stari Savi vzorčni primer za ureditev, ozelenitev tudi drugih degradiranih industrijskih površin na območju nekdanje Železarne Jesenice.

Vendar ni tako. Še več. Načrtuje se prav nasprotno.

V strokovnih podlagah, ki so bile v mesecu septembru in oktobru leta 2000 kot

Osnutek Zazidalnega načrta Center Stara Sava¹³ predložene v javno obravnavo, je na območju urejenih zelenih parkovnih površin na Usedalniku predvidena gradnja parkirišč za avtomobile.

Načrtovano spreminjanje že urejenih zelenih površin v parkirne prostore po našem mnenju ni sprejemljivo, saj takšno planiranje predstavlja nedopusten urbanistični in prostorski ter finančni poseg, še zlasti zato, ker je v neposredni okolici Usedalnika in na širšem območju opuščene Železarne še veliko neurejenih opuščeni in degradiranih površin, ki jih je potrebno še ustrezno urediti - ne nazadnje lahko tudi v parkirišča za avtomobile.

OPOMBE

1. Fr. Verbinc, Slovar tujk, Ljubljana 1968, p. 32; aglomeracija iz latinščine agglomerare strniti, pridružiti, kopičenje sprejemanje različnih drobcev, rudnin,... v večje gmote
2. Martina Kačičnik, Stara Sava, IV. Rastlinstvo, tipkopis ZVNKD v Kranju, oktober 1992
3. Centralni kemijski laboratorij Železarne Jesenice, Kemijska analiza in Mnenje o načinu sanacije zemljišča, Jesenice, 26.11.1992, arhiv ZVNKD Kranj, spis št. I-14/24-1992, Zavod za zdravstveno varstvo Kranj, Mnenje o možnosti sanacije področja Usedalnikov na Stari Savi, Kranj, 21.10.1994, arhiv ZVNKD Kranj, spis št. I-31/35-1994
4. Ur. l. RS, št. 40 - 14.8.1992.
5. Vladimir Knific, Stara Sava na Jesenicah, V. Predlog sanacijskih del za ureditev Usedalnika, junij 1994, tipkopis, arhiv ZVNKD Kranj
6. Arhiv ZVNKD Kranj, spis št. I-31/42-1994
7. Odločba o dovolitvi priglašeni del, št.351-338/94, 02.08.1994, Občin Jesenice
8. Gradis, p.o. Jesenice, dopis 35-26/92-3, 28.9.1994
9. Zavod za zdravstveno varstvo Kranj, Poročilo o izidu analize odpadne vode, Komunala, d.o.o., Jesenice, 06.02.1995.
10. Arhiv ZVNKD Kranj, spis št. I-31/44-1994
11. Milan Pavliha, Javna dela v Sloveniji, Ljubljana 1995, Sanacija degradiranega okolja fužine Stara Sava na Jesenicah, str. 93-94.
12. D. Sedej, Moški JANG obvladuje mesto, Nevidna energija mesta Jesenice, Gorenjski Glas, 31.01.1995 Marko Pogačnik, Zdravljenje zemlje zdravljenje sebe, Ljubljana 1998, str. 161 Arhiv ZVNKD Kranj, spis št. I-31/40-1994
13. Ur.LRS, št.79/8.9.2000, Strokovne podlage, april 2000

Boštjan Soklič

EKLIPSAST BLUES

Kje si ljubi bog, ki naj bi bil povsod, na Jamajki sapralot ?
Kje si angel varuh, da me ubraniš zmot, pridi k meni vsaj za god !

Hej, mama, misliš morda, da bo danes konec sveta ?
Hej, bratje, krasti pa ne ! Le kdor dela, jesti sme.

Zona me obliva, ko mi glava poka, rože zalivam, da ne znorim.
Bolha ne pomaga, niti morje piva, proč s to nesnago, da ne zbolim.

Kaj če silna voda potopi nam Bled, kaj če crkne internet ?
Morda pa ljudje smo kakor roji muh, ki jim vlada zlobni duh ?

Hej, mama.....
Zona me obliva...

Smej se, oh, mesija, nam v redek brk, ti si kriv za sončni mrk !
Mrkne to in ono, kam je vendar šlo? Vrag si vedi, kaj še bo !

Hej, mama, misliš morda, da bo danes konec sveta ?
Hej, bratje, vojske pa ne ! Kdor se tepe mlad umre !

Zona me obliva, ko mi glava poka, rože zalivam, da ne znorim.
Bolha ne pomaga, niti morje piva, proč s to nesnago, da ne zbolim.

Nataša Kokošinek

STARA SAVA - OD FUŽINSKEGA NASELJA DO MUZEJSKO KULTURNEGA KOMPLEKSA

Stara Sava na Jesenicah je danes poznana kot nekdanja fužina, v osrčju katere se nahaja muzej z železarsko, rudarsko in paleontološko zbirko. Železarna, ki se je tu razvila na osnovah fužinarstva, je v veliki meri opuščena, sodobna jeklarska industrija pa se je preselila na Belo. Pa vendar je bila Stara Sava zibelka fužinarstva, ki je tu uspevalo dobra tri stoletja in pol in je odločilno zaznamovalo to dolino.

O prvih začetkih fužinarstva v dolini nimamo otipljivejših podatkov, le J.V.Valvasor nam v svoji Slavi vojvodine Kranjske iz l.1869 poroča o nekdanji Wieserjevi kovačnici, ki je stala ob izlivu Ukove v Savo. Sicer je železarstvo v tem času živelo na Planini pod Golico, saj je bilo povezano z zalogami železove rude, lesa in vodnimi viri. Z izumom vodnega pogona in s prihodom severnoitalijanskih fužinarjev Buccellenijev, ki so s seboj prinesli poznavanje tedaj sodobnih tehnoloških postopkov in naprav, se je železarstvo preselilo v dolino, k močnejšim vodnim virom. Tako so v prvi polovici 16. stoletja na Savi zrasli prvi objekti, ki še danes predstavljajo srce nekdanje savske fužine. Bucceleniji so od leta 1538 dalje zapovrstjo postavili graščino in plavž s skladišči oglja in rude ter kovačijami. V začetku 17. stoletja so zgradili še Marijino cerkev, ki jo je leta 1606 posvetil škof Tomaž Hren. Bucceleniji so dosegli grofovsko čast in postali plemeniti von Reichenberg, kar priča o njihovem ugledu in moči.

V drugi polovici 18. stoletja, točneje leta 1766, so jih nasledili Ruardi, avstrijski fužinarji belgijskega rodu. Obstoječe objekte so prenovili in zgradili še stanovanjsko stavbo za delavce imenovano kasarna, presnovko ali pudlovko ter mlin in žago. Savska fužina je dobila svojo značilno podobo, ki jo je ohranila do danes, fužinarji pa so sodili v krog najbolj uglednih in najbogatejših ljudi na

Kranjskem. O ekonomski moči Ruardov priča tudi podatek, da je bil zadnji iz družine Ruard Viktor Ruard nekaj let celo lastnik blejskega posestva z gradom in jezerom.

Kriza v železarstvu, ki je nastopila v drugi polovici 19. stoletja, je hudo prizadela tudi zastarele gorenjske fužine. Nujna je bila posodobitev proizvodnje, kar je zahtevalo velike vložke kapitala. Rešitev se je kazala v združevanju, in tako je bila l.1869 ustanovljena Kranjska industrijska družba (v nadaljevanju KID), ki je pod eno upravo združila vse gorenjske fužinske obrate.

Po neuspelem poskusu prodaje fužin leta 1885 se je KID odločila za modernizacijo in uvedbo novih postopkov v jeklarstvu. Jesenice so bile izbrane za izgradnjo novih železarskih obratov zaradi svoje prometne lege ob cesti in železnici. Konec 19. stoletja so tako na Savi zgradili prve martinovke, nato pa še težke proge za valjanje pločevine, srednje in fine proge, žične valjarne, vleke za žico, žičarne, žebjarne, livarne in mehanične delavnice. Železarna je bila od leta 1889 z železnico povezana tudi z industrijskim tirom. Komaj je stekla proizvodnja v novi železarni, so se začeli železarji iz opuščenih fužin po Sloveniji doseljevati na Jesenice. Po letu 1906, ko je bila zgrajena bohinjska proga, se je ta proces še pospešil.

Nova železniška povezava je dokončno utrdila pozicije nove železarne na Savi in ločila stare fužinske obrate od novih. Že leta 1896 je KID začela graditi vroče železarske obrate v Škednju pri Trstu. Sledilo je leto 1897, ki je bilo obenem zadnje leto obratovanja savskega pavža in leto prižiga novega plavža v Škednju. Ugasli savski plavž so še isto leto podrli, opeko pa uporabili za izgradnjo novega obrata - opekarne. Na Stari Savi so okoli leta 1900 delovale: opekarna za šamotno opeko s tremi pečmi, kovačija, apnenica, žaga, tesarska delavnica, drobilnica in skladišča za oglje, rezani les, livarski pesek in ovojni papir. Tako se je končala doba klasičnega fužinarstva na Savi. Nova tovarna se je sicer navezovala na tristoletno železarsko tradicijo, vendar so njeni obrati zrasli na novi lokaciji. Krajevno ime Sava je dobilo nov pomen. Označevalo je novo železarno in stanovanjska naselja, ki so se razvila okoli teh novih obratov. Opuščena lokacija nekdanjih fužinskih obratov na Savi pa je dobila ime, ki se je ohranilo do danes - Stara Sava.

Število hiš in prebivalcev Save je ostalo od prvega ljudskega štetja leta 1869 do konca osemdesetih let prejšnjega stoletja skorajda nespremenjeno. Leta 1884 je bilo na Savi 31 hiš, v katerih je prebivalo 258 oseb. Skokovit porast števila prebivalstva na Savi beležimo v zadnjem desetletju. Leta 1900 ima Sava že 2004 prebivalce, medtem ko jih imajo Jesenice 3604. Podatkov za Staro Savo posebej nimamo, saj so zajeti v skupnem številu prebivalcev na Savi. Ugotovimo pa lahko, da se je število hiš v tem času (do leta 1906/7) povečalo za osem objektov.

Graščinaska vrata (Fotoarhiv GMJ)

Na prelomu stoletja se je začel proces diferenciacije naselja. Fužinsko jedro naselja so tvorili ostanki nekdanje fužine s pripadajočimi nepremičninami, ki jih je KID leta 1871 odkupila od Viktorja Ruarda (fužinski obrati z mlinom in žago, graščina z gospodarskim poslopjem in stavbo za posle, cerkev, kasarna ter tri zidane stanovanjske hiše - Sava hišne številke 4, 8 in 26). Poleg teh je KID leta 1893 odkupila nekaj let prej zgrajen gradič v Hrenovci, ki je bil sprva namenjen gostinski in turistični dejavnosti. V njem so uredili stanovanja za višje uslužbence. Leta 1894 je KID v sodelovanju s Stavbno družbo iz Ljubljane zgradila prvo tovarniško kantino, ki je stala ob današnji Fužinski cesti. Upravnik se je s pogodbo zavezal, da bo ob določenih urah dostavljal malico tovarniškim delavcem. Leta 1904 so to dejavnost preselili v na novo zgrajeno delavsko restavracijo Kazina, v kantini pa je KID uredila delavska stanovanja. V letih 1898 - 1905 je KID v Hrenovci zgradila še tri enonadstropne vile za svoje uslužbence. Naselje je bilo lepo urejeno. V osrednjem parku v Hrenovci so občasno prirejali tudi veselice na prostem. Poleg tovarniške kantine so tu delovale še tri privatne gostilne: Markotova, Hermanova in Trevnova. V vseh treh je bila osnovna gostinska dejavnost povezana z društveno. Izstopala je Markotova gostilna, kjer je bil sedež

Katoliškega delavskega društva. Prirejali so različne zabavne in glasbene večere, igre, Miklavževanje ipd. Poleti 1907 so slovesno odprli delavski dom pri Jelenu na Savi, kamor se je s tem preselila tudi društvena dejavnost. Ob mostu čez Savo sta bili še Hermanova gostilna, kjer je bil leta 1906 ustanovni shod splošnega stavekovega in pravovarstvenega društva in Trevnova gostilna, kjer je bil od leta 1904 sedež Slovenskega delavskega naprednega izobraževalnega društva. V zgornjem delu Stare Save so se že izoblikovali zametki obrtniškega jedra. V obdobju pred 1. svetovno vojno sta tam delovala dva peka, prevoznik in kamnosek. V prvem desetletju 20. stoletja se je zgodil odločilen preobrat. Življenje se je z izgradnjo novih društvenih domov, otroškega vrtca, nemške šole in novega poštnega urada preneslo na Savo, v neposredno bližino upravnega centra nove tovarne.

Med obema vojnama spodnji del naselja Sava postaja vedno bolj navezan na novo železarno KID. Večina hiš je last KID, prebivalci pa zaposleni v železarni. Podatkov o številu prebivalstva na Stari Savi v tem obdobju nimamo, ker so zajeti v skupnem številu prebivalstva na Savi. Vemo pa, da v številu objektov ni bilo bistvenih sprememb. Sava je sedaj razen Stare Save obsegala še novozgrajene hiše na Grobljah, Novo vas, Zaštreko in del Podmežakle.

Kranjska industrijska družba se je po koncu prve svetovne vojne odločila, da bo del svojih zemljišč parcelirala v gradbene namene in jih oddala svojim delavcem kot stavbne parcele. Gradnjo so pospeševali tudi z ugodnimi posojili. Pogoj za pridobitev posojila je bila predložitev načrta. Vsaka hiša je morala imeti eno podnajemniško sobo in urejene sanitarne prostore. Leta 1921 je tako tesarski mojster Smrekar postavil večstanovanjsko hišo ob Fužinski cesti. To je edina hiša na Stari Savi, ki je še danes naseljena in nosi hišno številko Fužinska cesta 9. KID je odkupila tudi dve privatni stanovanjski hiši. Zanimivo je, da se poveča število stanovanj znotraj posameznih hiš. Poleg tega so že obstoječe trdno zidane gospodarske objekte ob hišah ponekod spremenili v stanovanjske. Ta trditev pa seveda ne velja za uradniške hiše. To so še vedno eno ali večstanovanjske vile z večsobnimi stanovanji. Nekatere so imele celo kopalnico in telefon.

Nova državna meja po prvi svetovni vojni med Italijo in Jugoslavijo je ločila plavže od predelovalnih obratov KID na Jesenicah, ki so ostali v Jugoslaviji. Ko je leta 1929 glavni delničar postal Avgust Westen, je napravil načrt za posodobitev železarne, v katerega je bila vključena gradnja novih plavžev. Prostora za gradnjo plavžev je bilo malo in tako so izbrali lokacijo med bohinjsko progo in jeklarno. KID se je odločila za postavitve pripadajočih obratov (skladišč, rudarne, aglomeracije, železniškega tira in nakladalnih naprav) na bližnji lokaciji v Hrenovci. Vnela se je prava ekološko obarvana polemika med bansko upravo in KID. Prva je prepovedala sekati drevesa, zidati poslopja v Hrenovci. V podkrepitev

Stara Sava po drugi povojni adaptaciji v 70. letih. (Fotoarhiv GMJ)

banska uprava navaja, da bi gradnja teh objektov pomenila odstranitev edinega parka na Jesenicah, kjer je prebivalstvo zaščiteno pred dimom iz tovarne in cestnim prahom. Jeseniška občina se je tako znašla med kladivom in nakovalom. Kljub temu se je občinska uprava odločila, da podpre akcijo KID pod pogojem, da ne poslabša prehodnosti območja. Gradnja prvih obratov v letu 1937 je pomenila začetek konca tega lepega in edinega jeseniškega parka.

Leta 1937 je zagorel prvi plavž. Čez tri leta mu je sledil drugi. Vzporedno sta v naselju Stara Sava na mestu Ruardove tesarne zrasli dve novi apnenici. Apnec so dobivali iz kamnoloma, ki je bil tedaj v privatnem zakupu. V tovarno so ga dovažali prevozniki. Leta 1941 pa so začeli graditi žičnico od apnec do kamnoloma. Postavili so drobilce in sejalne naprave ter kovačijo za ostritev in popravilo vrtnih svedrov.

V avgustu 1937 je pričela obratovati nova šamotarna. Na Stari Savi so odslej izdelovali le navadne zidake. Moški so bili zaposleni v tovarni, ženske pa so bile doma. Kakšen dinar so si prislužile tako, da so imele na hrani "koštarja", ki je prihajal na kosilo. Tovarniška restavracija Kazina je bila za delavce predraga. Marsikatera hiša je oddajala eno ali več podnajemniških sob. V istem letu je zraslo

v okolici obratov na Savi 50 novih delavskih hiš. Na desnem bregu Save Podmežaklo je KID oddala 12 parcel, v Kurji vasi pa 25. Poleg naštetega je KID gradila v okviru lastnih obratov upravna in stanovanjska poslopja. Tako je leta 1938 nastal Šubičev blok, ki stoji ob Cesti železarjev nasproti čistilnice. Leta 1939 je tovarna obnovila nekdanjo "Kašto", kjer so delavci odslej kupovali po zmernih cenah in na knjižico. Kašta je bila dobro založena, saj je bilo poleg živil mogoče kupiti tudi tekstilno blago, konfekcijo in celo galanterijske izdelke. Na Stari Savi so bile še štiri trgovine - pri Gostinčarju, pri Markotu, pri Balonu in Trevnova trgovina, ki so jo ljudje poimenovali "ta črn konzum". Kruha niso pekli doma. Štruce so zamesili, jih skrbno označili in nesli v peko k Černetu ali Arnežu. Za zgornji del naselja je značilno, da se je število objektov znatno povečalo. Gre za izrazito obrtniško jedro, ki se je razvijalo veliko bolj samostojno in neodvisno od nove železarne. Ob zgornjem delu današnje Prešernove ceste je bilo več kot deset obrtnikov, poleg drugih tudi dva peka, dve trgovini, mesnica in zelenjavna trgovina. Ljudje se spominjajo, da so na Jesenice hodili le redko, saj so vse potrebno lahko opravili v naselju. Na prostoru med cesto in železnico je bilo nekaj večjih stanovanjskih vil, kjer je stanoval in deloval privatni zdravnik. V tem času so v naselju delovale štiri gostilne: Gostinčarjeva, po domače "Pr Anzerju", Markotova - "Pr Cvajerju" in Hermanova - "Pr Drajerju". Četrta, Čufarjeva gostilna je bila v zgornjem delu naselja ob novo zgrajenem kopališču. Šolarji z obeh delov Stare Save so hodili v šole skozi Hrenovco. Na Savo se je preselilo tudi društveno življenje in prireditvena dejavnost. Ljudje se na Stari Savi spominjajo le prireditvev na prostem v Hrenovci in cerkvenih praznovanj v savski cerkvi ter Jožefovega sejma, ki se je obdržal do petdesetih let 20. stoletja.

Po drugi svetovni vojni je bilo leta 1946 premoženje KID z odločbo preneseno v last FLR Jugoslavije. V začetku naslednjega leta je bila železarna registrirana pod novim imenom Železarna Jesenice. Nemci, ki so bili v obdobju pred drugo svetovno vojno in med njo zaposleni v železarni KID, so morali zapustiti Jesenice in Staro Savo. V izpraznjenih hišah je železarna uredila stanovanja za svoje delavce.

Že v prvem letu po vojni so prižgali oba plavža. Naslednje leto je železarna spet posegla v park Hrenovco. Do leta 1948 so tam zgradili rudni dvor, dve leti kasneje pa še skladišče šamotne opeke. Sredi petdesetih let so zaradi gradnje predelovalnih obratov podrli vile v Hrenovci in pozidali graščinski vrt. Proces rušenja stanovanjskih hiš na Stari Savi je tekel vzporedno z gradnjo novih stanovanjskih sosesk.

Leta 1954 se je v graščino preselil Tehniški muzej Železarne Jesenice in v pritličju odprl stalno železarsko zbirko. V muzeju so izdelali verodostojno maketo naselja, ki je bilo tedaj še ohranjeno. Danes, ko naselja ni več, so te makete dragoceno gradivo za proučevanje Stare Save. Pomen ohranjenega fužinskega naselja je pravilno ocenil tudi direktor muzeja Miloš Magolič, ki je v Železarju leta 1965 objavil članek z naslovom 15 let Tehniškega muzeja Železarne Jesenice. Gre za program, ki predvideva zaščito Stare Save kot muzejskega rezervata. Po avtorjevih besedah naj bi muzejski kompleks tvoril zaključeno celoto (graščina, cerkev, kasarna, mlin, vigenjc, plavž s fužinskimi obrati in adjustaža). Istega leta so pričeli obnavljati mlin, cerkev in dimnik. Kljub resnim strokovnim prizadevanjem za realizacijo tega načrta je železarna prav tedaj načrtno podirala objekte. Prostor je potrebovala za gradnjo nove aglomeracije. Leta 1968 so zaprli še Prešernovo cesto. Ko so v poznih sedemdesetih letih podrli še zadnje stanovanjske hiše na Stari Savi in prostor zaprli s tovarniško ograjo, je bilo dokončno uničeno fužinsko naselje, ki je dolga stoletja kljubovalo času. K sreči v to obdobje sodijo tudi ponovni poskusi ohranitve Stare Save kot tehniškega spomenika in restavratorska prizadevanja, povezana s temi dejanji. V sedemdesetih in osemdesetih letih je pod vodstvom Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Kranja prišlo do obnove graščine, cerkve, mlina in plavžnega dimnika. Leta 1984 je tedanja Občina Jesenice razglasila Staro Savo za tehniški spomenik. Železarska veleindustrija, ki se je razvila v neposredni okolici, je le dvajset let kljubovala času. Že v osemdesetih letih se je pričela stagnacija v železarstvu in posledica je bilo zapiranje obratov. Leta 1987 so ugasnili plavže in opustili tudi s tem povezane obrate za pripravo rude. Dve leti potem so plavže podrli. Ostale so velike opuščene stavbe aglomeracije.

Pojem Stare Save se je ozemeljsko skrčil na nekaj preostalih objektov, ki danes predstavljajo jedro bodočega muzejsko kulturnega kompleksa. Osrednji objekt je Bucceleni-Ruardova graščina, v kateri je danes sedež Muzeja Jesenice, ki je bil kot občinski muzej ustanovljen leta 1991 in je naslednik Tehniškega muzeja Železarne Jesenice. V njem je na ogled stalna železarska in rudarska ter paleontološka zbirka, ki bo v naslednjih letih doživela temeljito prenovu in posodobitev. V prvem nadstropju bo poleg uprave muzeja, knjižnice in sejne dvorane še rekonstrukcija uradniškega stanovanja iz 19. stoletja. V drugem nadstropju bodo depoji in prostori za kustose. Poleg graščine je Marijina cerkev iz začetka 17. stoletja, ki bo po obnovi služila svojemu osnovnemu namenu. Poleg tega bo na ogled kot spomenik, v njej pa se bodo odvijale tudi različne kulturne prireditve, kot so koncerti, razstave... Delavski stanovanjski objekt, imenovan kasarna, ki se sedaj obnavlja, bo po zaključku obnove namenjen dejavnosti

glasbene šole in muzeja. V prvem nadstropju nameravamo urediti delavsko stanovanje iz 19. stoletja. V bivših fužinskih obratih (stavbah nekdanjega plavža in pudlovke) bo muzejska predstavitev tehnološkega procesa od taljenja rude do izdelave surovega železa ali jekla in rekonstrukcija livarske delavnice s prikazom postopka vlivanja. V hali podjetja FIPROMWIRE, kjer muzej že hrani tehniško dediščino 20. stoletja, bo predstavljeno železarstvo 20. stoletja. Celoten kompleks bo urejen kot tehniški park, v katerem bodo na prostem razstavljeni eksponati železarske tehniške dediščine, ki so primerni za takšno predstavitev. Poleg naštetega načrtujemo tudi gostinsko in športno rekreacijsko ponudbo, ki jo nudi kanjon Save.

Stara Sava bo zaživela kot tehniški spomenik slovenskega in širšega pomena, obenem pa bodo Jesenice dobile kulturno parkovni kompleks, ki ga mesto nujno potrebuje. V nekdanje fužinarsko naselje se tako po dveh desetletjih stagnacije in zaprtosti za tovarniško ograjo spet vrača življenje in z njim upanje, da se bo večstoletna tradicija ohranila.

LITERATURA

- Ivan Mohorič, Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, Ljubljana 1969, I. in II. del;
 Ferdinand Šerbelj, Nicola Grassi 1682 - 1748, Ljubljana 1992;
 Miloš Magolič, 15 let Tehniškega muzeja Železarne Jesenice, Železar št.5, stran 20;
 Ivan Vovk, Zapisano ob ustanovitvi KID (zapisnik 5.9.1869), Železar št.7-9, stran 167;
 Nataša Kokošinek in Silvester Mirtič: Teksti k razstavi Stara Sava skozi čas, Jesenice 1993;
 Vladimir Knific, Stara Sava, Kranj;
 Arhiv Odbora za ureditev Stare Save.

Joža Varl

TRIDESET LET FINŽGARJEVEGA MUZEJA

V lepem, skoraj pomladanskem sončnem popoldnevu je bila 8. februarja 1971 ob slovenskem kulturnem prazniku in 100 - letnici rojstva duhovnika in pisatelja Franca Saleškega Finžgarja njegova rojstna hiša v Doslovčah izročena javnosti kot kulturno - etnografski spomenik in spominski muzej. Ob številnih udeležencih, književnikih, akademikih, kulturnikih, predstavnikih javnega življenja in drugih je hišo odprl v imenu Društva slovenskih književnikov esejist in publicist takrat 75 - letni Božidar Borko. Sicer je bilo potrebno opraviti še manjša dela pri ureditvi okolice, še nekatere izpopolnitve na hiši, odbor za odkup in ureditev hiše pa je uresničil dano besedo. Od prve začetne akcije do tega velikega dogodka pa je bila pot dolga skoraj osem let.

Prva, sicer neuspela akcija je potekala od novembra 1963 do oktobra 1966. Čeprav neuspela je javnost opozorila na nalogo in dolg do slovenskega pisatelja in vzgojitelja - duhovnika Franca Saleškega Finžgarja. Akcijo sta pričela Društvo slovenskih pisateljev (DSP) in Zavod za spomeniško varstvo Kranj (ZSV Kranj). Zbrala sta komisijo v sestavi: dr. France Koblar, France Bevk in Janez Menart (DSP), Jernej Šušteršič (ZSV Kranj) in France Žvan kot zastopnik občine Jesenice. Zbranega je bilo tudi že nekaj denarja, ki se je stekal na ZSV Kranj. Komisija se je sicer večkrat sestala in opredelila zelo obsežne naloge za uresničitev akcije. Žal pa je akcija že v začetku zgrešila svoj namen, ker se je osredotočila najprej na postavitve nove hiše lastniku Dolenčeve kajže Jožetu Knaflju. Vsa že dotečena sredstva in pogodbene obveznosti različnih sofinancerjev so se nanašale na ureditev Finžgarjeve rojstne hiše v muzej, največ denarja pa se je porabilo za dokumentacijo in za načrte za nadomestno hišo lastniku, za potne stroške, nekaj je bilo neuporabljenega in deponiranega na ZSV Kranj, nekaj pa ga je bilo kasneje porabljenega za neugotovljene namene. ZSP Kranj bi moral po pogodbi vsake tri mesece DSP pošiljati obračune o uporabljenem denarju in poročila o poteku

Slovenski mladini! Slovenski javnosti!

Ivo Subić:
Finigarjeva rojstna hiša
(1953)

Zemlja naše Gorenjske pod Stolom ni samo polna naravnih lepot, temveč tudi starih domov, v katerih je tekla žilka velikim možem, ki so nekdo živeli na tej zemlji in delali zanjo. V Doslavičah, vasi med Begunjami in Žirovnico, je eden takih domov starosvetna kajša — rojstna hiša Franca Saleškega Finigarja.

Z življenjem, ki ga je oplajala ljubezen do slovenstva, z življenjem, ki je v polni meri razumevalo tisočletne težnje svojega naroda in sodelovalo z njim v najhujših preizkušnjah, z življenjem, v katerem je ustvaril delo, ki nam bo nenehno zgled in primer neusahljive ljubezni do domovine, velike skrbi za kleno domačo besedo, goreče zavzetosti za rast mladega rodu in neuklonljive vdanosti vsemu dobremu, naprednemu in srednjemu, se je Fr. S. Finigar kot človek in umetnik uvrstil med tiste Slovence, ki jim bosta vedno veljali naša hvaležnost in spoštovanje.

Namen, da se Finigarjeva rojstna hiša, ki je tudi dragocen in zanimiv spomenik starega kmečkega stoborstva, preuredi v muzej, so doslej preprečevale kulturnemu snovanju ne zmerom naklonjene razmere, ki danes celo grozijo, da se preureditev če ne že onemogoči, pa prav gotovo zavleče v nedogled in negotovost, kar bi bilo nepopravljiv madež na stavbi slovenske kulture. Zato je bil za odkup Finigarjeve rojstne hiše in njeno preureditev v muzej ustanovljen odbor, ki v njem delujejo kulturni, javni in družbeni delavci jeseniške in radovljiške občine; trudili se bodo, da se Finigarjeva rojstna hiša odkupi in preuredi v spominski in narodopisni muzej.

Za uresničitev tega namena se odbor obrača na slovensko mladino, na vse občane slovenskih občin in

na vsa slovensko javnost s pozivom in prošnjo, da po svojih močeh prispevajo v sklad za odkup Finigarjeve rojstne hiše. Samo deset starih dinarjev naj prispeva vsak Slovenec in Finigarjeva rojstna hiša bo odkupljena in preurejena v muzej! Ob tem pozivu in prošnji vodi odbor prepričanje, da hvalečna oddolžitve spominu pisatelja, ki je ustvaril toliko brani in tako priljubljeni roman, kot je *Pod svobodnim soncem*, ni samo dolžnost občanov jeseniške občine, temveč vsega slovenskega naroda. Ne smemo pozabiti, da je bil prav Fr. S. Finigar pred vojno pobudnik in zavet navduševalec slovenske mladine, ki je s svojimi prispevki odkupila in v naši skupni lasti ohranila rojstno hišo velikega Vrbljana dr. Franceta Prešerna.

Tudi tokrat se bo prav gotovo vsa slovenska mladina odzvala našemu pozivu; pričakujemo, da nas bodo samoupravna telesa in vodstva inš pri tem podpirala. Vse druge posameznike, društva, delovne in družbene skupnosti pa prosimo, da za odkup Finigarjeve rojstne hiše in za njeno preureditev v muzej namenjeni denar nakažejo na žiro račun števil. 5151-679-2135, na naslov: Zveza kulturno prosvetnih organizacij občine Jesenice — sklad za odkup Finigarjeve rojstne hiše.

Odbor za odkup Finigarjeve rojstne hiše s hvaležnostjo računa na kulturno zavest in razumevanje nas vseh. Svojo nalogo šteje za neogibno dolžnost vsega našega naroda; o poteku dela pa bo sproti obveščal slovensko javnost.

Odbor za odkup Finigarjeve rojstne hiše
Jesenice, v. marcu 1967

Poziv mladini in slovenski javnosti leta 1967

akcije, vendar pa se tega dogovora ni držal. Govora je bilo celo, da lastnik hiše dela težave, v resnici pa je Jože Knafelj le izgubil zaupanje v ZSV Kranj, ki mu je skoraj štiri leta obljubljal gradove v oblakih. Akcija je zastala in pokopan je bil prvi poskus.

V letu 1967 se je v osnovnih šolah jeseniške in radovljiške občine razširilo in tudi utrdilo tekmovanje za Finžgarjevo bralno značko. To ugodno klimo je izkoristil ravnatelj Osnovne šole Toneta Čufarja Jesenice Janez Svolfšak in svetu šole predložil besedilo za začetek nove akcije za odkup in ureditev Finžgarjeve rojstne hiše v muzej. Svet šole je 30. januarja 1967 načrt sprejel. V njem je avtor predstavil Finžgarjeve zasluge za odkup in ureditev Prešernove rojstne hiše v Vrbi in povzel njegovo zamisel, da bi tudi tokrat v zbiranje denarja poleg drugih vključili tudi šolsko mladino. Potrebno je bilo oblikovati le še ustrezen odbor in pridobiti organ, pri katerem naj bi deloval. Svolfšakovo pobudo je z navdušenjem sprejela Zveza kulturno prosvetnih organizacij Jesenice (danes Zveza kulturnih društev Jesenice). 6. februarja 1967 je bil ustanovljen odbor za odkup in ureditev Finžgarjeve rojstne hiše, ki ga je kot predsednik prevzel Janez Svolfšak. Odbor je deloval kot samostojno telo pri zvezi, ki je odprla samostojni konto za prispevke, redno spremljala dela odbora in nosila vse drobne stroške, da bi odbor čim bolj uspešno deloval.

Odbor je razposlal poziv slovenski mladini in slovenski javnosti, ki so ga objavili vsi časniki, radio in televizija. Sedem tisoč izvodov pozivov in sto tisoč odkupnih blokov po en novi dinar je brezplačno natisnila Založba mladinska knjiga v Ljubljani. Pozivi so bili poslani slovenskim šolam in številnim podjetjem in ustanovam. Z denarjem je šlo počasi, zato je bilo potrebno veliko pisariti, prositi, brisati kljuke, prepričevati in dokazovati.

Kljub temu da je denar počasi dotekal, si je odbor zastavil konkretne naloge na številnih področjih, imenoval nekaj komisij in se načrtno lotil dela. Sprejel je stališče, da njegova naloga ni, da lastniku Finžgarjeve domačije Jožetu Knaflju zgradi novo hišo, temveč, da se z lastnikom sporazume za odkup, da bi lahko uredili Finžgarjevo rojstno hišo. Po številnih obiskih in razgovorih pri Knaflju je odbor 1. marca 1967 z njim dosegel sporazum: odbor bo za Finžgarjevo rojstno hišo izplačal šest milijonov (60.000 novih) dinarjev ter mu brezplačno oskrbel gradbeno lokacijo za novo stanovanjsko hišo, oprostitev komunalnega prispevka in zamenjavo zemljišča in izposloval nekatere ugodnosti pri nabavi gradbenega materiala. Glede na slabe izkušnje prve akcije je Knafelj kar nekaj časa odlagal s podpisom. Decembra 1967, po številnih razgovorih in obiskih, je bila pogodba le pravnoveljavno sklenjena in s tem je rojstna hiša F.S.Finžgarja s pripadajočim gospodarskim poslopjem in kozolcem ter zemljiščem postala last Zveze kulturno prosvetnih organizacij občine Jesenice in vpisana v zemljiško knjigo

(k.o. Doslovče, parc. šte. 164, z.k.v. 606). Julija 1968 je odbor Knaflju izplačal zadnji obrok odkupne cene in izpolnil ostale obveznosti, leto kasneje, julija 1969, pa se je Knafljeva petčlanska družina, ki je dotlej živela v zelo težkih razmerah, hž preselila v novo hišo.

Odbor pa ves ta čas ni miroval, nadaljeval je akcijo za zbiranje denarja, se sestajal s strokovnjaki in strokovnimi službami ter iskal najboljšo rešitev za obnovo in ureditev zelo dotrajane Finžgarjeve rojstne hiše. Predsednik Janez Svolfšak je namreč neprestano ponavljal: "Kar bo storjeno, naj bo storjeno temeljito in z zavestjo, da je to najboljšo, kar je v danih okoliščinah mogoče storiti", in za dosego tega nenehno postavljali 100 - letnico rojstva pisatelja.

Etnologi so izdelali natančen načrt za ureditev hiše in okolice in sicer:

- pritlične prostore (hlev, čevdrc in cimre) je treba predelati v sodobno urejeno galerijo za prikaz pisateljevega življenja in dela;
- v pritličnih prostorih zgoraj urediti etnografski muzej, v katerem naj bo najbolj zvesto prikazano življenjsko okolje, iz katerega je izšel pisatelj;
- obnoviti je treba v prvotni izvedbi skedenj in kozolec;
- pod skednjem zgraditi sodobne sanitarije za obiskovalce muzeja;
- urediti zemljišče okrog hiše.

Odbor je stal na stališču, da so te naloge za strokovnjake, njegova naloga pa je, da se to uresniči in da delo usklaja in povezuje. Tako je Zavod za spomeniško varstvo Kranj, oziroma dipl. inž. Peter Fister izdelal do 31. decembra 1968 gradbeni program, etnologi so se obvezali ob pomoči Slovenskega etnografskega muzeja - Fanči Šarf in Gorenjskega muzeja Kranj - Anka Novak, da do jeseni 1969 pripravijo vso opremo in predmete za muzej v zgornjih prostorih, prof. dr. France Koblar bo ob pomoči prof. dr. Franceta Steleta in v sodelovanju z dipl. inž. Marjanom Labodom iz Slovenskega etnografskega muzeja zbral gradivo za prikaz Finžgarjevega življenja in dela. Zelo pomembno je pri tem sodeloval tudi Finžgarjev pranečak Janez Bogataj, takrat še študent filozofije. Marca 1966 je namreč svojo gimnazijsko maturitetno nalogo posvetil svojemu stricu F. S. Finžgarju. V njej je opisoval Finžgarjev lik, opisal njegovo rojstno hišo, vas Doslovče in Doslovčane, Finžgarjev rod, tip rojstne hiše, notranjost z opisom in oznako posameznih etnografskih predmetov.

Odbor je na osnovi tega poiskal izvajalce in podpisal pogodbo s tesarskim mojstrom Ivanom Capudrom z Jesenic in zidarskim mojstrom Alojzom Pretnarjem iz Zasipa pri Bledu, ki sta se dela lotila z veliko odgovornostjo in zavestjo. Daleč naokrog sta iskala deske in opaže, da bodo videti stari, in kamen, iz katerega so bila prvotna okna v Finžgarjevi hiši. V letu 1969 je bilo obnovljeno ostrežje in streha, v sporazumu z etnografi namesto s slamo prekrita z bolj trpežnimi mecesnovimi skodlami, in opravljena mnoga zidarska dela. V letu 1970 so bila

opravljena še preostala obrtniška dela, zgrajeno je bilo leseno gospodarsko poslopje - skedenj, kozolec, moderne sanitarije in shramba pod skednjem, vodovodna in elektro instalacija, stopnice v galerijo, škarpe, ograje in nešteto drobnih obrtniških del. Gorenjski muzej Kranj je pripravil notranjo opremo, vrata, okna in lesene dele. Pri vsem tem je bil odbor usklajevalec del, nad katerimi je bedel član odbora Evgen Guštin. Iz hudih finančnih zagat ga je rešila Zveza kulturno prosvetnih organizacij občine Jesenice, ki je pri Skupščini občine Jesenice najela 50.000 novih dinarjev brezobrestnega posojila. Tega je leto za tem občina odpisala.

Vse to je bilo povezano s številnimi sejami odbora, kolektivnimi ali posamičnimi stiki s strokovnjaki ali izvajalci del, velikokrat v Doslovčah pa tudi v Ljubljani in Kranju. Mnogi člani odbora so žrtvovali svoj prosti čas. Člani odbora so opravljali delo prostovoljno in nemalokrat potovali tudi na svoje stroške. Gonilna sila in prvi mož je bil Janez Svolfjšak, ki je kakor Finžgar pri odkupu in ureditvi Prešernove domačije, zastavil vse svoje moči za to delo.

Pri reševanju strokovnih vprašanj so z nasveti in delom pomagali:

- Slovenska akademija znanosti in umetnosti - akademika prof. dr. France Koblar in prof. dr. France Stele,
- Društvo slovenskih pisateljev - akademik France Bevk,
- Slovenski etnografski muzej - dr. Boris Kuhar, dipl. inž. Marjan Laboda in kustosinja Fanči Šarf,
- Zavod za spomeniško varstvo Kranj - Olga Zupan in dipl. inž. Peter Fister,
- Gorenjski muzej Kranj - dr. Cene Avguštin in kustosinja Anka Novak,
- Janez Bogataj - študent filozofije, pranečak pisatelja Finžgarja.

Posamezna dela pa so izvajali:

- tesarski mojster Ivan Capuder, Jesenice,
- zidarski mojster Alojz Pretnar, Zasip pri Bledu,
- električne instalacije Elektro Kranj, distribucijska enota Žirovnica,
- vodovodne instalacije Vodovod Jesenice,
- obloga sanitarij in tlaka Ciril Bibianko, Hrušica,
- manjša mizarska dela Ernest Obermajer, Žirovnica,
- vitrine v galeriji Franc Žmuc, pasarstvo Ljubljana - Vižmarje,
- restavratorska in preparatorska dela Gorenjski muzej Kranj.

Ves čas sta skrbno bedela nad hišo in mnogo pomagala bivši lastnik Finžgarjeve domačije Jože Knafelj in njegova žena Slavka.

V odboru za odkup in ureditev Finžgarjeve rojstne hiše, ki je začel delovati 6. februarja 1967 so sodelovali: Janez Svolfjšak - predsednik odbora do marca 1970, Erna Vauhnik - tajnica in blagajničarka do marca 1970, Ivan Capuder do marca 1970, Bojan Čebulj, Pavle Dolar od marca 1970 dalje tajnik, Evgen Guštin od leta

1969, Marjan Jemec, Zvonko Mežek za krajevno skupnost Žirovnica do leta 1969, Franc Pintar od marca 1970 kot blagajnik, prof. Niko Rupel, Peter Sitar, Jože Sušnik, prof. Jože Šifrer - predsednik odbora od marca do decembra 1970, Tone Špendov za KS Žirovnica od 1969 dalje, Jože Tomažič (umrl januarja 1970) in Joža Varl, predsednik od januarja 1971 dalje.

Zelo zavzeto in odgovorno delo odbora so spremljale tudi nekatere osebne zamere in nesporazumi. Najbolj je presenetil pomladi 1970 odstop predsednika odbora Janeza Svolfjšaka, ko so se kazali že prvi vidni rezultati njegovega in odborovega dela. Njegov odstop pa ni bil brez vzroka. Ob vsem garanju in uspešnem vodenju akcije so ga zaradi danes banalnih stvari kritizirali nekateri jeseniški posamezniki. Vzrok pa je bil v tem, da je na željo Mohorjeve družbe v Celju v dveh nadaljevanjih v njihovi literarni reviji NOVA MLADIKA predstavil namen in potek odkupa in ureditve Finžgarjeve rojstne hiše in s tem opravičeval njihov drugi večji prispevek za akcijo - 5.000 n.din (NOVA MLADIKA je nadaljevala tradicijo literarne revije MLADIKA, ki jo je med obema vojnoma v italijanski Gorici urejal France Bevk.) To pa je prišlo na uho posameznikom, ki prispevka niti niso brali, ker na našem območju takrat ni bilo naročnika na to revijo, in sledili so očitki in napadi, da Svolfjšak nekritično piše v "klerikalne" časopise, kar je bilo za njegov takratni položaj ravnatelja osnovne šole zelo neugodno in obremenilno. Odbor je v tem času imel čez glavo skrbi, poglavitna pa je bila denar. "Če bi mi tedaj Lucifer obljubil 5.000 n.dinarjev, bi šel z njim za dva dni v pekel. Kako bi potem mohorjavecem ne obljubil članka. Potrebovali smo tisoče, pritekali pa so stotaki," je odgovarjal Janez Svolfjšak, vendar vztrajal pri odstopu s predsedniškega mesta. Kot odbornik pa je do konca zelo zavzeto deloval in pripravil zelo natančno poročilo o delu odbora in pregled dohodkov in izdatkov odkupa in ureditve Finžgarjeve rojstne hiše od februarja 1967 do 31. januarja 1971.

Janez Svolfjšak je po skoraj štiriletnem nadvse uspešnem vodenju odbora in akcije namesto pohval in priznanj prejemal klofute in hude očitke. V odgovor na vse to je v pismu javnosti zapisal: "Edini, ki bi smel o tem kaj reči, je Joža Varl. Bil je tisti, po čigar zaslugi je bil nazadnje Finžgarjev muzej le odprt."

Da se je odbor brez začetnega dinarja lotil tako velikega in odgovornega projekta, je vsega spoštovanja vredno dejanje. Ker je ta čas v Sloveniji potekalo več podobnih zbiralnih akcij, je denar pritekal zelo počasi in kar dvakrat je situacijo reševala Zveza kulturno prosvetnih organizacij Jesenice, enkrat z lastnim večjim prispevkom in drugič z najetim kreditom. Zbiranje denarja je redno spremljal tednik ŽELEZAR, glasilo Železarne Jesenice, in objavljaval mesečne rezultate. Posamezniki so odstopali honorar za objavljene prispevke v "Železaru", drugi prispevali "namesto venca na grob", nekateri tudi samostojno prispevali manjše zneske. Vse to je bila velika moralna podpora odboru. Čeprav se je akcija začela s

“starimi dinarji” in zaključila z “novimi”, v ilustracijo navajam nekaj števil v “novih dinarjih”.

V času od februarja 1967 do 31. januarja 1971 je odboru uspelo zbrati 214.215,07 n.dinarjev, od tega so prispevale delovne organizacije, zavodi in društva 65,6%, učenci in dijaki osnovnih in srednjih šol iz vse Slovenije 31,6 % in posamezniki 2,8%. Do navedenega datuma je bilo porabljenih 188.569,32 n. dinarjev, in sicer 31,7% za odkup rojstne hiše F.S.Finžgarja in 68,3% za njeno ureditev v muzej. Saldo žiro računa je ta dan znašal 25.645,75 n. dinarjev, ki so bila porabljena do junija 1971 za manjša dela pri urejanju okolice in za naketere izpopolnitve na hiši sami.

S Finžgarjevo rojstno hišo v Doslovčah, katere lastnik je današnja Zveza kulturnih društev Jesenice, danes upravlja Gornjesavski muzej Jesenice, strokovno skrbi za zbirko in za redno vzdrževanje in izboljšave.

VIRI

Zapisniki sej odbora

Tednik “Železar”

“NOVA MLADIKA” štev. 9 in 10 / 1970

Kajža pri Dolencu - kulturni spomenik in spominski muzej

(knjižico izdal odbor ob otvoritvi februarja 1971),

Lastni zapisi

Tonski tehnik Aleš Soklič pri delu na Radiu Jesenice (Arhiv Rina Klinar)

Rina Klinar

RADIO TRIGLAV - EDINI TRIGLAV, KI GA SLIŠITE

NAMESTO UVODA

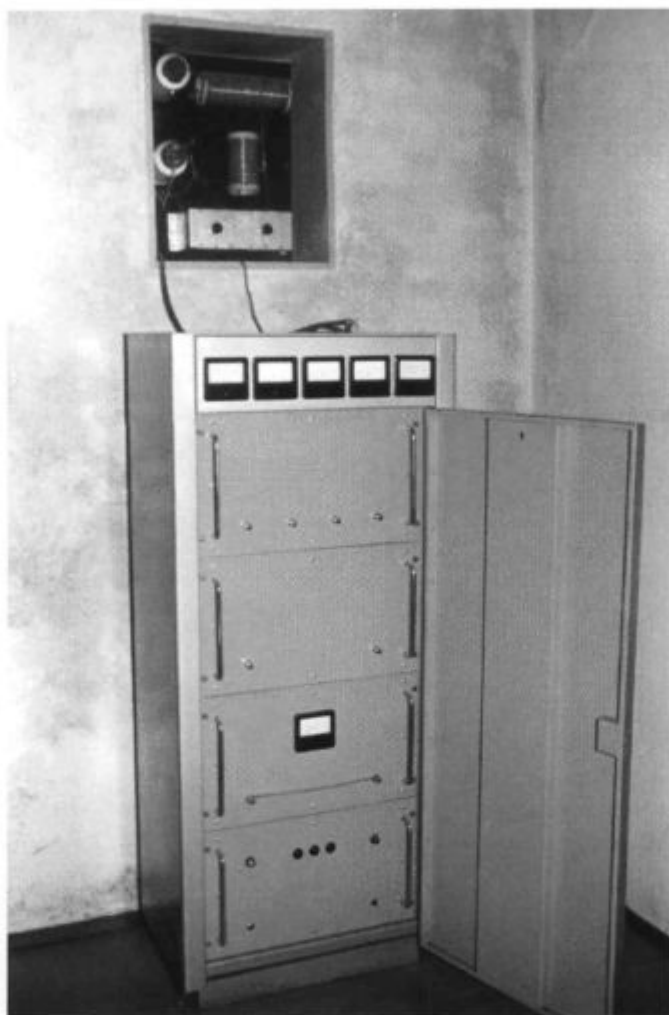
Bil je torek, 5. januarja 1965. Prvi dan oddajanja Radia Jesenice, predhodnika današnjega Radia Triglav. Malo pred 15. uro se je oglasil. Tako je začel po temeljitih pripravah in slabi dve leti po prvi pobudi oddajati tedaj deveti radijski program v Sloveniji in drugi na Gorenjskem Radio Jesenice.

Po prvem dnevu oddajanja Radia Jesenice je Železar 9. januarja 1965 zapisal: "V torek, 5. januarja, je začela z rednim delom lokalna radijska postaja. Vsak torek, četrtek in soboto od 15. do 16.15. ure bodo oddajali program, ki obsega več rubrik: poročila o domačih dogodkih, oddaja "obisk pri glasbenih ustvarjalcih iz preteklosti in sedanjosti", delavska univerza, "pravnik vam svetuje", mladinska oddaja, aktualnosti, kulturna panorama itd. Lokalna radijska postaja Jesenice se bo oglasila tudi vsako nedeljo na srednjem valu 202 metra od 11. do 13. ure. Omeniti je treba še, da bodo pri vseh oddajah tudi obvestila in objave ter čestitke in želje poslušalcev."

Radio Jesenice se je leta 1976 preimenoval v Radio Triglav, svojo temeljno dejavnost - radijsko je dopolnil z drugimi, med njimi z organizacijo prireditev: Prvi glas Gorenjske in Prvi glasek Gorenjske.

RADIO JESENICE (1965-1975)

Pobudo za začetek delovanja prve radijske postaje je dalo leta 1963 Elektrotehniško društvo Jesenice. Društvo je bilo ustanovljeno v šestdesetih letih z namenom, da z novimi tehniškimi projekti obogati do tedaj zaspani razvoj Jesenic. Organizirali so izobraževalne seminarje, sodelovali pri postavitvi TV pretvornikov na Mežakli, Voglu in v Kranjski Gori ter seveda pri postavitvi Radia Jesenice.

Oddajnik z začetka dela Radia Jesenice (Arhiv Rina Klinar)

Društvo je aktivno še danes in skrbi za napredek elektrotehniške stroke na tem delu Gorenjske .

Med pobudniki velja omeniti že pokojnega Franca Gracerja in Aleša Sokliča, ki je danes podpredsednik Elektrotehniškega društva Jesenice-Radovljica.

Svet za prosveto in kulturo občinske skupščine Jesenice je na predlog občinskega odbora SZDL Jesenice na seji 24. junija 1964 imenoval 12-članski iniciativni

odbor, ki ga je vodil Zdravko Anderle. Delovale so tri komisije: za gospodarstvo (njena naloga je bila zbiranje sredstev), tehnična komisija je skrbela za tehnično opremo (oddajnik, antene in prostore) ter programska komisija, ki je bila odgovorna za programsko shemo, vodil pa jo je Joža Varl.

Prvotno je bilo predvideno, da bi bili prostori v Strelskem domu Podmežaklo (te stavbe danes ni več, tam je avtocesta), potem so se odločili za stavbo gledališča.

23. decembra 1964 je bil ustanovljen zavod Radio Jesenice. V sodni register Okrožnega gospodarskega sodišča v Ljubljani je bil vpisan nov zavod Radio Jesenice s predmetom poslovanja "objavljanje in širjenje informacij lokalnega značaja z namenom obveščanja javnosti na področju jeseniške komune".

Gospodarska komisija je organizirala zbiranje sredstev in zbranih je bilo 5.680.000 dinarjev. Z delom ali materialom so pomagali: SGP Sava (gradbena in mizarska dela), Elektro distributivna enota Žirovnica (elektroinstalacija), Železarna Jesenice (montaža anten in ostalih aparatov v studiu), Tapetništvo Jesenice (akustična oprema prostora), Trgovsko podjetje Zarja (oprema prostorov s pohištvo), Trgovsko podjetje Univerzal pa je podarilo 100 plošč za glasbene oddaje. Vrednost investicije je bila okrog 9 milijonov dinarjev, 3 milijone sta bila vredna opravljeno delo in oprema v studiu.

Iniciativni odbor je delo uspešno opravil, nadaljeval pa ga je uredniški odbor Radia Jesenice, ki so ga sestavljali: Zdravko Anderle, glavni in odgovorni urednik, Milan Čučnik, urednik oddaje "Gospodarsko in družbeno samoupravljanje", Joža Varl "Kulturna panorama", Stane Tušar "Mi pa nismo se uklonili", Miha Cenc "Delavska univerza", Dušan Stare "Pravnik vam svetuje", Janez Zorc, urednik mladinske oddaje, Ivo Čučnik, urednik glasbenih oddaj, Teo Lipicer, urednik športnih oddaj, in Slavko Humerca.

Določili so tudi ceno za obvestila in reklame. Za objavo ali obvestilo do pet tipkanih vrstic je plačal leta 1965 poslušalec 500 din, delovne organizacije in ustanove pa 1500 din. Za reklamna obvestila, daljša kot pet tipkanih vrstic, je bilo treba plačati po 200 din za vsako. Poslušalci, ki so želeli odgovore na vprašanja v rubriki "Pravnik vam svetuje", so plačali po 100 din za odgovor na eno vprašanje. Cena čestitke: ena plošča 700 din, "skupinska" plošča pa 500 din.

V prostorih gledališča je Radio Jesenice domoval do 31. januarja 1989.

1. februarja 1989 se je kot Radio Triglav preselil v nove prostore Prireditvenega centra na Jesenicah, za poštarje pa ostal na istem naslovu, Trg Toneta Čufarja 4. V začetku leta 1966 je po prvem letu delovanja Radia Jesenice jeseniški Železar zapisal, "da je bilo prvo leto za lokalno radijsko postajo uspešno", saj so imeli kar 213 rednih in 8 izrednih oddaj ali skupaj 25.043 minut programa (417 ur in 23 minut), od tega je bilo govornega dela 11.445 minut (190 ur in 45 minut), od tega 2.533 minut (42 ur in 13 minut) lokalnih novic, 493 (8 ur in 13 minut) jeseniške

aktualnosti, 617 minut (10 ur in 17 minut) pa kulturno-prosvetnih zanimivosti. Kot se spominja Aleš Soklič, statistika prvih desetih let delovanja Radia Jesenice beleži skupno 5050 ur programa, od tega 2100 ur govornega in 2950 glasbenega programa.

Od leta 1965 do leta 1972 so bile oddaje štirikrat tedensko, 1. julija 1972 je drugi med lokalnimi radijskimi postajami v Sloveniji začel Radio Jesenice oddajati program vsak dan.

Poleg priprave radijskega programa so se na Radiu Jesenice lotili tudi drugih dejavnosti.

Nova prelomnica v delovanju Radia Jesenice je bilo leto 1975, ko se je slišnost razširila na območje tedanje občine Radovljica in je UKV oddajnik zamenjal srednjevalovnega.

RADIO TRIGLAV (1976-2000)

“Radio ni le škatla in Triglav ni le gora. Radio Triglav smo ljudje,” je dejala ob 35-letnici oddajanja 5. januarja 2000 na prireditvi na Jesenicah direktorica mag. Rina Klinar. Pri ustvarjanju programa so ostajali stari sodelavci in prihajali novi. Izkušnje so se prepletale z mladostnimi izzivi.

Leta 1976 se je Radio Jesenice preimenoval v Radio Triglav, saj je območje pokrivanja prav ta del Gorenjske. Leta 1980 je postal direktor Slavko Humerca, ki je bil v dosednji zgodovini radia najdlje na tem položaju.

Leta 1982 je prišlo do odločitve za rešitev slišnosti v Bohinju. V Bohinju je pretvornik na Voglu, v tem prelepem delu Gorenjske pa ima Radio Triglav tudi zelo zveste poslušalce.

Leta 1987 je začelo z delom dopisništvo v Radovljici, leta 1988 pa so bile posredovane pobude za ustanovitev regijskega radia, nosilec naj bi bil Radio Triglav. Očitno v spodnjem delu Gorenjske tega predloga niso bili pripravljene sprejeti, ampak so raje okrepili aktivnosti za ustanovitev svoje radijske postaje, četudi so tedaj delovale na Gorenjskem tri postaje (v Tržiču, Žireh, na Jesenicah). 1. februarja 1989 so se iz prostorov v pritličju stavbe Gledališča Toneta Čufarja preselili v sosednjo stavbo, v nove prostore nad dvorano Kina Železar.

Leta 1990 je začel z delom Radio Kranj in na Gorenjskem so bile v začetku devetdesetih let 4 radijske postaje - Radio Tržič (sedaj Gorenc), Radio Sora, Radio Kranj in Radio Triglav. To so še sedaj nekomercialni radijski programi s sedežem izdajatelja na Gorenjskem.

Leta 1991, med osamosvojitveno vojno, je radio opravil neprecenljivo vlogo v

obveščanju prebivalcev o dogajanjih na tem delu Gorenjske.

Leta 1991 je začel Radio Triglav oddajati na frekvenci 96,0 MHz, z lokacije nad Valvasorjem pod Stolom.

Leta 1993 se je začel postopek lastninskega preoblikovanja Radia Triglav Jesenice, p.o. v družbo z omejeno odgovornostjo. V sodni register je bil vpisan leta 1998, leta 1999 pa je bila 1. skupščina družbe z omejeno odgovornostjo, na kateri so imenovali tudi novo poslovodstvo, direktorico mag. Rino Klinar.

PRIREDITVE

Poleg temeljne dejavnosti, to je priprava in oddajanje radijskega programa, je druga pomembna dejavnosti radia tudi priprava prireditev.

Radio Triglav je nadaljeval z organizacijo prireditve Prvi glas Gorenjske, s katero je začel Stereo klub Žirovnica. Leta 1976 je svojo glasbeno pot začela na tej prireditvi Helena Blagne, doma na Koroški Beli. V preteklih letih so sodelovali tudi: Franci in Miha Rebernik, Anka Čop, Manca Urbanc in številni drugi. Leta 2001 je jubilejno leto te prireditve.

Leta 1997 je Radio Triglav Jesenice prvič organiziral prireditev Prvi glasek Gorenjske, namenjeno mladim pevcem do 15. leta starosti. Leta 2000 se je na avdicijo prijavilo 28 mladih pevk in pevcev, nastopilo jih je 12.

Od leta 1990 združenje nekomercialnih radijskih postaj Slovenije vsako leto organizira srečanja nekomercialnih radijskih postaj, na katerih se radijske postaje pomerijo v več kategorijah. Žirije ocenjujejo prijavljene prispevke v več kategorijah (na primer komentar, reportaža, novice, intervju, oglasi...). Radio Triglav je sodeloval na vseh srečanjih, razen dveh. Leta 1995 je bil tudi organizator 6.festivala v Kranjski Gori, leta 2000 je oktobra na 11. festivalu v Bohinju spet gostil kolege s 13 postaj in zasedel 3. mesto v skupni razvrstitvi.

BREZ LJUDI NI RADIA ALI: "TEHNIKA NI VSE"

5. januarja 1965 sta bila v studiu Radia Jesenice Jelena Jeraša in Teo Lipicer, za mešalno mizo je sedel Aleš Soklič, za vzdrževanje je skrbel Branko Stare, tajnica je bila Ivica Praprotnik, direktor pa Zdravko Anderle.

Branko Stare se takole spominja tistih časov. "Na začetku smo poskušali priti samo do oddajnika, ker smo imeli hud problem, v tem delu naše doline je bil

namreč zelo slab sprejem 2. programa Radia Ljubljana. Ideja je bila najprej, da bi lahko posredovali ljubljanski drugi program. Istočasno z nakupom majhnega oddajnika (50 W) se je rodila ideja o postavitvi lokalne radijske postaje. Osrednja radijska hiša je imela željo, da se v celoti posreduje njen program. Poleg financ, za katere so skrbeli tudi v občinskem merilu, so bila največji problem materialna sredstva. Študijska oprema je bila popolnoma naša domena in se v to ni nihče vtikal. Osrednja radijska hiša je imela nalogo, da z oddajnika posreduje svoj program, če pa smo mi hoteli sami oddajati, je bilo potrebno opremiti studio. Začeli smo s preprosto opremo, postopoma smo jo nadomeščali z novo, digitalno. Starejši, ki še poznajo Iskrin gramofon, na katerem smo predvajali plošče, vedo, da kakšne posebne kvalitete ni bilo. Ko je šel oddajnik 5. januarja v "pogon", smo šli vsi ven poslušat, kako in do kam se slišimo. Srečni smo bili, da je šlo vse gladko, vendar pa razočarani, saj ko se je bližal večer in smo prišli do Mojstrane, smo ga komaj slišali, od Žirovnice naprej pa sploh ne več. Komaj smo začeli, smo pravzaprav šele morali začeti. Najprej smo zgradili močnejši oddajnik 200 W in za boljše pogoje delovanja preusmerili tudi anteno. Tudi čas nam je bil v prid, kajti študijsko opremo (gramofone, magnetofone) smo lahko zamenjali za bolj kvalitetno. Največ vreden pa je bil prehod na UKV področje. Šele s tem je prišlo do izraza kvalitetno pokrivanje širšega območja. Srečo smo imeli, da je to sovpadalo z gradnjo televizijskega omrežja-pretvorniške mreže. Vse se je gradilo naenkrat: UKV oddajniki, televizijski pretvorniki. Tako je bila vzpostavljena tako kvalitetna mreža, kot jo poznamo danes. Glede vzdrževanja ni bilo problemov, dokler se je vse odvijalo na tehnično nižjem nivoju, za moderno tehniko na visokih frekvencah pa smo potrebovali drage in kvalitetne instrumente, za katere amaterska radijska postaja ni imela sredstev."

Prvi tonski tehnik je bil Aleš Soklič. Bil je eden prvih članov Elektrotehniškega društva in spominja se, da so ga za sodelovanje spodbudili člani Elektrotehničnega društva in takratni direktor Zdravko Anderle, ki mu je po končanih montažnih delih ponudil delo tehničnega vodja oddaje.

"Člani društva smo prevzeli praktično vsa elektromontažna dela od postavitve antenskega stolpa, antene za srednji val, študijske opreme, izdelavo mešalne mize in ustreznih inštalacij jakega in šibkega toka. To je bilo obdobje improvizacij, oprema je bila skromna, amaterska, vendar je nekako šlo - z gorenjsko trmo," se spominja Aleš Soklič, ki je bil tehnik več kot dvanajst let.

"Jeseničani so radio sprejeli z velikim veseljem in navdušenjem, saj je šlo za nekaj novega, posebnega, za nekaj, kar je imelo redkokatero mesto v Sloveniji. To nam je dajalo nov polet. Število čestitk poslušalcev je bilo z dneva v dan večje, število plošč in trakov pa je bilo bolj skromno, plošče smo si izposojali in presnemavali. To sem delal v prostih popoldnevih, ko oddaje ni bilo, saj nismo oddajali vsak dan.

Praktično sem bil po cel teden na Radiu, takrat, pred 35 leti, bi bil zelo vesel, če bi imeli tako "vojsko" tehnikov, kot jih imate danes. Po sobotni oddaji je bilo potrebno posneti nedeljsko – to je trajalo včasih do polnoči, do dveh, treh zjutraj ali še kasneje. Ob nedeljah sem bil večinoma sam – bil sem tehnični vodja, glasbeni urednik, pa še kakšno nujno obvestilo sem moral prebrati. Premagovanje vseh teh naporov mi je omogočilo mladostno navdušenje in veselje do dela, kar se danes morda čudno sliši, vendar je bilo to edino plačilo, drugega sploh nismo pričakovali. Prvi avizo sva posnela s pokojnim Francem Koširjem. To je bil prvi "playback" posnetek na Jesenicah, na katerem je obe trobenti igral legendarni Franc. Plošče smo si sposojali in presnemavali, tako da je sproti nastajal tudi glasbeni arhiv. Oprema je bila v primerjavi z današnjo več kot skromna, imeli smo le tisto, kar se je takrat dobilo v trgovinah. Tudi odpad je prišel prav. S tako opremo je bil posnet tudi razpoznavni znak Oj, Triglav, moj dom. Radio je v začetku oddajal na srednjem valu 202 metra oziroma frekvenci cca 1485 kHz. Takrat je že oddajal Radio Tržič na isti frekvenci, zato smo se kljub skromni moči prvega oddajnika 50 W v Radovljici in okolici "srečevali", kar je pri poslušalcih povzročalo neprijetne motnje pri sprejemu. Kasneje smo se umaknili na valovno dolžino 200 m (1500 kHz) in motenj ni bilo več," se spominja Aleš Soklič. Edina, ki je med sedanjimi sodelavci na Radiu Triglav od prvega dne oddajanja, je Jelena Jeraša.

Jelena Jeraša in Teo Lipicer v studiu Radia Jesenice (Arhiv Rina Klinar)

Takole se je oglasila malo pred 15. uro 5. januarja leta 1965:

“Radio Jesenice, vsem poslušalcem in poslušalkam lep pozdrav in dober sprejem. Oddajamo na srednjem valu 202 metra. V današnji oddaji lahko poslušate: lokalna poročila, objave, obvestila in reklame, obisk pri glasbenih ustvarjalcih preteklosti in sedanosti, Delavska univerza, Poslušalci čestitajo. Najprej pa vključujemo poročila RTV Ljubljana.”

Jelena Jeraša je prišla na Radio in dobila častno vlogo prvega glasu. Na razpis, ki so ga objavili v glasilu *Železar*, se je prijavilo 17 kandidatov za napovedovalce in napovedovalke in bila je sprejeta. “Treme nisem imela. Treba se je obvladati in misliti, da te nihče ne posluša in da govoriš sam sebi. Če pa začneš misliti, da te nešteto ljudi posluša, dobiš tremo,” se spominja Jelena.

Ena izmed legend jeseniškega radia je tudi Jeseničan Teo Lipicer, ki se je redno zaposlil na radiu 1. maja 1965 in bil redno zaposlen do 31. maja 1975, bil pa je tudi soustvarjalec prvega dne oddajanja Radia Jesenice. Takole se spominja: “V prvi oddaji sem imel dvojno nalogo: najprej kot novinar, ker sem sodeloval pri pripravi poročil, posebej sem pripravil športne novice in jih tudi prebral. Tisti torek, 5. januarja smo bili vsi v velikem pričakovanju, kako bo oddaja šla v eter, ali bo vse v redu in tako, kot smo si zamislili, želeli. Start je uspel in radio 35 let že igra. To je dokaz. Mislim, da se marsikdo spomni, kako je bilo. Oddajali smo vsak torek, četrtek, soboto in nedeljo, praviloma je bilo programa za 2 do 3 ure. V delavnikih so bile to lokalne novice o dogajanjih na Jesenicah in v jeseniški občini, potem obvestila, reklamna obvestila, tematske oddaje, npr. Delavska univerza, mladinska oddaja, kulturna, športna... Te oddaje so se skozi leta dopolnjevale in spreminjale. Bile so tudi glasbene oddaje. Ob nedeljah je bila posebna oddaja, posvečena spominu na našo preteklost, v vsaki oddaji pa smo dali mesto tudi čestitkam.”

Jelena se spominja, da je bila prva čestitka, ki jo je prebrala, tista, ki jo je naročila že preminula Marica Mikelj, redna poslušalka, obiskovalka in dopisovalka.

V 35 letih je bilo na RADIU Triglav veliko ljudi, ki so soustvarjali program. Le manjšina je bila redno zaposlena, veliko je bilo takih, ki so le občasno sodelovali pri delu, o vseh niti ni podatkov. A vsak je bil po svoje dragocen in je prispeval, da Radio Triglav uspešno dela.

5. januarja leta 2000 so bili na radiu redno zaposleni:

Dušan Dragojevic neprekinjeno od 12. 2. 1973, Rina Klinar, ki je začela 1. 10. 1975 kot pripravnica, Marija Mesojedec neprekinjeno od 1. 7. 1976, Janko Rabič neprekinjeno od 15. 7. 1978 (prej je bil dopisnik), Helena Voga neprekinjeno od 15. 4. 1984, Branka Smole je začela kot pripravnica 26. 3. 1986 in je na radiu neprekinjeno od tedaj, Lijana Trontelj je na radiu od 1. 10. 1989 z nekaj prekinitvami, Tomaž Čop je začel kot pripravnik in bil zaposlen od 1. 10. 1991 do 30. 4. 2000 s prekinitvami, Francka Sluga neprekinjeno od 1. 11. 1994, Vanesa Pogačar od 1. 8. 1996 do 15. 9. 2000 in je

začela kot pripravnica, Romana Purkart od 1. 4. 2000 kot pripravnica (prej je kot študentka tudi sodelovala pri ustvarjanju programa).

Med najstarejšimi (po delovnem stažu) so na radiu poleg Jelene Jeraša še: Lojze Jug, od leta 1966, ko je bil tehnik, sedaj je voditelj, Stane Mohorič od leta 1971 tehnik in Drago Arijani od leta 1972, sedaj voditelj.

Med dolgoletnimi dopisniki so današnji sodelavci še: Janez Pipan, Jošt Rolc in Brane Šuvak.

Tehniki in glasbeni uredniki na Radiu Triglav v letu 2000 so: Anka Čop, Tomaž Čop, Marjan Cvek, Jure Knez, Uroš Korošec, Brane Kržišnik, Vlado Kuroš, Stane Mohorič, Aleš Pušavec, Dalibor Sterniša, Roman Šest, Boris Štojs, Milan Vogrin in Roman Žnidar.

Voditelji: Suzana Adžič, Drago Arijani, Miroslava Bolte, Franci Černe, Marsel Gomboc, Jelena Jeraša, Lojze Jug, Branka Jurhar, Petja Kogovšek, Boštjan Kržišnik, Braco Koren, Radoslav Mužan, Darinka Ogrin, Bojan Pogačnik, Robert Svetina, Stanka Razinger in Alenka Bole Vrabec.

Stalni zunanji sodelavci, ki sodelujejo v programu v letu 2000: Branimir Čeh, Petra Drole, Silvana Gasser, Urša Humar, Primož Kerštanj, Vasiljka Kokalj, Matjaž Lagoja, Jože Lavrinec, Peter Ovsec, Borut Pogačnik, Blaž Račič in Eva Stare.

Za vzdrževanje sta na začetku skrbela Franc Gracer in Branko Stare, sedaj že vrsto let skrbi za študijsko opremo Viktor Žnidaršič, sodelavci RTV OE Oddajniki in zveze (Milan Pangerc, Dare Blatnik in Darko Zaletelj) za oddajnike, pretvornike in link zveze ter seveda naši tehniki, ki se spoznajo na tisoč in eno stvar.

Od leta 1965 so bili direktorji : Zdravko Anderle (1965-1968), sedaj v Avstraliji, Teo Lipicer (1968-1975), pokojni France Žvan (1975-1978), Dušan Dragojevič (v.d. od 1. 7. 1978-30. 6. 1979), Rina Klinar (v.d. od 1. 7. 1979 do 31. 3. 1980), Slavko Humerca (1. 4. 1980-27. 1. 1997) in Rina Klinar od 27.1. 1997 naprej.

V začetku je za računovodstvo skrbel Računovodski servis Jesenice, zatem Vida Stare do sredine leta 1984, od aprila 1984 naprej pa Helena Voga.

Prva tajnica je bila Ivica Praprotnik, sedaj je v Nemčiji, sledili sta ji Jožica Tavčar in že pokojna Anica Deretič. Od leta 1976 je tajnica Marija Mesojedec, ob sobotah in nedeljah ter praznikih pa to delo opravljata tudi Nataša Harej in Jožica Škedelj.

NAJ NAJ SODELAVCI

V letu 1999 je potekal javni izbor NAJ TEHNIKA in NAJ VODITELJA Radia Triglav v tem letu. Ta naziv sta si prislužila tehnik Stane Mohorič in voditelj Braco Koren.

Polna dvorana od 35-letnici (5. januar 2000), (Foto Janez Pipan)

USPEHI, POHVALE

Trikrat doslej (1995, 1997 in 1999) je Radio Triglav na teh festivalih zasedel drugo mesto, leta 2000 tretje mesto v skupni razvrstitvi in torej sodi med najboljše radijske postaje v Sloveniji.

20. marca 2000 je RADIO TRIGLAV prejel najvišje priznanje občine Jesenice - plaketo občine Jesenice. V preteklosti je radio prejel številna priznanja in plakete: občinsko priznanje 1. avgust, priznanja Rdečega križa Slovenije za zasluge pri krvodajalstvu, priznanja HK Jesenice, SD Jesenice, ŠD Jesenice, TD Jesenice, Foto kluba Andrej Prešeren, Društva upokojencev Jesenice, Društva invalidov Jesenice, plaketo Toneta Čufarja, Telesnokulturne skupnosti, zlato plaketo združenja radijskih postaj Slovenije itd.

NOVOSTI

1. oktobra leta 1998 je začel oddajati 24-urni program iz lastnega studia, od leta 1999 pa oddaja tudi preko interneta in ga lahko poslušajo po vsem svetu.

Februarja 2000 so začeli z rednimi tedenskimi oddajami, ki jih ob sobotah pripravljajo učenci osnovnih šol oziroma popoldne srednješolci. Od leta 1997 pa imajo svojo redno oddajo enkrat tedensko tudi študenti.

Leta 1999 je začela z delom na Radiu prva tonska tehnica v zgodovini Radia Triglav Anka Čop.

NAMESTO ZAKLJUČKA

Veliko jih je bilo v 35 letih, ki so zaznamovali delo Radia Triglav (Jesenice). Vsak po svoje in vsi skupaj. Poslušalci, oglaševalci in sodelavci 35 let dokazujejo zvestobo in predanost.

Sodelovanje si sedanja generacija več kot 70 sodelavk in sodelavcev Radia Triglav obeta tudi v prihodnje.

Novi tehnični izzivi, nov način oddajanja, prevlada računalnikov in internet bodo narekovali pogoje za delo tudi v prihodnje.

A prepričana sem, da brez dela z ljudmi in za ljudi ne bo uspešnega jutrišnjega dne. Da prihodnost radia ni samo tehnika, računalnik, ampak tudi pogovor z ljudmi, neposreden stik.

Veliko poslušalcem smo edina družba in dragocen sogovornik, zakaj ne bi ostali tudi v prihodnje ter tako včasih vsaj malo ublažili občutek osamljenosti, nemoči, obupa?

Utrinek s prireditve ob 35-letnici Radia Triglav, (Foto Janez Pipan)

Nenazadnje, na Triglav greste lahko z nami vsak dan v letu, na pravega se tolikokrat povzpejo le redki.

In hvala vsem, ki ste bili v teh letih na kakršenkoli način ob Radiu Triglav (Jesenice).

NAJSTAREJŠI RADIJSKI PROGRAMI V SLOVENIJI

1928 RADIO LJUBLJANA

1945 Radio Maribor MM!

1949 Radio Koper Modri val in Radio Capodistria

1. 1953 RADIO ŠTAJERSKI VAL

2. 1954 RADIO CELJE

1956 Muravidek Magyar Radio

3. 1958 RADIO MURSKI VAL

1960 Program ARS

4. 1961 RADIO RADLJE

5. 1962 KOROŠKI RADIO in

6. RADIO TRŽIČ (GORENC)

7. 1963 RADIO PTUJ,

8. RADIO BREŽICE

9. 1965 RADIO JESENICE (sedaj Radio Triglav).

Vinko Beguš - Cena

MUZEJ JESENICE OD USTANOVITVE LETA 1949 DO VSELITVE V RUARDOVO GRAŠČINO LETA 1954

NAJSTAREJŠA PRIČEVANJA O PRIDOBIVANJU ŽELEZA

Gospodarsko in kulturno življenje visoke Gorenjske je zelo ozko povezano z razvojem železarstva na tem področju. Kranjska je zaradi železa in jekla od pradavnih časov znamenita, je zapisal Valvasor leta 1689 v Slavi vojvodine Kranjske in naštel dvanajst gorenjskih krajev, kjer se je topila železova ruda in v fužinah pridobivalo železo in jeklo. Ti kraji so: Sava, Plavž, Javornik, gornji in spodnji Železniki, Bohinj, Stara Fužina, Bohinjska Bistrica, zgornja in spodnja Kropa in Kamna Gorica.

Kdaj in kje so pričeli pridobivati in uporabljati železo, zgodovinarji ne morejo točno ugotoviti. Različne najdbe, zlasti pa razna arheološka odkritja pričajo, da so orientalska ljudstva, predvsem Indijci in Kitajci, morali poznati železo že okrog leta 3000 pred našim štetjem. Iz tega časa so tudi različne izkopenine v Egiptu, ki pričajo, da so tudi Egipčani poznali in uporabljali železo. Na teh osnovah lahko zaključujemo, da človeštvo pozna železo že okoli 5000 let.

V naši ožji domovini Gorenjski sega železarstvo v halstatsko in zgodnjo latensko dobo, to je v leta 1000 do 500 pred našim štetjem. Tedaj so gospodovali v naših krajih Iliri in kasneje Kelti, ki so bili poznani kot odlični rudarji in metalurgi. Po prastarem železarstvu je zlasti znan bohinjski kot. Noriško železo, železo naših krajev, sta hvalila že rimska zgodovinarja Tacit in Prokopij, ko sta omenjala pridobivanje železa na pobočjih Julijskih Alp. Po teh zgodovinskih zapisih je železarstvo na Gorenjskem staro okoli 3000 let.

Ko so Rimljani leta 150 pred našim štetjem osvojili naše kraje, so tu že našli razvito topilništvo.

O USTANOVITVI ŽELEZARSKEGA MUZEJA NA JESENICAH

Vedno in povsod se najdejo ljudje, ki jih zanima preteklost narodov, držav in še zlasti krajev, ki so povezani z njihovim življenjem. Tudi na Jesenicah je bilo tako. Tu se je rodil in živel France Torkar ml., ki je bil predan svoji domovini predvsem pa svojim rodnim Jesenicam. Bil je zelo sposoben livarski strokovnik, v privatnem življenju pa velik ljubitelj gora, fotograf, predvsem pa zagnan raziskovalec vsega, kar je bilo povezano z zgodovino železarstva na Jesenicah in v neposredni ter širši okolici.

Spominjam se, da me je France Torkar ml. obiskal v drugi polovici meseca maja leta 1948 z namenom, da mi predstavi svoje ideje in zamisli o ustanovitvi železarskega muzeja na Jesenicah.

Predno pa nadaljujem s tem, moram podati nekaj pojasnil o najinih odnosih. S Francetom sva bila že dolgoletna znanca zlasti kot planinca. Marsikatero gorsko turo sva naredila v družbi še nekaterih prijateljev gornikov. Zahajali smo zlasti v Julijce. Poleg tega pa sem bil v tistem času predsednik okrajnega sindikalnega sveta. Sindikati so bili takrat zelo pomembna organizacija, ki je združevala in pokrivala praktično vse dejavnosti vsakdanjega življenja. Razpolagali smo tudi s precejšnjimi denarnimi sredstvi. In bolj kot k znanцу je tisti dan prišel France Torkar k predsedniku okrajnega sindikalnega sveta. Poznal me je tudi kot ljubitelja starin in raziskovalca krajevne zgodovine. Brez ovinkov je prišel takoj k stvari in mi razložil svoje zamisli glede ustanovitve železarskega muzeja na Jesenicah. Sindikat bi s svojo podporo veliko doprinesel k stvari, zlasti pa bi olajšal dogovarjanja na tovarniškem, okrajnem in občinskem komiteju, na občini, na upravi Železarne in ne nazadnje bi zadevo lahko tudi denarno podprl. Ob tej priliki mi je povedal, da ima doma zbranih že precej zgodovinskih predmetov in me je povabil, da jih pridem pogledat. Razšla sva se z mojo obljubo, da bom o zadevi razmislil.

Nekje v prvi polovici meseca junija sem Torkarja obiskal. Razkazal mi je svojo zgodovinsko zbirko, ki jo je imel razporejeno v dnevni sobi. V spominu mi je ostal predvsem vojščak v kompletni bojni opravi s šlemom na glavi in ščitniki na stopalih. Nadalje je imel nekaj kuhinjske opreme, ki so jo še v mojih otroških letih uporabljali v črnih kuhinjah, in to: burkle, trinožni podstavek za kuhanje na ognjišču, nekaj litoželeznih loncev. Drugih predmetov se ne spominjam več, saj je preteklo od takrat 53 let.

Ob tem obisku sem mu povedal, da podpiram njegovo idejo in da bom sodeloval pri delu za ustanovitev muzeja. Dogovorila sva se, da je potrebno oblikovati odbor, ki naj takoj prične z delom. Ko sva razmišljala, koga naj za začetek še povabiva,

sva si bila edina, da bi bil najboljši Slavko Smolej, ravnatelj Metalurške industrijske šole na Jesenicah. Smolej je bil v tistem času poznana in upoštevana oseba. Bil je tudi uradni fotograf v Železarni. Že pred drugo svetovno vojno je sodeloval s profesorjem Valterjem Šmitom pri izkopavanjih v Bohinju, skratka oseba, kakršno si lahko le želimo.

S Smolejem sva stanovala v stanovanjski zgradbi Pokojninskega zavoda, zato sem se obvezal, da bom z njim govoril in ga povabil k sodelovanju. To sem tudi storil in Smolej je brez pomisleka pristal. Dogovorila sva se, da bi imeli prvi sestanek v mojem stanovanju.

O dogovoru sem obvestil Torkarja. Ker sem bil poleg službe v Železarni še zelo obremenjen kot predsednik okrajnega sindikalnega sveta, se je čas prvega sestanka močno zavlekel in Torkar me je že kar nejevoljen opominjal. Spomnim se, da smo prvi sestanek imeli 22. julija 1948 popoldne ob 15. uri. Datum sem si zapomnil zato, ker je bil tega dne državni praznik.

Na sestanku naju je Torkar seznanil s svojo zamisljivo. Poudaril je, da se Železarna modernizira, da se stroji in naprave zamenjujejo in pošiljajo v staro železo in svojim zanamcem ne bomo mogli pokazati, s čim so delali naši dedje in očetje, na čem so zrasli današnji moderni obrati. Če že zaradi obsežnosti nekaterih postrojenj ne bomo mogli ohraniti, jih je potrebno vsaj na fotografiji oteti pozabi. Z modernizacijo vasi (prezidava hiš, ukinjanje črnih kuhinj, opuščanje kuhanja v pečeh in na ognjiščih, obdelovanje polj in travnikov s sodobnimi stroji) izginjajo stare naprave, orodja, stvari se mečejo na smetišča ali pa pokurijo. Stare obleke in narodne noše odnašajo v Ameriko, Avstralijo, Nemčijo, ljudje jih prodajajo za smešne cene. Vse to moramo zaustaviti, preprečiti in rešiti pred izginotjem.

S Smolejem sva se v vsem strinjala in sklenili smo, da moramo čim prej pričeti z delom. Zavedali pa smo se, da sami trije ne bomo mogli reševati vseh teh problemov in da bomo morali poiskati sodelavce, ki enako mislijo in čutijo in ki imajo voljo do dela. Zato smo se že takoj na tem prvem sestanku dogovorili, da povabimo k sodelovanju še: Toneta Tomazina, uslužbenca Železarne, slikarja amaterja, planinca, velikega prijatelja narave, Franceta Ravnika, uslužbenca-arhivarja v Železarni, Jožefa Beguša st., delovodja v adjustaži na Javorniku, Franceta Torkarja st., poznanega livarskega strokovnjaka.

Ker sta julij in avgust meseca dopustov, smo se dogovorili, da prihodnji sestanek skličemo v jeseni. Smolej naj pripravi nagovor in obrazložitev namena sestanka, Torkar bo povedal, kakšne predmete bomo zbirali, Beguš pa bo obrazložil, kako mislimo organizirati muzejsko zbirateljsko mrežo na terenu.

Naslednji sestanek je bil v mesecu novembru 1948 v zgornji dvorani tovarniške Kazine. Udeležili so se ga: Slavko Smolej, France Torkar ml., Vinko Beguš, Tone Tomazin, France Ravnik, Jožef Beguš st. in France Torkar st. Sestanek je

potekal po že opisanem dnevnem redu. Smolej je seznanil navzoče z idejo o ustanovitvi, pomenu in potrebi muzeja na Jesenicah. Industrijski, kulturni in vsesplošni razvoj zahteva od nas živečih, da ohranimo zanamcem svojo preteklost, da ne bo tonilo v pozabo, kar so ustvarili naši pradedje, dedje in očetje. Na njihovih stvaritvah se je ohranila naša bitnost, naša nacionalnost, naš jezik, naše znanje in naš obstoj.

Torkar ml. je obrazložil, kaj vse zajema muzejska dejavnost. Od industrijskih objektov, postrojenj do obrtniških delavnic in orodij ter bivalnih hiš; vse orodje, posodje in pripomočki, ki so jih ljudje uporabljali v vsakdanjem življenju; oprema za tovorno, jezdno in vprežno živino, obleke in noše, delovne in pražnje; vse, prav vse, kar so ljudje izdelovali, posedovali in uporabljali, da so preživeli. Beguš je povzel, da nas čaka veliko dela, če bomo hoteli zajeti vse, kar sta nam predstavila Smolej in Torkar. Potrebno bo vzpodbuditi in vključiti veliko ljudi v delo, vzpostaviti široko mrežo sodelavcev od Žirovnice do Bohinja, Koroške Bele, Javornika, Mojstrane in Radovne. Na vseh teh področjih je od antike preko srednjega veka do današnjih dni prebivalstvo živelo poleg kmetijstva v glavnem od železarstva. Zbrati moramo čim več dokazov, ki bodo pričali in potrjevali našo prvobitnost v tem prostoru.

Na zaključku sestanka so bili sprejeti sklepi:

- takoj je potrebno poiskati in vključiti v delo sodelavce na navedenih področjih,
- Smolej in Beguš obiščeta vodstvo železarne glede dogovora, da dodeli prostore za potrebe nastajajočega muzeja,
- Smolej in Beguš se povežeta s člani tovarniškega in občinskega komiteja KPS za vsestransko podporo in s predsednikom mestnega občinskega odbora glede finančnih sredstev.

UTRJEVANJE ORGANIZACIJSKE MREŽE MUZEJA

V letu 1948 je bilo največ dela z utrjevanjem organizacijske mreže na terenu, zbiranjem eksponatov in z iskanjem prostorov za muzej. Še vedno v okviru pripravljalnega odbora smo zbrali že kar lepo število predmetov v Železarni in na terenu. Martin Noč, Glažarjev s Koroške Bele, je pripeljal do vrha naložen "lojtrnek" starine, ki jo je nabral po hišah v vasi.

Iz cerkve Marijinega Vnebovzvetja na Stari Savi in iz kapele, ki so jo skupaj z Zoisovo graščino na Javorniku podrli, pa smo dobili lepo število cerkvenih umetniških podob. Stvari so nas začele prehitevati, saj nismo računali na tako hiter in številen priliv starih predmetov s terena.

Na seji, ki smo jo sklicali v februarju 1949, smo obravnavali dve točki dnevnega reda:

- organizacija prevzema prinešenih stvari,
- kje shraniti in vskladiščiti zbrani material.

Ljudje so prinašali od vseh strani razne stvari in potrebno je bilo misliti na organiziran prevzem. Saj smo morali za vsak prevzeti predmet odpreti kartotečni list s tekočo številko, popisati prinašalca in narediti natančen opis predmeta. Sklenili smo, da oblikujemo zbirni urad Tehniškega muzeja, v katerem bodo prostovoljni delavci v določenih dnevih in urah sprejemali prinešeno.

Težje pa je določiti, kam z zbranim materialom. Kakorkoli smo pretresali prostore, ki naj bi prišli v poštev, niso ustrezali. Ali so bili nezavarovani, vlažni, preveč odročni, kratka, nič ni ustrezalo našim potrebam.

Končno smo v skrajni sili sprejeli sklep, da začasni depo odpremo v cerkvi na Stari Savi, ker je bila v tem času zaprta za bogoslužje in ker je bila v neposredni bližini Ruardove graščine, ki je že dobivala podobo bodoče stavbe muzeja.

RAZSTAVA

Med tem se je zbranega materiala nakopičilo že toliko, da je tudi skladiščenje v cerkvi pričelo postajati vedno večji problem. Da se vsaj začasno rešimo prostorske zadrege, smo na marčevski seji sklenili, da pripravimo razstavo zbranih predmetov. S tem bi vsaj začasno rešili prostorsko vprašanje. Hkrati bi se z razstavo predstavili javnosti in naredili pritisk na pristojne na Jesenicah, da bi pospešili reševanje tega za nas tako pomembnega problema.

Za razstavni prostor smo izbrali telovadnico v osnovni šoli. Zavedali smo se, da vodstvo šole ne bo dovolilo uporabe telovadnice za daljši čas.

Otvoritev je bila 26. aprila 1951 na dan pred praznikom Osvobodilne fronte ter 1. majem, praznikom dela.

Razstavo smo pripravili skrbno, s strokovno izbranim gradivom. Na sredini smo postavili maketo peči na volka. Ob njej smo razstavili dve lupi, vsaka je bila težka okoli 120 kg, najdeni pa sta bili na Javorniku ob kopanju trase za industrijski tir v Trebežu v bližini, kjer je do leta 1904 stal plavž. Ob stenah smo postavili podstavke z razstavnimi predmeti in panoje s fotografijami, ki so prikazovale rudarjenje in kovanje železa v starih časih.

Otvoritve so se udeležili predstavniki Tehniškega muzeja Slovenije, lokalnih oblasti, Železarne Jesenice in številni občani Jesenic. Z zanimanjem so si ogledovali razstavljenе predmete in spraševali, v kakšne namene so služili.

ODNOSI Z JAVNIMI USTANOVAMI
IN REGISTRACIJA MUZEJA

S Smolejem sva v tem času že obiskala vse pristojne na Jesenicah, od direktorja železarne do predsednika občine ter sekretarje tovarniškega, občinskega in okrajnega komiteja KPS. Resnici na ljubo moram povedati, da sva pri vseh naletela na razumevanje in obljubo podpore naši akciji, celo za finančna sredstva. Zataknilo pa se je pri reševanju prostorov za muzej. Nakazovala sva, da bi bila najprimernejša Ruardova graščina, ki pa je bila polno zasedena s stanovalci. Glavni direktor Železarne ing. Janko Torkar je glede Ruardove graščine obljubil vso podporo, toda je takoj nakazal, da bo trajalo nekaj let, preden bodo preselili stanovalce v druga stanovanja in tako sprostili prostore za muzej. Slaba tolažba, vendar se je pričelo premikati.

Poleg prostorskih problemov smo v letu 1949 vzporedno reševali tudi organizacijsko administrativne zadeve. Morali smo narediti vloge na vodstvo Tehniškega muzeja Slovenije in na Ministrstvo za znanost in kulturo Ljudske republike Slovenije za potrditev upravnega odbora muzeja in za vpis v register kulturnih organizacij Slovenije. Na seji v septembru 1949 smo obravnavali:

- konstituiranje upravnega odbora,
- poimenovanje muzeja v Tehniški muzej Jesenice.

Vse navedene formalnosti smo morali urediti, da smo po takratnih predpisih lahko postali javna organizacija.

Sejo je vodil Slavko Smolej. Enotno smo potrdili Smolejev predlog o članih upravnega odbora in njihovih zadolžitvah.

Člani upravnega odbora Tehniškega muzeja Jesenice, potrjeni na tej seji, so bili:

Slavko Smolej - predsednik,

France Torkar ml. - namestnik predsednika in referent za zbiranje muzejskih predmetov,

Tone Tomazin - blagajnik,

Vinko Beguš - referent za organizacijo in nadzor,

France Ravnik - arhivar,

Jožef Beguš st. - svetovalec in zbiralec,

France Torkar st. - svetovalec in zbiralec,

Martin Noč - zbiralec,

Aliče Žvegelj - zapisnikarica.

Novo imenovani odbor je sprejel in potrdil program dejavnosti muzeja, ki ga je moral priložiti omenjenim vlogam. Sprejet je bil naslednji program dela:

- zbiranje in ohranjanje zgodovinskih predmetov;
- organizacija mreže sodelavcev na terenu;
- arheološka raziskovanja;

- laboratorijska raziskava najdenih rud in žlinder;
- izobraževanje muzejskega kadra;
- prirejanje javnih predavanj.

Na podlagi vlog in na predlog vodstva Tehniškega muzeja Slovenije je bil z aktom štev. 48511 z dne 17.5.1950 od ministrstva potrjen upravni odbor Tehniškega muzeja Jesenice in program dejavnosti. Prvi odbor je delal eno leto. Na redni seji dne 17.5.1951 je bil reorganiziran in dopolnjen takole:

France Torkar ml. - predsednik,
 Miloš Magolič - tajnik,
 Tone Tomazin - blagajnik,
 Vinko Beguš - referent za organizacijo in nadzor,
 Slavko Smolej - referent za znanstveno raziskovanje in dokumentacijo,
 France Ravnik - arhivar,
 Marjan Dolinšek - konservator in maketar,
 Jožef Beguš st. - svetovalec in zbiralec,
 Franc Torkar st. - svetovalec in zbiralec,
 Matija Sušnik - svetovalec - novinar,
 Martin Noč - zbiralec.

Na seje upravnega odbora so bili po potrebi vabljeni še predstavniki Železarne Jesenice, tovarniškega in mestnega komiteja KPS, ljudskega odbora mestne občine Jesenice in tovarniškega odbora sindikata.

Poleg upravnega odbora Tehniškega muzeja Jesenice, je obstojal tudi razširjeni odbor, v katerem so bili vključeni:

Avgust Mencinger - geometer,
 Lojze Lakota - geometer,
 ing. Kurt Hoffmann - metalurški strokovnjak,
 Boris Kuharič - zastopnik Društva inženirjev in tehnikov,
 Vinko Arko - zastopnik Društva inženirjev in tehnikov,
 Stanko Drčar - mizarski strokovnjak, predstavnik državne gimnazije na Jesenicah in vsakokratni direktor gimnazije v Bohinjski Bistrici.

Upravni odbor Tehniškega muzeja Jesenice (v nadaljnjem besedilu TMJ) je v času od 1.1.1951 do 1.11.1952 zasedal desetkrat, bili sta dve seji razširjenega odbora in dva sestanka, na katerih so bili udeleženi predstavniki družbenopolitičnih organizacij in Železarne. Na teh sestankih se je razpravljalo samo o prostorih v graščini. Zelo pomembna je bila prva seja razširjenega odbora, ki je bila 6. marca 1952 v zgornji dvorani tovarniške Kazine. Udeležili so se je v polnem številu člani upravnega in razširjenega odbora TMJ ter predstavniki Tehniškega muzeja Slovenije: predsednik univ.prof.dipl.ing. Ciril Rekar, ravnatelj prof. Franjo Baš in tajnik Ivan Mohorič, direktor Zavoda za varstvo zgodovinskih in kulturnih

spomenikov Edo Turnher, zastopnik glavnega odbora društva metalurških inženirjev in tehnikov prof. Anton Homan, urednik nove proizvodnje ing. Janko Torkar ter predstavniki Železarne Jesenice, tovarniškega komiteja KPS, LOMO Jesenice, državne gimnazije Jesenice, mestnega gledališča in Železarskega muzeja Kropa.

Vsebina razprave je bila pestra in poučna. Predstavniki iz Ljubljane so nas poučili, kam se moramo obrniti zaradi denarnih sredstev, kje naj iščemo strokovno pomoč za delo v muzeju in na terenu, kje bomo dobili predavatelje za izobraževanje delavcev muzeja in za javna predavanja, kje lahko nabavimo strokovno literaturo. Naših vprašanj je bilo zelo veliko in pogovor se je zavlekel pozno v noč. Druga za TMJ najpomembnejša seja razširjenega odbora je bila 29. julija 1952. Udeležili so se je poleg vseh članov tudi ravnatelj Tehniškega muzeja Slovenije prof. Franjo Baš, sekretar tovarniškega komiteja KPS in predsednik gospodarskega sveta ljudskega odbora mestne občine Jesenice Zvone Labura in zastopnik Zveze borcev NOB Niko Bernard.

Edina točka dnevnega reda je bila sprostitev prostorov v Ruardovi graščini za potrebe TMJ.

Po vsestranski razpravi je Zvone Labura, predsednik gospodarskega sveta LOMO, sejo zaključil takole: "Priznam nujnost, da se za muzej najdejo prostori v Ruardovi graščini. Popišite površine, ki pridejo v poštev, število stanovanj, imena njihovih nosilcev in število družinskih članov. Naredite vlogo na stanovanjsko komisijo Železarne Jesenice in pošljite na moj naslov. Zahtevane podatke rabimo, da bomo stanovalcem izdali odločbe za preselitev v druga ustrezna stanovanja. Takoj, ko bodo stanovanja izpraznjena, morate muzejske predmete prepeljati iz razstavne dvorane v Ruardovo graščino, da bomo telovadnico lahko uporabljali v njene namene."

Datum 29. julij 1952 je zelo pomemben mejnik v zgodovini TMJ.

Ob tem moram poudariti, da so bili odnosi upravnega odbora TMJ z vsemi javnimi in gospodarskimi institucijami zelo dobri. Predstavniki oblasti, gospodarskih podjetij, prosvetnih ustanov ter DIT-a so bili deloma člani upravnega ali razširjenega odbora in so bili po potrebi vabljeni na seje in sestanke, ki jih je sklical upravni odbor TMJ.

STROKOVNO IZOBRAŽEVANJE MUZEJSKEGA KADRA

Povedati moram, da smo bili vsi, ki smo pričeli ustanavljati muzej, tozadevno neuki, neveščji, skratka popolni laiki. Poznali nismo najosnovnejših pravil o zbiranju, evidentiranju, arhiviranju, konzerviranju in še vrsto drugih reči, ki se

pojavnjajo ob vsakodnevem delu v muzeju.

Dnevna dogajanja pa so nas prisilila, da smo prosili vodstvo TMS v Ljubljani za strokovno pomoč.

Profesor Baš, ravnatelj TMS nas je obvestil, da razume našo stisko in bodo na Jesenicah organizirali nekaj tečajev z muzejsko tematiko. V ta namen naj za meseca januar in februar 1953 pripravimo prostor in tečajnike. Strokovnjaki TMS naj bi imeli v zimskih mesecih več časa, ker niso obremenjeni s terenskim delom. Priredili so štiri predavanja z naslednjo vsebino:

- 21. januarja 1953 - dr. Kastelic o jamskih raziskovanjih in metodah dela pri raziskovanju od kamene do bakrene in bronaste dobe s posebnim poudarkom na rudništvu železa v rimski dobi do današnjih dni,
- 23. januarja 1953 - profesor Šubic o restavriranju in konzerviranju slik,
- 20. februarja 1953 - dr. Kastelic o detajlih dela pri raziskovanjih in izkopavanjih na terenu,
- 27. februarja 1953 - profesor Baš o arhiviranju in skladiščenju muzejskih predmetov.

V lastni režiji pa smo priredili v letih 1951 in 1952 dve predavanji v Bohinjski Bistrici o zgodovini železarstva na Gorenjskem. Predavala sta profesorja na državni gimnaziji v Bohinjski Bistrici Simon Lenarčič in Franc Fister. V okviru livarskega tečaja v Železarni je imel predavanja o zgodovini rudarstva in železarstva na Gorenjskem tudi France Torkar ml.

ZAVAROVALNA DELA, OBNOVA IN VZDRŽEVANJE SPOMENIŠKIH OBJEKTOV IN PREDMETOV

Člani upravnega odbora so si v letu 1952 med drugim zadali tudi nalogo raziskati področja med Valvazorjevim domom in Lepenami. V tej višini je bilo na tem področju v prejšnjem in v pričetku tega stoletja še kar nekaj rudnih jam živih. Prav tako so na Lepenah še delovale pražilne peči (roštance ali gromedle). Dne 28. junija 1952 so France Torkar ml., France Ravnik in Tone Tomazin odšli v Javorniški Rovt. Na Pristavi so organizirali sestanek s tamkajšnjo učiteljico in domačini. Obrazložili so jim, kakšen naj bi bil program Tehniškega muzeja in kakšne predmete zbiramo. Obljubili so, da bodo tudi oni zbirali reči, ki so še ostale od nekdanj na tem področju zelo razvitega rudarstva.

Naslednje jutro so se odpravili proti Lepenam, ki so približno eno uro hoda oddaljene od Pristave. Tu so našli tipično rudarsko naselje. Vidni so bili še nasipi halde, ruševine hiš in udrti rovi. Okoli dvajset metrov od nekdanjih stavb so našli

razvaline pražilne peči. Stari ljudje v Javorniškem Rovtu so vedeli, da je bila rudarska stavba na Lepenah enonadstropna hiša, v kateri so bile sobe za prenočišča, kovačnica, skladišče in kuhinja. Dobro je bilo še vidno ognjišče, ki je bilo skoraj tri metre dolgo in en meter široko, kar je dalo misliti, da si je vsak rudar kuhal sam.

Rudniki na Lepenah so zelo stari. Po Mülnerju so že leta 1703 tu kopali rudo jeklenec. Ekipa je po ogledu terena in izdelavi skic preko Pustega rovta in Markeljnovce planine prišla do Savskih jam. Te so še danes dobro vidne in so vhodi skoraj nespremenjeni. Pri eni od jam so odkrili skalo, na kateri je vklesana v trikotniku črka " R " z letnico 1796. S tem je bilo delo za ta dan zaključeno in so se odpravili domov. S seboj so prinesli nekaj kosov rude z opisom najdišča za analizo in zbirko rud.

Dne 26. julija 1952 je druga odprava v sestavi France Torkar ml., Vinko Beguš ter geologa ing. Alfred Rogel in ing. Berce iz Geološkega zavoda Slovenije odšla preko Javorniškega Rovta po pobočju Belščice do Valvazorjevega doma.

Spotoma se nam je pri rezervoarju priključil Ivan Noč, poverjenik muzeja za Javorniški Rovt. Ob tem obisku na njegovem domu nam je pokazal zanimivo jamsko orodje, kakršnega v muzejski zbirki še nismo imeli. Našel ga je v jami na pobočju Belščice v višini 1180 metrov. Napotili smo se proti tej jami, da jo raziščemo.

Po Nočevem pripovedovanju se rov te jame približno 40 metrov od vhoda razširi v prostor, velik okoli 25 kvadratnih metrov. Po vseh znakih je služil za kovačnico in shrambo orodja. Vhod v jamo je bil precej porušen, vendar je bilo še toliko odprtine, da smo se po trebuhu splazili skozi. Na drugi strani je bil suh kamnit rov, po katerem so bile položene lesene tračnice, ki so jih rudarji imenovali "štapne". To sta bili dve otesani debli, položeni vzporedno v odmiku 4 do 5 centimetrov. Po tej reži je teklo vodilo rudarskega vozička, imenovano "leitnadel". Rov je bil po tridesetih metrih zasut, tako da do shrambe z orodjem nismo prišli. Dogovorili smo se, da bomo rov in jamo čim prej očistili, da pridemo do predmetov, ki so še v njej. Predvsem smo želeli, da bi našli še kakšen rudarski voziček.

Okoli petdeset metrov nad to jamo se nahaja še ena jama, katere rov je bil razmeroma dobro ohranjen, vendar v globini tridesetih metrov tudi zasut. Obe jami se nahajata v zelo hudi strmini.

Od tu smo po pobočju Belščice nadaljevali pot do Valvazorjevega doma. Dež, ki je padal že vse od jutra, nam je preprečil predvideno delo za ta dan. Prav tako nam je skrajno slabo vreme vsako soboto in nedeljo od sredine avgusta do pozne jeseni onemogočilo, da bi po sprejetem programu raziskali teren od Lepen do Valvazorjevega doma.

Upravni odbor muzeja je na eni od sej v avgustu 1952 sklenil, da uredi vse potrebno za zaščito umetniških slik, ki so se nabrale v zbirki in so neustrezno skladiščene. Po predhodnem dogovoru z Zavodom za varstvo zgodovinskih in kulturnih spomenikov v Ljubljani smo dne 17. novembra 1952 poslali poln tovornjak cerkvenih podob v Ljubljano v konzerviranje.

Na isti seji je upravni odbor muzeja razpravljal tudi o nujnosti zakonske zaščite nekaterih zgodovinskih in kulturnih spomenikov na področju muzeja. Sprejet je bil sklep, da se pošlje Zavodu za varstvo zgodovinskih in kulturnih spomenikov v Ljubljani ter vodstvu Tehniškega muzeja Slovenije prošnja, da pri pristojnih republiških organih izposlujejo spremembo in dopolnitev zakona o zaščiti zgodovinskih in kulturnih spomenikov za naslednje objekte:

Zoisovi graščini v Bohinjski Bistrici in Stari Fužini, stolp in ura pri Zoizovi graščini v Bohinjski Bistrici, kovačija zvoncev v Grabčah, ostanki fužin v Radovni, Ruardova in Kosova graščina, cerkev na Stari Savi in župna cerkev na Jesenicah.

spredaj navedenih gospodarjev, ki so nam podarili, prodali ali zamenjali predmete:

Boltar Franc, vulgo Kuhar	Stara Fužina	štej. 63	##. III	✓
• Sveder - 2 zacetom	✠ ✠ ✠			
Urbenc Janes, pri Anzelnu	"	"	#	✓
Židar Franc, vulgo Vampret	"	"	X I	✓
Odar Franc, vulgo Jtros	"	"	✠	✓
Žagar Janes, vulgo Žagar	"	"	## IV	✓
Gudperin Anton/Ivana/Elip	"	"	X X X	✓
Mencinger Lovrenc, vulgo Kovač	"	"	*	✓
Urh Franc, vulgo Dolenc	"	"	X X IIII	✓

Hišni znaki gospodarjev, ki so podarili, prodali ali zamenjali predmete.

ZBIRALNA AKCIJA PO HIŠAH V ZGORNJI BOHINJSKI DOLINI

V dneh od 5. do 11. avgusta 1952 so člani upravnega odbora TMJ France Torkar ml., Miloš Magolič, France Ravnik, Tone Tomazin žrtvovali svoj dopust in obiskali v zgornji bohinjki dolini vasi: Staro Fužino, Studor, Srednjo vas in Bohinjko Češnjico. Zbirali so zgodovinske predmete za TMJ. Ob tem so se pogovarjali tudi s starejšimi občani in zapisovali njihove pripovedi o življenju in delu v času njihovih otroških, mladih in zrelih let. Predvsem zanimive so bile pripovedi Franca Štroša - Jerovca, starega 85 let, Marije Arh - Fotove, ki je bila stara 84 let, in Antona Štroša - Šoštarjevega, starega 79 let.

V tednu dni so nabrali kar lepo število starih orodij, naprav, moško narodno nošo, kožuhe, kuhinjsko orodje in posodje. Hkrati so člani ekipe popisali tudi hišne znake, katerih nekatere navajamo. Poznano je, da je vsaka hiša, ki je bila kakor koli udeležena v proizvodnji železa - drvarjenje, oglarjenje, kopanje rude, prevoznništvo, tovorništvo - imela svoj hišni znak, ki ga je morala uporabljati pri dajanju podatkov za storjene usluge. Le na podlagi teh znakov jim je bil obračunan in plačan njihov zaslužek. Hišni znaki, kakor so jih posneli člani ekipe pri posameznih hišah v Stari Fužini, so prikazani prispevki. Dne 12. oktobra 1952 so se France Torkar ml, Vinko Beguš, France Ravnik, Tone Tomazin in Marjan Dolinšek ponovno odpravili v Bohinj po v avgustu zbrani material in ga poln kamion pripeljali na Jesenice.

AKTIVNOSTI V LETIH 1951 IN 1952

V času od 1. novembra 1951 do 1. novembra 1952 je bilo zbranih za muzejsko zbirko preko 220 predmetov iz rudarske in železarske preteklosti. France Ravnik, po službeni dolžnosti arhivar v Železarni Jesenice, je v njenem arhivu v letih 1951 in 1952 zbral mnogo zgodovinskih dokumentov in jih rešil, da jih ni uničil papirni molj. Danes se jih poslužujejo zgodovinarji, etnologi, romanopisci, skratka vsi, ki proučujejo in opisujejo iz različnih zornih kotov zgodovino rudarstva, železarstva, gospodarstva in kulturnega življenja Gorenjske.

V letih 1951 in 1952 smo bili tudi publicistično zelo dejavni, saj je bila v tisku objavljena vrsta člankov o muzeju in o njegovem delu.

Omenjam le nekaj objav, pomembnih za TMJ:

Borba, 23.3.1952: Makne, iz knjige Valvasor - Jeseniške topionice prije 250 godina,

Železar 6., 7. in 8. štev. 1952: prof. Baš - Vzgojne naloge muzejev do proizvodnje, Tovarič štev. 2 - 11.1.1952: ing. Kurt Hoffmann - Zakaj obiskujemo muzeje, Spomenica industrijskih gasilcev 1.7.1952: Slavko Smolej - Proizvodnja železa in jekla, naš kruh,
 Nova proizvodnja štev.4 - 5 1952: Slavko Smolej - O zgodovini plavžev na Gorenjskem,
 Gorenjski Glas 5.4.1952: Matija Sušnik - Tehniški muzej na Jesenicah bo prikazal bogato železarsko zgodovino,
 Slovenski poročevalec 13.3.1952: Matija Sušnik - Z znanstvenim raziskovanjem bomo ugotovili...,
 Železar štev. 1. 1951: Matija Sušnik - Ostanke nekdanjih fužin na Pozabljenem,
 Železar štev. 1. 1952: Matija Sušnik - Stari železarski tvorci,
 Železar štev. 1. 1952: Matija Sušnik - Požar v naši tovarni leta 1906,
 Železar štev. 2.,3.,4. 1952: Matija Sušnik - Tvorci naše železarske industrije,
 Železar štev. 4. 1952: Matija Sušnik - Nekdaj hlapci - danes gospodarji,
 Železar štev. 4. 1952: Matija Sušnik - Delo Tehniškega muzeja,
 Železar štev. 7. 1952: Matija Sušnik - Trudnova domačija na Plavžu

ZAKLJUČEK

V letih 1998 do 2004 potekajo pomembne obletnice, ki so povezane z nastajanjem in ustanovitvijo Tehniškega muzeja na Jesenicah. Prav je, da se spomnimo časov in ljudi, ki so z veliko ljubeznijo in požrtvovalnostjo v takratnih razmerah postavili temelje današnjega Muzeja Jesenice. Predvsem želim poudariti, da ima prvenstvene zasluge za to, da smo osnovali na Jesenicah Tehniški muzej, **France Torkar ml.** On je bil tisti, ki je prvi dal idejo, bil je tisti, ki je dolga leta stal na čelu vsem akcijam. Prav tako je potrebno povedati, da smo vsi člani upravnega odbora Tehniškega muzeja vsa dela opravljali brezplačno, še več, žrtvovali smo svoj prosti čas, svoje dopuste. Obdobje od leta 1949 do 1954 o nastajanju, ustanovitvi in delovanju Tehniškega muzeja na Jesenicah sem obdelal zato, ker je bil Muzej v tem času v velikem zagonu in razmahu in je bilo delo članov upravnega odbora leta 1954 kronano z vselitvijo v Ruardovo graščino na Stari Savi.

Boštjan Soklič

NI JE VEČ DOMA

Skozi zid nad spiralami sna,
kakor duh, ki miru ne pozna,
tja v noč med zavetje dežja je šla
s torbo neizpolnjenih želja. Ni je več doma.

Morebiti pa le ona ve,
kaj na svetu delati se sme,
kaj je dobro in kaj je slabo;
morda ji uspe kdaj prepričati ljudi, da res je kar govori.

Ko pa luč ugasne se ji zdi, da stvari več niso ji jasne – pravljice
krasne pelin spomina skali. Za hip le...

Ako srečaš jo mi le povej,
če po mestu hodi še naprej
in če ve, da beseda dana žge kakor rana, ki zaceli se nikdar.
Beseda dana v nemar.

Kadar dobra vila zataji,
včasih kdo ji krepko zateži,
kaj po glavi pa se ji podi, ne vem.
Po drugačni poti grem do tja, kamor pamet zna.

Ko pa luč ugasne...

Nataša Kokošinek

10 LET MUZEJA JESENICE

Beseda muzej izhaja iz antične besede museion in je označevala najstarejše zbirke. S to besedo so v antiki označevali hram, posvečen desetim muzam, varuhinjam znanosti in umetnosti. Zbirke dragocenosti so tedaj hranili v posebnih, za ta namen sezidanih hramih, ki so jih imenovali zakladnice. Še danes je muzej ustanova, ki zbira, hrani, preučuje in razstavlja muzejske predmete, to našo premično kulturno dediščino, ki je vse tisto, kar smo prevzeli iz preteklosti in želimo ohraniti za prihodnost. Osnovna naloga vsakega muzeja je torej zbiranje gradiva, ki mora potekati načrtno. Zbiralna politika muzeja je zapisana v posebni listini. Zbrane predmete je potrebno konservatorsko obdelati in popisati ter nato uvrstiti v muzejsko zbirko. Predmet lahko najde svoje mesto v depoju ali na razstavi. Naša želja je seveda, da čim več predmetov razstavimo, a žal to ni vedno mogoče. Kljub temu je najpomembnejše, da predmet ohranimo za naše zanamce. Pri tem delu imajo pomembno vlogo konservatorji, ki predmet obdelajo tako, da ustavijo propadanje, in ga zaščitijo. Za ureditev zbirke predmetov, da bo le ta v ustrezni obliki predstavljena javnosti, poskrbi kustos. To je muzejski strokovni delavec z visoko izobrazbo in strokovnim izpitom iz muzejske stroke.

“Muzej, ki je brez strokovnjakov, bo ostal na ljubiteljski ravni, saj je muzealec posrednik med gradivom in občinstvom. Ena njegovih poglavitnih nalog je, da dosežke svoje strokovnosti posreduje javnosti”, je zapisal moj profesor dr. Sergij Vrišer v svojem učbeniku z naslovom Osnove muzeologije. Da bi lažje razumeli današnjo situacijo, se mi zdi potrebno, da se ozremo nekoliko v zgodovino našega muzeja, v čas njegovega nastajanja in v prva leta njegovega delovanja do danes. Začetki muzejske dejavnosti našega muzeja segajo v petdeseta leta, ko je Železarna Jesenice podprla muzejsko dejavnost. Skupina zanesenih zbiralcev in proučevalcev muzejskega gradiva je tako leta 1950 v telovadnici tedanje meščanske šole priredila veliko razstavo o zgodovini železarstva in rudarstva na Gorenjskem. Na tej osnovi je bil leta 1951 ustanovljen Tehniški muzej Železarne Jesenice. Z razcvetom železarstva je uspešno rasel tudi muzej in dosegel pomembne uspehe tudi v mednarodnem prostoru. Zbrano gradivo so razstavili na

Otvoritev razstave. (Foto Silvo Kokalj)

stalni razstavi v Ruardovi graščini, ki so jo slovesno odprli leta 1954. Petdeseta in šestdeseta leta so bila za muzej zelo uspešna, saj so uspeli urediti upravne prostore v Ruardovi graščini, kjer so uredili tudi muzejsko knjižnico in arhiv. Muzej je bil zelo aktiven in na terenskih akcijah je bilo zbranega veliko muzejskega gradiva. Zelo razvita je bila tudi raziskovalna dejavnost, o čemer še danes pričajo različna poročila in pisana dela, med katerimi velja gotovo omeniti temeljno delo Ivana Mohoriča: Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem. V sedemdesetih letih so bili, pod vodstvom zavoda za spomeniško varstvo iz Kranja, opravljeni tudi nekateri spomeniškovarstveni posegi na objektih. Žal so osemdeseta leta prinesla krizo v železarstvu in s tem tudi v jeseniškem železarskem muzeju. Sredi osemdesetih let pa je Občina Jesenice obnovila Kosovo graščino, v kateri je dobila svoje mesto stalna zbirka novejšje zgodovine. Občina Jesenice se je istočasno odločila, da zaposli tudi strokovnega delavca, ki bo skrbel za muzejske zbirke in hiše na njenem področju. To dejavnost je registrirala v okviru gledališča Toneta Čufarja, prostore pa so uredili v Kosovi graščini.

Ko je Železarna Jesenice leta 1990 zaprla Tehniški muzej Železarne Jesenice, so se že prej porojena prizadevanja za ustanovitev samostojnega občinskega muzeja začela uresničevati. Pripravljen je bil elaborat o ustanovitvi muzeja, v katerem je

bilo predstavljeno vse muzejsko gradivo in ostali pogoji za ustanovitev občinskega muzeja. Tedanja občinska skupščina je 22. oktobra 1991 sprejela sklep o ustanovitvi Muzeja Jesenice kot občinskega muzeja, ki je pokrival področje tedanje jeseniške občine oziroma današnjih občin Jesenice, Kranjska Gora in Žirovnica. Na novo ustanovljeni muzej je pod eno streho združil dejavnost Tehniškega muzeja Železarne Jesenice ter muzejsko in galerijsko dejavnost s sedežem v Kosovi graščini, ki je obsegala upravljanje s Prešernovo in Finžgarjevo rojstno hišo ter z Liznjekovo domačijo v Kranjski Gori in galerijsko dejavnost v Kosovi graščini. Za sedež muzeja je bila izbrana Ruardova graščina na Stari Savi z namenom, da se na ta prostor spet vrne življenje. Na slovenski kulturni praznik je 8. februarja 1992 prišlo do slovesnega podpisa pogodbe o prenosu kompleksa Stare Save na Občino Jesenice.

Če se ozremo po zbirkah Muzeja Jesenice, ugotovimo, da je najstarejša muzejska zbirka tista v Prešernovi rojstni hiši iz leta 1939. Mlajša je železarska zbirka v Ruardovi graščini, katere zgodovina sega v petdeseta leta. Zbirka od leta 1954 domuje v Ruardovi graščini na Stari Savi in je bila v letu 1993 dopolnjena še s paleonotoško zbirko. Še mlajša je muzejska zbirka v Finžgarjevi rojstni hiši, ki je bila za javnost odprta leta 1971. V osemdesetih letih sta bili obnovljeni in za javnost odprti še Liznjekova domačija v Kranjski Gori z etnološko zbirko (1983)

Z likovne razstave Franca Berčiča - Berka. (Foto Silvo Kokalj)

in Kosova graščina z zbirko novejše zgodovine (1985). Najmlajša zbirka je spominska zbirka o življenju in delu Matije Čopa v njegovi rojstni hiši v Žirovnici iz leta 1997.

Občinski Muzej Jesenice je z delovanjem pričel 1. julija 1992, po zaključenih formalnih postopkih in sprejemu delitvene bilance ter ločitvi poslovanja od Gledališča Toneta Čufarja, s katerim je ostalo skupno le računovodstvo. V istem letu je bil imenovan tudi svet zavoda in pričel postopek za imenovanje direktorja zavoda, ki ga je začasno vodil v.d.ravnatelj in referent za družbene dejavnosti na občini Jesenice profesor Andrej Pikon. V muzeju je bilo tedaj zaposlenih sedem delavcev. Istočasno z elaboratom o ustanovitvi muzeja je bil obravnavan tudi predlog zasedbe delovnih mest, ki je bil osnova za pozneje sprejeto sistemizacijo delovnih mest, ki je predvidevala okrepitev majhnega kolektiva zlasti s strokovnjaki. V tem letu je Muzej Jesenice že sodeloval na 1. slovenskem muzejskem salonu, kjer smo se predstavili z maketo savskega plavža in zemljevidom Zgornjesavske doline z označenimi muzejskimi lokacijami. V Kosovi graščini na Jesenicah se je kljub vsem dogodkom zvrstilo 12 razstav in še pet v Liznjekovi domačiji v Kranjski Gori, v vseh naših hišah pa se je zgodilo 48 kulturnih dogodkov, kot so na primer otvoritve razstav, proslave, gledališke in lutkovne predstave, ki so popestrili dejavnost. Muzej je obiskalo slabih 39 000 obiskovalcev.

V letu 1993 je Muzej Jesenice dobil prvo ravnateljico. Za ravnateljico je bila imenovana dotedanja kustosinja Slavica Keržan - Osterman. Vzporedno so tekle intenzivne priprave na začetek večjih obnovitvenih del na Stari Savi. V želji, da bi se aktivno vključili v spomeniško varstveno akcijo, smo v muzeju pripravili razstavo Stara Sava včeraj, danes, jutri, ki je obravnavala zgodovino fužine in naselja Sava od začetkov do danes. Pri pripravi razstave so sodelovali vsi, ki so se tedaj strokovno ukvarjali s tem kompleksom. Odprli smo jo 30. novembra 1993 v prvem nadstropju Ruardove graščine in naknadno prejeli tudi sredstva Ministrstva za kulturo za ta projekt. To dejanje smo sprejeli kot priznanje našemu delu. Poleg te občasne razstave smo v novembru istega leta v dveh prostorih železarske zbirke odprli tudi stalno paleontološko razstavo okamnin iz zahodnih Karavank avtorja Jožeta Bediča. Dolgoletno delo na terenu je končno dobilo svoje mesto na stalni razstavi, ki je izrazito avtorsko delo, saj je vse razstavljene eksponate našel, prepariral in fotografiral Jože Bedič. S skromnimi sredstvi in mnogo volje smo v obstoječih vitrinah uredili zbirko okamnin, ki si jo z veseljem ogledujejo obiskovalci od blizu in daleč. Poleg tega smo se zavedali tudi nujnosti promocije naše mlade institucije. V devetih posebnih oddajah na Radiu Triglav smo predstavili naše zbirke. Bogato bero tega leta je zaokrožila izdaja Vodnika po muzejskih zbirkah Muzeja Jesenice, ki je izšel istega leta v nakladi 5000 izvodov

in s kratkimi prevodi v nemški, italijanski in angleški jezik. Muzejske zbirke si je v tem letu ogledalo skoraj 40 000 obiskovalcev.

V naslednje leto je kolektiv muzeja vstopil poln novih načrtov in pričakovanj. Žal je leto 1994 prineslo tudi trpko spoznanje minljivosti, saj je sredi leta svojo življenjsko pot sklenila prva ravnateljica Muzeja Jesenice Slavica Osterman. V Kosovi graščini se je kljub pretresom zvrstilo 15 razstav, poleg tega pa smo kot organizatorji ali soorganizatorji poskrbeli za 35 različnih prireditvev. Namestili smo 12 novih informativnih tabel, ki obiskovalce usmerjajo v muzej in prenovili informativni prostor muzeja v železarski zbirki, kjer obiskovalce posebej opozorimo na naše preostale zbirke. Poleg tega smo se predstavili tudi na 2.slovenskem muzejskem sejmu v Ljubljani. Muzej je obiskalo 37 000 obiskovalcev. Leto se je zaključilo s slovesnim odprtjem Čopove rojstne hiše 2.decembra 1994 v Žirovnici. Muzej Jesenice je bil izbran, da v njej postavi spominsko zbirko o življenju in delu Matije Čopa. V novembru istega leta je svet zavoda sprožil postopek za imenovanje novega ravnatelja muzeja. Konec leta so sledile občinske volitve in razdelitev občine Jesenice na dve novi občini Jesenice in Kranjska Gora. Nova uprava Občine Jesenice je 28. marca 1995 izdala sklep o imenovanju ravnatelja Muzeja Jesenice in s tem dnevem sem tudi uradno nastopila svoj prvi petletni mandat.

Ko se je formirala nova občinska uprava, je sledila delitev občine in sprejem delitvene bilance s Kranjsko Goro. Liznjekova domačija je po teritorialnem načelu pripadla Občini Kranjska Gora, ki je sofinancirala tudi osnovno dejavnost muzeja. Poleg tega je pokazala posluš za muzejsko dejavnost in odobrila dodatna namenska sredstva za razstavno dejavnost v Liznjekovi domačiji. Dogovorili smo se, da prevzame naš muzej tudi strokovno skrb za Triglavsko muzejsko zbirko v Mojstrani. Poleg naštetega je bil dosežen dogovor, da se za področje občine Kranjska Gora ustanovi dislocirana enota s sedežem v Mojstrani.

Leto 1995 je torej prineslo precej sprememb, a dejavnost muzeja je bila kljub vsemu živahna. V tem letu smo uspeli tudi okrepiti svoje vrste, saj smo dobili dva nova sodelavca in kolektiv je sedaj štel deset delavcev. V Liznjekovi domačiji smo pripravili 3 razstave, v Kosovi graščini pa se jih je zvrstilo kar 15. Poleg tega smo pripravili še dve razstavi v Čopovi rojstni hiši, od katerih je razstava portretov z naslovom Matija Čop in njegov krog, akademskega slikarja Vladimira Lakoviča, stalno na ogled v Čopovi rojstni hiši. V tem letu smo več pozornosti namenili tudi stavbam, saj smo opravili kar nekaj večjih nujno potrebnih vzdrževalnih del. Iz sredstev za investicije smo kupili nekatero nujno potrebno opremo in službeno vozilo. Muzej je obiskalo skoraj 43 000 obiskovalcev.

V Kosovi graščini smo februarja 1996 odprli razstavo podarjenih portretov akademskega slikarja Vladimirja Lakoviča: Iskanje Prešerna. Poleg te se je v

Z otvoritve razstave slikarke Irene Ponaec 7. oktobra 1999 (Foto Silvo Kokalj)

galerijskih prostorih Kosove graščine zvrstilo še 10 razstav. Decembra smo odprli lastno razstavo o zgodovini kemijskega laboratorija v Železarni Jesenice, na kateri je bilo predstavljeno zbrano gradivo. Tudi v Liznjekovi domačiji v Kranjski Gori smo organizirali 5 razstav, med katerimi so prevladovale tiste z etnološko tematiko, ki so bile tudi najbolj obiskane. V prvem nadstropju Čopove rojstne hiše smo v sodelovanju z Gorenjskim muzejem iz Kranja odprli razstavo o arheoloških izkopavanjih na Ajdni v letu 1994. V sodelovanju z ostalimi gorenjskimi muzeji smo izdali vodnik po muzejskih zbirkah gorenjskih muzejev z naslovom Muzeji na Gorenjskem, ki smo ga razposlali na številne naslove po Sloveniji. Muzej je v tem letu obiskalo 37 000 obiskovalcev. Poleg naštetega je bilo opravljeno tudi vse potrebno za odprtje stalne spominske zbirke o življenju in delu Matije Čopa v Žirovnici.

Zbirko o življenju in delu Matije Čopa je ob dvestoletnici njegovega rojstva 26. januarja 1997 v Čopovi rojstni hiši v Žirovnici slovesno odprl tedanji minister za kulturo dr. Janez Dular. Razstavo prav gotovo odlikuje multimedijski program, ki je uspešno nadomestil prostorsko stisko, saj je na ekranu moč izbrskati prenekateri dokument iz Čopove dediščine. Nekaj pozneje smo ob podpori Ministrstva za kulturo izdali še katalog k stalni zbirki in zgoščenko z multimedijskim

programom. Muzej Jesenice je Čopovo spominsko zbirko predstavil tudi na 3.slovenskem muzejskem salonu v Ljubljani. Steklo je novo sodelovanje s Centrom šolskih in občolskih dejavnosti pri organiziranem ogledu spominskih hiš na Poti kulturne dediščine. Na Jesenicah se je to leto zvrstilo 14 razstav in še 4 v Liznjekovi domačiji v Kranjski Gori. Sodelovali smo tudi pri ponatisu vodnika Muzeji na Gorenjskem in izidu zgoščenke o slovenskih muzejih.

V začetku leta 1998 je bil sprejet nov statut Muzeja Jesenice, ki je sedaj pokrival področje občin Jesenice in Kranjska Gora. Za področje občine Kranjska Gora je pričela delovati dislocirana enota, ki jo vodi vodja dislocirane enote s sedežem v Mojstrani. V decembru 1998 so bile izvedene občinske volitve v občinah Jesenice in Kranjska Gora ter v novoustanovljeni Občini Žirovnica.

V Muzeju Jesenice je bilo v letu 1998 zaposlenih 11 delavcev in ena delavka po posebni pogodbi med Občino Jesenice in Občino Kranjska Gora. Opravili smo inventarizacijo muzejskih predmetov v Prešernovi in Finžgarjevi rojstni hiši. Poleg tega je bila opravljena tudi inventura železarske zbirke, zbirke novejšje zgodovine, etnološke zbirke v Liznjekovi domačiji ter Čopove spominske zbirke. Pričeli smo s pripravo aktivnosti za prenovo stalne razstave o življenju in delu Franceta Prešerna v Vrbi. Poleg tega smo izdali tudi delovne liste k muzejskim zbirkam na Poti kulturne dediščine in železarski zbirki na Jesenicah. V Kosovi graščini smo pripravili 11 razstav in v novembru odprli lastno razstavo z naslovom Slovensko

Z razstave Prešernovih portretov 8. februarja 2000. (Foto Silvo Kokalj)

plavžarstvo 20. stoletja - jeseniški plavži. Razstava je bila opremljena s katalogom, plakatom in videokaseto. Ob občinskem prazniku mesta Jesenice smo pripravili razstavo o zgodovini Jesenic z naslovom *Od trga do mesta*. Sledila ji je knjiga z istim naslovom, ki smo jo predstavili ob sedemdesetletnici mesta. V letu 1998 smo v muzeju pripravili ali soorganizirali 33 prireditev. Naše zbirke je v letu 1998 obiskalo slabih 52 000 obiskovalcev.

Januarja 1999 je bil sprejet Zakon o varstvu kulturne dediščine, ki je na novo uredil področje varovanja kulturne dediščine. V muzeju smo se lani ukvarjali predvsem z reševanjem našega statusa in delitvijo dejavnosti na tri občine ter s tem povezano reorganizacijo zavoda. Pri tem smo se ves čas zavedali razpršenosti dediščine in s tem regijskega značaja muzeja. Na teh osnovah je bil dosežen načelen dogovor o soustanoviteljstvu vseh treh občin: Občine Jesenice, Občine Kranjska Gora in Občine Žirovnica. Jeseni so občine podpisale še pogodbo, s katero so podrobneje opredelile medsebojna razmerja in obveznosti do muzeja. Sledil je sprejem novega ustanovitvenega akta, ki določa tudi novo organizacijo muzeja. Za področje treh občin sedaj delujejo tri organizacijske enote, ki imajo skupno upravo. Enoto Jesenice vodi ravnatelj, ostali dve pa vodji enote. Navkljub statusnim spremembam in s tem povezanim dogajanjem smo se trudili ohraniti dejavnost na ravni prejšnjih let. Na razpisu Ministrstva za kulturo smo uspeli pridobiti sredstva za odkup in deponiranje nekaterih večjih eksponatov tehniške dediščine, ki smo jih namestili v hali žičarne podjetja FIPROM na Stari Savi in jih tako rešili pred propadanjem. Ministrstvo za kulturo je finančno podprlo tudi naše prvo mednarodno gostovanje razstave o jeseniških plavžih v škedenjskem etnografskem muzeju v Trstu. Poleg tega gostovanja se je v Kosovi graščini na Jesenicah zvrstilo deset razstav. V podstrešnih prostorih smo uredili muzejske depoje, kjer danes hranimo zbirko mestne zgodovine. Izpeljali smo tudi vse potrebne vsebinske in tehnične priprave na prenovo stalne razstave ob dvestoletnici Prešernovega rojstva v pesnikovi rojstni hiši v Vrbi, ki sta jo finančno podprla Ministrstvo za kulturo in Občina Žirovnica. Uspešno smo se predstavili tudi na 4. slovenskem muzejskem salonu, kjer smo kot naš najljubši predmet obiskovalcem predstavili originalno Prešernovo zibelko in s tem obeležili tudi 50. obletnico odprtja Prešernove rojstne hiše. Konec leta je bil v znamenju alpinizma, saj smo v Liznjekovi domačiji v Kranjski Gori, kot četrto po vrsti, odprli lastno razstavo *S Triglava na vrhove sveta z Alešem Kunaverjem*. Poleg tega smo nadaljevali z redno dejavnostjo in deli na zbirkah v muzejskih depojih. Naše zbirke je obiskalo nekaj manj kot 48 000 obiskovalcev. Racionalizacija poslovanja, reorganizacija in z njo povezani problemi ter nekatera večja vzdrževalna dela so negativno vplivala na število obiskovalcev, ki je lani prvič po nekaj letih nekoliko upadlo.

V leto 2000 smo vstopili kadrovsko okrepljeni in sedaj naš kolektiv šteje 13

zaposlenih, od katerih so trije zaposleni s polovičnim delovnim časom. Prešernovo leto je odločilno zaznamovalo dejavnost, ki je usmerjena zlasti v uspešen zaključek triletnega projekta prenove stalne razstave o življenju in delu Franceta Prešerna, v realizacijo multivizijske predstavitve Žirovnice z okolico in njene bogate kulturne dediščine ter v izpeljavo serije muzejskih večerov v Čopovi hiši. Vse te prireditve zaznamujejo 200-letnico Prešernovega rojstva, ki jo bomo slovesno proslavili 3. decembra. Kljub temu nadaljujemo tudi z redno dejavnostjo in tako smo z razstavo o jeseniških plavžih gostovali pri kolegih iz Koroškega muzeja Ravne na Koroškem in se dogovorili za izmenjavo razstav. Prav tako gostujemo z razstavo o Alešu Kunaverju v prostorih Triglavskega narodnega parka v Trenti. V zadnjih letih smo poleg rednega zbiranja gradiva prevzeli tudi nekaj večjih zaključenih fondov, med katerimi velja izpostaviti predmete kemičnega in fizikalnega laboratorija ter raziskovalnega oddelka in opremo ter inventar nekdanje obratne ambulante. Vse prevzeto gradivo je potrebno urediti, popisati in deponirati. Letos bomo zaključili z urejanjem in shranjevanjem do sedaj pridobljenega muzejskega gradiva, ki ga hranimo, in prešli na nov računalniški sistem obdelave podatkov.

Vsa našeta prizadevanja so tekla vzporedno s statusnimi spremembami, povezanimi z reformo lokalne samouprave in nastajanjem novih občin. Ta dogajanja so odločilno vplivala tudi na dejavnost muzeja. Kljub temu smo v desetih letih razvili bogato dejavnost in pritegnili na ogled naših zbirk in prireditve številne obiskovalce ter dosegli lepo številko 50 000 obiskovalcev letno. Poleg tega smo uspeli urediti tudi muzejske depoje in v njih shranjene zbirke, da lahko sedaj na teh osnovah nadaljujemo strokovno delo. Naša prizadevanja so bila kronana letos z uvrstitvijo našega muzeja v mrežo muzejev, ki opravljajo javno službo, in v predlog nacionalnega kulturnega programa. To je veliko priznanje za naše dosedanje delo in velika vzpodbuda za vnaprej.

Na področju občine Jesenice letos pričenjamo z aktivnostmi na projektu obnovitve Savskih jam kot naravnega in kulturnega spomenika. Muzejska predstavitev Savskih jam bo odločilno povezana z ogledom Stare Save in tukajšnjih muzejskih zbirk. Po zaključku obnovitvenih del na kasarni nameravamo v njej urediti prostore za arhiv in rekonstrukcijo delavskega stanovanja s prikazom zgodovine Stare Save. Predvidevamo tudi pričetek obnove Ruardove graščine. Vzporedno naj bi potekala tudi prenova železarske in paleontološke zbirke, ki bi ju odprli v prenovljenih prostorih Ruardove graščine. V prvem nadstropju načrtujemo tudi rekonstrukcijo uradniškega stanovanja fužinarja. Od poteka del v Ruardovi graščini je odvisna tudi prenova stalne razstave v Kosovi graščini, kjer bo predstavljena novejša zgodovina Jesenic. Obe zbirki je potrebno prenoviti, vrstni red pa bosta narekovala hitrost in zaporedje obnovitvenih del na objektih.

Na področju občine Kranjska Gora načrtujemo ureditev etnološke zbirke v prenovljeni Kajžnikovi domačiji v Ratečah. Poleg tega bo nujno potrebno prenoviti Vandotovo sobo v Liznjekovi domačiji ali pa poiskati zanjo ustrežnejšo lokacijo. Najzahtevnejši projekt bo nedvomno postavitve stalne muzejske zbirke v novi stavbi planinskega muzeja v Mojstrani.

Na področju občine Žirovnica bo potrebno prenoviti stalno razstavo o življenju in delu Franca Saleškega Finžgarja in v bodoče najti tudi primeren prostor za predstavitev arheološke zbirke o Ajdni.

Ob koncu lahko sklenemo, da je muzej razvil bogato dejavnost, ki je v muzejske prostore privabila številne obiskovalce. Priznanje strokovne javnosti je zlasti uvrstitev v javno mrežo in v predlog nacionalnega kulturnega programa, ki pa istočasno pomeni za nas tudi dolžnost, da s svojimi strokovnimi prizadevanji nadaljujemo in jih nadgrajujemo. Prepričani smo, da zmoremo sprejeti še marsikateri izziv. Upamo, da nas bodo pri tem podpirali naši ustanovitelji ter vsi, ki cenijo ter spoštujejo našo kulturno dediščino in s tem nas, ki jo varujemo. S skupnimi močmi bomo poskušali v naše muzejske zbirke ujeti utrip vsakdanjega življenja in njegovo podobo ohraniti zanamcem.

Viri in literatura:

Arhiv Muzeja Jesenice - poslovna poročila

Miloš Magolič, 15 let Tehniškega muzeja Železarne Jesenice, Železar št.5;

Tone Konobelj, Štiri desetletja Tehniškega muzeja na Jesenicah, Jeklo in ljudje št.VI, Jesenice 1991;

Srečko Krč

VEČ KOT 50 LET DRUŠTVENEGA ORGANIZIRANJA JESENIŠKIH UPOKOJENCEV

Pred drugo svetovno vojno ni bilo v Sloveniji enotne organizacije upokojencev in društev upokojencev. Upokojenci so imeli stanovska društva in zveze, ki so delovale bolj nepovezano in razdrobljeno.

V povojnem času so upokojenci zaradi še neurejenih vprašanj socialnega in gmotnega varstva starejših čutili potrebo po medsebojnem povezovanju in stanovskem organiziranju. V letu 1946 so ustanovili enotno društvo upokojencev Ljudske republike Slovenije. Ustanovni občni zbor DU Slovenije je bil 15. decembra 1946. leta v Ljubljani. Na njem so sprejeli program dela, pravila društva in spomenico, s katero so oblastem predlagali ureditve vprašanj pokojnin, rentnikov in uživalcev podpor iz različnih skladov. Izvolili so tudi organe društva. Društvena pravila in program dela so veljali tudi za podružnice, ki so bile nesamostojne enote DU Slovenije.

V času ustanavljanja DU Slovenije, t. j. v letu 1946, so upokojenci ustanovili podružnice društva v Ljubljani, Mariboru, Novem mestu, Črnomlju in Logatcu. V letu 1947 pa so upokojenci ustanovili podružnice še v Kranju, Domžalah, Idriji, Šoštanju in drugje. Vzgladu upokojencev v drugih krajih Slovenije so jeseniški upokojenci sledili v letu 1948. Priprave za ustanovitev jeseniške podružnice DU Slovenije je vodil Janko Torkar, tajnik podružnice iz Kranja, ki je bil po rodu Jeseničan. Janko Torkar je v juliju mesecu 1948 organiziral tri pripravljalne sestanke (8., 15. in 18. julija), na katerih je potekalo pojasnjevanje pomena ustanovitve DU in podružnic. Sočasno je potekalo včlanjevanje upokojencev in izvajanje priprav za ustanovni občni zbor DU Slovenije za Jesenice.

Ustanovni občni zbor jeseniške podružnice DU Slovenije je bil 8. avgusta 1948. leta v jeseniškem gledališču. Na njem je sodelovalo 250 tedanjih jeseniških

V domu upokojencev, Pod gozdom 13, na Jesenicah (Arhiv Srečko Krč)

upokojencev, ki so izvolili upravni in nadzorni odbor podružnice. Na tem občnem zboru so sodelovali tudi Valentin Bidovec, pravni referent DU Slovenije ter Josip Tajnik predsednik in Janko Torkar tajnik podružnice DUS iz Kranja.

V glasilu DU Slovenije "Upokojenec" št. 4. avgust 1948 je o tem dogodku zapisano takole: Upokojenci z Jesenic in bližnje okolice so se zbrali k ustanovitvi podružnice DU Slovenije, dne 8. avgusta t. l. Veselje je bilo to sončno poletno nedeljsko jutro stati pred mogočnim "Titovim domom" in opazovati veterane dela, kako so veselih obrazov prihajali in polnili veliko dvorano, ki jo je dala na razpolago sindikalna organizacija. Okoli 250 se jih je zbralo. Vsi so z zanimanjem prisostvovali skoraj tri ure trajajočemu zborovanju, ki ga je z njihovim pooblastilom vodil tov. Torkar z obrazov se jim je bralo zadovoljstvo nad tem, da so se večinoma že pred začetkom ustanovnega občnega zbora vpisali kot člani in plačali društveno članarino. Teh je bilo 244. Izbrali so si še svojo podružnično upravo. Izvedba volitev je prepričljivo pokazala, da je med jeseniškimi upokojenci mnogo marljivih, požrtvovalnih in sposobnih ljudi, ki bodo mogli podružnico spretno voditi.

Prvi upravni odbor, ki se je sestel na konstituantni seji dne 15. avgusta 1948, so sestavljali: predsednik Janez Iskra, podpredsednik Janko Ravnik, tajnik Alojz

Štrumbelj, blagajnik Miha Pogačnik ter člani: Vinko Ambrožič, Pavel Torkar, Pavel Korantar, Anton Novak, Franc Hlebanja, Franc Mulej, Janez Globočnik in Franc Franc. Člani nadzornega odbora pa so bili : Vinko Ambrožič, Franc Hlebanja in Franc Novak.

Prvi redni občni zbor jeseniške podružnice DU Slovenije je bil 20. februarja 1949. leta v jeseniškem gledališču. Tedaj je imela jeseniška podružnica 320 članov in 40 članov posmrtninskega sklada. Nato so bili vsako leto organizirani občni zbori podružnice vse do leta 1975, ko je bilo v skladu z zakonom o društvih SR Slovenije (sprejet leta 1974), 20. decembra 1975. leta ustanovljeno samostojno Društvo upokojencev Jesenice.

Jeseniška podružnica DU je v letih svojega obstoja in delovanja namenila največjo pozornost naslednjim vprašanjem:

- sprejemanju novih članov,
- urejanju prostorskih pogojev za delo vodstva in članov podružnice,
- spremljanju in pojasnjevanju in izvajanju zakonov o socialnem zavarovanju (sprejeti leta 1946 in 1950), uredbi o določanju pokojnin in invalidnin (1952), Zakonu o zdravstvenem zavarovanju (leta 1957, 1964), spremembam in dopolnitvam zakonov (npr. 1971 in 1973),
- gmotni pomoči članom, ugodnemu nakupu življenjskih potrebščin (ozimnica),

Krožek ročnih del Društva upokojencev leta 1998 (Arhiv Srečko Krč)

letovanju in družabnemu življenju, sodelovanju v javnem življenju, - urejanju bivalnih pogojev (stanovanja).

V ospredju so bila torej vprašanja o gmotnem položaju članov, bivalni pogoji (stanovanja, dom upokojencev) in društveno življenje. Najpogosteje so organizirali proslave in družabna srečanja, predavanja in razgovore, izlete ter športne in rekreativne aktivnosti. Na pobudo upravnega odbora jeseniške podružnice DU so oktobra 1961 ustanovili moški pevski zbor, ki deluje še danes.

Upravnemu odboru jeseniške podružnice DU LRS je uspelo pridobivati nove člane in ustvarjati pogoje za ustanovitev novih podružnic na območju okraja Jesenice. Tako je bila maja 1952. leta ustanovljena podružnica DU v Kranjski Gori, julija istega leta pa še v Žirovnici in v Ratečah. V tem letu je bila ustanovljena podružnica upokojencev tudi za Dovje - Mojstrana, medtem ko je bila ustanovljena podružnica za upokojence Slovenskega Javornika in Koroške Bele v juniju 1953. leta. Do ustanovitve podružnic v omenjenih krajih jeseniškega okraja pa so se upokojenci vključevali v jeseniško podružnico DU Slovenije. Podružnice so postale pravno samostojna društva upokojencev s sprejemom zakona o družtvih, sprejetega leta 1974.

Vse do ureditve doma upokojencev Pod gozdom 13 na Jesenicah leta 1965 je imelo jeseniško vodstvo podružnice upokojencev precejšnje težave s prostori za svoje delo in za sestajanje članov. Tako je vodstvo podružnice za upravno delo uporabljalo prostore v gledališču in hotelu Pošta, medtem ko so se člani sestajali na občnih zborih v Delavskem domu pri Jelenu in zlasti v jeseniškem gledališču. V prvih letih delovanja jeseniške podružnice upokojencev so najprej našli prostor za sestajanje in družabno življenje v leseni hiši na poti Pod gozdom 2. To stavbo so upokojenci s prostovoljnim delom ter pomočjo Železarne Jesenice in Občine Jesenice razširili in pozidali. Poimenovali so jo v Dom DU Jesenice ali kar po domače Monte Carlo. Lokacija stavbe pa vendarle ni bila primerna za delo vodstva podružnice in za društveno življenje upokojencev. Z iskanjem in s pomočjo občine Jesenice so dobili prostore v stavbi, ki je na bolj dostopnem mestu. Takratni upokojenci so prostore v pritličju stavbe Pod gozdom 13, ki je sedaj v lasti DU Jesenice, preuredili in jih s proslavo 29. novembra 1965 odprli za uporabo. V letu 1966 so poskrbeli za prvo dozidavo prostorov v pritličju stavbe (veliki salon) in v letu 1974 za drugo razširitev prostorov v pritličju stavbe (mali salon in soba za pevce) ter za zgraditev balinišča za domom. Gradbena dela sta opravili gradbeni podjetji Gradis (1965) in Sava (1974), predvsem s finančno pomočjo Železarne Jesenice. Tako so bili ustvarjeni prostorski pogoji za upravno delo vodstva in društveno življenje članstva jeseniške podružnice društva upokojencev Slovenije. Prav v letu dodatnega urejanja prostorov v domu jeseniških upokojencev je skupščina na podlagi ustave SR Slovenije sprejela 12. decembra 1974. leta nov

zakon o društvih. Namesto enotnega društva upokojencev so iz podružnic tega društva nastala samostojna društva upokojencev na področju vse Slovenije. Podružnice kot pravno nesamostojne enote DU Slovenije so se konstituirale v pravna samostojna društva upokojencev Slovenije.

Na Jesenicah je bil ustanovni občni zbor društva upokojencev Jesenice dne 20. decembra 1975. leta v društvenem domu. Na njem so sprejeli statut društva, program dela in izvolili organe društva za mandatno obdobje štirih let. V tem letu je imelo društvo upokojencev 1448 članov. Vključevalo je upokojence, ki so živeli v mestu in v obmestnih naseljih Hrušica, Planina pod Golico in na Blejski Dobravi.

Izvoljeni organi DU Jesenice na ustanovnem občnem zboru leta 1975 so imeli naslednji sestav:

upravni odbor: Janko Verdnik, Mirko Dreša, Olga Frankič, Janez Krajnik, Tončka Konobelj, Janez Markizeti, Albin Sodja, Franc Tepina, Ludvik Zakrajšek, Tine Žen, Kati Hiti in Viljem Jerič.

nadzorni odbor: Anton Korenc, Albin Polk in dr. Vinko Zalokar.

Poleg tega so pri društvu upokojencev delovali tudi pomožni organi, komisije in razni odbori. Tako lahko zasledimo delovanje stanovanjske komisije, gospodarske komisije, komisije za kulturo, izlete in letovanja ter za šport in rekreacijo.

Iz društvenih pravil lahko povzamemo, da je bilo DU Jesenice prostovoljna in demokratična organizacija starostnih, invalidskih in družinskih upokojencev ter da je društvo kolektivni član Zveze sindikatov Slovenije in da se vključuje v Zvezo društev upokojencev SR Slovenije, ki je bila ustanovljena 1976. leta.

Organizirano delovanje upokojencev je bilo vključeno v Zvezo sindikatov že leta 1948 in je trajalo vse do ustanovitve samostojne države Slovenije leta 1991.

Družbenopolitične organizacije so prenehale delovati, ustanovile pa so se različne politične stranke, na katere pa se društva upokojencev niso vezala. Slednje velja tudi za DU Jesenice. DU postane organizacija civilne družbe.

Leta 1995 je državni zbor sprejel nov zakon o društvih. Po določitvi tega zakona je jeseniško društvo upokojencev na občnem zboru 18. oktobra 1997 sprejelo nova društvena pravila. V novih pravilih društva je zapisano, da je DU Jesenice prostovoljno, samostojno, nepridobitveno, stanovsko, interesno, humano in humanitarno in dobrodelno združenje upokojencev, ki se združujejo v društvo zaradi skupno določenih interesov, določenih v pravilih. DU Jesenice je pravna oseba zasebnega prava.

Poleg tega je v pravilih zapisano, da so nameni in cilji društva: navajanje članov k aktivnemu življenju in delovanju ter spoznavanju naravnih lepote, k športno rekreativni in kulturni dejavnosti, vzgajanju s svojo dejavnostjo svojih članov v skromnosti, samostojnosti, srčni kulturi ter medsebojnemu spoštovanju ter

opravljanju še drugih dejavnosti, ki so v zvezi z zdravo, smotrno in aktivno uporabo prostega časa upokojencev.

Na društvenem občnem zboru dne 18. oktobra 1997. leta so v skladu z novimi pravili izvolili organe društva za štiriletno mandatno obdobje (1997 - 2001) v naslednji sestavi:

Upravni odbor: Srečko Krč (predsednik) in člani: Olga Prezelj, Stanislava Kozjek, Hilda Zidar, Majda Gomilšek, Franci Benedičič, Marija Terlikar, Ljuba in Drago Tarman, Dušan Thaler, Salih Omanovič, Kristina Razinger, Anton Avbar, Marija Domevščik in Ivan Voh kot častni član UO DU Jesenice.

Nadzorni odbor v sestavi: Marija Ogrin (predsednica), Tončka Noč in Tilka Jezeršek.

Častno razsodišče: Jurij Dolenc (predsednik), Albin Kobentar in Ivo Ščavničar st. Društvo upokojencev Jesenice v skladu s postavljenimi cilji in namenom delovanja razvija, bogati in zadovoljuje interese, želje in potrebe ter pomaga pri uresničevanju pravic upokojencev. Področja delovanja, ki jih še vnaprej razvija DU Jesenice, so predvsem naslednja:

KULTURA

Čeprav prve oblike kulturnega življenja zasledimo že v prvih letih obstoja jeseniške podružnice DU Slovenije LRS (proslave, družabna srečanja), se je kulturno delovanje razmahnilo z ureditvijo prostorov v domu upokojencev. Poslej društveno življenje bogatijo prireditve in družabna srečanja ob praznikih in obletnicah in ob drugih priložnostih (meddruštvena srečanja, društveni plesi, literarni večeri, tedni upokojencev, knjižne razstave itn.). Kulturno življenje upokojencev bogatijo kulturne skupine društva, kot so moški pevski zbor, literarna sekcija, krožek za ročna dela, glasbeniki in fotografi, ki nastopajo v društvenem domu pa tudi izven njega. Kulturno življenje upokojencev vodi Franc Jelenc.

IZOBRAŽEVANJE

Izobraževanje in izpopolnjevanje znanj za kulturno, estetsko in družbeno osveščanje je bilo stalno vpeto v programske usmeritve in načrte aktivnosti našega društva. Pri tem prevladuje izobraževanje za življenje v starosti (predavanja o zdravju, telesni aktivnosti, prehrani itn), za kulturno in estetsko osveščanje (potopisna predavanja, predavanja o kulturni in zgodovinski dediščini) ter za

pridobivanje splošnih znanj in o uresničevanju pravic upokoјencev (pokoјninsko, socialno in zdravstveno varstvo upokoјencev). Uspešno deluje Univerza za tretje življenjsko obdobje, ki organizira študijske krožke za učenje tujih jezikov (angleški in nemški jezik) in o zdravem življenju ljudi v starejših letih. Univerzo za tretje življenjsko obdobje vodi prof. Srečko Krč.

ŠPORT IN REKREACIJA

Že vrsto let delujejo pri jeseniškem društvu upokoјencev organizirane športne skupine, ki tekmujejo na vseh ravneh (društvena tekmovanja, tekmovanja med društvi v območju, regiji in na ravni države) v kegljanju na asfaltu, v šahu, streljanju z zračno puško, v balinanju in smučanju. V zadnjih letih se pridružujejo tekmovanja v plavanju, tenisu, namiznem tenisu pa tudi v drugih športnih panogah. Rekreativna dejavnost članov društva pa se izraža npr. v balinanju za društvenem domom, zdraviliškem plavanju, telesni rekreaciji upokoјenk v domu dr. Franceta Berglja. Športno in rekreativno dejavnost vodi Franci Benedičič.

Balinarska ekipa društva (Arhiv Srečko Krč)

IZLETI IN LETOVANJA

Med najstarejše in priljubljene oblike dejavnosti društva spadajo letovanja in izleti, katerih vsebina so ogledi (muzejev, krajev in objektov), naravnih znamenitosti in zdravstveni nameni (kopanje v termalnih kopališčih). Med izlete uvrščamo tudi vsakoletna srečanja upokojencev Gorenjske in Slovenije ter s člani pobratenega društva iz Trbovelj. Organizirana letovanja članov društva v Crikvenici, Biogradu na moru, Izoli in v Rogaški Slatini so v zadnjem desetletju opuščena zaradi novih ekonomskih razmer. Pod manj ugodnimi pogoji pa so organizirana letovanja naših članov na istrski rivieri. Društvene izlete in letovanja vodi Majda Gomilšek.

URESNIČEVANJE PRAVIC UPOKOJENCEV

Poleg upravnega odbora društva posebej spremlja vprašanja in probleme varstva starejših komisija za socialno in zdravstveno varnost starejših. V ta namen so bila organizirana predavanja in razgovori o uresničevanju pravic iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja, o spremembah in dopolnitvah zakonov z navedenega področja in zlasti o reformi pokojninskega sistema. Navedeno komisijo vodi podpredsednica društva Olga Prezelj.

Poleg tega lahko navedemo tudi uspešno gospodarjenje z društvenim premoženjem (dom, okolica, oprema) in druge oblike aktivnosti društva. S tem bi lahko zaokrožili celotno podobo društvene aktivnosti ob 52. letnici organiziranega društvenega delovanja jeseniških upokojencev.

Tone Konobelj

DESET LET MUZEJSKEGA DRUŠTVA JESENICE - STO PRIREDITEV

Deset let je minilo, odkar je začelo z delom Muzejsko društvo Jesenice.

27. decembra 1990 se je v Kosovi graščini sestal iniciativni odbor. Ta je pripravil dokumente za ustanovni občni zbor, ki je bil 14. marca 1991 v restavraciji Kazina na Jesenicah. Okoli šestdeset udeležencev je sprejelo osnutek društvenih pravil in izvolilo člane upravnega odbora, nadzornega odbora in disciplinske komisije. V upravni odbor so bili izvoljeni Borut Razinger, Dušan Prešern, Janez Meterc, Andrej Pikon, Iva Faletič, Avgust Delavec, Miro Eržen, Zdenka Torkar Tahir, Slavica Osterman, Zdravko Kovačič, Tone Konobelj in Olga Anderlič, v nadzorni odbor Franc Konobelj, Branko Čušin in Dani Klemenc, v disciplinsko komisijo pa Mihael Kersnik, Anton Noč in Dani Klemenc.

Društvo je začelo z organiziranjem muzejskih večerov, strokovnih ekskurzij in z izdajanjem društvenega časopisa.

- Prvo leto so izšle tri številke Društvenega časopisa, ki je redno objavljala program muzejskih večerov, ekskurzij in okroglih miz. Leta 1991 so bile naslednje prireditve:

film Ajdna (Janez Hrovat), prikaz razglednic Jesenic (zbirka Dušana Prešerna), okrogla miza Žrtve druge svetovne vojne (Jože Dežman), predstavitev kasete Triglavski narodni park (Marija Vičar in Jože Mihelič), ogled razstave mineralov in fosilov v Tržiču, obisk Ajdne (Dušan Prešern), muzejski večer Čudoviti svet mineralov (Borut Razinger), ekskurzija v Mojstrano (Eva Kocuvan, Avgust Delavec), muzejski večer Razglednice Jesenic (Dušan Prešern), ekskurzija v Benetke (Slavica Osterman in Janez Meterc), muzejski večer Redke rastline naših gora (dr. Nada Praprotnik).

Konec leta je izšla šesta številka jeseniškega zbornika *Jeklo in ljudje*.

Pisci na predstavitvi sedme knjige Jeseniškega zbornika leta 1995 (Foto Silvo Kokalj)

- Leta 1992 sta izšli dve številki *Društvenega časopisa*. Prireditve pa so bile naslednje: *multivizija Terra Mystica* (Bogdan Kladnik), *diapozitivi o Libiji* (Anton Smolej), *diapozitivi o Zelencih* (Janez Gregori), *Tajska* (Janez Hrovat in Marjeta Keršič Svetel), *diapozitivi Benetke* (Slavica Osterman in Janez Meterc), *diapozitivi Z vlakom skozi Zimbabve* (Tadej Brate), *strokovna ekskurzija v Trento* (Jaka Čop in dr. Nada Praprotnik), *razglednice Gornjesavske doline in Julijcev* (Dušan Prešern), *Arhitekturno izročilo kozolcev* (Jaka Čop), *predstavitev knjige Borovška vas* (Vid Černe), *diapozitivi Stopinje boga Atona* (dr. Borut Korun), *baročni slikar Nicola Grassi* (Ferdinand Šerbelj), *Stara Sava kot zgodovinski, tehniški, etnološki, urbanistični in spomeniško-varstveni problem* (Tone Konobelj, Vladimir Knific in Vitomir Pretnar).

- Leta 1993 so izšle tri številke časopisa, ki se je preimenoval v *Muzejski časopis*. V tem letu so se zvrstile naslednje prireditve: *TNP v objektivu enajstih fotoamaterjev* (Jože Mihelič), *diapozitivi Pustne šege na Gorenjskem* (Tone Konobelj), *Dežela starih Ladinov pod Dolomiti* (dr. Cene Avguštin), *Drago, okrasno in umetno kamenje* (Borut Razinger), *ekskurzija v Tržič* (razstava mineralov in okrasnih kamnov), *strokovna ekskurzija v Bohinj* (dr. Cene Avguštin), *film Soteska Vintgar* (Marjan Zupan in Mitja Noč), *predstavitev knjige Naš voča so*

včas zapodval (*Marija Cvetek*), diapozitivi *Pomen Zoisov v slovenski zgodovini* (*dr. Ernest Faninger*), diapozitivi *S poti po Nepal* (*Marjeta Keršič Svetel*), zbirka fosilov (*Jože Bedič*).

- Leta 1994 so izšle štiri številke Muzejskega časopisa, društvo je organiziralo naslednje prireditve - ekskurzije in muzejske večere: diapozitivi *Železarska dediščina kot element turistične ponudbe* (*Tadej Brate*), diapozitivi *Ajdna* (*Andrej Valič*), videokaseta *Stara Sava včeraj, danes, jutri* (*Saša in Mitja Noč*), diapozitivi *Slikarstvo 19. stoletja na Slovenskem (I.)* (*Ferdinand Šerbelj*), diapozitivi *Ivana Kobilca (II.)* (*Ferdinand Šerbelj*), diapozitivi *Slovenski impresionisti (III.)* (*Ferdinand Šerbelj*), enodnevna strokovna ekskurzija na *Koroško* (*Andrej Valič in Ferdinand Šerbelj*), strokovna ekskurzija v *Begunje* (*Janez Meterc*), predlog ureditve kompleksa opuščene železarne v *Hrenovici* (*Špela Kuhar*), diapozitivi *Ura umetnostne zgodovine* (*Ferdinand Šerbelj*), diapozitivi *Alpski svet na barvnih diapozitivih* (*Marko Pogačnik*), ogled mejnega platoja cestnega karavanškega predora (*Janez Dolžan*).

- Leta 1995 je izšlo kar šest rednih in dve izredni številki Muzejskega časopisa. Društvo je organiziralo naslednje muzejske večere in ekskurzije: *Imenoslovje Visoke Gorenjske* (*dr. Dušan Čop*), diapozitivi *Živa narava v objektivu* (*dr. Jurij Kurillo*), diapozitivi *Motiv križevega pota skozi zgodovinska obdobja*

Društvena strokovna ekskurzija po rudarskih poteh v Savskih jamah leta 1995 (Arhiv MDJ)

(Ferdinand Šerbelj), dipozitivi *Dragi kamni (Borut Razinger)*, strokovna ekskurzija *Po rudarskih poteh od Planine pod Golico do Javorniškega Rovta, pohod in piknik na Ajdni*, strokovna ekskurzija v *Kanalsko dolino in Rezijo, enodnevna strokovna ekskurzija Po zgodovinskih poteh Bleda (dr. Timotej Knific, dr. Cena Avguštin)*, *ogled razstave Gotika v Sloveniji (Ferdinand Šerbelj)*.

Konec leta je izšla šesta številka *Jeseniškega zbornika 7*.

- Leta 1996 je izšlo šest rednih in ena izredna številka *Muzejskega časopisa*.

Konec leta je izšel tudi *stenski koledar Pozdrav z Jesenic s starimi jeseniškimi razglednicami (za leto 1997)*.

Program muzejskih večerov in ekskurzij je bil naslednji:

diapozitivi Razvoj železniškega omrežja na Slovenskem (Mladen Bogic), *diapozitivi Verovanja starih Slovanov (dr. Andrej Pleterski)*, *literarni večer Obglavljena Pepelka (Alenka Peternel)*, *diapozitivi Diamant (Borut Razinger)*, *Slovenske folklorne pripovedi danes (dr. Marija Stanonik)*, *Kje oz. v čem Slovenci iščemo in najdemo svojo identiteto (dr. Marko Terseglav)*, *strokovna ekskurzija v jamo pod Babjim zobom (Jamarsko društvo Bled, dr. Nada Praprotnik in Janez Meterc)*, *piknik pri Janezu Mohoriču v Planini pod Golico*, *muzejska ekskurzija po dolini Radovne (Avgust Delavec)*, *Skozi slike v daljno in bližnjo preteklost (Ferdinand Šerbelj)*, *diapozitivi Z našimi predniki na Koroškem (dr. Cene Avguštin)*, *literarni večer Moje knjige (Ivan Jan)*, *diapozitivi Grajske stavbe v osrednji Sloveniji - Gorenjska I (dr. Ivan Stopar)*.

- Leta 1997 je izšlo šest rednih in dve izredni številki *Muzejskega časopisa*. Tega leta je izšla tudi knjiga - *slikanica Aleksandra Rjazanceva in Jaka Torkarja Od fužin do železarne*.

Muzejski večeri in strokovne ekskurzije so bile tega leta naslednje:

diapozitivi Najstarejša preteklost Gornjesavke doline in Dežele (Janez Meterc), *predstavitev monografije Trenta in Soča (Jaka Čop in Ivan Bizjak)*, *diapozitivi Alpski botanični vrt Julijana v Trenti (dr. Nada Praprotnik)*, *literarni večer Razdrobljena skala in bog je ustvaril žensko (Gabi Kristan in Alenka Bole Vrabc)*, *predstavitev Mrakove muzejske zbirke prve svetovne vojne v Žirovnici (Albin, Anže in Jernej Mrak)*, *muzejski dan na Sv. Lovrencu nad Zabreznico (Janez Meterc)*, *ogled razstave Vse je lov v Borovljah in slovenskih krajev pod Karavankami na Koroškem*, *strokovna ekskurzija Po sledih soške fronte - Krn, Mrzli vrh in Vrsno (Albin, Jernej in Anže Mrak)*, *diapozitivi Rude in rudniki v Karavankah (Borut Razinger)*.

- Leta 1998 je izšlo pet števil *Muzejskega časopisa* in prva številka *jeseniškega časopisa Naše novice* - od Vrbe do Planice (12000 izvodov).

Muzejski večeri in strokovne ekskurzije so si sledile:

diapozitivi Stare herbarijske zbirke (dr. Nada Praprotnik), *diapozitivi*

Planinska ekskurzija na Dobrač na Koroškem leta 1998 (Arhiv MDJ)

Karavanke v sliki in besedi (dr. Stanko Klinar), diapozitivi Bogastvo umetniških del v Muzeju Jesenice (Ferdinand Šerbelj), literarni večer Radovljiška ravnina - Dežela (mag. Jure Sinobad), literarni večer Dvanajst jeznih mož (mag. Damir Globočnik), strokovna - planinska ekskurzija na Dobrač (Avgust Delavec in dr. Nada Praprotnik), diapozitivi Zibke Staneta Zugwitza, strokovna ekskurzija v Padovo (Ferdinand Šerbelj), diapozitivi Sto let Zgodovinskega arhiva Ljubljana - 25 let enote za Gorenjsko (Janez Kopač), film Plavžarstvo na Slovenskem v 20. stoletju (Irena Lačen Benedičič), diapozitivi Biseri (Borut Razinger).

- Leta 1999 je izšlo pet števil *Muzejskega časopisa*, društvo je organiziralo naslednje muzejske večere in strokovne ekskurzije:

diapozitivi Pripovedi s panjev (Ida Gnilšak), diapozitivi Srednjeveške poti in železarstvo na Visoki Gorenjski (Valentin Jarc), predstavitev knjige Škof Rožman in kontinuiteta (Ivan Jan), predavanje Spomini na boje za severno Slovenijo (Andrej Pikon), strokovna ekskurzija v Čedad in v Oglej (Janez Meterc), ogled Pocarjeve domačije v Zgornji Radovni (Eli Gradnik, Avgust Delavec in Mirko Hameršak), diapozitivi Livarna na Dvoru (dr. Matija Žargi), predstavitev knjige Srenja Vrbnje (Valentin Rezar), Novoletne šege in običaji (Dušica Kunaver).

- V letu 2000 je izšla ena številka društvenega časopisa *Naše novice - od Vrbe do Planice*.

Februarja je bil organiziran muzejski večer z diapozitivi Bohinj 1914-1918 (mag. Tomaž Budkovič), poleti pa strokovna ekskurzija v Ribnico in v Kočevje.

Od letošnjega leta vodi Muzejsko društvo Jesenice nov upravni odbor. V društvo je včlanjenih 230 članov.

Tone Konobelj

V SPOMIN JANEZU METERCU

Janez Meterc

V temačnem jesenskem dopoldnevu nas je 23. novembra 2000 presekala žalostna vest, da je nenadoma umrl član uredniškega odbora Jeseniškega zbornika Janez Meterc.

Janez Meterc se je rodil leta 12. junija 1951 kot sin železničarja. Oče ga je že kot vedoželjnega otroka večkrat peljal na parne lokomotive, ki so takrat še vozile po gorenjski progi in mu pripovedoval o nekdanjih časih. Vcepil mu je neizmerno ljubezen do zgodovine in predvsem ljubezen do krajev na Deželi, ki imajo še posebej bogato zgodovino. Največ mu je pripovedoval o prvi svetovni vojni, ki jo je odlično poznal.

Janez je že kot dijak začel z zbiranjem ustnega izročila in materialnih ostankov preteklosti. Zanimali so ga najstarejši ostanki iz časov pred naselitvijo Slovanov in po njej. Že v času, ko na Ajdnu še ni bilo sistematičnih izkopavanj, je Janez začel zahajati na ta znameniti osamelec, zbirati in pisati o njem. V gimnaziji se je dokončno odločil, da bo njegova življenjska opredelitev arheologija. Kot dijak in kasneje že kot študent je začel hoditi v muzeje in arhive in zbirati pisno dokumentacijo o najstarejši preteklosti krajev pod Karavankami. Kot študent arheologije se je srečal s takrat najbolj znanim raziskovalcem in arheologom dr. Aleksandrom Rjazancevom in bil nekaj časa tudi na praksi v Tehniškem muzeju Železarne Jesenice.

Vseskozi pa je ostala njegova največja ljubezen Ajdna, ki ji je posvetil vse svoje življenje, saj je vsa leta pomagal pri odkrivanjih in zaščitnih izkopavanjih spomeniškega zavoda iz Kranja. Pri tem je največ sodeloval z arheologom in konservatorjem Milanom Sagadinom. Arheološka sistematičnost in pridobljeno znanje sta ga pripeljala do tega, da je začel z arheološko topografijo in sestavil seznam arheoloških najdišč Gorenjske, ki je še danes osnovni rokopisni tekst za delo pri proučevanju krajevne zgodovine.

Poleg tega, da je večino časa namenil terenskemu delu, je kmalu začel z objavljanjem svojih rezultatov v različnih strokovnih revijah in časopisih: v Arheološkem vestniku, Varstvu spomenikov, Numizmatičnem vestniku in nekaterih krajevnih zbornikih (Jeseniški zbornik, Leški zbornik in kot zadnji žirovniški zbornik, pri katerem je bil celo urednik) in seveda v takrat najbolj znanem jeseniškem časopisu *Železar* in njegovi prilogi *Listi*. Od leta 1975 dalje je v *Listih* objavil 28 strokovnih člankov, ki predstavljajo nepogrešljiv vir pri raziskovanju starejše in novejše zgodovine Gorenjske. Naj jih najštejem samo nekaj: **Pregled arheoloških najdb in njihov pomen v Radovljiški kotlini, Rodine v preteklosti, Kratek pregled metalurške preteklosti srednjega veka, Blejski otok in njegova preteklost, Železnodobna grobišča v Bohinju, Begunje v preteklosti, Rimski nagrobni napis iz Lesc, Nekaj prispevkov o najstarejši zgodovini Žirovnice, Pregled rimskodobnih najdb na visokem Gorenjskem, Naključne najdbe z Ajdne, Sv. Lovrenc nad Zabreznico pri Žirovnici, Zgodnja fevdalna kolonizacija na jeseniškem območju, Razvoj kolonizacije in železarstva v jeseniški okolici v visokem srednjem veku** in drugi. Za žirovniško krajevno skupnost in kraje pod Stolom je sam ali s sodelavci napisal več knjižic o zgodovini kulturnih in gasilskih društev, katerih aktiven član je tudi bil. V času, ko je kot kustos delal v Tehniškem muzeju Železarne Jesenice, je tekla akcija za obnovo Kosove graščine. Sodeloval je pri postavitvi stalne zbirke novejše zgodovine do druge svetovne vojne, ki stoji še danes in pri nekaterih občasnih razstavah (npr. o zgodovini stavkovnega gibanja na Jesenicah). Ob tem je pripravil prispevek o zgodovini Kosove graščine na Jesenicah, ki je bil objavljen v peti številki jeseniškega zbornika *Jeklo in ljudje*.

Vsa leta je bil član Arheološkega društva Slovenije in se je udeleževal različnih strokovnih posvetovanj. Jeseničani si v posebno čast štejemo, da je bil dolga leta član uredniškega odbora jeseniških zbornikov. Od ustanovitve je bil v upravnem odboru Muzejskega društva Jesenice in eden najbolj delavnih članov.

Marsikaj bi še morali napisati o Janezu Metercu, krajevnemu arheologu in zgodovinarju, kulturniku in publicistu, ki je kljub ne prav prijaznemu življenju, ki mu ni prizanašalo z razočaranji, večkrat ostal na razpotju, kjer sam ni zmozel najti izhoda. Ko mu je pred leti umrl oče in ko je ostal sam z mamom, mi je nekoč dejal,

da so z očetom odšle v grob še zadnje njegove sanje. Bil je neizmerno navezan na svoje starše, težko je prenašal nesreče, najtežje nesreče svojih najbližjih. V starosti devetinštirideset let je usoda hotela, da je tiho, tako kot je živel, odšel prav v letu, ko so se krajani pod Stolom spominjali dvestoletnice rojstva svojega velikega rojaka.

Boštjan Soklič

USODA REKA

Če je usoda reka nad gladino sanj
in če je sin človeka bog postal poznan,
potem nebo je iz staniola res morda
in Himalaja stara streha je neba.

Ko pa zveš, da nič ni res, da resnice nikdar ne uzreš,
ti odpadejo skrbi in samota mine na pomolu novih dni.

Če je življenje slika slabih le želja
in če je zemlja pika, gledano z neba,
potem je človek muha, ki pa ne leti.
Ovelo cvetje duha, drugega več ni.

Če loki minareta rišejo spomin
in če je pesem sveta čredam le s planin,
potem je morje mlaka, ki ne valovi.
Na leno barko čaka, da se vanj zvali.

Ko pa zveš, da nič ni res....

ZVEZA KULTURNIH ORGANIZACIJ JESENICE

FILMSKA SKUPINA

ODEON

25 LET

**XVII.
MEDNARODNI FESTIVAL AMATERSKEGA
FILMA**

**XVII.
INTERNATIONAL NON-PROFESSIONAL
FILM FESTIVAL**

Kategorija A — Class A

Jesenice, 19. — 21. aprila 1990

Joža Varl

OD MEDKLUBSKEGA DO MEDNARODNEGA FESTIVALA AMATERSKEGA FILMA

(Ob 40-letnici organizirane filmske dejavnosti na Jesenicah in 35-letnici filmske skupine ODEON Jesenice)

UVOD

Začetek organizirane filmske dejavnosti na Jesenicah sega tja v šestdeseta leta, ko je bil pri takratnem Železarskem izobraževalnem centru ustanovljen kino krožek Ljudske tehnike Jesenice. Pet let kasneje, 19. aprila 1965, pa so: Stanko Ravnik, Ivan Stana, Vitomir Mitrović, Joža Varl, Rudi Vidmar, Izidor Trojar in Slavko Humerca ustanovili Filmsko skupino ODEON kot samostojno društvo. V četrstoletnem delovanju se je uveljavila tako doma kakor v tujini s številnimi, tudi nagrajenimi filmi, s sodelovanjem v mednarodnih festivalskih žirijah in kot organizator prvega medklubskega festivala amaterskega filma (11. in 12. maja 1968), ki je z leti prerasel v mednarodni festival.

Med najbolj uspešne snemalce različnih žanrov amaterskega filma so sodili: Branko Alt, Marjan Ogrin, Klavdij Mlekuž, Lojze Kerštan in Janez Hrovat. Slednja sta skupaj z nekoliko kasneje priključenim Silvom Volontarjem pomenila tudi gonilno moč tega gibanja.

V tem času je uspešno delovalo tudi nekaj osnovnošolskih filmskih krožkov, ki so jih vodili člani ODEONA. Še posebno se je uveljavil filmski krožek na Osnovni šoli Koroška Bela, ki ga je vodil Branko Alt, ob že omenjenem krožku v Železarskem izobraževalnem centru, ki ga je s krajšim premorom dolga leta vodil Janez Hrovat, za njim pa prevzel Drago Fon. Med najbolj uspešne amaterske snemalce je nedvomno sodil Janez Hrovat. Za svoje filme je prejel več kot štirideset najrazličnejših nagrad in priznanj doma in v tujini, po petnajstih letih amaterskega filmskega dela pa je prešel med profesionalne snemalce RTV Ljubljana oz. Slovenija.

JESENICE, FESTIVALSKO MESTO

Po izvedbi prve slovenske revije pionirskega filma, ki jo je Zveza kulturnih organizacij Slovenije zaupala jeseniškemu ODEONU, so se opogumili za organizacijo medklubskega festivala amaterskega filma, ki je imel republiški pomen. Na festivalu, ki se je dogajal na Jesenicah 11. in 12. maja 1968 je že sodelovalo devet slovenskih klubov z 38 dokumentarnimi, igranimi in žanrskimi filmi. Jeseniški ODEON so zastopali s filmi: Janez Hrovat, Klavdij Mlekuž, Alojz Kerštan in Franci Štravs. Po udeležbi je bil festival uvrščen v prvo kategorijo.

Drugi medklubski festival amaterskega filma se je dogajal 18. in 19. aprila 1969 ob 100-letnici Železarne Jesenice. Dobil je že zvezni značaj, saj so poleg slovenskih klubov sodelovali filmarji tudi iz dveh ostalih jugoslovanskih republik skupaj s 73 filmi. Tudi naslednji, tretji festival (17. in 18. aprila 1970) je imel zvezni značaj, sodelovalo pa je že 73 avtorjev s 128 dokumentarnimi, igranimi in žanrskimi filmi. Na četrtem festivalu (16. in 17. aprila 1971) pa so že sodelovali amaterski filmski snemalci iz sosednje Republike Avstrije in Republike Italije in je tako postal MEDNARODNI FESTIVAL AMATERSKEGA FILMA. Kot soorganizatorica se je priključila Ljudska tehnika Jesenice z Urošem Župančičem. Vse do desetega festivala (18. do 23. aprila 1983) se je udeležba iz bivših jugoslovanskih republik in pokrajin in evropskega prostora večala in tudi kakovostno rasla. Novo prelomnico za jeseniški festival pa pomeni leto 1984, ko se je včlanil v IAAFVF - Mednarodno združenje amaterskih filmskih in video festivalov, kar je utemeljeval X. festival leto poprej, na katerem je sodelovalo 28 klubov z 88 filmi iz bivše Jugoslavije in štirih evropskih držav - Avstrija, Italija, Švica, Finska.

To leto in vsa naslednja leta je ob Filmski skupini ODEON kot soorganizatorica začela delovati Zveza kulturnih organizacij Jesenice. Vse festivale je organiziral in izvajal organizacijski odbor, v katerem so deset let in več zapored delovali: Joža Varl kot predsednik, Branko Alt podpredsednik, Janez Hrovat kot tehnično-operativni sekretar, Alojz Kerštan kot propagandist in člani Majda Malenšek, Slavica Osterman, Janez Koželj in Drago Fon. Tehnično ekipo - filmske operaterje pa so največkrat predstavljali Rudolf Hrovat, Branko Juch in Janez Koželj. Največ dela je ležalo na Janezu Hrovatu, ki je pripravljval razpise v petih jezikih (slovenščini, srbohrvaščini, nemščini, italjanščini in angleščini) in jih pol leta pred festivalom pošiljal članom Mednarodnega združenja amaterskih filmskih in video festivalov v evropske in izvenevropske dežele, in seveda tudi sprejemal pošiljke ter jih po končanem festivalu vračal. To je bilo ogromno delo za ljubiteljskega delavca ob nemalo težavah, zlasti s carinskimi postopki.

Lični tiskani razpisi so vsebovali potek festivala, spremljajoče prireditve, organizirane ogledе naših posebnosti in zanimivosti ter prijavo avtorjev za prisotnost na festivalu. Med spremljajočimi prireditvami so bile največkrat likovne razstave v Galeriji Kosova graščina in v Razstavnem salonu DOLIK. Udeleženci - avtorji filmov so bili v času festivala največkrat popeljani na ogled jeseniškega tehničnega muzeja, Prešernove in Finžgarjeve rojstne hiše, Bleda in čebelarkega muzeja v Radovljici.

Jeseniški Mednarodni festival amaterskega filma se je v zadnjih desetih letih redno dogajal v drugi polovici aprila in je bil uvrščen v letne koledarje mednarodnih festivalov. Strokovna žirija, kateri je največkrat v vsem obdobju predsedoval novinar revije STOP in filmski kritik Miha Brun, je kar dva ali celo tri dneve pregledovala in ocenjevala filme za uvrstitev na festivalske projekcije in filme za nagrade. Na razpise je po opredeljenih kriterijih prihajalo od 80 do 140 filmov v dolžini največ 20 minut, naslednjih žanrov: dokumentarni, igrani, animirani in planinsko - športni filmi. Projekcije izbranih filmov so potekale v Gledališču Toneta Čufarja na Jesenicah od petka zvečer do nedelje dopoldan. Skoraj redno so bili izbrani filmi predvajani tudi v šolah na Jesenicah in v Radovljici in si jih je ogledalo od 1000 do 3000 gledalcev.

Vztrajnost in dobra organizacija sta pogojevali, da se je iz leta v leto število sodelujočih držav in avtorjev povečevalo. Na festivalih so sodelovali avtorji, amaterski filmski ustvarjalci iz 27 držav vseh petih celin: Alžirija, Argentina, Avstrija, Belgija, Bolgarija, Brazilija, Češkoslovaška, Danska, Finska, Francija, Irska, Italija, Iran, Kanada, Madžarska, Malta, Nemška demokratična republika, Nizozemska, Poljska, Portugalska, Sovjetska zveza, Španija, Švica, Velika Britanija, Zvezna republika Nemčija in Zvezna republika Jugoslavija s takratnimi republikami in pokrajinami.

Jeseniški mednarodni festival amaterskega filma je že od leta 1972 sodeloval s podobnim festivalom v Vrbi - Veldnu (Avstrija), katerega tradicijo je nadaljeval LINZ, od leta 1984 s festivalom v Montecatiniju (Italija), od leta 1985 z mednarodnim festivalom v Skopju (takratna SR Makedonija) in od leta 1987 z bienalnim festivalom na Prevaljah. Osnova sodelovanja je bila, da so bili najboljši filmi jeseniškega festivala prikazani na omenjenih festivalih in obratno, ter sodelovanje članov ODEONA v strokovnih žirijah.

Jesenice so v dneh trajanja festivala postale resnično "festivalsko mesto". Od jeseniškega kolodvora do Trga Toneta Čufarja so bile na obeh straneh ceste izobešene zastave držav udeleženk, dva velika transparenta sta oznanjala festival. Festival je brez pretiravanja pomenil veliko promocijo takrat še železarskih Jesenic, Slovenije in takratne Zvezne republike Jugoslavije. Pomenil pa je tudi spoznavanje življenja, kultur, socialnega stanja dežel, od koder so prihajali filmi.

Tako velikega projekta ne bi zmogli uresničevati brez finančne podpore takratne še enovite Občine Jesenice, Zveze kulturnih organizacij Jesenice in številnih sponzorjev, med katerimi je prednjačila Železarna Jesenice. "Gorenjska oblačila" so, na primer, festival sponzorirala vsako leto z novo zastavo ali celo dvema držav udeleženk festivala, restavracija "Kazina" z brezplačno prehrano ocenjevalne komisije, in še bi lahko našteval.

Nedvomno pa gre največja zasluga vztrajnemu organizacijskemu odboru in tehnični ekipi filmske skupine Odeon. Težko bi prešteli prostovoljne ure, ki so jih preživeli pri pregledovanju, razporejanju in ocenjevanju amaterskih filmov.

Vsa leta je bil jeseniški festival tudi dosti publiciran, celo izven naših meja. Žal je po sedemnajstih uspešnih festivalih le - ta usahnil leta 1990 zaradi novo nastalih razmer v takratni Jugoslaviji in na Balkanu nasploh. Vsekakor pa je to dogajanje na Jesenicah vredno zgodovinskega spomina, ki bo dobrodošel tudi kasnejšim zapisovalcem kulturne zgodovine Jesenic.

Naj za zaključek uporabim v slovenski reviji STOP zapisano oceno: "Jeseniški festival je zgledna organizacija filmske skupine ODEON v sodelovanju z Zvezo kulturnih organizacij Jesenice."

VIRI:

- bilteni, izdani ob festivalih,
- tednik "Železar"

Aleš Soklič

ELEKTROTEHNIŠKO DRUŠTVO JESENICE

Po sklepu plenuma Elektrotehniškega društva Slovenije že spomladi leta 1958, da se na Jesenicah ustanovi samostojna podružnica ED, so člani, ki so do tedaj delovali v okviru jeseniške sekcije praktičnih elektrotehnikov v Društvu inženirjev in tehnikov, začeli z ustreznimi pripravami. S posebno izjavo dne 25.12.1958 je 10 članov te sekcije praktičnih elektrotehnikov po 18. členu pravil Elektrotehniškega društva LRS predlagalo ustanovitev samostojne podružnice.. To so bili naslednji prizadevni delavci Železarne Jesenice: Zdravko Kragel, Alojz Šimnic, Branko Stare, Leon Oblak, Ivan Kocjančič, Franc Gracer, Pavle Sešek, Slavko Tuma, Jože Kramar in Franc Seljak, ki so takrat na področju elektrotehnikve v Železarni Jesenice veliko pomenili.

Na ustanovnem občnem zboru 13.01.1959 je bil izvoljen prvi 12-članski upravni odbor, katerega je kot predsednik vodil Slavko Tuma, obratovodja elektrodelavnice v Železarni Jesenice. Formalnoppravno je bilo društvo prvič registrirano z odločbo tajništva za notranje zadeve Kranj z dne 15.04.1959 s sedežem na Jesenicah in z delovanjem na območju tedanjih občin Jesenice in Radovljica.

Že v prvem letu delovanja je upravni odbor uspel pridobiti preko 200 članov, naročil in razdelil mednje veliko strokovnih knjig ter organiziral dve ekskurziji in dve strokovni predavanji.

Težko je v teh nekaj vrsticah naštetih vse, kar se je v teh 40 letih dogajalo v društvu. Osnovni namen društva je bil vedno dvig strokovnega nivoja članov, kar ima seveda dolgoročen pomen in vpliva na uspeh pri njihovem delovanju na delovnih mestih. Zato smo se v društvu vsaj na začetku ukvarjali predvsem z izobraževalno dejavnostjo, kar dokazujejo številna strokovna predavanja in ekskurzije. Pri tem ne smemo pozabiti na prispevek Železarne Jesenice, ki nam je vseskozi stala ob strani in prispevala marsikatera sredstva v našo skromno društveno blagajno. Med drugim so si člani na ekskurzijah ogledali nekaj največjih

elektrarn v Franciji, na Niagari v ZDA in v Sovjetski zvezi, kar ni bilo poceni in brez pomembnega prispevka Železarne Jesenice tega sploh ne bi zmogli. Od ostalih dejavnosti velja omeniti organizacijo 5. in 13. srečanja elektrotehnikov Slovenije v letih 1988 in 1995, na kateri so udeleženci spoznali nekaj novih proizvodnih obratov v jeseniškem koncu in poslušali zanimiva predavanja. V letih 1992 in 1994 smo organizirali in izvedli dva seminarja z izpiti za upravljalce malih hidroelektrarn. Nekajkrat smo izdali priložnostne značke in ob 35. obletnici društva tudi I. informativni bilten.

Nemalo pa smo člani društva ponosni na oranje ledine tudi na področju radia in televizije, saj smo že leta 1962 ustanovili komisijo za šibki tok, ki je pregledala in proučila terene na območju občin Jesenice in Radovljica v zvezi s postavitvijo TV pretvornikov in lokalne radijske postaje. Celotna tehnična izvedba teh del (TV pretvorniki na Mežaklji, na Voglu v Bohinju in v Kranjski Gori) ter postavitev lokalne radijske postaje je ležala na plečih Elektrotehniškega društva seveda s sodelovanjem strokovnjakov RTV Ljubljana. Danes ta lokalni radio deluje pod imenom Radio Triglav na UKV frekvenci 96 MHz. Malokdo na Jesenicah pa še ve za omenjeni nemajhen prispevek društva pri tehniški izvedbi vsega naštetega. Strokovno delo in uspehe Elektrotehniškega društva Jesenice so cenili tudi drugi, saj je kar 15 naših članov prejelo posebna priznanja Elektrotehniške zveze Slovenije, 5 članov pa še posebna priznanja Zveze inženirjev in tehnikov Slovenije, ki je naša krovna organizacija.

V teh štiridesetih letih so društvo vodili naslednji predsedniki:

- Slavko Tuma od 1959 do 1963
- Franc Peternel od 1963 do 1967
- Franc Mulej od 1967 do 1969
- Mirko Peternel od 1969 do 1972
- Jože Kramar od 1972 do 1979
- Mirko Zupan od 1979 do 1991
- Aleš Soklič od 1991 do 1998
- Valentin Peternel od 1998 naprej

Kljub razpadu Železarne Jesenice leta 1992 društvo še vedno živi in koristi širši skupnosti s svojimi nasveti in izobraževanjem na elektrotehniškem področju.

V novoustanovljeno inženirsko zbornico Slovenije se je vključilo kar nekaj članov – pooblaščenih inženirjev, ki so sedaj nosilci izobraževanja na področju zakonodaje, kar mislim, da je v današnjih burnih časih več kot potrebno. Število članov društva je v zadnjih letih sicer nekoliko upadlo, vendar pa ostaja trdno gorenjsko jedro, ki ne popušča in je tudi jamstvo za prihodnost društva.

Boštjan Soklič

KDO GA RES POZNA ?

Majhen mož, komaj opazen,
naokrog drobenclja.
Nikdar zlikan, nikdar prijazen,
pa ga kdo res pozna ?

Polt zelena, nos kot pri kači,
ni ga dosti čez pas.
Tolste muhe nekam si tlači
in preklinja na glas.

Kako on gleda, živo gleda,
se spreneveda a po naše zna,
po naše zna.
Kako on buli , živo buli , svojo pičo muli
kot bi bil doma.

Lej ga zlomka, a je mogoče,
da možak ni zemljan ?
Mrko cveli, vemo kaj hoče,
podli kuje svoj plan.

Tace stran od pečenke človeške,
zlezi v krožnik kar sam !
Pol spoznal boš vse trike nebeške,
ko te odvadim salam !

Kako on gleda....

Majhen mož, sila opazen,
naokrog drobenclja.
Nikdar zlikan, nikdar prijazen,
pa ga kdo res pozna ?

Danes eden , kmalu zalega,
tu smo mi gospodar !
Gost nepovabljen, prava zadrega,
ker naš rod je že star.

Kako on gleda...

Boštjan Sokič

FILIP

Z vetrom pridi pome, ko se zvečeri.
Dolgo, oj, predolgo, me srce boli.

Daleč onkraj mesta najin je pristan.
Ker tja vodi cesta, pot ne bo zaman.

Nimaš kril kot metulj, da na rožah bi ždel,
Nimaš ust le zato, da o žalosti bi pel.
Nisi bog zlatih rok, da me ne bi objel,
kar tako, tjavendan, da ne boš več sam.

Gor na hribu reka, njej se ne mudi.
Polna rib je, mleka, stran se kotali.

Jaz pa nisem reka, meni se mudi.
Midva sva človeka iz mesa, kosti.

Nimaš kril kot metulj...

Polja spet zlatijo tepih razprostran,
misli pa bežijo, ko se dela dan.

Nisva in ne bova, kar sva že bila,
saj odpre šatulja rdeča se neba.

Nimaš kril kot metulj.....

KAZALO

Vitimir Pretnar PET LET DELOVANJA UPRAVNE ENOTE JESENICE	9
Stanko Klinar GORENJSKA, KAJ JE TO?	15
Valentin Jarc SISTEM OBVEŠČANJA S KRESOM	37
Tone Konobelj MUROVA NA SLIKAH LJUDSKEGA SLIKARJA	53
Silvo Kokalj VILMANOV FOTOGRAFSKI ARHIV	57
Elizabeta Gradnik SLIKARKA ANA MLEKUŽ - VIŠNAR	63
Anton Ramovš RAZISKAVE KARBONSKIH IN PERMIJSKIH PLASTI NA ŠIRŠEM JESENIŠKEM PROSTORU - KRONOLOŠKI PREGLED IN NAJPOMEMBNEJŠI REZULTATI V OBJAVLJENIH DELIH	67
Pavel Jamnik PLEISTOCENSKE AKUMULACIJE V DOLINI POLJANE NAD JESENICAMI	85
Nada Praprotnik RASTLINSTVO V JALNOVIH BOHINJSKIH POVESTIH	95
Stanko Klinar O NARCISAH IN KLJUČAVNICAH	103

Katja Praprotnik RAZVOJ JESENIŠKE ŽELEZARNE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI	111
Vladimir Vilman GLASBENA POUSTVARJALNOST DELAVCEV KID PRED PRVO SVETOVNO VOJNO	127
Borut Razinger 125 LET KEMIJSKEGA LABORATORIJA NA JESENICAH	139
Aleš Soklič KOMPENZATOR MOČI 90 MVAR V ŽELEZARNI JESENICE	149
Rina Klinar SIMON SODJA - EDINI ŽIVEČI MAISTROV BOREC	155
Franc Konobelj - Slovenko PREŠEREN NA STOLU	159
Ivan Jan - Srečko PARTIZANSKE ENOTE V JESENIŠKEM OKROŽJU, KI SO NOSILE PREŠERNOVO IME	167
Marjan Zupan S SMUČMI ČEZ SEVERNO TRIGLAVSKO STENO	175
Marko Elsner Grošelj HIŠA	181
Irena Lačen Benedičič SAVSKE JAME	187

Rina Klinar RADIO TRIGLAV - EDINI TRIGLAV, KI GA SLIŠITE	223
Vinko Beguš - Cena MUZEJ JESENICE OD USTANOVITVE LETA 1949 DO VSELTIVE V RUARDOVO GRAŠČINO LETA 1954	235
Nataša Kokošinek 10 LET MUZEJA JESENICE	249
Srečko Krč VEČ KOT 50 LET DRUŠTVENEGA ORGANIZIRANJA JESENIŠKIH UPOKOJENCEV	259
Tone Konobelj DESET LET MUZEJSKEGA DRUŠTVA JESENICE - STO PRIREDITEV	267
Tone Konobelj V SPOMIN JANEZU METERCU	273
Joža Varl OD MEDKLUBSKEGA DO MEDNARODNEGA FESTIVALA AMATERSKEGA FILMA	277
Aleš Soklič ELEKTROTEHNIŠKO DRUŠTVO JESENICE	281
Damjan Jensterle, Marko Elsner Grošelj, Boštjan Soklič PESMI	

JESENŠKI ZBORNIK 2000 (8)

(prej JEKLO IN LJUDJE)

Glavni in odgovorni urednik:

TONE KONOBE LJ

Člani uredniškega odbora:

MA FALETIČ, MAN JAN, DAMJAN JENSTERLE, NATAŠA KOKOŠINEK, FRANC KONOBE LJ, TONE KONOBE LJ, TEO LIPICER, MAJDA MALE NŠEK, JANEZ METERC, DUŠAN PREŠERN, MAG. VITOMIR PRETNAR, BORUT RAZINGER IN TEA VIŠNAR.

Oblikovanje in prelom:

NATAŠA ARTIČEK

Lektoriranje:

MAJDA MALE NŠEK

Prevod povzetka:

STANKO KLJINAR

Pesmi:

DAMJAN JENSTERLE, MARKO E. GROŠELJ, BOŠTJAN SOKLIČ

Izdalo:

MUZEJSKO DRUŠTVO JESENICE

Tisk:

MEDIUM d.o.o. Žirovnica, december 2000/januar 2001

Naklada:

1000 izvodov

Posebna zahvala za sofinanciranje:

OBČINA JESENICE

MINISTRSTVO ZA KULTURO REPUBLIKE SLOVENIJE

Zahvala za tehnično in strokovno pomoč:

GORNJESAVSKI MUZEJ JESENICE

POPRAVKI

Str. 73 in 74: Tabli 6 in 7 ne sodita k članku in so razlage v razpravi dr. Anton Ramovš: Trilobiti v Sloveniji

Str. 75: ... *liperalla*... Pravilno: *liparella*

Str. 79: ... (Ramovš, 1997 in 1998) (tabla 5). Pravilno: (Ramovš, 1997 in 1998).

Str. 107: ...kukalcé, kolence... Pravilno: kukálce, kolénce...

Str. 107: ...na samo... Pravilno: ne samo...

Str. 108: ...Zamarovsky... Pravilno: Zamarovský...

Str. 108: ...*narcissius*... Pravilno: *narcissus*...

Str. 108: ...Old *kljuk/*ključ... Pravilno: Old Slavonic *kljuk-/*ključ-

Str. 177: ... 16. april ... Pravilno: 26. april 1946...

Str. 187: ...*A. Reklja, 1891 Aleš Soklič*... Pravilno: *A. Reklja, 1981 (Fotoarhiv GMJ)*...

Str. 209: *Graščinska vrata*... Pravilno: *Graščinska vrata*...

Str. 254: ...*Irene Ponaec*... Pravilno: *Irene Polanec*...

Str. 285 in 287: Manjkajoči naslovi v kazalu:

Boris Bregant: UVODNIK 7

Vladimir Knific: UREDITEV PARKA NA OBMOČJU USEDALNIKOV NA STARI SAVI NA JESENICAH 201

Nataša Kokošinek: STARA SAVA: OD FUŽINSKEGA NASELJA DO MUZEJSKEGA KOMPLEKSA 207

Joža Varl: TRIDESET LET FINŽGARJEVEGA MUZEJA 215